

Катедра за славистика
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
СКОПЈЕ

СЛАВИСТИКАТА ВО СИНХРОНИЈА И ДИЈАХРОНИЈА

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЈА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Славистиката во синхронија и дијахронија

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Славистиката во синхронија и дијахронија

Скопје
2024

A decorative graphic at the bottom of the page consists of several overlapping, rounded, leaf-like shapes. On the left, there is a large blue shape, a smaller green shape overlapping it, and a yellow shape overlapping the green one. On the right, there is a large red shape, a smaller orange shape overlapping it, and a yellow shape overlapping the orange one. The shapes are arranged in a symmetrical, fan-like pattern.

Издавач:

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје

Уредник на издавачката дејност на Филолошки факултет „Блаже Конески“
проф. д-р Владимир Мартиновски, декан

Меѓународен уредувачки одбор:

Алчевска Ирен (Македонија)
Андриќ Неда (Црна Гора)
Анчевски Милица (Македонија)
Бороникова Наталија (Русија)
Верижникова Елена (Русија)
Видовиќ-Болт Ивана (Хрватска)
Коуба Мирослав (Чешка)
Лучкув Ивона (Полска)
Мариќ Биљана (Србија)
Мирчевска-Бошева Биљана (Македонија)
Мјодински Лех (Полска)
Муриц Јиржи (Чешка)
Стрсоглавец Ѓурѓа (Словенија)
Тамбор Јоланта (Полска)
Танески Звонко (Словачка)
Танушевска Лидија (Македонија)
Терзијоска Екатерина (Македонија)
Шешкен Алла (Русија)

Уредник:

проф. д-р Јасминка Делова-Силјанова

Рецензенти:

проф. д-р Максим Каранфиловски
проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска
н.сов/проф. д-р Лилјана Макаријоска
проф. д-р Трајче Стамески

Лектура: Милица Анчевски (македонски јазик), Анна Попкова (руски јазик),
Наталија Лукомска (полски јазик), Ружена Хенкрихова (чешки јазик),
Милан Дамјаноски (англиски јазик)

Дизајн на корица:

Наталија Лукомска

Компјутерска подготовка и печат: Мар-Саж, Скопје

Тираж: 100

Содржина

Славистиката во синхронија и дијахронија.....	9
I.Словенските јазици низ призмата на современите	
проучувања.....	11
<i>Елена ИВАНОВА</i>	
ДАТИВ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТА МНЕНИЯ: МАКЕДОНСКИЙ ЯЗЫК НА ФОНЕ РУССКОГО.....	13
<i>Красимира ИЛИЕВСКА</i>	
Д О М.....	23
<i>Драгана КЕРКЕЗ</i>	
НЕМА ПЛЕМЕНА ДО СЛАВНА ИМЕНА.....	33
<i>Наталија МИЛЧОВСКА</i>	
ГОВОРНИОТ ЧИН ВЕТУВАЊЕ ВО РУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....	49
<i>Николина НИКОЛОВСКА</i>	
ГЕНИТИВОТ ВО НАСТАВАТА ПО РУСКИ КАКО СТРАНСКИ.....	61
<i>Ангелина ПАНЧЕВСКА</i>	
ИЗРАЗУВАЊЕ НА ДАТИВОТ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК.....	67
<i>Снежана ПЕТРОВА-ЦАМБАЗОВА</i>	
ОКОЛУ СЛЕАНОТО ИЛИ РАЗДЕЛЕНОТО ПИШУВАЊЕ НА ОДДЕЛНИ ЗБОРОВИ ВО СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК.....	73
<i>Срѓан ПЕТРОВИЌ</i>	
ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА РУСКЕ И СРПСКЕ ЛЕКСИКЕ ИЗ СФЕРЕ ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ У ДВОЈЕЗИЧНИМ РЕЧНИЦИМА: ПРОБЛЕМАТИКА КВАЛИФИКАТОРА.....	77
II.Словенските јазици и фразеолошките проучувања.....	93
<i>Ирен АЛЧЕВСКА</i>	
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ВЫРАЖЕНИЯ С ОТРИЦАНИЕМ „НЕ“ И „НИ“.....	95
<i>Мария КОВШОВА</i>	
КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ РОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕМАНТИКЕ РУССКИХ ЗАГАДОК И ПОСЛОВИЦ: ОТЕЦ И МАТЬ.....	107
<i>Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА, Катерина ВЕЛЈАНОВСКА</i>	
МРЗЛИВОСТА КАКО НЕГАТИВНА ОСОБИНА НА ЧОВЕКОТ(ВРЗ МАТЕРИЈАЛ ОД РУСКАТА И ОД МАКЕДОНСКАТА ЗООНИМНА ФРАЗЕОЛОГИЈА).....	125

<i>Валерий М. МОКИЕНКО</i>	
ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ КОНЦЕПТ «МИР» В «MUDROSLOVÍ NÁRODU SLOVANSKÉHO VE PŘÍSLOVÍCH» ФР. ЛАД. ЧЕЛАКОВСКОГО В СОВРЕМЕННОМ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ*.....	133
<i>Снежана ПОПОВИЋ</i>	
КОЛОКАЦИЈЕ СА СИНСЕМАНТИЧКИМ КОМПОНЕНТАМА У СРПСКОМ И ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ	145
<i>Piotr FLICIŃSKI</i>	
SŁOWNIK WILEŃSKI Z 1861 R. – EPIFENOMEN KULTURY JAKO PODSTAWA DO BADAŃ NAD STABILNOŚCIĄ ZASOBU FRAZEologicznego (NA PRZYKŁADZIE CZASOWNIKÓW ODNOSZĄCYCH SIĘ DO ZMYSŁÓW).....	157
III. Книжевни проучувања во словенски контекст.....	171
<i>Неда АНДРИЋ</i>	
ПОЈАМ ИНТЕЛЕКТУАЛЦА НА ЗАПАДУ И ПОЈАМ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У РУСИЈИ.....	173
<i>Миливој БАЈШАНСКИ</i>	
ИМЕНОВАЊЕ ЈУНАКА У ОПУСУ ТЕШАНА ПОДРУГОВИЋА.....	187
<i>Марија ЃОРЃИЈЕВА - ДИМОВА</i>	
ОБВИНЕТА: ВЈЕРА ГРАН КАКО АПОКРИФНА ИСТОРИЈА	199
<i>Лидија КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА</i>	
ПОЕЗИЈА И МЕЛАНХОЛИЈА (НИЗ ПРИЗМА НА ТВОРЕШТВОТО НА М. Ј. ЛЕРМОНТОВ).....	213
<i>Ивана КОЧЕВСКИ</i>	
ЕМАНЦИПАЦИЈСКА ОСВЕШЋЕНОСТ ЖЕНСКИХ ЛИКОВА РУЖЕНЕ СВОБОДОВЕ	227
<i>Димитрија РИСТЕСКИ</i>	
ЗАСТАПЕНОСТА, ИЗУЧУВАЊЕТО И ПРОУЧУВАЊЕТО НА РУСКАТА КНИЖЕВНОСТ НА КАТЕДРАТА ЗА СЛАВИСТИКА.....	243
<i>Славица СРБИНОВСКА</i>	
ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ И ИНТЕРМЕДИЈАЛНИ ОДНОСИ: „ВУЈКО ВАЊА“ ОД А.П.ЧЕХОВ И „ВОЗИ ГО МОЈОТ АВТОМОБИЛ“ ОД РЈУСУКЕ ХАМАГУЧИ И ХУРАКИ МУРАКАМИ	251
<i>Звонко ТАНЕСКИ</i>	
МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ВО НАУЧНИОТ И ВО ПРЕВЕДУВАЧКИОТ ОПУС НА СЛОВАЧКИОТ СЛАВИСТ ЈАН ЈАНКОВИЧ (1943 – 2021).....	267

<i>Алла ШЕШКЕН</i>	
РУССКАЯ И МАКЕДОНСКАЯ ЛИТЕРАТУРЫ XX-XXI ВВ.:	
ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ	281
IV. Иновативни дидактички методи во словенскиот свет.....	293
<i>Кристина ДУФКОВА, Барбора ТОМЕЧКОВА</i>	
НАСТАВА ЗА ВРЕМЕ НА ПЕРИОДОТ НА ПАНДЕМИЈАТА И	
ПРОБЛЕМИ СО АВТОРСКИТЕ ПРАВА.....	295
<i>Наталья МЕДВЕДЕВА</i>	
ПОДГОТОВКА БИЛИНГВАЛЬНОГО УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА	
НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ ТЕКСТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	305
<i>Jolanta TAMBOR, Agnieszka TAMBOR</i>	
MIĘDZY NOSTALGIĄ A SOLASTALGIĄ CZYI CO NOWEGO W GLOTTODYDAKTYCE	
POLONISTYCZNEJ W XXI W. MIĘDZY GRAMATYKĄ, LEKSYKĄ	
I WIEDZĄ O ŚWIECIE	315
V. Поттикнувачката моќ на преводот	331
<i>Елена ВЕРИЖНИКОВА</i>	
ГРАМАТИЧКАТА АСИМЕТРИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ И РУСКИОТ	
ЈАЗИК КАКО ПРЕВЕДУВАЧКИ ПРОБЛЕМ.....	333
<i>Екатерина Михайловна НЕДОПЕКИНА</i>	
МЕТАФОРИКА СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА:	
ПРОБЛЕМА ИНТЕРПРЕТАЦИИ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА (НА ПРИМЕРЕ	
ПЕРЕВОДА ВЫСТУПЛЕНИЙ ПРЕЗИДЕНТА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ)	
.....	351
<i>Димитар ПАНДЕВ</i>	
ПОТТИКНУВАЧКАТА МОЌ НА ПРЕВОДОТ НА „АДОЛФ“ ОД Б. КОНСТАН	
НА РУСКИ И НА ПОЛСКИ.....	361
<i>Ольга ПАНЬКИНА</i>	
ИЗ ПРАКТИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА: ПЕРЕВОД ИМЕН	
СОБСТВЕННЫХ С МАКЕДОНСКОГО НА РУССКИЙ.....	369
VI. Предизвици на современата славистика	375
<i>Милица АНЧЕВСКИ</i>	
МАКЕДОНСКИ ПРИЛОЗИ ВО LINGUISTIC BIBLIOGRAPHY (1996-2021).....	377
<i>Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА, Лидија ТАНУШЕВСКА</i>	
ЛЕТНАТА ШКОЛА ВО РАМКИТЕ НА ПРОЕКТОТ NEWSLA.....	385

Александар ТАЛЕСКИ

ВЛИЈАНИЕТО НА КОМУНИКАТИВНИТЕ ФАКТОРИ ВРЗ ТРОЈНАТА
ПРОСТОРНА ОРИЕНТАЦИЈА НА РУСКОЈАЗИЧНИОТ ГОВОРИТЕЛ ВО
ВИРТУЕЛНАТА РЕАЛНОСТ..... 393

Емилија ЦРВЕНКОВСКА

ВЛОГОТ НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЛАВИСТИЧКИ КОМИТЕТ
ВО РАЗВОЈОТ НА СЛАВИСТИКАТА..... 403

Славистиката во синхронија и дијахронија

Размената на искуства и идеи од доменот на славистиката низ призмата на современите научни истражувања со контрастивни теми поврзани со јазиците што се изучуваат на Катедрата за славистика, но и со сите словенски и несловенски јазици, претставува почетен импулс за создавање на оваа колективна монографија која носи наслов „Славистиката во синхронија и дијахронија“.

Вториот, но не помалку важен импулс е одбележувањето на 75 годишината од основањето на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, на Универзитетот Св. Кирил и Методиј – Скопје. Како резултат на долгогодишната успешна соработка со домашни и странски автори од повеќе славистички центри во Европа, во оваа монографија на едно место се испреpletени истражувања на теми поврзани со проучувањето на словенските јазици, книжевности и култури. Во оваа монографија се вклучени прилози поврзани со меѓукултурниот дијалог во словенските јазици и книжевности, прилози со традуктолошки и културолошки теми, но и прилози поврзани со иновативните дидактички методи и техники инспирирани од актуелните состојби во наставата во услови на пандемија.

Колективната монографија „Славистиката во синхронија и дијахронија“ е структурирана во шест поглавја кои опфаќаат вкупно триесет и еден труд.

Во првото поглавје кое носи наслов „Словенските јазици низ призмата на современите проучувања“ се сместени осум труда со фокус на современите јазични истражувања, особено од областа на морфологијата, со посебен акцент на дативот и на генитивот. На лексиколошкиот аспект на јазиците му се посветени три труда, но во ова поглавје се зборува и за слеаното или разделеното пишување.

Второто поглавје е посветено на „Словенските јазици и фразеолошките проучувања“ и вклучува шест труда. Тие ги илустрираат различните пристапи во истражувањето на фразеологијата.

Третото поглавје е посветено на „Книжевните проучувања во словенски контекст“ и содржи девет статии. Ова поглавје опфаќа најразлични теми од областа на руската, полската и чешката книжевност обработени од различни аспекти.

Четвртото поглавје опфаќа три теми посветени на „Иновативните дидактички методи во словенскиот свет“. Особено се истакнува истражувањето на наставата за време на периодот на пандемијата, период кој ни отвори нови перспективи за начините на изведување на наставата. Во

ова поглавје се обработуваат и теми за подготовката на наставникот за изучување на еден јазик како странски, но и за новите глотодидактички проучувања.

Петтото поглавје е посветено на „Поттикнувачката моќ на преводот“ и е застапено со четири статии. Во нив се разгледуваат различни прашања од областа на преводот, од граматички аспект, од аспект на политичкиот дискурс, но и од аспект на преведувач на уметничка литература.

„Предизвиците на современата славистика“ е насловот на шестото поглавје во кое се поместени четири статии. Авторите на статиите од ова поглавје нè запознаваат со работата на истражувачки проекти во кои се вклучени, но можеме повеќе да дознаеме и за влијанието на Меѓународниот славистички комитет во развојот на славистиката.

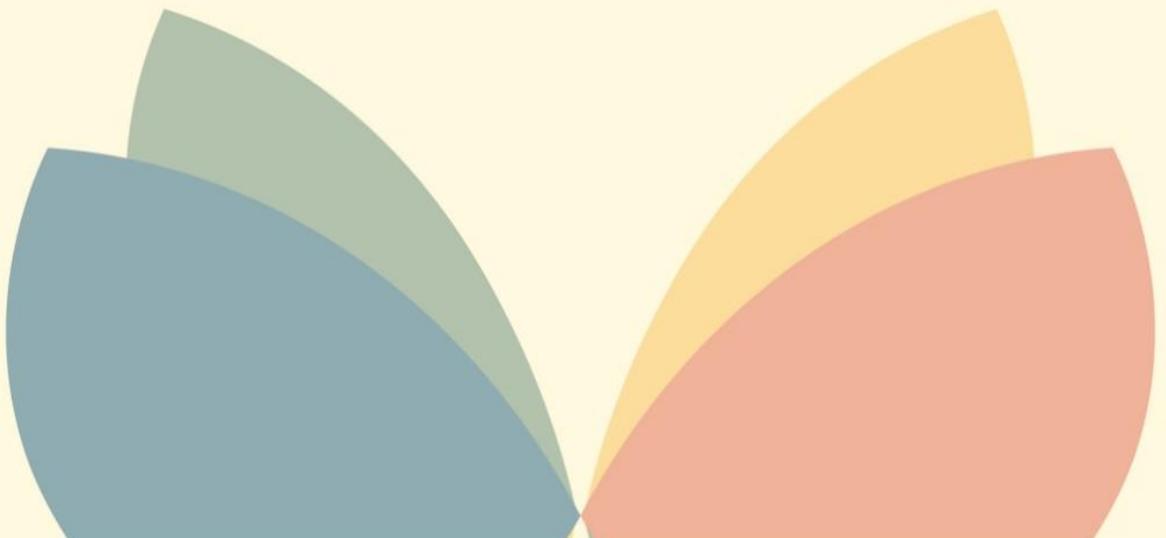
Трудовите што се вклучени во оваа монографија претставуваат една панорамска перспектива на славистичките проучувања во разни области. Тоа само докажува колку широко поле за проучување претставува славистиката и претставува уште еден доказ дека славистичките проучувања имаат иднина.

Самиот наслов на оваа книга покажува колку се важни дијахронските проучувања како основа на синхронските проучувања денес кои, пак, претставуваат солиден темел за иднината на славистиката.

Јасминка Делова-Силјанова

I.

**Словенските јазици низ призмата на
современите проучувања**

Елена ИВАНОВА

Санкт-Петербургский государственный университет
Санкт-Петербург, Россия

ДАТИВ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТА МНЕНИЯ: МАКЕДОНСКИЙ ЯЗЫК НА ФОНЕ РУССКОГО

Аннотация. В работе рассматриваются македонские предложения дативно-предикативной формы, включающие интерпретационные предикативы (*нелогично ми е, айсурано ми е, неешички ми е*). В статье показана специфика таких структур на фоне близких по форме конструкций и устанавливаются способы передачи их на русский язык, где предложения с такими предикативами не допускают включения дативного субъекта мнения.

Ключевые слова: *дативно-предикативные структуры, эпистемический оператор, предикативы, македонский язык, русский язык*

1. Дативно-предикативные структуры и их онтология.

Предложения, построенные по дативно-предикативной схеме типа рус. *Мне холодно, Мне весело* или мак. *Студено ми е, Забавно ми е* хорошо изучены и описаны в славянской лингвистике. Их инвариантным значением является значение внутреннего состояния, т.е. актуализированного признака, соотнесенного с конкретным одушевленным субъектом на референтном отрезке времени (Циммерлинг 2018: 7), а дативный компонент маркирует экспериенцера – субъекта, который испытывает признак, названный предикативом.

Несмотря на постоянный интерес лингвистов к этой теме, в последние годы мы наблюдаем новый виток изучения дативно-предикативных структур (ДПС) как на материале русского, так и других славянских языков (Градинарова 2010, Ухлик 2018, Марич, Керкез 2018, Иванова 2018, Петрова 2018 и др.), включая македонский (Митковска 2018а, 2018б, Mitkovska 2021).

Сопоставительные работы и монологические исследования обнаруживают, в частности, что славянские языки различаются не просто набором лексем, способных образовывать ДПС (так, в русском их более 400, в македонском – около 300 (Mitkovska 2021), но и охватом

денотативных ситуаций, покрываемых предикациями данной формы, см. наблюдения в (Иванова, Митковска 2020 и др.).

Онтология, разработанная Антоном Циммерлингом (2017), включает для русского языка 15 тематических классов предикативов. Л. Митковска (2018а, 2018б, 2021) группирует македонские ДПС в 3 макрогруппы, в зависимости от характера и степени вовлеченности дативного референта в ситуацию.

1. *Непосредственная вовлеченность* имеет место, когда референт дативного субъекта представлен как некто, переживающий эту ситуацию – чувствующий. В зависимости от способа, которым обозначается переживание, различаются три подтипа: физические состояния (1), психические состояния (2), интеллектуальные/когнитивные реакции (3):

(1) *Лошо ми е, ќе си одам.*

(2) *Мерак ми е да работам со млади актери.*

(3) а. *Јасно ми е мене шито сакаш да кажеш.* б. *Зошто никој не се јавува? Баш ми е чудно.*

2. *Косвенная (индиректная, непрямая) вовлеченность* имеет место, когда выражаются желания, потребности и возможности референта дативного субъекта:

(4) а. *Пребрзо ми е да почнам сега да вежбам. Има само една недела од операцијата.* б. *Да седнеме на клујата, влажно ми е на шревата.*

3. *Внешний наблюдатель.* В этой группе ДПС вводится «наблюдатель со стороны, который выражает свою позицию по отношению к некоторой ситуации» (Митковска 2018: 27).

(5) *<Тој шито сака да им даде пари, ќе им даде,> ама неумесно ми е да биде тоа наредба или барање*

Данная группа включает предикативы, о которых будет идти речь в данной статье; далее мы будем называть их *интерпретативами*, или *интерпретационными предикативами*, вслед за Г.И. Кустовой, выделившей данный семантический тип в рамках оценочных наречий (напр., Кустова 2021): *нелогично, нейоимливо, неешички, нелогично, айсурдно, (не)нормално, нейриситојно, неморално* и др., см. примеры (8) и далее.

Материал для нашего исследования собран из македонских блогов и форумов¹, где эти конструкции особенно распространены. Русские

¹ Выражаю благодарность Лиляне Митковской за помощь в сборе македонского материала для этой статьи.

примеры выбраны с помощью поисковых систем, небольшая часть взята из Национального корпуса русского языка (НКРЯ, <https://ruscorpora.ru>)

2. ДПС и конструкции с интерпретативами

На первый взгляд, конструкции, включающие интерпретационный предикатив, близки ДПС ментального (интеллектуального) состояния: *неразбирливо ми е, јасно ми е, њознајто ми е, несфайливо ми е*, как в примерах 3 или 6-7:

(6) *Несфайливо ми е како во нашата заедница се ѡројнаа злостјорствата од омраза.*

(7) *И тоа во Скопје одам најчесто кога има ѡјустии, бидејќи ми е бизарно и смешно кога ги намалуваат ѡгромните цени на 1 шрејинка од истиие.*

Однако ДПС ментального состояния отсылает лишь к внутренним ощущениям субъекта: 'X пребывает в определенном состоянии' (X чего-то не понимает, что-то ему ясно или известно), иногда с привлечением эмоциональной составляющей: 'X пребывает в состоянии заинтересованности, удивления' (*интересно ми е, чудно ми е, бизарно ми е*). Такие же структуры имеются и в русском языке, где предикаты ментального состояния тоже легко образуют ДПС: *Мне непонятно / ясно / интересно / странно*.

Македонские конструкции с интерпретативами типа (8)-(9) имеют другое толкование: 'X считает, что *делать Р* не соответствует его представлениям об этических, социальных, правовых и прочих нормах, о рациональном или нерациональном поведении и под.'. Интерпретация направлена на определенный тип контролируемых ситуаций – действия и поступки, имеющие социальную значимость, этический аспект и др. [Кустова 2021].

(8) *А градинките имаат кадар за двосменско работење? Некако нелогично ми е со истиот персонал, две смени да се шераат*

(9) *Нејоимливо и нешички ми е млади да се вакцинираат ѡкрај невакцинирани ѡвозрасни граѓани и граѓани со ризик од ѡлош исход.*

В примерах (8)-(9) X смотрит на ситуацию Р не просто со стороны (как, напр., в (7), где сообщается, что X удивлен поведением других людей), а как ее интерпретатор: формулируется оценка действий Y-а, при этом не сообщается о том, какие ощущения испытывает по отношению к этой ситуации субъект мнения X. Более того, субъект X приписывает ситуации некоторый оценочный смысл, с которым

субъект Y как субъект действия P, скорее всего, был бы несогласен или назвал бы ее как-то иначе. Такой тип оценки получил в русской лингвистике название интерпретационной оценки (Апресян 2004). Однако в русском языке конструкции с интерпретативами не присоединяют дативный субъект: **Мне нелогично / немыслимо / неэтично.*

3. Фигура субъекта интерпретации

Интерпретация – это оценка со стороны. В тривиальном случае субъект интерпретации X и субъект оцениваемого действия Y – это разные лица: ситуация P реализуется Y-ом, а оценка принадлежит X-у:

(10) *“Нелогично ми е Ден да кажува кој ќе ме иредизвика. Јас одлучувам со кого ќе се борам, а не тиој”, изјави Кабиб.*

Но X (интерпретатор) может и раздваиваться, т.е. выполнять роль Y-а, оценивая свои собственные действия как бы чужими глазами (Кустова 2021). Впрочем, случаи негативной оценки своего поступка как совершившегося действия довольно редки. Интерпретативные оценки по отношению к собственным действиям встречаются обычно как реакция на возможное ошибочное поведение (11) или же объяснение собеседнику неуместности, нерациональности совершаемого по его просьбе действия (12):

(11) *А како што гледам сјоменатиој нема ни Д од доктор, така да неразумно ми е да го слушам :) Ама слободно може да си се докажува во својата област колку што си...*

(12) *за 2 клика можеш да најдеш се, така да айсурдно ми е што еве ти иракам иак линк, ама ајде еве уште сега.*

Субъект оценки может оценивать генерически представленную ситуацию, выраженную обобщенно-личным предложением или генерическим подлежащим человек. Таким образом, субъект действия Y в (13)-(14) – это все люди, включая интерпретатора:

(13) *Айсурдно ми е да ти е даден живој и да не го искористиш до максимум, да дозволиш егојо да ти е ограничува.*

(14) *Иако дебилно ми е човек на основа на шуѓи искуства на оваа тема да си ствара начин како да ги изрази своите чувства.*

4. Выражение субъекта интерпретационной оценки в русском языке.

В русском языке, как уже было сказано, интерпретационные конструкции не допускают дативный компонент, хотя редко они могут встретиться в ненормативной или стилизованной речи. Так, примеры, подобные (15), А.В. Циммерлинг (2021: 304) характеризует как «стилизованное под речь неграмотного человека предложение»: «(15) Я не брезговаю, – уныло сказал Ивашко, – только мне нетактично с вами гулять (И. Бабель)».

В концепции А.В.Циммерлинга подобные структуры содержат эпистемический оператор КАЖЕТСЯ: *X-у кажется, что делать P нетактично*. В современном русском языке обычно этот оператор остается невыраженным: хотя квалификация поступка как нетактичного или неудобного может быть личным мнением говорящего, русский язык концептуализирует такие предикации как общее мнение (Циммерлинг 2021: 292-294), напр.:

(16) *Надо бы закомпостировать билет на завтра, но она торопится на репетицию, и неудобно, знаете, сразу проявлять такую предусмотрительность: приехал к любимой — и первым делом думает о билете, нетактично* (А. Рыбаков).

При необходимости подчеркнуть фигуру интерпретатора вводятся дополнительные средства: эпистемические глаголы (*мне кажется, (я) считаю*) и вводные конструкции, указывающие на субъекта оценки: *по-моему, на мой взгляд* и др.

(17) *Мне кажется абсурдным, когда люди делают маркетинг из этого.*

(18) *Доказательства ее [мильгаммы] эффективности отсутствуют (даже наоборот), и рекомендовать ее пациентам я считаю неэтичным.*

(19) *Повторять вопрос много раз, если не получаете ответа, – на мой взгляд, нетактично.*

Говорящий может вводить фигуру оцениваемого субъекта выражениями типа *со стороны Y-а* (Кустова 2021), пытаясь навязать ему роль интерпретатора, как в примере (20), но все равно *абсурдно делать P* – это мнение говорящего, а не Y-а, который вряд ли бы согласился с автором предложения в оценке этой ситуации.

(20) *Со стороны Крылова было абсурдно так привязываться к женщине, не слишком красивой, капризной, угрюмой* (НКРЯ).

Конечно, такие же способы проявления субъекта оценки могут быть использованы и в македонском языке (*ми се чини, ми изгледа, за мене*), но дативные интерпретационные конструкции, которые активны в

5) универсальные оценки выражают общее одобрение/неодобрение ситуации Р: *дебилно, идиоти́ски, ОК, сујер*:

(25) а. Мене *џака малку ми е дебилно* да викаш дека си *уѓледен, а да живееш у вториој најзагаден ѓрад во свет̄и*. б. *Ок ми е што не ја кречай Триумфална*.

Часть универсальных оценок используется и в конструкциях внутреннего состояния. Так, предикатив *ѓлујаво* может употребляться и как интерпретатив ('X-у кажется глупым делать Р' / 'когда кто-л. делает Р'), как в (26), и как отсылка к эмоционально-психическому состоянию X-а (27). Для примеров типа (28) можно предполагать двойную трактовку: 'Я чувствую себя глупо, когда хожу ненакрашенной / я считаю глупым ходить ненакрашенной'.

(26) *Глујаво ми е да ми дава џари бидејќи џој не работи, а освен џоа има уште едно дејје*.

(27) *Глујаво ми е, кога ми дава џари*.

(28) *Не сакам да се фарбам, ама ѓлујаво ми е џака*.

Наблюдения над материалом разных южнославянских языков, где допускается датив при интерпретационных оценках, показывает, что, видимо, именно в македонском языке эта конструкция получила наиболее значительное распространение: она принята литературным языком, встречается не только в разговорной речи, но и в языке СМИ и других стилях, где возможно высказывание личного оценочного мнения (см. Митковска 2018: 27), хотя особенно активная сфера ее распространения – интернет-коммуникация. Действительно, раскованная и непринужденная атмосфера сетевого общения, побуждающая высказывать и отстаивать свое личное мнение, позволяет использовать конструкцию с дативом как емкий и компактный способ для говорящего выразить свою собственную позицию по отношению к обсуждаемым событиям.

6. Заключение

Таким образом, в македонском языке получили распространение дативно-предикативные построения с предикатами (предикативами) интерпретации, которые отличаются как от ДПС (*Чудно ми е да...*), так и от интерпретационных конструкций без датива (*Нелогично е да...*).

Семантическое отличие от первых состоит в том, что интерпретационные конструкции не выражают значение внутреннего актуального состояния, а являются предикациями

интеллектуальной оценки, причем оценки «со стороны» чьего-л. контролируемого действия или поведения.

Отличие от интерпретационных конструкций без датива состоит в эксплицитном выражении субъекта, дающего интерпретационную оценку.

Возможность употребления дативных структур со значением интерпретационной оценки в македонском языке связана не только с тем, что модель ДПС расширяет сферу своего действия и вовлекает все более широкий круг предикативов, но и с тем, что местоименный датив в македонском языке способен кодировать субъекта оценки. Изучение этой функции македонского датива в других предикациях с лексемами, содержащими интерпретационный компонент (напр., структуры с предикативными оценочными прилагательными типа *Глуџава ми е џаа џоделба женска машка работџа*), представляет перспективу данного исследования.

Использованная литература

- Апресян, Ю.Д. «Интерпретационные глаголы: семантическая структура и свойства», *Русский язык в научном освещении* 1. 5–22.
- Градинарова, А. 2010. «Безличные конструкции с дательным субъекта и предикативом на -о в русском и болгарском языках», *Болгарская русистика* 3–4. 34–55.
- Иванова, Е. Ю. 2018. «Дативно-предикативные структуры в болгарском языке: статистика эксперимента», *Русский язык за рубежом* 5. 11–17.
- Иванова, Е.Ю., Митковска, Л. 2020. «Градење дативно-предикативни структури во македонскиот јазик во споредба со рускиот и бугарскиот», *XLVI меѓународна научна конференција на ЛП лејна школа на Меѓународнои семинар за македонски јазик, литејрајтура и кулјтура. Охрид, 23 – 24.8.2019 година*. Скопје. 127–143.
- Кустова, Г.И. 2021. «Типы инфинитивных конструкций с предикативами (по данным Национального корпуса русского языка)». *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам международной конференции «Диалог-2021»*. 20(27).
- Марич, Б., Керкез, Д. 2018. «Конструкции типа *тешко ми је* и *мука ми је* в сербском языке», *Русский язык за рубежом* 5. 43–50.
- Митковска, Л. 2018а. „*Овде ми е убаво*: дативот за искажување состојби и ставови во македонскиот јазик“, *Македонски јазик* VXIX, 79–91.
- Митковска, Л. 2018б. «Семантика дативно-предикативных структур в македонском языке», *Русский язык за рубежом* 5. 24–29.
- Петрова, Г. 2018. «Именные предикативы, присоединяющие дательный экспериенцер в болгарском языке: семантика и синтаксис», *Русский язык за рубежом* 5. 30–35.

- Ухлик, М. 2018. «Об особенностях дативно-предикативных конструкций в словенском языке», *Русский язык за рубежом* 5. 51–56.
- Циммерлинг, А. В. 2018. «Имперсональные конструкции и дативно-предикативные структуры в русском языке», *Вопросы языкознания* 5. 7–33.
- Циммерлинг, А. В. 2021. *От интегрального к аспектвному*. Москва – Санкт-Петербург: Нестор-История, 652 стр.
- Циммерлинг, А. В. 2017. «Русские предикативы в зеркале эксперимента и корпусной грамматики». *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. По материалам международной конференции «Диалог-2017»*. 16(23). Т. 2. 466–482.
- Ivanova, E., Zimmerling, A. 2019. «Shared by all speakers? Dative predicatives in Bulgarian and Russian», *Bulgarian Language and Literature. / Български език и литература* LXI. Т. 4. 353–362.
- Mitkovska, L. 2021. “The role of the dative in the Macedonian dative-predicative structures.” *Rocznik Slawistyczny* LXX, 87–100.

ДАТИВОТ КАКО НАЧИН НА ИЗРАЗУВАЊЕ МИСЛЕЊЕ: МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБА СО РУСКИОТ

Резиме

Трудот се занимава со македонските реченици со дативно-предикативна структура, со фокус на предикативи што изразуваат став (*нелогично ми е, айсурдно ми е, неешички ми е*). Во статијата се прикажани спецификите на таквите структури, наспроти руските конструкции слични по форма и се утврдуваат начините за нивно преведување, кога во рускиот јазик, речениците со такви предикати не дозволуваат дативен субјект што изразува мислење.

Красимира ИЛИЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

ДОМ

Апстракт: Во статијата ги разгледуваме лексемите со значење „дом“ како место на живеење (*дом, хижа, хижина, хлев, хлевина, изба, стан, жилице, покоштите*), пронајдени во најстарите пишани извори од 11-12 век, и нивното опстојување во текот на вековите до современата состојба, како и промените и прецизирањето на нивните значења. За споредба, споменати се неколку средновековни позајмени лексеми од турско потекло (*салаш/ шалаш, сарай, хата*) со исто значење, како и подоцнежни заемки (*апартамент / апартман, квартира*), кои во моментот се користат во некои современи словенски јазици. Важно е да се напомене дека, од една страна, во ниту еден од современите словенски јазици целото ова лексичко богатство не е целосно зачувано, а од друга страна, со промените на значењата, врската со домот или со неговите поединечни делови, не се губи.

Клучни зборови: дом, словенска лексика, пишани извори 11-12 век

Лексиката сврзана со домот и начинот на живеење е прилично подробно разработена во сите јазици. Таквото богатство во словенските јазици, чинам, заслужува посебно внимание. Зборуваме за лексеми, дел од нив целосни синоними, документирани уште во најстарите сочувани ракописи, значи активни во јазикот уште во безбуквениот период, кои, во најголем број случаи, се употребуваат до денес, во современите словенски јазици, во иста или минимално видоизменета форма. Дел од значењата меѓутоа се променети: наместа во правец на раширување или стеснување, почесто како конкретизација или преосмислување, но во сите случаи остануваат во истите рамки: место каде што се живее, односно место каде што се престојува или, во широка смисла, место како објект, или дел од него, неопходен за нормално живеење.

Оваа тема ме привлече во процесот на работа со стари ракописи, главно *Македонскиот превод на дамаскиот (Крнинскиот и Киевски дамаскин)* каде во стилот на тенденцијата при преведувањето да не се употреби една лексема двапати во иста реченицата се наоѓаат синоними или описи со кои се избегнува повторувањето. Иако дамаскините се „понови“ извори, од аспектот

што нè интересира даваат поголемо лексичко разнообразие со оглед на тоа што се работи за првите, значи најстарите текстови во кои се излегува од строгиот литургиски стил и се прави обид да се пишува на народниот јазик.

ДОМ е основната лексема за именување на местото на живеење. И независно од тоа дали се зборува за палата или колиба, штом е именувано како **гом**, тоа место ги добива сите соодветни конотации и асоцијации – преносни, сакрални, емоционални и сл. Од јазичен аспект се работи за збор кој се среќава со исто значење во голем број јазици, освен во словенските и во редица други и.е. јазици, со минимални варијанти од фонетски тип.

Основното значење, дом – место на живеење (оттука и потекло) се среќава во сите словенски јазици (ср. *дом*, буг. *дом*, р. *дом*, укр. *дім*, хр. *dom*, словен. *dom*, чеш. *dům*, г. *domi* словач. *dom*, пол., гор. луж., дол. луж. *dom*), а освен тоа соодветствува и со ст. инд. *damas*, авест. *dam-*, лат. *domus*, гр. *δομή* итн.

Во црковнословенскиот јазик **дом** е синонимно и со **куќа** со оглед на тоа што, со векови и милениуми, се живеело во индивидуални објекти, сп. ѿврѣте готовѿ тамо домѿ н ѿкѿпи ю ѿѿ: въ домѿ тѣстовѿ ѿѿ б: бѣ исплѣнитель н нконѿом въ домѿ цара нрода юѿѿ: въ домѿ фаровѿ юю: сѣше оуунтель ѿнѿ: в єдннѿ домѿ црѿкы ѿю, а може да се сретне и во изведени зборови, на пр. домѿвѣдка: домѿгѣна: домѿстронтель: домоустронти ѿ (Киев. д.) и др.

Во црковнословенскиот прво значење е **дом** – куќа, значење кое во потполност соодветствува на она кое е прво и во рускиот јазик. Во јужнословенските јазици тоа не е така јасно изразено, но во редица синтагми има токму такво значење. Документирано е во речникот на Даничиќ, паралелно со ‘куќа’ со исто значење, ‘domus’, што би можело да значи дека во XIX век сè уште било во употреба на Балканот, но и не мора, затоа што основниот материјал за речникот е ексцерпиран од писмени споменици од постаро време, како што соопштува и самиот автор во списокот на користените извори.

Во современиот руски јазик ова значење добро е зачувано (*купить дом* наспрема *купить квартиру*), дом, т.е. куќа, оттука и зграда (*третий дом слева*), па дури и самите жители на зградата: (*сбежался весь дом* – дотрча цела зграда).

ДОМ – зграда, куќа: *жилой д.* – станбена зграда; *двухэтажный д.* – двоќатна куќа 2. дом, живеалиште – у *каждого должен быть свой д.* – секој мора да има свој дом; 3. дом, установа: *детский д.* – детски дом; *д. отдыха* – одморалиште 4. семејство: *они дружат домами* – нивните семејства се дружат 5. домаќинство: *управлять домом* – управува со домаќинството; *хлопотать по дому* – работи низ куќа; **работа на дому* – работи од дома; *отказаться от дома кому* – престана да прима некого. Списокот на изведени зборови би бил прилично долг, на пр.: *домик*, *ауг. домина*, *домовый* (*домовая книга*), но и *домовитый*, *домовладелец*, *домовладение*, *домовничать*, *домоводство*, *домовой*, *домодельный*, *доморощенный*, *домосед*, *домостроение*, *домостроительство*, *домострой*, *домотканый*, *домуправ*, *домоуправление*, *домохозяин*, *домохозяйка*, *домочадцы*, *домработница* итн. Како што се гледа, сите овие зборови можат да се доведат во врска со првото значење, дом – куќа, и соодветствуваат во целост со ц.сл. од најстариот период, сп.: *домашньъ* ∴ *домовн* ∴ *домовнтъ* ∴ *домовьнь* и сл.

Во македонскиот прво значење е место на живеење, синонимично со живеалиште (независно куќа, стан, дури и изнајмена соба), 2. родно место (што не претпоставува секогаш и место на живеење). Понатаму значењата се како во рускиот: 3. институции или установи: *д. за слепи*; *д. за стари лица*; *д. за бездомници* 4. институции и објекти во кои тие се наоѓаат: *здравствен д.*; *д. на културија*; *сйомен-д.*; *пенсионерски д.* како и *д. на исцелители*, *уметници*, *архитексти* и сл. 5. Законодавно тело (во некои земји): *горен д.*, *голен д.* итн.

Може да се констатира дека, во голема мера, се совпаѓаат и значењата на изведените зборови, како *дома*, *домашен* и сл.

Прилогот **ДОМА**, има исти или блиски значења во сите словенски јазици: *жить*, *питаться* /*столоваться д.*, *сидеть д.*, *будь как д.* и сл. (живее, се храни дома, седи дома, се чувствува како дома).

ДОМАШЕН – ‘што се однесува на домот и семејството’ – *домашни работи*, *домашен ред*, *домашна помошничка*, *домашно воспитание*, *домашни животи* итн. Во јужнословенските јазици (освен бугарскиот) **ДОМАШЕН** се употребува и во значење кое соодветствува на рус. ‘отечественный’, сп.: *домашно производство*, слоган ‘*купувајте домашни производи*’, соодветно ср. и хр. *домаћа производња*, *domaća proizvodnja*, паралелно со хомонимичното, познато и во другите словенски јазици ‘изработено во домот’ (*домаћа радиност*, *domaća radinost*) итн.

Во македонскиот, српскиот, хрватскиот и др. балкански јазици (освен бугарскиот) од оваа основа се изведени лексеми како **домување**, **домовање**, синонимно со живеење; потоа **домовина** – татковина – отечество итн.

Значењето **ДОМ** – место на живеење, е потполно синонимно со *живеалишиџе*, т.е. 'место на живеење', изведено од глаголот живее, како во пол. *mieszkanie* од *mieszkać*, герм. *wohnung* од *wohnen* и сл.

ЖИВЕАЛИШТЕ, буг. жилище, рус. жилище, соодветно жилищен (вопрос, блок, комплекс; жилой комплекс), документирано во Киевскиот дамаскин како **жилице** и **поконце** – со истата многуплановост како и дом, т.е. место за живеење (соба, стан, куќа или др.) дури и *вечно живеалишиџе*, *вечное жилище*.

ПОКОИШТЕ не го најдовме во речниците од најстариот ст.сл. период иако *поконъ* ∷ *поконџи* се среќаваат во голем број ракописи. Како што се гледа од погорецитирираниот пример во XVI век се употребува синонимно: **жилице** и **поконце**. Лексемата е документирана во Прашкиот речник со значење 'место за одмор, одмор (*Ruheplatz, Ruhestalle, Ruhe*)'.

Во јужнословенските јазици, во значење кое одговара на основното **дом** – самостоен, изграден објект, се употребува лексемата **куќа** (**куќа**, **кџца**). За повеќекатни градби соодветно – **зграда**, буг., рус. **здание**, паралелно **облакодер**, **небодер**, мак. и **кула**, рус. **высотка** (**высотное здание**). Во западнословенските јазици, во значењето **дом** – **зграда** се употребува пол. **budynek**, чеш. **budova**, од истата основа и укр. **будинок**, **будова**, **будівля** итн.

КџЦА е документирано во ракописи уште од XI век. Денес во јужнословенските јазици е основната лексема за именување на дом-куќа, а во источно и западно словенските јазици не се употребува. Но документирано е во Прашкиот речник (*не имамъ кџштѧ ни домоу*), како и во старословенскиот речник (со истиот пример од Супрасалскиот зборник (Цејтлин, s.v.)

Во поново време, со менувањето на навиките на живот и живеењето во колективни објекти, во јужнословенските јазици (освен бугарскиот) се употребува и лексемата '**стан**', позната и во другите словенски јазици, но со хомонимни значења; во бугарскиот, рускиот и др. се употребува '**квартира**', во полскиот, во тој контекст се

хлијев, хр. *hlijev*, словен. *hlév*, укр. *хлїв*, чеш. *chlév*, словач. *hliev*, пол. *chlew*, д. луж. *chliév*, г. луж. *khlèw*, русин. *хлїв*, итн. Значењата од основното, синонимно со дом, нꙋꙋде ѿ тоꙋ хлѣвниѣ и понде въ нномъ, варираат и се движат од ‘дом’, ‘соба’, до ‘кошара’, ‘обор’, ‘штала’ и сл. Во Прашкиот речник е документирано само хлѣвина.

ИЗБА исто така е документирана во ракописи од XII век како нстѣба – дом, или бања (сауна). Во различните јазици и дијалекти може да се употребува синонимно со дом, бања (сауна, обично одделен објект, напати пристроен отстрани на објектот за живеење), ‘хижина’, ‘соба’, ‘колиба’, ‘земљанка’, до јужнословенското ‘подрум’.

Споменуваме десетина речиси синонимични лексеми документирани, во својот најголем дел, уште во првите, значи најстарите словенски ракописи, но со тоа не го исцрпваме целиот список. Во Прашкиот речник како синоними се споменуваат уште: келна∴ клѣтъка∴ клѣтъца∴ хꙋꙋꙋница∴ хꙋꙋꙋнна∴ хꙋꙋꙋъ и др. кои не заживеале на поширока територија, односно првите три добиле потесни, конкретни значења, а последните претставуваат фонетска варијанта на хижа / хиша / хижина кои, како што кажавме погоре, се зачувале до наши дни.

Освен овие лексеми, широка распространетост на поголем дел од огромната словенска територија имаат и неколку несловенски заемки од раното средновековие кои, еднаш примени и прифатени, започнале да се однесуваат како и исконските словенски лексеми.

САРАЈ – дворец, палата, објект – зграда во која живеат или работат турските државни службеници, управна зграда. Заемка од тјуркските јазици, документирана во XVI - XVII век, на Балканот распространета во значење ‘дворец’, ‘палата’, а во источнословенските јазици денес се користи со значење ‘остава’, ‘шупа’. Во западнословенските не се среќава.

ХАТА (селска, обично дрвена, неголема по размери куќа), се среќава во украинскиот, белорускиот и јужноруските говори а во некои дијалекти се среќава и во значење ‘просторија’, ‘соба’, р. ‘комната’ (арх. ‘горница’), оттука *хатне господарство*, *хатні двері*, *хатня робітница* (домашна помошничка) и, соодветно, *хатні*, субст. домашни (членови на семејството). Заемка од унгерскиот, сп. унг. *ház* – ‘дом’, *fin. kota* - исто, во врска со авест. *kata* – ‘дом’, ‘дупка’.

ШАЛАШ/САЛАШ – се среќава во повеќе словенски јазици; заемка, директна или преку унгарскиот, од различни тјуркски дијалекти, сп. р. *шалаш*, пол. *sałas*, словач. *salaš*, ср. *салаш* и др. Првичното значење е ‘колиба’, но во Војводина на пр. така се именува комплетен имот со домот, помошните простории и дворот (обично целосно ограден).

Лексемите *квартира* и *апартамент* се познати во сите словенски јазици и се употребуваат со различни нијанси на значења и фреквентност.

КВАРТИРА (фр. *quartier*, герм. *Quartier* – стан, конак, склониште, логор, војнички стан надвор од касарната) во рускиот и бугарскиот има неутралното значење, синонимично со јужнословенското ‘стан’. Во русинскиот се употребува *квартиль* – соба за издавање, соодветно *жиц на квартилю* – живее во изнајмена соба, сп. и буг. *квартирант*, *квартирантка* – потстанар, потстанарка.

АПАРТАМЕНТ / АПАРТМАН (фр. *Appartement* – соба, оддел, одделение, стан со повеќе простории), се среќава во значење луксузен стан или луксузно хотелско сметување (*џоа не беше соба џуку айарџман*) слично како и во рускиот, обично во множина, *апартаменты*, понекогаш, во исказот, со доза на иронија. Во бугарскиот се среќава со неутрално значење, синонимно со *квартира*.

РЕЗИМИРАМЕ:

Во овој преглед се опфатени десетина старословенски лексеми со синонимно значење, што се однесуваат на домот и начинот на живот, документирани во најстарите ракописи од XI – XII век и неколку несловенски, стари заемки од средните векови кои биле распространети на голем дел на словенската територија и започнале да се однесуваат на истиот начин. Фактот, што покрај десетина синоними кои речиси во целост се зачувани до денешен ден, се позајмуваат и лексеми од други јазици иако не содржат никаква дополнителна информација, зборува за актуелноста на темата. Освен тоа можеме да одбележиме дека:

Во ниту еден јазик денес не се зачувани сите овие лексеми. На пр. *hiža/хижа* – се среќава во украинскиот, словенечкиот, русинскиот, бугарскиот. Меѓу нив – огромна словенска територија каде оваа лексема не е во активна употреба или е целосно загубила.

Единственото логично објаснување би се свело на тоа дека секој јазик или дури дијалект има своја линија на развоток и се зачувува или губи она што одговара или не одговара на таа линија.

За богатството на црковнословенскиот јазик, оформен врз основа на дијалектот што се зборувал во Солун и околината во IX век. Дотогаш, како што е познато, тој бил безбуквен, но независно од тоа, сето ова лексичко богатство за кое зборуваме овде води потекло од тоа време.

За патот кој на семантичко ниво (покрај фонетското) го поминува една лексема, во конкретниов случај ги разгледаваме покрај *дом* и *хижа*, *хижина*, *хлев*, *хлевина*, *изба*, *стан*, *жилиште*, *покоиште* до современата состојба каде наоѓаме лепеза од значења кои се развиле во процесот на многувековниот развоток на одделните словенски јазици, без да се загуби врската со појдовната старословенска основа. Разликите во значењата во некои случаи може да се објаснат сосема логично, со преосмислување, на пр. од аспект на условите на живот кога под *дом* се подразбира куќа, значењето лесно се пренесува и на поголеми објекти за живеење. Од друга страна, со векови, најголем број куќи, имале најчесто само една просторија, па се добива хомонимност во смисла куќа/соба. Така станува логично како на пр. *хижа*, *хижина* на еден дел од источно и западнословенска територија означува просторија, соба, а во друг - куќа/колиба. На сличен начин можат да се објаснат и промените во значењата кај споменатите лексеми од тјуркско потекло навлезени во јазикот за време на турското (на Балканот) или татаро-монголското (во Русија) владеење.

Што е важно да акцентираме како заклучок.

Прво, мора да се нагласи, дека изненадува колку многу материјал има за да се развие оваа тема поцелосно. Но и со овие неколку лексеми, се надевам, успеваме да ја илустрираме нашата идеја и да го кажеме, т.е. докажеме она што го имавме како појдовна основа.

Првите записи на јазикот на Словените се појавуваат со создавањето на писмото од браќата Кирил и Методиј пред близу 12 векови. Дотогаш Словените се служеле со други азбуки за многу неопходни записи, кое, за развотокот на јазикот не можело да игра некаква улога.

Чинам најмногу затоа восхитува богатството на лексеми кои егзистирала во јазикот кој дотогаш се развивал само во усна форма. Во ракописите наоѓаме огромно количество синоними, напати дури

повеќе отколку во грчкиот, па во преводите, наместа, во грчкиот текст наидуваме на повторување кои во преводот на црковнословенски се избегнати и е најден друг збор или описна конструкција со исто значење и реченицата звучи многу подобро. Тоа го констатирале веќе голем број истражувачи на стари текстови кои правеле такви споредби. Многу подробна анализа во таа смисла наоѓаме во Крнински дамаскин (XV-XVI век), но истата тенденција се набљудува и кај постари текстови.

Разгледувајќи во овој прилог неколку лексеми тематски сврзани со домот и условите на живот, може да се констатира дека во сите словенски јазици оваа лексика покажува прилично цврста врска со стариот јазик.

Иако во ниту еден од современите јазици не е зачувано целото богатство на зборови и форми документирани во црковнословенскиот, заслужува да се нагласи дека има случаи кога во одделни дијалекти се зачувани некои од овие лексеми и форми, кои не се влезени во литературниот јазик и се сметаат за дијалектизми.

Промените на значењата кои се појавиле во одделните јазици во текот на долгата историја на развиток и оформување на тие јазици, во најголем број случаи, остануваат во рамките на основното значење, односно врската со домот и условите на живот е евидентна. Меѓу примерите што ги опфативме овде се споменати и неколку лексеми со исто значење од други несловенски јазици со кои Словените биле во контакт, како стари унгарски или турски односно тјуркски заемки, на пр. *салаш/ шалаш, сарај, хата*, кои еднаш влезени во јазикот започнале да се однесуваат како и исконските словенски зборови. Подоцнежните заемки, од француски или германски јазик, како *квартира, апартамент/апартман*, од почетокот на XVIII век, се позајмени со конкретното значење (или едно од нив) што го имале во јазикот од кој се позајмени и не покажуваат тенденција да го менуваат тоа со стеснување или раширување на истото.

Користена литература

Даничић, Ђ., *Рјечник из књижевних старина српских*, фототипско издание од 1863-1864), Љубљана, 1975.

Илиевски, П. Хр., *Крнински гамаскин*, Скопје 1972.

Илиевски, П. Хр., Илиевска К., *Киевски гамаскин*, Скопје 2015.

Kurz, J... *Slovník jazyka staroslověnského*, Academia, Praha, 1966-1997.

Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка I-IV*, Москва, 1964-1973.

Трубачов, О.Н., *Этимологический словарь славянских языков, I -*, АН СССР, Москва 1974 +

Цейтлин, Р.М., Вечерка Р., Благова, Э., *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*, Москва 1999.

ДОМ

Резюме

В статье рассматриваются лексемы со значением „дом“ как место проживания (*дом, хижа, хижина, хлев, хлевина, изба, стан, жилище, покоиште*), встречающиеся в самых старых письменных источниках XI – XII веков, и их жизнь в течение веков до современного состояния, а также изменения и конкретизация их значений. Для сравнения упоминаются и несколько средневековых заимствованных лексем тюркского происхождения (*салаш/ шалаш, сарай, хата*) с тем же значением, а также и более поздние заимствования (*апартамент / апартман, квартира*), которые в настоящее время используются в некоторых современных славянских языках наравне с исконными славянскими. Важно отметить, что, с одной стороны, ни в одном из современных славянских языков все это лексическое богатство не сохранилось полностью, и, с другой, что с изменениями значений не теряется связь с домом или отдельными его частями.

Драгана КЕРКЕЗ

Филолошки факултет
Универзитет у Београду, Србија

НЕМА ПЛЕМЕНА ДО СЛАВНА ИМЕНА

Апстракт: Тема рада је концепт 'слава' у српском и руском језику. Посебна пажња у раду се посвећује 'широкој познатости' као једном од микроконцепата који аутор издваја у оквиру макроконцепта 'слава'. Од свих средстава вербализације издвојеног микроконцепта детаљније у раду се анализирају придеви *познат* и *популаран* у српском, односно *известный* и *популярный* у руском језику.

Кључне речи: макроконцепт, микроконцепт, колокабилност, семантичка улога, слава, познат, популаран, известный, популярный

0. Тема овог рада за чији наслов смо одабрали једну од српских паремија јесте 'слава' као део језичке слике света у српском језику у поређењу са руским. Као што је општепознато, у многим радовима који се баве значајем паремиолошког корупуса као инструментарија за реконструкцију језичке слике света указује се да су кључне идеје најфреквентије управо у пословицама и изрекама одређеног језика (види нпр. Жданова 2004: 155, Стефановић 2012: 47–66). Да ли онда чињеница да зборник «Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете ријечи» (Карадџић 1836), за разлику од зборника пословица В. Даља,² садржи свега неколико паремија се општесловенском речју «слава» (или пак са неким од њених деривата),³ значи да концепт 'слава' на хијерахијској лествици у оквиру српске језичке слике света заузима нижу позицију но што је то случај са истоименим концептом у руском језику.

Таква хипотеза тешко да би могла бити потврђена. Концепт 'слава' за говорнике и српског и руског језика јесте «вполне оформленная и осознанная информационная целостность» (Сергеева 2006: 64), али при томе целина сложена: 'слава' у обама језицима представља полиструктурни концепт што даје могућност

---

² Навешћемо овде само пар: *Вору и воровская слава; Добрая слава рубля дороже; Слава голову кружит; Каков Савва, такова ему и слава* (Даль 1989).

³ Иако се концепт може вербализовати на различите начине, на ово указујемо будући да делимо мишљење по ком управо кључна реч (или име концепта) представља својеврсни кључ за разумевање одређене језичку слику света (уп. Зализњак и др. 2005).

да га посматрамо као макроконцепт који садржи више микроконцепата. При томе, према резултатим наше анализе, у српском језику дати макроконцепт је сложенији будући да обухвата седам микроконцепта: 1. Божија слава; 2. Крсна слава; 3. Углед; 4. Војничка, херојска слава; 5. Добробит; 6. Друштвени догађај; 7. Широка познатост,⁴ док се у руском језику микроконцепти са инваријантним значењем 'Крсна слава' и 'друштвени догађај' не могу издвојити.

С друге стране, микроконцепт у религијском дискурсу 'Божија слава' јесте један од микроконцепата који чине концепт 'Бог' у обама нашим посматраним језицима,⁵ док се микроконцепт 'Крсна слава' у српском језику може посматрати и као средство вербализације концепта 'Празник, концепт који, као што примећује И. В. Бугајова, у великој мери одређује и формира националну и религиозну културу неког народа (Бугаева 2009: 155).

Међутим, објекат нашег истраживања у оквиру овог рада неће бити концепт 'слава' у свој својој сложености и разгранатости, већ само микроконцепат са инваријантним значењем «широка познатост»:

(1a) По објављивању филмске трилогије „*The Lord of the Rings*“, засноване на Толкиновом истоименом роману, популарност и **слава** [→ широка познатост] овог писца дошле су до неслућених [...]; (1б) За светску **славу** [→ широку познатост] овог дезерта и његов модеран изглед заслужна је посластичарница *Ladurée*, основана 1862. године, чији је заштитни знак баш овај колач (Кларин).

(2a) *Есть у него, конечно, некоторые загибы, но я, пожалуй, не знаю такого человека, которого бы **слава** [→ широкая известность] хоть немного не испортила;* (2б) *Однако **славу** [→ широкую известность] Кёльну принесли иные памятники: ни в одном немецком городе не сохранилось такого количества великолепных средневековых храмов и церквей* (РК).

Предмет нашег истраживања биће придевске лексеме-експлитатори датог микроконцепта на материјалу српског језика у поређењу са руским. У теоријско-методолошком погледу рад је

⁴ Концептом 'слава' на материјалу српског језика, колико је нама познато, бавила се једино М. Рељић која издваја следећа три микроконцепта: 1. војничку, херојску славу; 2. Крсну славу и 3. славу Божију (Рељић 2017).

⁵ Што се, на основу лексикографских дефиниција које налазимо у дескриптивним речницима српског и руског језика, не би могло закључити.

базиран, пре свега, на антропоцентрично усмереној лингвистичкој парадигми, док корпус за истраживање чине примери ексцерпирани из електронских корпуса српског и руског језика (види Извори).

1. У књизи «Језичка кристализација смисла» В. И. Карасик констатује како је тежња ка слави један од најјачих стимуланса који подстичу човека на делање у оквиру заједнице (Карасик 1991: 3). Ово запажање је у великој мери истинито, будући да управо слава у смислу опште препознатљивости и/или општедруштвеног признања омогућује успон на социјалној лествици, а социјални статус, како то поново примећује В.И. Карасик, јесте један од врло важних момената организације људског друштва (Карасик, *ibid*).

Премда је слава одавнина амбивалентна појава (може се познат бити како по добру, тако и по злу), управо за време данашње карактеристична је «*kultura slavnih u kojoj je naglasak na poznatosti radi poznatosti*» (Vukadinović 2013: 112). Слава је данас једна врста императива за не тако мали број људи који, захваљујући све развијенијим комуникационим технологијама и различитим врстама медијских садржаја (, ту своју жељу за славом теже да остваре на овај или онај начин.⁶ Стога је данас феномен славе као 'широке познатости' постао још занимљивији за проучавање из различитих аспеката, па аспекта језичке слике света.

1.1. Како општа препознатљивост подразумева да је за субјекта ком се приписује слава чуо велики део одређене друштвене заједнице, видимо да именица *слава* као лексема-експликатор овог микроконцепта веома јасно упућује на своју етимологију – на индоевропски корен **kleu-*⁷ који у себи садржи импликацију на размену информације између адресата и адресанта (уп. Подчасов 2020: 37). Да би до размене информације овога типа дошло, тј. да би

⁶ До које мере то може ићи показује, између осталог, следећа чињеница: „Britanski list *Independet* је 2006. године објавио резултате националног истраживања у којем су испитане божићне жеље деце младје од десет година (издвајање наше, D.K.). *Želja da se bude slavan/postane slavna ličnost* била је прва на листи, а следиле су *želja za dobrim izgledom* и *bogatstvom*“ (Vukadinović 2013: 110).

⁷ Јер, како наводи А. Лома, у индоевропском прајезику појам славе «био је изражен речју изведеном од корена **kleu-* „слушати“, једном s-основом средњег рода **kleuos-/*kleues-*, првобитно „оно што се чује“ (одатле значење „реч“ у словенском **slovo*, ген. *slovese* и иранском авест. *sravō*, ген. *sravanhō*), али на другој страни „добар глас“ > „слава“ у грч. хом. (τὸ) κλέ(F)οῦς, стинд. *śrāvah*, ген. *śrāvasah* итд. Словенски облик **slava*: или директно од «**slovo* као *vrddhi-* изведеница са дужењем коренског вокала о > а, или се ради о поствербалу од глагола **slaviti*, који је, са своје стране, итератив од *sloviti*, а овај деноминатив од *slovo*“ (Лома 2002: 171).

неко постао славан мора постојати узрок настанке те славе: то може бити његова професионална или нека друга врста делатности, различити поступци, особине и сл. Дакле, *слава X-a* подразумева да постоји *X* који је стекао славу, *Y* – друштвену заједницу која га као таквог види и препознаје, *Z* – узрок стицања славе, те време стицања и/или уживања славе.

Уколико прихватимо да је *слава X-a = X* је *славан*, онда нам то даје за право да у датој лексеми *слава* видимо име особине што потврђује и чињеница њене колокабилности са глаголима који имају значење *поседовати* (у значењу 'имати као својство, особину'), *одликовати се* (уп. Падучева 1993: 27).

(3) *Без жељене гардеробе, шминке, изалазка али са повећаном жељом за свим тим стварима које за њих представљају луксуз, оне пред собом имају велики број јавних личности, које иза себе имају славу, моћ, однос ...* (Кларин).

(4) *Болељщик придёт смотреть только на тех, кто выделяется — физическими данными, внешностью или скандальной славой* (РК).

Дакле, исказ *Они имају славу* равнозначно је исказу *Они су славни*, тј. реч је о ситуацији квалификације предметне појаве (у широком смислу те речи): одређени објекат квалификације (у терминологији П. Пипера «објекат квалификативне локализације») придружујемо скупу славних објеката (уп. Пипер 2005: 831).

Узевши у обзир речено, можемо предложити следеће инваријатно значење кључне речи микроконцепта 'слава' са инваријантим значењем 'широка познатост': 'Својство *X-a* које је узроковано *Z-ом*. У временском тренутку *t1* за *X* се везује узрок *Z* због ког у временском тренутку *t2* друштвена заједница *Y*, у целини или неки њен већи део, зна да *X* постоји. *Y* сматра да се *X* издваја из општег реда истородних објеката'.

Управо због тога даље у раду предмет истраживања сузићемо на придеве,⁸ тачније на неке од придева који на себе могу преузети фуникцију експликатора посматраног микроконцепта.

2. Као једну од семантичких класа придева П. В. Грашченков издваја „познатост“ (Грашченков 2019: 223). На основу лексикографских извора (РМС 2007; Кузнецов 2000) у српском језику смо издвојили следеће придевске лексеме који би чиниле дату семантичку класу:

---

⁸ Будући да: «Семантической основой имени прилагательного является понятие качества» (Виноградов 2001: 157).

архипознат, гласовит, дичан, еминентан, звучан, знаменит, знан, знатан, истакнут, култни, легендаран, славан, општепознат, познат, популаран, прослављен, разглашен, реномиран, чувен, а у руском: видный, знаменитый, знатный, известный, именной, легендарный, мировой, общеизвестный, общепризнанный, популярный, признанный, прославленный, узнаваемый.

Дати придеви, с једне стране, представљају придеве рационалистичке оцене повезане са делатношћу човека, његовим интересовањима, искуством (Арутюнова 1988: 76–77), а са друге стране – у лексичком споју са именицом врше функцију фокусирања (Sttubs 2002: 33)⁹ и одражавају различит степен и карактер славе.¹⁰ Од свих наведених придева за предмет даље анализе биће узети познат, популаран, односно *известный* и *популярный*.

2.1. Иако је семантички садржај придева *познат* и *популаран* у српском, односно *известный* и *популярный* у руском језику сличан, према лексикографским дефиницијама које налазимо у дескриптивним речницима српског и руског језика разлика између познатошћу и популарношћу постоји.

Српски лексикограф нама потребно значење придева *познат* одређује на следећи начин: онај који о којем сви или многи знају, чувен, славан, а *популаран* је онај који је познат и вољен, који ужива љубав и сл. у широком слоју људу, (РМС 2007: 943: 960). У дескриптивном реченику руског језика налазимо следећа тумачење придева а) *известный* и б) *популярный*: а) онај који је познат, који ужива свеопште признање; знаменит, славан, б) онај који је широко познат (Кузнецов 2000: 378, 923).

Исходећи из лексикографских дефиниција значење придева *познат* и *известный* могло би се одредити као исто или макар максимално приближно, што се не би могло рећи за друга два придева. Српски лексикограф, за разлику од руског, код придева *популаран* издваја компоненту позитивног односа субјекта оцене у односу на објекат

---

⁹ Функцију селекције и фокусирања придева разликује и Ј. Дражић (2014: 95).

¹⁰ Према мишљењу М. Вукадиновић у време тржишно оријентисаних медија и комерцијалне културе може се говорити о трима категоријама славних личности: 1. личности које поседују познатост (најшири облик препознатљивости); 2. личности које поседују славу (виши степен познатости) и 3. личности које поседују углед (уживање кредибилитета, уважавања и репутације у широј заједници) (Vukadinović 2013: 19–21).

(онај који је вољен),¹¹ што наводи на помисао да је семантичка структура придева *популарный* сиромашнија у односу на придев *популаран* будући да се своди само на широку познатост.

Међутим, другачију семантизацију придева *известный* и *популярный* налазимо у Новом речнику синонима руског језика. Познат (*известный*) јесте онај о ком у неко одређено време зна много људи зато што је нешто урадио или поседује нешто што га издваја у односу на већину или на све истоврсне објекте, док је популаран (*популярный*) онај који је у одређеном временском периоду познат већем делу друштвене заједнице и који се се тим људима свиђа, према чијем се укусу други равнају. Већ различита семантизације нас упућује на то да ови придеви чине доминанте двају различитих, тек донекле блиских једно другом синонимских редова¹² (чланови првог синонимског реда су придеви *знаменитый*, *легендарный*, *прославленный* а другог: *модный* и *престижный*). Први синонимски ред разликује се од другог по предмету оцене, улози социјума и самог објекта оцењивања у формирању оцене, те по времену трајања знања о предмету и интересовања за њега. Заправо, како се може закључити из даљег текста, основну разлику чини објективна, односно субјективна природа оцене: неко или нешто може бити познат/познато (*известный*) на основу својих објективних карактеристика, док је популарност више одраз субјективног, врло често не превише строгог укуса (Бабаева 2003: 421, 794).

У даљем тексту овог рада анализирајући одабране придеве у својству својеврсних „концепата“ (уп. Падучева 2004: 52) са својим учесницима и њиховим одговарајућим семантичким улогама покушаћемо дати одговор на питање да ли су разлике у семантичким структурама придева *познат* и *популаран*, односно *известный* и *популярный* константне у свим контекстима, тј. да ли посматрани придеви у српском и руском језику данас представљају/могу представљати

---

¹¹Као илустрацију реченог наводимо следеће преводилачко решење: *Јаков Херак, син доброћудног и популарног вишеградског писмоноше, [...](Андрић); Приходит Яков Херак, сын добродушного письмоноши, любимца вишеградских жителей, [...](Андрич)*. Као што видимо, преводилац уместо придева као преводни еквивалент бира именицу *любимец* која припада групи именичких лексема које карактеришу човека „как објект интелектуално-емоционалног воздействия (Белуосова 1989: 168).

¹² Заједно са Д. Гортан Премк разликујемо синонимске низове (речи исте референцијалне вредности) и синонимске редове (речи сличне референцијалне вредности) (Гортан Премка 1997: 140).

средства за вербализацију истих сегмената микроконцепта „слава као широка познатост“ или не.

2.2. Семантичка структура сваке од наведених придевских лексема подразумева учесника са семантичком улогом Носиоца особине који у оба језика може бити лице и не-лице, тј. није маркиран у односу на критеријум аниматности:

(5а) *Митровић је, као познати параолимпијац, привукао велику пажњу јавности у Шведској;* (5б) *Пред нашим очима се опет смањују плаже, море, урнебесни светски познати хотел;* (5в) *Заједно са књижевницима оживљавању скадарлијских легенди допринели су популарни глумци, попут незаборавног Чича Илије, који је [...], у касним сатима држећи окупљеним гостима слово, волео да се присети ранијих дана [...];* (5г) *Овај популарни хотел је потпуно реновиран и са новим сјајем отвара сезону у пролеће 2011* (Кларин).

(6а) *Более того, в тот же вечер Никанор Иванович, на которого смерть популярного артиста навела массу тягостных воспоминаний, один, [...], напился до ужаса;* (6б) *Насколько я понимаю, и он, и другой известный артист этого жанра, Данте, оказали и некоторое влияние на работу моего отца, но скорее по линии репертуара;* (6в) *Самая известная сказка сборника, «Дева-Узница», была поставлена в 1934 году в саратовском ТЮЗе, [...];* (6г) *На этот раз популярная сказка стала интерактивной* (РК).

Уколико је Носилац особине лице¹³ именице које се налазе у сфери деловања анализираних придева имају значење делатности (писац, научник, слависта, новинар, предузетник, политичар, .../писатель, ученый, славист, журналист, предприниматель, политик, ...),¹⁴ или (ређе) понашања човека (провокатор, скандал-мајстор/провокатор, скандалист). При томе придеви познат и известный имају ширу колокабилност него придеви популаран и популярный, нпр. познати математичар, физичар/известный математик, физик али не и ?популаран математичар, физичар/популярный математик, физик, што у одређеном смислу кореспондира са ставом да је познат онај чије одлике одговарају општој представи о квалитетном,¹⁵ док је

¹³ У овом раду ћемо се ограничити само на Носиоцу особине које је лице.

¹⁴ И у српском и у руском језику посматрани придеви колокацирају са именицима са значењем оних делатности (професија) чија реализација пре свега подразумева стваралачку компоненту, а интеракција са другима је секундарна (Дражић 2022: 190).

¹⁵ И у српској и руској језичкој слици света синтагма познати математичар, познати физичар недвојбено садрже позитивну оцену и могли се парафразирати на следећи начин: 'познати

популаран онај који поседује одређене особине које се многим допадају што се илуструје примерима оперског и естрадног певача (Бабаева 2003: 421). Међутим, да ли би такво тумачење познатости и популарности могло бити примењено и на следеће примере:

(7а) *«Не надо возвращаться к прошлому, но всё хорошее мы должны оттуда взять»*, — уговаривал собравшихся когда-то самый **известный диджей СССР**; (7б) *Также в период архиепископского служения в Дмитрове следует отметить отношения Серафима (Звездинского)¹⁶ с обновленцами, которые пытались переманить популярного епископа в свою раскольническую организацию (РК).*

Да ли то значи да се у првом случају ради о ди-џеју који квалитетно ради свој посао, док је у другом случају реч о епископу који је тек неким својим особинама задобио симпатије људи? Чини нам се да би одговор на ово питање морао бити негативан, поготову када је реч о примеру 7б. На основу прикупљеног емпиријског материјала може се закључити да на колокабилност посматраних придева утиче природа делатности Носиоца особине: да ли она претпоставља ужи или шири круг учесника са семантичком улогом Субјекта оцене¹⁷. У првом случају, имаћемо могућност уланчавања датих придева са именицима са значењем спојивост само са придевом *познат*, тј. *известный* (~ *математичар/ лингвист* и сл.). Уколико пак делатност Носиоца особине подразумева контакт са широм јавношћу, лексичка ограничења су далеко мања. С једне стране, способност уланчавања¹⁸ придева *познат*, односно *известный* са именицама за значењем, тако да кажемо, позитивним занимањима, начином понашања, особинама и сл. (нпр. *писац, песник, научник, хирург, пилот/писатель, поэт, ученый*,

---

математичар је онај који се добрим, чак изузетним квалитетом свога рада издвојио из групе истородних објеката.

¹⁶ Свештеноченик Серафим (Звездински), епископ Руске православне цркве, стрељан 1937. године. Канонизован 2000. године.

¹⁷ Када је реч о учеснику са семантичком улогом Субјекат оцене вероватно би исправније било говорити о хиперулози јер Субјекат оцене је овде и има улогу Реципијента а врло често и Циља (уп. Гращенко 2019: 227).

¹⁸ Заједно са Д. О. Добровольским сматрамо да колокабилност неке речи има свој центар и своју периферију. «Иными словами, одни словосочетания воспринимаются как абсолютно нормативные и стилистически безупречные, другие – как неправильные, а третьи – как допустимые в большей или меньшей степени, причем степень их приемлемости зависит не только от объективных параметров (т.е. от лингвистических свойств контекстуальных партнеров), но и от индивидуальных предпочтений носителей языка. Если первые словосочетания образуют центр комбинаторного потенциала, а вторые оказываются за его пределами, то третьи образуют широкую и размытую область периферии». Именно эта область оказывается наиболее значимой с точки зрения языковых изменений (Добровольский 2005: 43).

хирург, летчик и сл.)¹⁹ могла би се објаснити тим што дати придеви теже ка позитивном полусу скале оцене, али не искључиво (Бабаева 2003: 492), чему су потврда следећи примери:²⁰

(8а) *Идеју се прихватио други познати блогер, Исток Павловић, па се акција раширила међу корисницима Фејсбука из Србије и Хрватске;*
 (8б) *Позната старлета је решила свету да покаже како јој пристаје стил Мерлин Монро.* (8в) *Један од њих је угледни полицајаца, а други познати лопов* (Кларин).

(9а) *В апреле в любви к вышиванкам призналась самая известная стриптизерша в мире — бурлеск-танцовщица и фотомодел Дита фон Тиз;* (9б) *Тогда, в 1995 году, никому не известная проститутка с поэтическим именем Дивайн Браун [...] прославилась на весь мир и немало заработала на сильно подмоченной репутации обаятельного Хью.* (9в) *Во вторник, 12 июля, спецслужбами задержан гражданин Захарий Калашов, он же известный вор в законе Шахро Молодой* (РК).

С друге стране, у примерима 8а–9б када назив делатности или начина понашања у семантичкој структури имплицитно²¹ или експлицитно садржи сему са значењем „нешто што није добро“ придеви познат и известный реализију само значење „неко за кога зна одређена већа група људи“ док сема „позитивна одлика“ у потпуности одсутује. Уп.:

(10а) *Из наших крајева су потекли многи инспиративни уметници и познати научници, изнедрили смо надарене писце и прослављене спортисте;* (10б) *Виктор Лустиг је био познати преварант, који се*

¹⁹ Када је у питању руски језик спојивост је додатно проверена помоћу речника Денисова и Марковкина (2002) корпуса сососо.cososo.ru, а за српски смо користили ширу грађу прикупљену на интернету.

²⁰ Могућности колоцирања са именицама типа стриптизета и сл. у српском језику, према подацима из корпуса, имају придеви славан и чувен (Уколико волиш да вараш људе, **чувени преварант** спремио је сет од десет трикова које можеш искористити у бару или код куће; Ричард Вајсмен Плес је био дјелимично инспирисан од стране мата Хари, која се представљала као источна плесачица, а, у ставри, више је била **славна стриптизета**), док у руском, на шта указује и Бабајева у већ поменутом речнику синонима (Бабаева 2003: 422), то могу бити придеви знаменитый и легендарный (Приговор мафии Жертвами этого затянувшегося конфликта уже стали несколько десятков криминальных авторитетов, в том числе и легендарный «вор в законе» Вячеслав Иванов по кличке Япончик; Тем не менее, **знаменитая стриптизерша** не случайно была приглашена выступить с коллективом из Германии, поскольку является американкой немецкого происхождения).

²¹ Овде имамо у виду нпр. називе делатности какав је нпр. блогер, делатност која сама по себи не садржи сему нешто што није добро'. Међутим, међу блогерима има доста оних које бисмо могли означити као тзв. целетоиде, тј. као обичне људе који су у кратком периоду достигли статус медијских личности (Vukadinović 2013: 170) али на апсолутно бизаран начин, што у свести говорника има негативан предзнак.

прославио генијалном идејом да прода Ајфелову кулу у старо гвожђе (Кларин).

(11a) *Теперь она — известный учёный, крупный специалист в области синтетической органической химии, доктор химических наук, профессор;* (11б) *При этом она не обращала внимания на пристрастие к кокаину, которое питал Доди, известный плейбой и прожигатель жизни* (РК).

Будући да семантика језичког знака одражава наивни појам о ствари, својству, процесу и сл. (Апресјан 1995: 56), чини нам се да онда можемо рећи да у свести говорника српског и руског језика познати научник јесте онај који је прво стекао признање квалитета својих научних достигнућа, тј. углед најпре у ужем кругу својим колега, а потом је његова слава надишла те границе. Стога је семантика колокације *познати научник* блиска семантици лексичког споја *признати научник*. Дакле, реч је о широј познатости, слави која претпоставља и углед, кредибилитет, те се може говорити да придев *познат/известный* у овде садржи позитивну оцену, док у случају познатог преваранта²² то није случај, те бисмо разлику између познатог научника и познатог преваранта или плејбоја могли представити на следећи начин:

	Широка познатост	Позитивна оцена
познати научници	+	+
познати преварант	+	-
известный ученый	+	+
известный плейбой	+	-

Као и код придева *познат*, и у семантици придева *популаран* може доћи до промене, тачније до неутрализације позитивног односа Субјекта оцене у односу на Носиоца особине. Тако у следећим примерима имамо поново само реализацију значења 'широка познатост' (са могућношћу реализације негативне оцене):

(12) *Популарна старлета у свом захтеву за развод, поднетом после само 72 дана брачног живота, као разлог истиче „непремостиве разлике“* (Кларин).

²² За лексички спој *признати преварант* може се рећи да није само необичан, већ апсолутно неприхватљив.

(13) [...] но толстая Гейз вдруг все испортила тем, что повернулась ко мне и попросила дать ей закурить, после чего завела никчемный разговор о шарлатанском романе какого-то **популярного пройдохы** (PK).

Пажњу заслужују и напоредна употреба посматраних придева где они заправо граде одређену градацију скалу познатости:

(13) Ми смо имали пуно младих и успешних музичара из лесковачког краја који су постали **популарни и познати музичари**, изјавио је за Југмедију директор Школе за музичке таленте, Зоран Мицковић (Кларин).

(14) ... Все началось летом 1942 года, когда заместитель командующего Волховским фронтом, **известный и популярный** в войсках генерал-лейтенант А. Власов был переправлен в давно уже окруженную и почти потерявшую боеспособность 2-ю ударную армию (PK).

2.2.1. Као што се из свих до сада наведених примера види, лексичко значење имена делатности Носиоца особине имплицитно указује на узрок његове познатости, но учесник са семантичком улогом Узрок може добити и своју реализацију на површинском синтаксичком нивоу.²³ У српском језику то могу бити предлошко-падежне констукције по + N_{Loc} и N_{Gen} , док се у руском среће беспредлошка инструментала конструкција, конструкција N_{Loc} те квалификације помоћу прилога. У том случају се прецизира узрок задобијања славе у оквиру делатности којом се Носилац особине бави (примери 15а, 15б и 16а, 16б) или се указује на неку његову особину (примери 15в и 16в).

(15) Британски глумац Џон Калис, који је **познат по улози** Бојсија у серији „Мућке“, пружио је подршку српском тенисеру Новаку Ђоковићу после пораза од Ендија Мареја у финалу Вимблдона; (15б) На 26. по реду додели америчких награда главни добитници су била глумица Кристе Стујар (22), **популарна због** Сумрак саге, и британски бој-бенд One Direction; (15в) Многи су мислили да су Ститију једва дочекали да виде леђа талентованом, али надобудном фудбалеру који је у Енглеској био **популарнији по проблемима** које је правио него по повремено сјајним играма у светлоплавом дресу (Кларин).

(16а) Видный **ученый, известный** своими работами в области механизма радикальных реакций, элементарных процессов фотохимии и радиационной химии; (16б) Актер Малого театра Иван Любезнов, очень **популярный по** комедиям 50-60-х годов, после первых же проб, захыхавшись, тоже сказал, что такие перегрузки не для него; (16в) Таким образом **скандально известный** предприниматель, обвиняемый в

²³ Што подразумева предикативну употребу посматраних придева.

хищених 8 милионах долларох, оказался недосыгаем для российского правосудия (РК).

2.2.3. Учесник са семантичком улогом Субјекат оцене такође може а не мора добити своју реализацију на површинском синтаксичком нивоу. У оба језика, уколико је Носилац особине лице, најфреквентнија је конструкција са предлогом у, односно в са локативом, али се срећу и конструкције са предлозима код, тј. у плус генитив, те међу/между и именица у инструменталу. Оно што се може приметити је следеће: у конструкцијама са предлозима код/среди и међу/между после придева популаран/популярный фокус је на омиљености Носиоца особине.

(17а) У служби Руског двора, остварио је блиставу војничку и дипломатску каријеру. Остао је познат у **књижевности и историографији** по „Историји Срба“ и Мемоарима; (17б) Био је драмски педагог, можда и најпознатији **код нас** и његова Школа је изнедрила професионалце какви су Ружица Сокић, [...]; (17в) Добитник је великог броја немачких бицикличких признања, у Србији је, наравно, познат међу бицикличима, а у родном Београду је добитник Сребрног прстена [...]; (17г) Жарко и Жељко који су постали популарни у Француској имају по 25 година и веома занимљиву животну причу; (17д) Краљевић Марко је веома **популаран међу** нашим странкама; (17ђ) Никезић прича: «Одем ја код Тита и кажем му да је СДБ одлучила да ухапси Добрицу Ћосића. Тито ћути. Ја кажем: Друже председниче, он је врло **популаран код** интелигенције, бораца и народа. Тито ћути» (Кларин).

(18а) «Твардовский, человек, в общем-то, замкнутый, немногословный, **известный среди** братьев-писателей своим нелегким характером, мог показаться и мрачноватым»; (18б) Большевика-возлюбленного Чайковского сыграл brutальный Юл Бриннер (актер, **известный у нас** как лицо Фантомаса); (18в) Сотрудничая с Европой, Россия также сохранит свой почерк, хорошо **известный в** мировой аэрокосмической индустрии»; (18г) Как утверждал **популярный у** авангардистов США Годар, кинематограф выражает специфически буржуазный взгляд на мир, [...]; (18д) Метр восемьдесят семь ростом, 96 кг весом, [...], чемпион Одесского порта по боксу 1931 года в тяжелом весе, **популярный в** городе музыкант; (18ђ) Бутов самый **популярный среди** крестьян, Горшков — среди рабочих.

Као што се из примера да видети, именице којом се Субјекат оцене номинује на површинском реченичном нивоу различите су таксономске природе. Није неважно рећи и то да и када се ради о не-лицу, реч је о

именицама, како запажа А. В. Кравченко, које имају антропогени карактер, тј. то су именице које означавају простор²⁴ који упућује на човека и његову активност (Кравченко 2004: 68), те сматрамо да је и у тим случајевима оправдано говорити о Субјекту оцене.

У аналитичком тумачењу значења 'широка познатост' издвојили смо и временску компоненту, која заправо представља једну од константних разлика између придева *познати/популарни* и *известный/популярный*, будући да је популарност маркирана у односу на дати критеријум: она је увек временски ограничена, уп. *Наш популарни писац из XIX века* и *Наш популарни писац из XIX века*. Чак и у случајевима када је популарност перманентна током дужег или дугог временског периода, семантички релевантан исказ у оба језика тражи да се трајање те популарности експлицитно исказе, нпр. *Наш писац из XIX века, који је једнако и данас популаран код читаоца*.

3. Све до сада речено наводи на следеће закључке: 1. микроконцепт 'слава' као широка познатост није монолитан већ можемо разликовати: а) широку познатост, б) широку познатост + позитивна оцена, в) широку познатост + негативна оцена 2. као експликатори микроконцепта 'широка познатост' издвојени придеви се могу посматрати као релативни или квазисиноними (у терминологији Ј. Д. Апресјана); 3. у одређеним контекстима разлика између ових синонима може се неутрализовати, поготову када је реч о слави која представља својеврсни нематеријални актив на тржишту социјалног утицаја (Подчасов 2020: 36); 4. уколико је Носилац особине лице, важну улогу за реализацију конкретног значења колокације има именица са којом придев колоцира.

Извори

Андрић, Иво. *На Дрини ћуприја*. (Веб. 12.09. 2014)

Андрич, Иво. *Травничка хроника. Мост на Дрини*. Москва: Художественная литература, 1974.

Даль В.В. *Пословицы русского народа: сборник В. Даля в двух томах*. Москва: художественная литература, 1989.

---

²⁴ За придеве класе 'познатост' карактеристично је упућивање на „простор“ (Грещенков 2019: 243).

Караџић Вук. *Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете ријечи*. Издао из Вук Стеф. Караџић, философије доктор и других учених друштва члан. Цетиње: Народна штампарија, 1836.

Литература

- Апресян, Ю.Д. 1995. *Избранные труды, том I. Лексическая семантика: 2-е изд., испр. и доп.* Москва: Школа «Языки русской культуры», Издательская фирма «Восточная литература» РАН.
- Арутюнова Н.Д. 1988. *Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт.* Москва: Наука.
- Бабаева Е. Э. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Второе издание, исправленное и дополненное. Под общим руководством академика Ю.Д. Апресяна. Москва: Школа славянской культуры, 2003, с. 421–425, 794–797.
- Белоусова А. С. 1989. «Имена лиц и их синтаксические свойства». В: Лопатин В.В. и др. *Слово и грамматические законы языка: Имя*. Москва: Наука.
- Бугаева И.В. 2009. «Концепт «праздник» в религиозном дискурсе: лексикографический аспект», *Проблемы истории, филологии, культуры*. № 2 (24), с. 155–159.
- Виноградов В. В. 2001. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*/ Под. ред. Г. А. Золотовой. 4-е изд. Москва: Русский язык.
- Гортан-Премк, Д. 1997. *Полисемија и лексичка организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- Гращенко П. В. 2019. *Грамматика прилагательного. Типология адъективности и атрибутивности*. Москва: Издательский Дом ЯСК.
- Денисов, П.Н., Морковкин, В.В. 2002. *Словарь сочетаемости слов русского языка*. Москва: АСТ.
- Добровольский, Д. О. 2005. «[Факторы сочетаемости: семантика, прагматика, узус](#)» *Русский язык в научном освещении*, № 2 (10), с. 43–86.
- Дражић, Јасмина. 2014. *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Дражић, Јасмина. 2022. *Приступи проучавања значења речи*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Жданова. В.В. 2004. «Пословицы и поговорки как источник изучения русского культурно-языкового сознания». В: Телия В.Н. (отв. пел.) *Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках*, Москва: Языки славянской культуры, 2004, с. 151–160.
- Зализняк Анна А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д. 2005. Ключевые идеи русской языковой картины мира: Сборник статей. Москва: Языки славянской культуры.
- Кравченко, А. В. 2004. *Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации*. Иркутск: Иркутский государственный университет.
- Кузнецов С.А. *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Norint, 2000.
- Лома, А. 2002. *Пракосово: Словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- РМС. *Речник српског језика*. Редиговао и уредио М. Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Падучева Е. В. «Предикатные имена в лексикографическом аспекте», *Научно-техническая информация*, Серия 2. 1991. № 5. с. 21–31.
- Падучева, Е. В. 2004. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры.
- Пипер, П. 2005. Категоријални комплекс квалификације и квантификације. Квалификативност. У. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. У редакцији академика Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ: Београдска књига ; Нови Сад: Матица српска, с. 830 – 870.
- Подчасов, А. С. 2020. «Понятие слава в русской духовной культуре и светском дискурсе», *Филология: научные исследования*. №8. <<https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-slava-v-russkoy-duhovnoy-kulture-i-svetском-diskurse>> (23.09.2022).

- Рельић, М. 2017. «Појам славе у књижевном и публицистичком стваралаштву током Великог рата», *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLVII (2), с. 3 – 14.
- Сергеева, Е. В. 2006. «Концепт-универсалија и художественный концепт: проблема классификации», *Сибирский филологический журнал*. №1-2, 63–69 <<https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-universaliya-i-hudozhestvennyy-kontsept-problema-klassifikatsii>> (10.09.2022).
- Стефановић, М. 2012. *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Vukadinović, Maja. 2013. *Zvezde supermarket kulture*. Beograd: Clio.
- Stubbs, Michael. 2002. *Words and Phrases. Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Blackwell.

НЕТ ПЛЕМЕНИ БЕЗ СЛАВНОГО ИМЕНИ

Резюме

Данна работа посвјачена концепту *слава* у србском и руском језицима. Особое внимание в статье уделено *широкой известности* как одному из микроконцептов, выделяемых автором в составе макроконцепта *слава*. Из всех средств вербализации данного микроконцепта в статье более подробно анализируются прилагательные *познат* и *популаран* в србском, т. е. *известный* и *популярный* в руском језику.

Наталија МИЛЧОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

ГОВОРНИОТ ЧИН ВЕТУВАЊЕ ВО РУСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Целта на истражувањето е да се анализираат јазичните средства за директно и индиректно изразување на ветување во рускиот и во македонскиот јазик и да се спореди употребата на поширок спектар на стратегии, што се користат за реализација на ветувањето во двата јазика. Контрастивното проучување на говорниот чин ветување дава објаснување за јазичното однесување на припадниците од различни култури, а со тоа ја подигнува свесноста за интеркултурната комуникација и придонесува за избегнување на недоразбирањата и конфликтните ситуации.

Клучни зборови: прагматика, говорниот чин ветување, директност и индиректност

Ова истражување се темели врз теоријата на говорните чинови на оксфордскиот професор Џон Л. Остин (J.L. Austin 1962) и неговиот ученик Џон Серл (John Searle 1969; 1979), кои постулираа дека за успешна комуникација не е доволно познавањето на граматиката и на лексиката на исказите. Централниот поим во теоријата на говорните чинови е препознавање на комуникациската намера на говорителот, кое е неопходно за да имаме успешна комуникација во кој било јазик и уште поголемо значење добива кога споредуваме начини на реализација на комуникациската намера во различни јазици.

Во овој реферат ќе се осврнеме на функционирањето на говорниот чин *ветување* во рускиот и во македонскиот јазик и ќе споредиме начини на реализација на комуникациската намерана говорителот преку анализата на семантичко-прагматички и граматички карактеристики.

Во класификациите на Џ. Остин и Џ. Серл, говорниот чин *ветување* се однесува кон групата комисииви кои се карактеризираат со тоа што *говоришелој презема обврска да направи нешто за слушашелој*. Во истражувањето ја прифаќаме како основна дефиницијата на говорниот чин *ветување* формулирана од Е. Которова (2017: 410) врз основа на принципите на успешност на говорните чинови, а имено:

Знам дека сакаш да го направам тоа;

Знам дека мислиш дека можам да не го правам тоа;
 Сакам да го направам тоа бидејќи го посакуваш тоа;
 Зборувам: сакам да го направам тоа;
 Сакам да мислиш дека ќе го направам тоа.

Кога се зборува за говорните чинови, вообичаено е тие да се класифицираат како директни и индиректни. Директните говорни чинови ги поврзуваат со буквалното значење на исказите и ги дефинираат како наједноставни примери за пренесување на значење, каде што говорителот изговара некоја реченица и со неа го подразбира токму она што е речено (Searle 1979: 30). Меѓутоа, понекогаш луѓето претпочитаат да не ги соопштуваат директно своите комуникациски намери, туку го прават тоа индиректно. Во овие случаи, тие спроведуваат едно (замислено од нив) говорно дејство, користејќи друго.

Според присуството или отсуството на показатели на илокуциската сила, говорните чинови се делат на експлицитни и неексплицитни. Експлицитните говорни чинови, за разлика од неексплицитните, содржат некој показател на илокуциската сила (најчесто тоа е перформативен глагол).

Џ. Серл ја истакнува следната формула за експлицитно-перформативни комисивни говорни чинови: *I verb (you) + I Fut Vol Verb (NP) (Adv)* (Searle 1979: 22).

Според оваа формула, експлицитната структура на говорниот чин *ветување* се состои од два дела, првиот дел е протазата или „перформативен вовед“, а вториот дел е аподозата или „вградено дополнување“:

1) Протазата вклучува перформативен глагол (прво лице, еднина, сегашно време) како задолжителна компонента на дејството, лична заменка (прво лице, еднина) како компонента на говорителот, како и заменка или именка како компонента на адресатот;

2) Аподозата ја содржи компонентата на намерата, која ја открива содржината на ветување, односно суштината на планираното дејство. Глаголот во аподозниот дел има волитивна модалност затоа што изразува желба или намера на говорителот (Которова 2017: 410).

Целосна усогласеност со предложениот семантички модел во кој протазата и аподозата се претставени експлицитно и слушателот ја разбира илокуциската цел на говорителот без никаков когнитивен напор ја поистоветуваме со директен говорен чин ветување.

Соодветно, директниот говорен чин *ветување* во рускиот јазик ја има следната структура:

(1) (Я) обещаю (тебе, вам), (что) я сделаю это/не буду делать этого.

(2) (Я) обещаю (тебе, вам) сделать это/не делать этого.

Структурата на директниот говорен чин *вешување* во македонскиот јазик е аналогна:

(1) (Јас) (ѿи, ви) *вешувам* (дека) ќе го најравам *ѿоа*/нема да го *ѿравам ѿоа*.

(2) (Јас) (ѿи, ви) *вешувам* да го најравам *ѿоа*/да не го *ѿравам ѿоа*.

Откако ќе ги разгледаме овие формули, можеме да забележиме дека во комуникацијата протазата или аподозата можат да се реализираат имплицитно (односно се откриваат во поширок контекст), а на соговорниците често им е потребен когнитивен напор за да ги пополнат пропуштените компоненти. О. В. Гашева, во своето истражување посветено на реализацијата на говорниот чин *вешување* во францускиот и во англискиот јазик (2006, 2007), предлага нов пристап кон распределбата на примерите на директни и на индиректни, односно какво било отстапување од семантичкиот модел на директниот говорен чин *вешување* се разгледува како индиректен начин на изразување на илокуциската намера на ветувањето бидејќи востановувањето на овие компоненти бара вклучување на механизам на инференциско расудување.

Прво, ќе ги анализираме примерите кои потполно се усогласени со предложениот модел, односно кои ги однесуваме кон директен говорен чин *вешување*. Примерите на руски јазик се ексцерпирани од Националниот корпус на рускиот јазик (<https://ruscorpora.ru/>), а македонските примери – од корпусот на Дигитален речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>).

Во семантичкиот модел го користиме глаголот *обещать* во рускиот јазик и глаголот *вешувам* во македонскиот бидејќи се класични перформативи, односно изговарањето фраза, којашто ги содржи овие глаголи во форма на 1 лице еднина сегашно време, не е само средство за опишување на стварноста, туку и средство со кое се врши говорниот чин *вешување*.

Како што се гледа од семантичкиот модел, во протазата може да бидат присутни сите три компоненти: перформативен глагол (прво лице, еднина, сегашно време) – компонента на дејството, лична замена (прво лице, еднина) – компонента на говорителот и замена (или именка) – компонента на адресатот:

(рус.) – **Я обещаю тебе, что я всегда буду тебя любить**, – неожиданно не по-детски торжественно сказала Таня, сжимая мою руку. (К.С.Петров-Водкин. *Моя повесть. Часть 1. Хлыновск (1930)*)

(мак.) – *А, јас ти ветувам*, – заврши со свечен глас мајка ми, – дека романоти ќе го поочнам уштие денес. (Јаџода Михајловска-Георѓиева. Јас – момчето молња (1989))

Меѓутоа, компонентата на говорителот се реализира во флексијата на глаголска форма и во рускиот и во македонскиот јазик, затоа личната замена (прво лице, еднина) често не се употребува:

(рус.) – *Но ты не думай, что я навсегда пропащий, обещаю тебе, я стану другим.* (И. Грекова. Перелом (1987))

(мак.) – *Појди Оѓне и ич не секирај се, додека да се вратиши од бањата, ти ветувам дека нема ништо да разговараме, да не пројуштиши нешто важно – се шегуваше татко ми.* (Јаџода Михајловска-Георѓиева „Иџбал, мојата татка“ (2000))

Исто така компонентата на адресатот може да биде претставена во реченицата во вид на обраќање:

(рус.) – *Обещаю*, – сказал, чуть не плача, ефрейтор, – *обещаю, товарищи*, больше не буду. (Сергей Довлатов. Солдаты на Невском (1965))

(мак.) *Не ѝлачи, Пајо, те молам, не ѝлачи: ветувам дека ќе ти се јавувам, пред секое невреме ќе ти се јавувам, Пајо...* (Венко Андоновски. Вештица (2006))

Покрај тоа, компонентата на адресатот може воопшто да не се употребува кога, адресатот е очигледен од контекстот. Во овој случај, во улогата на адресатот се јавуваат сите слушатели на говорителот. Соодветно, протазниот дел може да содржи само перформативен глагол:

(рус.) *Обещаю* биться за каждый мяч и продемонстрировать всё, что умею, чтобы болельщики ЦСКА не сочли потерю Кириленко катастрофической. (Дмитрий Навоши. Мирсад Туркан: «Сделаю все, чтобы армейские болельщики не заметили потери Кириленко» // «Известия», 2001.08.03)

(мак.) *Ветувам* дека ќе донесам медал за Македонија (Стеван Цаневски. Кога зборовите ќе станаат дела // „Екип“, 27.07.2021)

Перформативната формула може да биде модифицирана со помош на модални глаголи. Нивната употреба го намалува степенот на обврска на говорителот, па затоа модалните глаголи се употребуваат за реализација на некатегорично ветување.

(рус.) *Могу пообещать*, что все работы будут выполнены качественно и до конца. (Светлана Рябкова. Из первых уст (2003) // «Встреча» (Дубна), 28.05.2003)

(мак.) *Јас најодговорно тврдам дека моите намери се најчесни и најчисти и можам само да Ви ветам дека доколку ја одобриш*

мојата молба, јас ќе се грижам за Томаица и моето семејство на најдобар можен начин.“ рече Пејтар, додека срцеито силно му чукаше во градието, а тој со сигурен глас сејак усиеа да наситаи досиа убедливо, зледајќи го цело време гизда Таки директно и смело во очите. (Хајди Елзесер. Белиот јоргован (2012))

Во директниот говорен чин ветување, исто така спаѓаат искази со употреба на синонимска фраза со именка: (рус.) давать обещание / (честное) слово, (мак.) давам ветување/(чесен) збор:

(рус.) Я тогда закричал: «**Даю обещание** больше не курить, только не мучьте меня, не ввергайте в раскаленную печь!» (епископ Вениамин (Молов). Дневник инока (1928))

–**Даю слово**, что если ты захочешь вернуться, я отпущу тебя обратно, – заверил его Артем и пока тот еще не успел одуматься, потянул его к дрезине. (Дмитрий Глуховский. Метро 2033 (2005))

(мак.) Ти **давам ветување** дека веќе никогаи нема да пушам. (Троичник бр.39, (април 2014))

Па зајоа еве, // **давам чесен збор**, // јас честито ќе одам // во школскиот двор. (Наум Појовски. Лејен расјуст)

Употребата на фраземата со именка се карактеризира со поголем степен на интензитет на намерата на говорителот. Интересно е дека во рускиот јазик зборот „слово“ може да додаде поголем интензитет на ветувањето преку укажување на карактеристика или професија (*пионер, комунист, дворянин* и сл.) со цел да се зголеми довербата на слушателот (пр.: 1, 2, 3). Авторите можат да создаваат нови комбинации врз основа на овој модел (пр.: 4, 5, 6). Во македонскиот јазик такви изрази не се употребуваат, освен „пионерски збор“.

(рус.)(1) Я же могу обещать тебе лишь одно: даю слово **коммуниста**, что любой ценой, обязательно докопаюсь до причины возникшей в твоём полете неполадки и о принятых мерах доложу тебе лично! (Л. А. Данилкин. Юрий Гагарин (2011))

(2) Даю слово **комсомольца**, что этого больше не будет! (Н. Ф. Гильярди. Борис Сафонов (1950))

(3) –Не отберу. Показывай. – Перекреститесь, папенька, – сказал сын скорбным от нахлынувших воспоминаний голосом. –Даю слово **дворянина**, – торжественно пообещал Иван Дмитриевич, но креститься не стал. (Леонид Юзефович. Дом свиданий (2001))

(4) – И ты решишься на это? Ты, Джон Бари... –Решусь. К черту все телекатастрофы, к черту всемирные новости и моды... Я, Джон Бари, даю слово **человека!**.. Ты согласна? – Давай, Джонни, попробуем... Глаза ее сияли. (Евгений Велтистов. Ноктюрн пустоты (Телерепортаж Джона Бари, спецкора) (1978-1979))

(5) Я не позволю использовать себя во вред вам. Я даю вам слово русской женщины. Но мне говорили, что тех, кто жалуется, будут жестоко наказывать... (П. Н. Краснов. Тихие подвижники (1923))

(6) - Папа Карло, даю честное кукольное слово, - у тебя будет настоящий огонь в очаге, настоящий чугунный котелок и горячая похлебка. (Алексей Толстой „Золотой ключик, или Приключения Буратино“ (1936))

(мак.) Давам чесен ѿонерски збор, дека ќе ја сакам ѿајковинаѿа, родиѿелиѿе, насѿавниѿиѿе, цвеќињаѿа, ѿчелиѿе, Ана од ѿрво два... (Консѿанѿин Пејѿровски. Филѿер Јуѿославија (2008))

Освен тоа, во протазата на директниот говорен чин ветување може да се употребуваат таканаречените „семантички перформативи“ (Галлямова 2010: 27), на пр.: (рус.) вот мое слово, честное слово / (мак.) ѿо имаѿе мојоѿ збор, чесен збор. На слушателот не му е потребен когнитивен напор, туку ги разбира како еквивалент на исказот „ѿи веѿувам“.

(рус.) -Честное слово, я сразу же вышлю деньги. (И. Грекова. Знакомые люди (1982))

Будьте все вы свидетельницы, если кузнец Вакула принесет те самые черевички, которые носит царица, то вот мое слово, что выйду в тот же час за него замуж (Н.В. Гоголь. Ночь перед Рождеством. (1832))

(мак.) Не ќе има кој да ѿи исѿлаши, чесен збор.“ (Славко Јаневски. Забранѿа одаја (1988))

„Зоѿиѿо?“ „Ќе ни се ѿоѿсмеваш.“ „Нема да ви се ѿоѿсмевам, чесен збор.“ (Реј Бредбери. Лек ѿроѿив меланхолија (1994))

Од примерите произлегува дека во рускиот јазик семантичките перформативи можат да заземаат прво место во реченицата, додека во македонскиот јазик изразите од типот „чесен збор“ се употребуваат исклучително на крајот од реченицата, како дополнителна потврда за намерата на говорителот, односно имаме инверзија на протазата и аподозата.

О. В. Гашева (2007) ги анализира примерите со постпозитивна аподоза во рамките на квалитативни трансформации на говорниот чин ветување. Но ние сметаме дека експлицитната употреба на протазата и на аподозата, без оглед на нивниот редослед, не бара когнитивен напор од слушателот, па затоа примерите со инверзија ги разгледуваме во рамките на директното изразување на говорниот чин ветување.

Собраниот материјал демонстрира дека инверзијата на протазата и аподозата се сретнува доста често и во рускиот, и во македонскиот јазик. Кога протазата следува по аподозата, таа

функционира како изразување на потврда, односно ја засилува намерата на говорителот:

(рус.) Я ничего не сделаю против твоей воли, я обещаю тебе. (Б. А. Пильняк. *Соляной амбар* (1937))

[Александр Иванович (муж, сотрудник конструкторского бюро)] Вас больше не будут посылать в совхоз, я даю вам слово. (Н. Садур. *Группа товарищей* (1982))

(мак.) – Шт̄о дека сум мала – бев ујорна – и шт̄о дека не можам се да разберам, сејак уживам да т̄е слушам. Нема ништ̄о да т̄е пош̄ирашувам, т̄и вет̄увам, само т̄и „оди“ и „враќај се“ и биди колку сакаш т̄аму, важно е да сме заедно. (Јаџода Михајловска-Георѓиева „Иџбал, мојата т̄ајна“ (2000))

Никогаш нема да ве изневерам, зо имаше мојот збор! (Милош Милошевски. *Сиљановска со моќно видео до бојкоширачиите // „Македонија“, 27.04.2019*)

Под индиректен говорен чин ветување, подразбираме говорен чин во кој има одредено отстапување од предложениот семантички модел, односно негови квалитативни, квантитативни или квалитативно-квантитативни трансформации. Во секојдневната комуникација токму индиректните говорни чинови се употребуваат многу почесто.

1. Квалитативната трансформација на семантичкиот модел на говорниот чин ветување е поврзана со употребата на друг синонимски глагол со значењето ‘ветување’. Квалитативните трансформации пред сè се поврзани со покачување на интензитетот на ветувањето преку употреба на синонимски перформативен глагол со комисивно значење, кој содржи дополнителна нијанса.

(рус.) Клянусь, что верну тебе куртку в целости и сохранности. (Татьяна Устинова. *Подруга особого назначения* (2003))

– Если надо для дела, я обязуюсь играть не столь талантливо, – пообещала Раневская. (Дмитрий Щеглов. *Последнее лето Папанова* (2003) // «Совершенно секретно», 03.04.2003)

Во последниот пример говорниот чин ветување се експлицира во коментарот на авторот („пообещала“):

Говорниот чин ветување често се поврзува со експресивниот говорен чин давање поддршка или смирување на соговорничок. Илокуциската цел на говорителот е, истовремено, да му вети на слушателот дека ќе се направи нешто и да го смири:

(рус.) – Не беспокойся, я никого домой не приведу. (Григорий Пашковский. *А потом пошел снег // «Октябрь», 2013*)

– Да вот печь сломалась, будь она неладна, уже опара осела, и тесто скисло. – Не переживай, Варенька, я тебе помогу. На следующую ночь

муж принѐс в подоле рубахи несколько кирпичей, сбросил их с шумом на пол. (Дина Гаврилова. *Бабье счастье* // «Бельские просторы», 2018)

(мак.) – **Биди без ѓрижа** – *godage*, како да знаеше на шѐо мислам – **јас ќе средам со шѐајко шѐи. Немај ѓајле**, ошѐави ме мене **јас да му објаснам**. (Јаѓода Михајловска-Георѓиева. *Иѓбал, моја шѐа шѐајна* (2000))

Дајреѓија шѐа му се внесе во лицето, целиош насмевнаш и блажен, како да сакаше да му каже: „Нишѐо шѐи, комшија, **не бери ѓајле**, јас сум шѐука, **јас ќе шѐе одведам дома...**“ (Иван Точко. *Бојана и ѓршѐенош* (1959))

Во рускиот разговорен јазик илокуѓијата на ветување може да се изразува со фразеолошки изрази: *Еш-Богу; Вот тебе крест; Мамой клянусь; Зуб даю* и сл. Нивната функција е да се потврди намерата на говорителот и можеме да ги замениме со класичниот перформатив „ти ветувам“ без промена на смислата.

(рус.) – *Если это не так, **вот тебе крест**, я их порву и выброшу!* (Фазиль Искандер. *Поэт* // «Новый Мир», 1998)

*Ведь он мне что говорил: **мамой клянусь**, Ориф, поедем туда, и этот человек продаст тебе свой дом!* (Андрей Волос. *Дом у реки* // «Новый Мир», 1998)

*Лев Ильич, **я вам зуб даю**, что вы заводу еще ого-го как понадобится.* (Ксения Букиа. *Завод «Свобода»* // «Новый мир», 2013)

– *Да пойдѓи, дура! **Еш-Богу, не трону!** Но, пока собака колебалась, всѐ яростнее размахивая хвостом и маленькими шажками подвигаясь вперед, настроение пьяного человека изменилось.* (Л. Н. Андреев. *Кусака* (1901))

Во македонскиот разговорен јазик за да ја засилат интензивноста на намерата на говорителот можат да се употребуваат извиѓи, на пр., *жими*:

(мак.) *Имаш и ќе најдам, **жими вера**, ќе најдам.* (Сѓшале Поѓов. *Толе Паша* (1976))

***Жими ова злашѐно сонце**, Леме, ќе шѐе сѓасам.* (Госѓоде, сивошѐо, снежно небо, весело се ошѓвора над нашишѐе ѓлави, се јавува зрак и шѐаа мала свешѓлина, ѓобедоносна, ни ѓокажува дека е шѐоа ѓролешѐо време.) (Живко Чинѓо. *Голема шѐа вода* (1984))

2. **Квантитативната трансформација** на моделот подразбира отсуство на компоненти од моделот. Тоа што недостасува во семантичкиот модел, се изразува во контекстот.

Исказите со илокуѓиска цел *вешѓување*, но без експлицитна употреба на перформативен глагол со промисивно значење, често се анализираат како имплицитно-перформативни (в.кај: Галлямова 2010: 27; Которова 2017: 415). Исказите со глагол во идно време, кој означува пропозиѓија на идно дејство, недвосмислено се разбираат, од страна на слушателот, како *вешѓување* (Галлямова 2010: 27).

Според Е. Которова, токму оваа форма на реализација на говорниот чин *вешување* зазема централно место во реална комуникација. Во уметничката литература значењето 'ветување' често се експлицира во авторскиот текст:

(рус.) – *Сейчас вернусь, здесь с тобой рядом поем, – пообещала Чумочка и вышла из комнаты.* (Павел Санаев. *Похороните меня за плинтусом* (1996))

– *Утром я тебе обо всем расскажу, – пообещал он сидевшей за столом матери.* (Антон Ветров. *Возвращение домой* // «Сибирские огни», 2013)

(мак.) – *Ќе ти се јавам за њеј минути – њ вешив.* (Јагода Михајловска-Георѓиева. *Игбал, мојата таша* (2000))

– *Не, – му вешив, – нема да те смеам, не разбирајќи со што толку сум можел да го засмеам.* (Живко Чинго. *Големата вода* (1984))

Елиптичните реченици се типични за усниот говор. Отсуството на аподоза значи дека експлицитно е претставен само перформатив, а намерата на говорителот се открива од претходниот дијалог:

(рус.)– *Дима! Ты так и не читал Манна? Ты должен немедленно наконец прочесть Манна! Обещай мне! – Обещаю,* – сказал Постников. (Вячеслав Рыбаков. *Вечер пятницы* (1990))

– *Кстати, обещай мне, что не будешь курить!* – говорит он. – *Даю слово!* – говорит девушка. (В. В. Лорченков. *Копи Царя Соломона* // «Волга», 2011)

(мак.)– *Ташо, дали може да заборава македонски? – не издржав. (...)*
 – *Дајбоже да заборавил – се насмеа ташко ми, камо среќа! Тоа ќе значи дека еишен одлично го научил англискиот. Ама, нема шанса, нема никаква шанса тоа да се случи. / – Ми вешуваш? – го прашав. Јас така имам обичај да го малтретирам со тие „вешувања“. / – Ти вешувам – одговори, ја свика: - Ама, сум ти рекол да ги забораши тие твои глупости!* (Јагода Михајловска-Георѓиева. *Игбал, мојата таша* (2000))

3. Комбинацијата на квалитативна и квантитативна трансформација е поврзана со употреба на синонимски перформатив со значењето на глаголот *обещать/вешувам* во отсуство на аподоза.

1) Најчесто како одговор на барање да се даде ветување се користат модели карактерни за говорниот чин *прифаќање* ((рус.) *Да; Конечно; Хорошо* и сл./мак.) *Да; Добро; Важи* и сл.), односно во соодветниот контекст можеме да зборуваме за комбинација на илокуциските цели на говорителот:

(рус.)– А теперь мне обещай. Первое: ты дочитаешь это до конца. И второе: вернешь завтра. – Разумеется, завтра. (Сергей Носов. *Фигурные скобки* (2015))

– Володя, я боюсь, что ты дуришь. Ты мне писал, что мы должны помнить отца, держаться друг за друга. А я вот уезжаю, и ты в таком состоянии. Обещай мне, что ты постараться быть поборнее, а в случае чего напишешь. Обещаешь? – **Конечно**, – он вџруг засмеялся. – Обещать, кстати, нетрудно. (И. Г. Эренбург. *Оттепель* (1953-1955))

Последниот пример, во кој говорителот експлицира дека со изговарање на моделот за прифаќање тој дава ветување: Обещать, кстати, нетрудно, ни докажува дека можеме да ги сметаме ваквите изрази како изрази со говорен чин ветување.

(мак.) – Ќе одам кај баба ми – рече – ако си уише џука коџа ќе се вращиме, ќе си иџраме, важи? / – **Важи** – зловолно ѝ одџговорив. (Јаџода Михајловска-Георџиева. *Иџбал, мојата џајна* (2000))

2) Уште една стратегија, којашто се користи како одговор на барањето да се даде ветување, е смирување на соговорникот. Можеме да забележиме од примерите дека употребата на исказите, кои се покарактеристични за други говорни чинови и кои обично се употребуваат со друга илокуциска цел, често не е доволна за соговорникот, да ја разбере илокуциската намера на говорителот и соговорникот го потпрашува сакајќи да се убеди во неговата намера или да добие експлицитно ветување (пр. 1, 2).

(рус.) (1) Впрочем, не только молдавский. – Суки чернозадые... – говорит мужчина, глядя в коридор. – Наташка... обещай, – говорит он. – Обещай, что не пойдешь замуж за негра, – говорит он. – Папа, **не волнуйся**, – говорит девушка и гладит мужчину по руке. – Дай слово, – говорит мужчина. – Даю слово, – говорит девушка. (В. В. Лорченков. *Копи Царя Соломона // «Волга», 2011*)

(2) Ворчун уцепился за рукав Незнайки и не хотел его отпускать. – Ладно, – ответил Незнайка. – Потерпи немного, я придумаю что-нибудь. Только обещай, что теперь будешь слушаться меня, а если малышки будут спрашивать, кто выдумал воздушный шар, говори, что я. – **Хорошо, хорошо**, – закивал головой Ворчун. – Только ты уж постарайся! – **Можешь не беспокоиться**, – обнадежил его Незнайка. (Николай Носов. *Приключения Незнайки и его друзей* (1953-1954))

3) Во анализираниот корпус се сретна пример на руски јазик со употреба на императивна форма со илокуциска цел ветување:

(рус.) Просто у меня работа такая, что больше время дома сижу. Как клещ, в позе ожидания, – еще раз усмехнулся я, откусил конфету и запил кофе, – Машку против тебя обещаю не накручивать. Наоборот, постараюсь убедить, что ты отец родной, а не зверь какой. Но и ты обещай, что мешать не будешь потом нашему с ней общению. – Да нет,

– *Аркадий пожал плечами, – общайся, сколько хочешь.* (Андрей Клепаков. *Опекун* // «Волга», 2016)

Во македонскиот материјал немаме таков пример, но сметаме дека оваа стратегија може да се примени и во македонскиот јазик.

4) Илокуциската цел *вешување* може да биде изразена и со помош на прашални реченици. Како што видиме од вториот пример, и оваа стратегија може да не го задоволи соговорникот, кој сака да добие експлицитно ветување од говорителот.

(рус.) – *Я знаю... – понизил он голос, озираясь вокруг. – Обещай, что не растрезвонишь? – Вот еще! – буркнул я. – За кого ты меня принимаешь?* (Геннадий Башкуев. *Маленькая война* // «Сибирские огни», 2013)

– *Что это за наказание! – захныкал он, протирая глаза. – Я ведь уже умывался сегодня! – Послушай, Пестренъкий, я тебе расскажу одну вещь, только ты обещаю мне, что не скажешь об этом Кнопочке. – Да зачем мне ей говорить? – Нет, ты обещаю сначала. – Ну, обещаю, только говори скорей.* (Николай Носов. *Незнайка в Солнечном городе* (1958))

(мак.) *Вешти ми дека ќе се сеиши дека си мој / Душо, зар не можеш да видиш ѝреку солзише / Дека ше сакам ѝовеќе / Од оние кучки ѝред мене?* (Сини фармерки // lyricstranslate.com)

5) Во рускиот јазик сретнавме интересен пример со зборот „могила“, кој се употребува со илокуциската цел *вешување*:

(рус.) *Гедда взяла из его рук початую бутылку пива – третью за сегодняшний вечер, хлебнула. Она заметно охмелела. – Я расскажу тебе то, что не рассказывала никому, – проговорила она вдруг. – Обещай, что будешь молчать. – Могила! – сказал Беренгарий и мутно поглядел на нее поверх очков. Его мокрые губы расплылись в улыбке.* (Елена Хаецкая. *Синие стрекозы Вавилона/ Семеро праведных в раю господина* (2004))

Во толковниот речник на руски јазик ова значење е обележано со број III: „*межд.* разг. употребляется как обещание молчать, не разглашать какую-либо тайну.

Во македонскиот јазик вакво значење отсуствува и за да преведеме ваков израз од руски на македонски јазик треба да се препознае говорниот чин *вешување* и да се користат други стратегии за пренесување на говорниот чин *вешување*.

Можеме да направиме заклучок дека покрај многу сличности, постојат суштински разлики во функционирањето на говорниот чин *ветување* во рускиот и во македонскиот јазик, кои можат да доведат до недоразбирање. Токму затоа контрастивното проучување на говорниот чин *вешување* дава објаснување за јазичното однесување на припадниците од различни култури, а со тоа ја подигнува

свесноста за интеркултурната комуникација и придонесува за избегнување на недоразбирањата и конфликтните ситуации.

Користена литература

- Большой толковый словарь русского языка* (1998) Гл.ред. А.С. Кузнецов. Первое издание: СПб: Норинт.
- Галлямова Н.Ш. (2010) *Речевой акт «обещание, клятва» в русской языковой картине мира: лингвокультурологический, функционально-прагматический аспекты* // *Язык и культура* / Томск. гос. ун-т. – Томск, 2010. – №3. – С. 16–32.
- Гашева О.В. (2007) *Речевой акт обещания в современном французском и английском языках: семантико-прагматический и грамматический аспекты*. Авт. канд. дис. Екатеринбург.
- Кусевска, М. И др. (2014). *Говорни чинови: барање, заблагодарување, извинување, пријоварање во англискиот и во македонскиот јазик*. Скопје: Академски печат.
- Димитровски, Т., Ширилов, Т. (2003) *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том I–III. Скопје: Огледало.
- Которова Е.Г. (2017) *«Обещание» как модель речевого поведения: методика контрастивного анализа (на материале русского и немецкого языков)* // *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Лингвистика. 2017. Т. 21. № 2. С. 405–423.
- Кусевска М., Бужаровска Е. (2020). *Прагматика: јазик и комуникација*. Скопје, Арс Ламина.
- Мургоски З. (2005) *Толковен речник на современото македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Толковен речник на македонскиот јазик* // Извор: <https://makedonski.gov.mk>
- Фразеологическиот словарь русского языка* (2006) Сост.: Телия Е.Н. // Источник: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/phraseological-dictionary/index.htm>
- Austin J. (1962) *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Searle J. (1969) *Speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle J. (1979) *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts*, Cambridge: Cambridge University Press.

РЕЧЕВОЙ АКТ ОБЕЩАНИЕ В РУССКОМ И МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В статье рассматриваются языковые средства для прямого и косвенного способа выражения речевого акта *обещания* в русском и македонском языке, а также анализируется употребление разных стратегий, использующихся для реализации *обещания* в этих языках. Сопоставительное исследование речевого акта *обещания* дает объяснение языкового поведения представителей разных культур, тем самым повышая эффективность межкультурной коммуникации и способствуя избежанию недопонимания и конфликтных ситуаций.

Николина НИКОЛОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје, Македонија

ГЕНИТИВОТ ВО НАСТАВАТА ПО РУСКИ КАКО СТРАНСКИ

Апстракт: Рефератот ќе опфати анализа на генитивот во наставата по руски како странски, анализа на грешките на студентите-русисти и препораки за совладување на истите.

Клучни зборови: падежи, генитив, грешки, студенти-русисти, методика.

Усвојувањето на рускиот падежен систем, правилната и соодветна употреба на падежните форми многу често предизвикуваат тешкотии кај македонските студенти. Најголемата тешкотија не се состои во усвојувањето на падежните наставки, туку во правилната употреба на падежна форма во соодветна комуникативна ситуација.

Овој проблем најчесто е предизвикан од интерференцијата на мајчиниот јазик на студентите. Во македонскиот јазик кој е аналитички, за разлика од рускиот кој е синтетички отсуствува падежниот систем, а улогата на падежите ја превземаат предлозите. Падежите во аналитичките јазици немаат изразени морфолошки карактеристики (флексии), туку остатоци од падежни структури, кои се нарекуваат длабински или семантички падежи.

За разлика од предавањето на рускиот падежен систем во руските училишта, кога дадената граматичката категорија се предава последователно, заедно со сите значења, во методика на руски како странски се применува друг пристап (Московкин, Силвина (2004), Лысаковая, (2004).) Странските студенти го усвојуваат падежниот систем во сосема друг редослед. Во основа на ваквиот метод лежи пред сè комуникативниот принцип, заснован на зачестеност на употреба на одредени падежни форми и нивните функционални значења. Така, на странците материјалот не можеме да го предаваме линеарно. Исто така, треба постојано да се обрнува внимание на врската помеѓу формата и семантика на падежите.

Во методика на предавање на руски како странски се препорачува следниов редослед на изучување на падежите:

именителен, предложен, винителен, родителен, дателен, творителен. (Методика обучения русскому языку как иностранному, 2019)

Со цел да се утврди со кои падежи македонските студенти имаат најголем проблем, во склоп на магистерски труд направена е анализа на грешки во предложно-падежни конструкции кај студенти-русисти од 2015 до 2019 година, ексцерпирани од испитните и колоквиумските тестови од прва до четврта година од студиите.

Заклучивме дека генитивот, според ексцерпираниот материјал, претставува еден од посложените падежи за усвојување што се потврдува со процентуалната застапеност на грешките во употребата кои се движат од 24% во прва година, 20% во втора, 26% во трета и 29% во четврта година што значи дека на грешките со употребата на генитив отпаѓаат околу четвртина од вкупно направените грешки при што овој удел е речиси непроменет со преминувањето на повисоките нивоа на изучување на јазикот.

Генитивот се одликува со разновидност на форми, коишто предизвикуваат значителни тешкотии за македонските студенти пред сè бидејќи правилото дека именките од прва деklinација од машки и од среден род имаат наставки: *-а, -я* (*трамвай – трамвая, место – места, поле – поля*), а именките од втора деklinација од женски род: *-ы, -и* (*вода – воды, земля – земли*) има исклучоци. Истовремено со совладување на типичните наставки за генитив, студентите се сретнуваат со нетипични наставки, кои се употребуваат во значење на дел од целина, за машки род еднина на *-у, -ю*: *стакан чая / чаю, килограм сахара / сахару, много песку, мало народу, много шуму*. Во некои случаи формите на *-у / -ю* имаат семантичко значење во споредба со конструкциите на *-а, -я*: из дому (од својата куќа), из дома (од било која куќа), из лесу (од шумата), из леса (од дрвен материјал или од било која шума).

Покрај ова, чести се грешките поврзани со поголемиот број можности за образување генитив множина, и тоа: со наставките *-ов, -ев, -ей* и со нулта наставка.

Совладување на наставките за генитив, бара доста вежбање и посветеност за да се постигне автоматизација на наставките и збороформите.

Тешкотии кај македонските студенти се појавуваат во следниве употреби на генитивот:

Генитив во безлични конструкции со значење на отсуство на лице или предмет. Македонските студенти често употребуваат номинатив по негација:

Вчера не было совещание. У меня нет свободное время.

Генитив кој укажува на делумна опфатеност на предметот со дејството.

Во македонскиот јазик ваквите конструкции се формираат со нечленувана форма од именките: *Я купил хлеба. - Яс куйив леб.- Я купил хлеб.*

Неопределена количина.

Во ова значење генитивот се употребува со глаголи кои имаат префикси *по-* и *на-* (*Я поел торта. Мы накололи дров. Она нарвала роз.*) Во овие случаи македонските студенти се склони кон употреба на акузатив (*Я поел торт. Мы накололи дрова. Она нарвала розы.*).

Генитивот се употребува со голем број предлози: *без, для, из, из-за, из-под, от, ради, с, у, вдоль, возле, вокруг, кроме, мимо, около, после, прежде, против, вместо, на счёт* и други. Споредувајќи ги предлозите во македонскиот и во рускиот јазик, можеме да кажеме дека во македонскиот јазик тие имаат поголема семантичка функција. Некои од предлозите се совпаѓаат по форма и значење, а кај некои се забележуваат значајни разлики.

Предлогот **до** во рускиот јазик се совпаѓа по значење со македонскиот предлог **до** само во значење на пространствена, временска или количесвена граница (*Он израсходовал деньги до последней копейки. Тој ги пошроши париите до последен денар.*)

Во рускиот јазик предлогот **до** во комбинација со генитив никогаш не се употребува во значење на пространствена блискост или доближување до предметот како што е случај во македонскиот јазик. Во тој поглед се набљудуваат грешки од типот:

1. *Девушка сидела до окна. (мак. Девојката седеше до прозорецот)*

Девушка сидела у окна.

2. *Он сел до меня. (Тој седна до мене)*

Он сел возле меня. / Он сел рядом со мной.

Негација.

Во конструкциите со кои се искажува негација направени се многубројни грешки кои најчесто се сведуваат на употреба на номинатив наместо генитив. Ваквата ситуација може да се објасни со фактот дека студентите под влијание на македонскиот јазик и неговата аналитичка структура во овие конструкции употребуваат номинатив.

За странските студенти најважни и најпотребни се следниве четири значења на генитивот:

1) просторанствено значење. Во овој случај падежната форма одговара на прашањето *откуда?* И се користат синонимичните предлози *из / с:* *из Москвы, из университета, из деревни, с почты, со стадиона, с тренировокки;*

Откуда вы Милош? – Я приехал из Сербии.

2) значење на припадност. Падежната форма одговара на прашањето *у кого?*, се употребува предлогот *у:* *у мамы, у брата, у преподавателя, у родителей, у студента, у подруги;*

У кого есть учебник? – У Милоша есть учебник.

3) значење на објект со негација. Често тоа е конструкцијата *нет кого? / чего?: нет*

друга, подруги, брата, книги, хлеба, оценки, билета, денег, ответа; Милош, у вас есть ручка? – Нет, у меня нет ручки.

4) количествено-именска комбинација: *пакет молока, коробка конфет, бутылка вина, ящик моркови, килограмм яблок, два дома, три книги.*

Дайте, пожалуйста, коробку конфет.

Главната задача на професорот кој предава руски јазик како странски при изучување на падежниот систем на рускиот јазик е добиените знаења да прераснат во неопходни комуникативни вештини и компетенции на студентите. Усвојувањето на падежните форми на рускиот јазик се состои од следните фази:

1) презентација на граматички материјал;

2) формирање на јазични компетенции, автоматизација на истите;

3) развивање на јазичните вештини при извршување на задачи, кои имаат различна комуникативна насоченост. (Митрофанова, Жеребцова, 2019)

При објаснување на нов материјал, може да се работи по следниов редослед: презентација на нов материјал, објаснување и утврдување. За време на презентација на нов граматички материјал пожелно е да се користат наставни помагала. За таа цел може да се користат презентации, постери, шеми. Објаснувајќи го новиот

материјал важно е да се презентира употребата на одредена падежна форма и истата да почне да се автоматизира. За утврдување на новиот материјал се користат различни комуникативни модели и говорни ситуации (Щукина, 2003).

Користена литература

- Лысакова И.П. (2004). *Русский язык как иностранный. Методика обучения русскому языку*. Москва: ВЛАДОС, стр.270.
- Московкин Л. В., Сильвина Л. В. (2004). *Русский язык : учебник для иностранных студентов подготовительных факультетов*. СПб.: СМИО Пресс, стр.528.
- Митрофанова И. И., Жеребцова Ж. И. (2019). *Формирование профессиональной компетентности преподавателя русского языка как иностранного в условиях цифровизации образования*. Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И. Я. Яковлева. № 3(103), стр. 256–264.
- Щукина А.Н. (2003). *Практическая методика обучения русскому языку как иностранному* / под ред. А. Н. Щукина. Москва стр.304.

РОДИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Резюме

Доклад будет включать анализ родительного падежа в преподавании русского языка как иностранного, анализ ошибок русских студентов и рекомендации по их преодолению.

Ангелина ПАНЧЕВСКА

Истражувачки центар за ареална лингвистика “Божидар Видоески”,
МАНУ, Скопје, Македонија

ИЗРАЗУВАЊЕ НА ДАТИВОТ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Во текстот се прави анализа на употребата на дативот во современиот македонски јазик. При тоа се обрнува внимание на нестандартната употреба на овој падежен однос, т.е. на оние случаи кога се прават отстапки од нормата. Такви се ситуациите кога се употребува предлогот *на* придружуван од долгите акузативни форми, па дури и од дативните. Овој предлог, според корпусот примери од современиот македонски јазик, веќе е навлезен во дативната парадигма на заменките. Најнова регистрирана појава е губење на кратката заменска форма во случаи кога треба да има удвојување (индиректен предмет).

Клучни зборови: заменки, датив, удвојување, отстапки, современ македонски јазик.

Предмет на интерес во текстот е изразувањето на дативниот падежен однос или т.н. индиректен предмет, во современиот македонски јазик, односно во говорениот стандард. При тоа, фокусот не се става на стандардната употреба на овој падежен однос, односно неговото изразување. Ќе стане збор за случаите кога се прават отстапки од стандардната норма, она што се забележува во современиот говорен и пишуван македонски јазик. Од претходните истражувања на повеќе автори јасно е дека системот на заменките, единствениот кој чува остатоци од синтетизмот, не е стабилен, се одвиваат промени кои се иницирани од јазичното чувство на говорителите. Системот се упростува, т.е. се анализира, избегнувајќи ги морфолошките падежни показатели. За сметка на тоа се засилува употребата на предлогот *на*. Сп. на таа тема и кај Марковиќ: „Забрзаниот процес на еволуција го води македонскиот јазик кон сè поизразен аналитизам и таа тенденција може да се види во губењето на синтетските дативни заменски форми. Тие сè почесто се заменуваат со акузативните заменски форми и со дативниот препозитивен падежен показател (предлог) **на**: *на мене ми, на тебе ти, на него му, на неа и/на нејзе и, на нас ни, на вас ви, на нив им.*” (2019: 160)

Номинативот претставува падеж кој го означува првиот човек вклучен во некое дејство, т.е. агенсот, а дативот е падеж што го означува вториот човек вклучен во дејството. Тој има функција на

индиректен објект. Кај дативот, како и кај акузативот, отсутствуваат морфолошки показатели за падежниот однос и токму заменките претставуваат едни од показателите. Разгледувајќи го корпусот примери, и воопшто слушајќи ги говорителите на современиот македонски јазик, се стекнува впечаток дека се изместува употребата, посебно на дативните форми. Имено, многу ретко, речиси воопшто, не се среќава употреба на дативните форми според стандардот. Ваквите увиди во состојбата на заменките можат да се забележат уште кај Конески, а во денешниот говорен македонски тој процес продолжува, можеби и се устоличува како таков. Конески на таа тема вели дека: „...во долгите форми ослабува признакот на предметната однесеност, бидејќи неа ја изразува кратката форма, па затоа во едината имаме еднакви долги форми и за двата предмета: *мене, тебе, себе*. Во говорот се оди кон такво изедначување и во множината, та може да се чуе безразлично употребено: *нам ни даде и нам нè виде, нас ни даде и нас нè виде, со ним и со нив...* Сите овие појави се овозможени пред сè со тоа што имаме во нашиот јазик удвоени предмети и кај заменкиве, а сите тие исто така покажуваат дека се одвива процесот на уште поголемо упростување на остатоците од некогашната синтетичка деклинација и кај заменките. ... Грешење има, што е пак дијалектизам, и во употреба на аналитичката форма за дативен предмет, на пример: *на мене ми рече*, место: *мене ми рече*.” (1967: 333-334). Ова “грешење” се чини дека станува правило, а не отстапка. Денеска сè повеќе се слуша, па и се чита – *на мене ми рече, нас ни рече, на нас ни рече* итн. Значи, почесто се слушаат сите други можни варијанти, отколку правилната. Правилните конструкции *мене ми рече* и *нам ни рече* денеска веќе се слушаат многу ретко.

Од каде потекнува оваа тенденција во јазикот која што уште одамна се сметала за грешка, но не само што не се отклонува, туку се чини и дека се зацврстува во јазичната употреба? Единствените морфолошки падежни остатоци во македонскиот јазик изразени кај заменките сè уште се трансформираат за да се вклопат во општата т.н. аналитичка структура на јазикот. Кај овој тип на јазици, аналитички, „доминираат синтаксички категоријални показатели” (Тополињска 2008: 105). Преминот на морфолошките падежни показатели во морфосинтаксички во овој случај може да се каже дека се одвива во две фази – долгата акузативна форма ја презема функцијата на дативната (со цел да се упрости системот), а потоа се појавува и предлогот *на* (како показател на падежниот однос – дативен). На

пример, изразот *вам викажа* се “трансформира” според следниот редослед:

Вам ви кажа > (2) *вас ви кажа* > (3) *на вас ви кажа*.

Според јазичниот материјал најфреквентна е трансформацијата (3), потоа (2), третапоред е (1), а може дури да се сретне и израз од типот (4) *на вам ви кажа*, кој е воедно со најмала фреквенција. Значи, и доколку се употреби дативната заменска форма некои говорители сепак чувствуваат потреба да го додадат и предлогот *на*, што сведочи затоа дека токму тој е показателот на дативниот однос.

Присуството на предлогот *на* е доста забележително во јазикот на македонските говорители таму каде што нормата не го поставува. Во поглед на неговата употреба заедно со удвоените заменски форми, сметаме дека се појавува по аналогија на ситуациите кога се употребуваат именки, пред сè во дативот, а потоа пак по аналогија, неретко, се појавува и во акузативот. Пр.:

(1) *на Јане му рече* > (2) *на мене ми рече* > (3) *на мене ме виде*.

Конструкциите од типот (3) иако специфични, неретко се среќаваат во разговорниот јазик, посебно кај помладата популација.

Промените се јавуваат најмногу во дативот, за разлика од другите падежи, нешто не е невообичаено, сп. “Besides the nominative the best preserved morphological case form in Balkan Slavic is the old accusative” (Topolińska 2010: 47). Процесот на “трансформација” беше објаснет погоре и денешната ситуација претставува доказ дека процесот на т.н. “анализирање” во свеста на говорителите довел до промени в опарадигмата на заменките.

Според јазичниот материјал дативната парадигма кај заменките денеска изгледа вака:

(НА) МЕНЕ МИ	(НА) НАС НИ
(НА) ТЕБЕ ТИ	(НА) ВАС ВИ
(НА) НЕГО МУ, (НА) НЕА Ѐ	(НА) НИВ ИМ

Во претходните истражувања имаме забележано уште една отстапка од стандардот, но само на дијалектно ниво. Во некои источни и јужни говори дативниот однос се изразува без кратката заменска форма:

Сакам на ц'аро да се м'ол'ам. (Радовиш)
... куѓ'а зајр'а да ѝрик'азува, р'ечена С'имона... (Трлис, Драмско)

Наре'дува на војн'ициџе да иск'ацаџи една г'уйка у s'уго. (Виница)
Наре'дилна ж'ена му да љо зз'оџве. (Водоча, Струмичко)
Кафеџиџаџа џозволилна Иванчо да влезе. (Јакоруда, Разлошко)
Пурач'елна кувач'еџу да најр'еејаедн'а жел'езна кул'а. (Елешница,
 Разлошко)

Порач'ал на м'аќа си да в'арџижен'аџа му. (Лешко, Благоевградско)

Тогаш забелешката била дека кај ваквите примери се добива впечаток дека значењето и формата кај овие конструкции се многу слични со оние кај безличните конструкции, т.е. кога наредбата, заповедта не е упатена до конкретен субјект и таму нема удвојување, како што е во следниве примери: *Ц'арот н'аредил с'егде да се н'аредат ц'арни знамиња.* (Локов, Дебарско), *Царицата заповед'ала да се отсече тополата.* (Черниче, Благоевградско), *Царут пувилјал да не се седе доцкана на вечера.* (Ениџе Вардар). Дативниот однос во овие примери со испуштена заменска форма е сигнализирансамоодпредлоготна.

Но во уште поново време, т.е. последниве неколку години, се почесто се забележува ваквото изместување во употребата на дативот и не само во источните и во јужните говори. Значи, кога се работи за изразување удвоен датив, и најчесто кога наместо долга заменска форма има именка, кратката дативна форма се испушта. Тоа е ново ниво на промена, нов начин на изразување на дативниот падеж - неудвоен. Оваа состојба е забележана и кај Марковиќ, сп.: "Во поново време може да се забележи уште една подлабока тенденција, а тоа е тенденцијата за губење и на кратките заменски форми, при што повторно целата тежина на носител на дативната падежна информација паѓа на препозитивниот показател (предлогот) *на*." (2019: 162) Сп. ги во продолжение примерите:

Ќе се јавам на рогџиџелиџе.
...оџкако џочина мајка ми, за да џомоѓнам на џаџко ми.
Како да имаше срџев удар, но не бев сиџурна, џа се јавив на џаџко ми.
Дајџе ја на медицинскаџа сестџра.
Улоѓаџа ја дале на Ненси Лоџез.
Тоа дава вкус на школџиџе.
Ќе џримџи џоџка и ќе ја дадеш на најдобриџе иџрачи.
Само ќе исџечатиџи лажен флаер на фоџошоџ ќе џо џокажеш
на рогџиџелиџе и ...
Коѓа ќе кажеш на баба џи дека си џладен.
Бекам одгаде џочџи на кралицџаџа.
Џиџел на неѓоџинско село физички ја најаднал ќеркаџа, кавадарчанец
се заканувал на соџруѓаџа.

*Едниот примерок од формуларот ќе го дадеш на нив.
Сфатив дека се смеат на мене.*

Според анализираниот корпус примери, од кои дел се претставени овде, нашата претпоставка е дека во јазичното чувство на говорителите на македонскиот јазик предлогот *на* е доволен показател на падежниот однос, па не е потребно удвојувањето. Фактот дека се работи главно за удвојување со именка, која го бара присуството на предлогот, па дури и кога удвојувањето е со долга заменска форма, како што е во последните два примери каде што се појавува предлогот, сведочи за тоа дека токму предлогот *на* станува маркер за дативниот падежен однос, па дури и на сметка на кратката заменска форма. Исто така, при разгледувањето на последниов тип примери, се добива впечаток дека се става акцент на дејството, и евентуално на првиот учесник (Н), а вториот (Д) е некако на понизок ранг, па можеби затоа не е потребна кратката заменска форма.

Денеска се чини дека ваквиот начин на изразување на дативот е сè пораширен, посебно кај помладата популација. Всушност, се чини дека функционалното поле на предлогот *на* се зголемува, презема сè поголема улога при изразувањето падежи. Многу често може да се види во употреба и при изразување на акузативниот падежен однос, во т.н. директен објект. Со тоа што предлогот *на* се појавува и при изразување на акузативниот падежен однос, би можело да се заклучи дека има тенденција на приближување на начините за изразување на дативната и на акузативната релација. (*На мене ме виде / На мене ми рече*)

На крајот, може да се резимира дека промената во системот на заменките сè уште трае. Последната забележлива промена е губење на удвојувањето, а сè поголемото функционално поле на предлогот *на*. И она што го констатира Конески дека "... во долгите форми ослабува признакот на предметната однесеност, бидејќи неа ја изразува кратката форма" (1967: 333-334) оди уште едно ниво понатаму, таа улога, во одредени случаи, ја губи и кратката заменска форма, а ја презема предлогот *на*.

Користена литература

- Конески, Б.1967. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура
- Марковиќ, М.2019. „За губењето на дативните заменски форми во современиот македонски јазик“, *Balkanistica*, Volume 32:2, 155-172.
- Тополињска, З.2008. *Развивокој на грамајичкиите категорији, Полски ~ македонски, грамајичка конфронтиација*, 8. Скопје:МАНУ.
- Topolińska,Z.2010. “The Balkansprachbund from a Slavic perspective”, *Зборник матице српске за филологију и лингвистику* LIII/1. 33-60.

WYRAŻANIE CELOWNIKA WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU MACEDOŃSKIM

Streszczenie

Tekst analizuje użycie celownika we współczesnym języku macedońskim. Jednocześnie zwraca się uwagę na niestandardowe użycie tego przypadku, tj. w tych sytuacjach, w których występują odchylenia od normy. Są takie sytuacje, gdy przyimkowi na towarzyszą długie formy biernika, a nawet celownika. Ten przyimek, zgodnie z korpusem przykładów ze współczesnego języka macedońskiego, wszedł już w paradygmat celownika zaimków. Ostatnio odnotowanym zjawiskiem jest utrata krótkiej formy zaimkowej w przypadkach, w których powinno nastąpić podwojenie.

Снежана ПЕТРОВА-ЏАМБАЗОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Скопје, Македонија

**ОКОЛУ СЛЕАНОТО ИЛИ РАЗДЕЛЕНОТО ПИШУВАЊЕ
НА ОДДЕЛНИ ЗБОРОВИ
ВО СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
(правописни белешки, забелешки и размислувања)**

Апстракт: Рефератот се задржува на специфични примери од слеаното/разделеното пишување во македонскиот стандарден јазик, коишто не се опфатени во „Правописот“ од 2015, а се среќаваат во уметничката литература и во другите функционални стилови. Од таа причина, земајќи предвид други примери како парадигма, даваме свое размислување околу нивниот начин на пишување.

Клучни зборови: слеано пишување, разделено пишување, негација, заменски збор.

Слеаното, полуслеаното и разделеното пишување на зборовите е релативно добро објаснето во новиот „Правопис на македонскиот јазик“ од 2015 година, авторите него го разгледуваат по зборовни групи и опфатени се скоро сите специфични пројави коишто се однесуваат најчесто на споевите во разговорниот јазик, во разни говори и во зборовите коишто навлегле од нив во стандардниот македонски јазик.

Најчесто за слеаното пишување на зборовите во рамките на ортографијата свој придонес има и подведувањето на повеќе зборови под еден акцент, создавањето акцентска целост, фонолошкото обединување, коешто по автоматизам ги поведува пишувачите на македонскиот јазик да пишуваат слеано одделни сложени зборови, иако во одделни случаи често се грешат. На пр., голем дел од употребувачите на македонскиот јазик, па и од родените говорители ги пишуваат заедно негацијата и двосложната форма од одделни глаголи (*несака; неможе; несмее; незнае* итн.); а има и спротивни примери кога треба да се пишува слеано, а се пишува разделено (*роген ден*) итн. Затоа, сметаме дека е потребно да се следи состојбата „на терен“, на социјалните мрежи, на различни портали, во писменото изразување на учениците и сл. и постојано да се нагласуваат правилните форми во наставата, во образовни емисии на телевизија и на радио, како и во интернетски информации.

Додека за слеаното пишување би рекле дека главен обединувачки фактор е фонолошкиот, за полуслеаното пишување на одделни зборови предност би му дале на морфосинтаксичкиот и семантичкиот фактор, дали одделен збор означува еден поим или пак една именска група, каде што формообразувањето им отстапува простор на правописните знаци (за означување една ИГ), поради низа фактори. На пр., кога една именка е навлезена во македонскиот јазик без морфолошко приспособување (тоа не е можно да се изврши) и кога ќе добие своја определба, најчесто, формално не се менува туку определбата и центарот се поврзуваат со цртичка: *интернет-ѝребарувач*; *интернет-кафе* итн. (кај именката интернет, сметаме дека пишувањето: интернетски би било сосема коректно и добро прифатено); *крем-суѝа*; *сингл-ѝлоча*; *предлог-ѝрограма* итн.

Иако „Правописот на македонскиот јазик“ (2015) има широка палета примери на слеано, полуслеано и разделено пишување, наше забележување, (не забелешка) бидејќи како дополнителна вршине и лекторска дејност, е дека не се дадени решенија за одделни видови зборови. Тука ќе се задржиме за еден вид сложени заменски зборови, коишто би ги вброиле во групата на неопределени заменски зборови (одделни зборови како вид зборови се заменки, а други – прилози), а регрутирани во стандардниот јазик, најверојатно, од разговорниот (народниот) јазик (или: стил). Тоа се зборовите од видот: *незнам кој*; *незнам шѝо*; *незнам како*, *незнам кога*, *незнам колку*; *незнам каде...*; или придружено со кратката заменска форма (во функција на партикула) *ѝи*: *незнамѝи шѝо*; *незнамѝи како* итн. Во контекст: *Луѓето сѝобудалуваат од ѝоа чекање незнамѝи шѝо...* (Јагелски 2022).

Во новиот „Правопис на македонскиот јазик“ споменати зборови што содржат глаголска форма се сложените именки: *немајкаде*; *ѝамѝивек*, но тие се споменати во разделено пишување на прилозите (разделено од предлогот) и се работи за императивни форми: *од немајкаде*; *од ѝамѝивек*.

Во Правописот од 2015 година ги нема ни неопределените заменски зборови со определба *којзнае*. Во „Дигиталниот речник на македонскиот јазик“ оваа форма се пишува слеано: *којзнае кој*, *којзнае шѝо*; *којзнае како*, *којзнае кога ...* (како прилози), па претпоставуваме како блиски по значење (определба на именските заменки: кој и што, коишто земени заедно семантички би одговарале на ‘некој’ или од

контекстот на: ‘никој’) би требало да се следи оваа парадигма и кај неопределените заменски зборови со *незнам шио...*, затоа што и во обата случаја се работи за зборови со слични семантички и формообразувачки карактеристики и фонетски се клитики (акцентот паѓа на центарот, на заменскиот збор): *незнам-шио* итн. Друга обединувачка карактеристика е дека и *којзнае* и *незнам* се неопределени (синтаксички определби на центар – замена), па така, на мислење сме дека во случај на употреба на формата *не знам* како заменски збор и определба за *шио*, *кој*, потоа и во рамките на прилошките определби: *незнам каде*, *незнам колку*, *незнам како*, *незнам кога* во таква заменскоприлошка употреба употреба да се пишува слеано.

Така, ќе ги разграничине, на пример, употребите и нијансите во значењето:

Не знам кога ќе гојдаӣ. (основно значење)

Ќе гојдаӣ незнам кога. Со варијантата: *Ќе гојдаӣ незнамӣи кога.* (‘некогаш или никогаш или изразување неверување дека ќе се изврши дејството’). И интонациски првата реченица се разликува од втората.

Уште една наша забелешка е дека во примерите за изразување модалност, ваквиот збор би стоел на крајот на реченицата, пресуден би бил збороредот, но не е исклучено и ваквите зборови да се употребат на самиот почеток на реченицата, па да дојде до двозначност на реченицата.

Одбележуваме уште еднаш дека само во овој случај негацијата и глаголот би требало да се пишуваат заедно.

Консултираме и „Правописи“ на други јазици (на српскиот јазик и на хрватскиот јазик), но токму за ваквите зборови не најдовме примери.

Во контекст на слеаното и разделеното пишување многупати лингвистите реагирале дека разделеното пишување на *сѐ ушѝе* и покрај упорноста и нагласувањето на авторите на сите Правописи не е прифатено во јавноста. Голем број поради слеаниот изговор ги пишуваат овие форми заедно (можеби треба уште еднаш да се размисли за нивно слеано пишување, како што се пишува партикулата: *сеѝак*).

И пак наспоменуваме дека Правописот од пред седум години веќе е во голема мера збогатен со примери и со појаснување на различни ситуации и употреби на одделни зборови, конструкции, правописни, интерпункциски знаци и сл. Тој факт е неспорен. Сепак, секогаш постои простор да се работи на опишување и доуточнување на употребата на јазикот (како во неговата писмена и усна форма) а согледувањето на ваквата потреба нè води кон укажување на нови моменти и предизвици.

Користена литература

на кирилица:

Правопис на македонскиот јазик. 2015. Ред. Ж. Цветковски, Сн. Веновска-Антевска, Симона Груевска-Маџоска, Елка Јачева-Улчар, Симон Саздов. ИМЈ: Скопје.

Правопис српскога језика. 2011. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурџица. Матица српска: Нови Сад.

на латиница:

Hrvatski pravopis. 2008. L. Badurina. I. Marković, K. Mićanović. Matica hrvatska: Zagreb.

Екскерпирана литература (пример):

В. Јагелски. 2022. *Сише војни на Лара*, Скопје: Славика либрис: 54.

O SPOJENÉ NEBO ROZDĚLENÉ PSANÍ JEDNOTLIVÝCH SLOV VE STANDARDNÍM MAKEDONSKÉM JAZYCE (PRAVOPISNÉ POZNÁMKY, POZNÁMKY A ÚVAHY)

Resumé

Příspěvek se zaměřuje na konkrétní příklady sloučeného/rozděleného písma v makedonském standardním jazyce, které nejsou zahrnuty do „Pravopisu“ z roku 2015 a nacházejí se v umělecké literatuře a v jiných funkčních stylech. Z tohoto důvodu, vezmeme-li v úvahu jiné příklady jako paradigma, uvádíme vlastní úvahy o jejich způsobu psaní.

Срђан ПЕТРОВИЋ

Филолошки факултет Универзитета у Београду
Београд, Србија

**ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА РУСКЕ И СРПСКЕ ЛЕКСИКЕ
ИЗ СФЕРЕ ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ У
ДВОЈЕЗИЧНИМ РЕЧНИЦИМА:
ПРОБЛЕМАТИКА КВАЛИФИКАТОРА***

Апстракт: У раду се сагледава лексика из сфере православне духовности и њена лексикографска обрада у двојезичним речницима. Пажња се усмерава на ниво речничке микроструктуре, а тачније на проблематику квалификатора. Корпус за ексцерпирање грађе чине руско-српски и српско-руски речници из друге половине XX и с почетка XXI века. У обзир су узети како општи, тако и термилошки речници. Даје се инвентаризација констатованих квалификатора, анализира се њихова примена, осветљава корелација између заступљености квалификатора и типова речника, уз осврт на исправност употребе датих квалификатора у лексикографској обради руске и српске лексике из сфере православне духовности.

Кључне речи: двојезична лексикографија, лексика из сфере православне духовности, квалификатори, руски језик, српски језик.

1. УВОД. У лексикографском опису језичке (лексичке) грађе важно место припада квалификаторима. Они се користе код појединих лексикографских поступака како би се утврдио статус језичких јединица у лексичком систему и идентификовала правила њихове употребе у писању и говору (Ристић 2014: 113). Ради се о засебном елементу речничке микроструктуре који се наводи у виду посебних, условних скраћеница. Квалификаторе као специфичан инвентар лексикографског метајезика одликује функционална хетерогеност, па се могу налазити на различитим местима у речничком чланку – на пример, уз лему, у саставу семантичке или других информација о лексеми, превасходно указујући на њен нормативни и функционалностилски статус (Поцепња ред. 2013: 58; Ристић 2014: 113). Савремени речник готово је немогуће замислити без квалификатора. Томе је допринела значајна функција коју обављају у речничком

---

* Дати рад темељи се на ширем дисертационом истраживању које смо спровели на материјалу лексике из сфере православне духовности у савременом руском и српском језику (исп. Петровић 2022).

чланку, али и њихов практични карактер, јер се квалификаторима на релативно мало простора може забележити много језичких података. Отуда није тешко разумети зашто је дата проблематика релевантна и актуелна у савременој лексикографији.

1.1. Наше истраживање усмерено је на квалификаторе који се користе приликом лексикографске обраде руске и српске лексике из сфере православне духовности у двојезичним речницима. Један од главних разлога за такав одабир огледа се у чињеници да је дата тема готово неистражена у русистици и србистици.²⁵ Као корпус за анализу послужиће нам двојезични речници из друге половине XX и с почетка XXI века, са руским и српским (српскохрватским) језиком као објектима. У циљу што целовитијег сагледавања, заступљени су речници и општег и терминолошког типа.²⁶

1.2. Услед ограниченог обима рада позабавићемо се само неким важнијим питањима задате проблематике. У првом реду утврдићемо који су квалификатори релевантни за лексикографску обраду лексике из сфере православне духовности. Понудимо њихов општи преглед и указати на основне принципе примене сваког од тих квалификатора у двојезичној лексикографији. На местима када то буде оправдано, правићемо осврте на исправност употребе квалификатора, премда то није у фокусу рада. Такође, размотрићемо постоји ли корелација између типова речника и заступљености квалификатора, установити који су најфреквентнији и изнети општа запажања у вези са проблематиком речничких квалификатора у руско-српској и српско-руској лексикографији испитиваног периода.

2. ОПШТИ ПРЕГЛЕД КОНСТАТОВАНИХ КВАЛИФИКАТОРА. У свим речницима из корпуса констатују се квалификатори релевантни за наше истраживање. Будући да највећи удео припада речницима општег типа, кренућемо од њих. На нивоу општих речника запажају се следећи квалификатори: *рел.* (религија – религија),²⁷ *церк.* (церковное слово, выражение – црквени термин) (СИП, 11), *цркв.* (црквени израз) (PM, IX), *bibl* (biblijski izraz), *crkv* (crkveni izraz) и *rel* (religija, religijski pojam) (ПП, IX–X), *рел.* (религија – религија), *цркв.* (црквено – церковное слово, выражение) (РС, 15), *bogoslov.*

²⁵ Нама нису познати радови у којима се проучава наведена тема, међутим корисне информације о њој, премда имплицитно и сегментарно, могу се пронаћи на примеру лексикографске обраде културно маркиране лексике из сфере православне духовности (Кончаревић 2018: 71–87).

²⁶ Комплетан списак речника, као и скраћенице које служе за њихово обележавање у основном тексту, налази се у одељку *Извори* на крају рада.

²⁷ Тумачење квалификатора није наше већ се наводи према подацима из самих речника.

(*bogoslovski*), *crkv.* (iz crkvenog jezika) (РЂ, 10), *рел.* (религија – религија), *церк.* (церковное слово, выражение – црквени израз) (СТ, 13–14), *рел.* (религија – религија), *церк.* (црквени израз – церковное слово) (РБ, 8). Са друге стране, у термилошкоком типу речника бележе се следећи квалификатори: *аскет.*, *библ.*, *цркв. теол.*, *правосл.* (нпр. ТР, 50, 52, 178, 181, 208). Сумарни преглед квалификатора понудили смо у Табели 1.

ТЕМАТСКО ПОЉЕ	КВАЛИФИКАТОРИ	РЕЧНИЦИ								Σ
		Р Ђ	СИ П	Р М	Р П	Р С	С Т	Р Б	Т Р	
РЕЛИГИЈА	<i>рел.</i>		+			+	+	+		5
	<i>rel</i>				+					
ПРАВОСЛАВЉЕ	<i>правосл.</i>								+	1
ЦРКВА	<i>цркв.</i>			+		+			+	8
	<i>crkv.</i>	+								
	<i>crkv</i>				+					
	<i>церк.</i>		+				+	+		
БИБЛИЈА	<i>библ.</i>								+	2
	<i>bibl</i>				+					
ТЕОЛОГИЈА	<i>bogoslov.</i>	+								2
	<i>теол.</i>								+	
АСКЕТИКА	<i>аскет.</i>								+	1

Табела 1. Општи преглед констатованих квалификатора по речницима

3. АНАЛИЗА. Увидом у табеларни преглед и његовом анализом може се приметити да је одабир квалификатора директно повезан са типом речника. Будући да највећи број лексикографских извора из нашег корпуса спада у речнике општег типа, разумљиво је зашто су најфреквентнији они квалификатори који указују на црквени и религијски домен. Они су карактеристични за опште речнике. По свој прилици, томе је значајно допринела пракса у дескриптивној лексикографији, где се потоњи квалификатори углавном заступају када је у питању сфера православне духовности, а познато је да дескриптивни речници обично служе као база за двојезичне (исп. Станковић 1999: 66). У свим речницима заступљен је квалификатор који се односи на црквени домен (*цркв.* / *crkv.* / *crkv* / *церк.*), религијски изостаје само код Московљевића (*рел.* / *rel*), док се код Пољанеца јавља квалификатор којим је маркирана грађа библијског порекла (*bibl*). Детаљнија разуђеност није присутна, стога у општим

речницима нису заступљени квалификатори који додатно диференцирају лексички корпус. Имајући у виду лексикографске детерминанте општих речника, такво стање има своје утемељење. Као својеврстан изузетак може се поменути Ђуровићев речник,²⁸ где проналазимо квалификатор *bogoslov*. Њиме су обележени теолошки термини, што упућује на закључак да Ђуровићев речник инклинира речницима термилошког типа, барем када је у питању лексика из сфере православне духовности. Систем квалификатора у *Теолошком речнику* носи карактер уже дистинкције у односу на речнике општег типа, о чему казују квалификатори попут *правосл.*, *теол. цркв.*, *библ.*, *аскет*. Њима се грађа додатно спецификује у смеру уже идентификације примера који се односе само на православну духовности, који су карактеристични за теолошки дискурс, омогућавају шири увид у грађу библијског порекла и маркирају леме према припадности одређеним теолошким дисциплинама (овде – аскетици). Руводећи се принципом општости, у наставку ћемо размотрити сваки од поменутих квалификатора.

3.1. Квалификатор *рел.* / *rel.* Дати квалификатор упућује да лексема означава појам из домена религије. Заступљен је само у речницима општег типа, што је и разумљиво, јер се у њима налази разноврсна лексичка грађа, међу којом и религијска лексика. Када је у питању наш корпус, квалификатор *рел.* (пр. 1–2, 5–8), односно *rel* (пр. 3–4), уочава се у свим двојезичним речницима, изузев Московљевићевог.²⁹

(1) **ересь** ж. 1. *рел.* јерес м.; 2. *разг.* (*чепуха*) бесмислица ж., којештарија ж.; **нести (говорить)** ~ говорити којештарије. (СИП, 150)

(2) **проповедовать** 1. *рел.* проповедати; 2. *перен.* пропагирати. (СИП, 503)

(3) **новообращённый** [31] *rel* novoobraćen; - ~ый *sm* obraćenik, konvertit, neofit (РП, 463)

(4) **промысел**²[1/8], ~сл [1] *rel* providnost, providenje, promisao (РП, 694)

(5) **геенна**, -ы ж *рел.* пакао м; ~ **огненная** пакао (РС, 138)

(6) **светити I**, светим *рел.* освящать, святить; ~ **се освящаться**, святиться. (СТ, 535)

(7) **свешный**и, ~а, ~е *рел.* всевышний. (СТ, 534)

²⁸ Овај речник укључен је у анализу због своје репрезентативности за лексикографска проучавања лексике из сфере православне духовности, мада не улази у временски опсег корпуса.

²⁹ Од релевантних квалификатора заступљен је само *цркв.*, на шта је могао да утиче и обим речника.

(8) **мисија** ж ① миссия; поручение с; **поверити важну** ~у **некоме** возложити важную миссию на **кого** ▫-л.; ~ **добре воље** миссия доброй воли; **мировна** ~ мирная миссия; **дипломатска** ~ дипломатическая миссия; **војна** ~ военная миссия; ② *рел.* миссия, мисионерская организация (РБ, 413)

3.1.1. Констатовани су случајеви размимоилажења у идентификацији истих лексема у различитим речницима (нпр. 9–11), као и недоследности у оквиру истог речника, па није јасно, примера ради, зашто се квалификатором *рел.* маркира придев *райский*, али не и *адский* (в. 12–13):

(9) **раскољник** м. 1. *рел.* расколник м., отпадник м.; 2. разбијач м. (СИП, 533)

(10) **раскољник** [1] *rel hist* raskolnik, staroobrednik, otpadnik, šizmatik; *fig* разбијач, sektaš, frakcionaš, disident (ПП, 742)

(11) **раскољник**, -а м 1. *ист.* цркв. расколник, отпадник 2. *фиг.* разбијач, секташ (РС, 732)

(12) **адск||ий**, -ая, -ое 1. адски, паклен 2. *фиг.* разг. страшан, ужасан, неподношљив; ~**холод** цича зима; ~**ая боль** неподношљив бол ◇ ~**ая машина** заст. паклена машина (РС, 20, 920)

(13) **рајск||ий**, -ая, -ое 1. *рел.* рајски 2. *фиг.* рајски, диван; ~**ая жизнь** рајски живот (РС, 20, 920)

3.1.2. У термилошком типу речника дати квалификатор није заступљен, будући да се језички материјал уже спецификује, а не диференцира (толико) према критеријуму да ли се односи на религију или не, као што је случај у општим речницима. У речнику теолошког профила то се подразумева, па је разумљиво да дистинкција те врсте неће бити у фокусу микроструктуре, што се јасно читује у равни заступљених квалификатора.

3.2. Квалификатор *правосл.* Констатује се једино у *Теолошком речнику* и бележи у примерима који се односе на хришћанство, а код којих се преводни еквивалент разликује у источној и западној провенијенцији (в. пр. 14–17). Експлицирање датих разлика није само оправдано, већ је и неопходно. Сматрамо да је било упутно примењивати га у двојезичним речницима општег типа са српскохрватским материјалом, јер се у њима неретко читује појава идентификационе акултурације (о овоме у: Кончаревић 2018: 80) када је у питању лексика из сфере православне духовности.

- (14) **архиепископский** – архиепископски *правосл.*; надбискупски *римокат.* (ТР, 50)
 (15) **монашество** – монаштво, калуђерство *правосл.*; редовништво *римокат.* (ТР, 106)
 (16) **прихожанин, -нка** – парохијанин, -нка *правосл.*; жупљанин, -нка *римокат.* (ТР, 135)
 (17) **викаријат** – *правосл.* викариатство; *римокат.* викариат (ТР, 181)

3.2.1. Потреба за таквом врстом диференцирања приметнија је у српском материјалу него у руском (уп. нпр. рус. *архиепископ, архиепископия, архиепископский, епископия, епископский, монах, монахиня, монашеский, монашество, приход, приходский / приходской, прихожанин*; срп. *викаријат*), што упућује на закључак да је српски језик на лексичком плану – за разлику од руског – у већој мери издиференцирао грађу која се користи у православној и римокатоличкој средини (нпр. срп. *епископ, бискуп* → рус. *епископ*; срп. *литургија, миса* → рус. *обедня*).

3.3. Квалификатор *цркв. / церк. / crkv.* Најзаступљенији квалификатор, од свих релевантних за наше истраживање, односи се на црквени домен. Њиме се маркира црквена лексика. Дати квалификатор се користи у свим општим речницима из нашег корпуса,³⁰ на пример:

- (18) **исповедь ж.** 1. *церк.* исповест ж., исповед ж.; 2. *перен.* исповест ж., признање с. (СИП, 207)
 (19) **приобщить** 1. прикључити, придружити; 2. *церк.* причестити; ~ся 1. прикључити се, придружити се; 2. *церк.* причестити се. (СИП, 485)
 (20) **кроп|ило** (цркв.) шкропило; ~**ить** -плю прскати, шкропити (РМ, 124)
 (21) **мол|ебен -бна** (цркв.) молепствије, благодарење; ~**ельня** соба за молитву; ~**ить мо|лишь** молити, умољавати (РМ, 140)
 (22) **протодьякон** [1] *crkv* arhidakon (РП, 705)
 (23) **величание** [23¹] nazivanje (po osu, zvanju), tituliranje; slavljenje, hvaljenje; *zast prov narodna obredna pohvalna pjesma; crkv* pjevanje u čast praznika (РП, 59)
 (24) **отпева||ть, -ю, -ешь, -ют** *несврш. кого* цркв. опојавати кога, држати опело коме (РС, 499)

³⁰ Укључујући и речник Московљевића, али само у руско-српскохрватском делу.

- (25) **митрополи||я**, -и ж цркв. митрополија (РС, 356)
 (26) **јутрење** с. церк. утренья. (СТ, 198)
 (27) **опход** м. 1) обход, объезд; 2) церк. крестный ход; процессия. (СТ, 348)
 (28) **амвон** м, церк. амвон (РБ, 16)
 (29) **налоњ** м, церк. аналой (РБ, 449)

3.3.1. Увидом у грађу запажају се случајеви размимоилажења, па се исти примери у различитим речницима лексикографски третирају неједнако (нпр. 30–38). То се нарочито манифестује код квалификатора који указују на религијску и црквену сферу.³¹

- (30) **проповедь** ж. 1. рел. проповед ж.; 2. перен. поука ж. (СИП, 503)
 (31) **проповедь** [20] *crkv* propovijed; *fig* prodika, moralna pouka; gasprostranjivanje, širenje, propaganda (ideja ^) (РП, 697)
 (32) **проповед||ь**, -и ж 1. проповед; **произнести** ~ одржати проповед; 2. *чего фиг. књиш.* пропагирање с, ширење с; ~ **новых взглядов** пропагирање нових погледа (РС, 677)
 (33) **пост** II м. рел. пост м.; **великий** ~ велики пост. (СИП, 458);
 (34) **пост**¹ [1b] *crkv* post, uzdržavanje od jela (*i fig šalji*); **в** ~уѢ за vrijeme posta; **соблюдать** п. postiti (РП, 635)
 (35) **пост**², -а м, мн. -ы, -ов цркв. пост; **соблюдать** ~ држати пост, постити (РС, 613)
 (36) **крещение** с. рел. крштење с.; ◇ **боевое** ~ ватрено крштење (СИП, 242);
 (37) **крещение** [23¹] *rel* krštenje; **боевое** к. vatreno krštenje; *crkv* Bogojavljenje (praznik) (РП, 324);
 (38) **крещени||е**, -я с цркв. 1. крштење (обред) 2. Богојављење (празник) ◇ **боевое** ~ ватрено крштење (РС, 310)

3.3.2. Такође, приметили смо случајеве недоследности у погледу третирања сродне грађе у оквиру истог речника, на пример:

- (39) **архиепископ** [1] pravoslavni nadbiskup. (РП, 12)
 (40) **епископ** [1] *crkv* episkop, biskup. (РП, 186)
 (41) **вечерња** ж вечерняя, вечерняя церковная служба. (РБ, 74)
 (42) **јутрење** с, церк. заутренья ж, утренья. (РБ, 293)

³¹ У тој равни констатују се и неадекватна решења (издвајање квалификатора наше – С.П.): нпр. **грехопадение** [23¹] *crkv* prvi, istočni grijeh; *fig knj iron* grijeh, sagrešenje, prijestup (РП, 139), **панихид||а**, -ы ж *ред.* опело с, парастос м, помен м; **служить** ~у држати парастос ◇ **гражданская** ~ комеморација (РС, 520), **јектенија** ж, *ред.* ектењя (РБ, 290).

(43) епархија м. епархия. (СТ, 112)

(44) митрополија ж. церк. област управления митрополита, митрополия (СТ, 258)

3.4. Квалификатор библ. / *bibl*. Као што је познато, Библија ужива изузетно велики ауторитет у руској и српској култури, читавом православном па и хришћанском свету. У питању је најпревођенија књига свих времена, чији су преводи одиграли важну улогу у процесу инкултуризације светописамске поруке на ширем међународном плану. Изрази библијског порекла саставни су део многих савремених језика, В. Н. Телија такве језичке информације третира као културне универзалије (исп. Маслова 2001: 11). Отуда није изненађујуће што се и у двојезичним речницима среће квалификатор *библ.*, односно *bibl*.

3.4.1. Код општих речника он се среће само у Пољанчевом речнику. Таквих примера нема много (в. напомену 8) и превасходно се односе на фразеологизме, тј. устаљене изразе библијског порекла, на пример:

(45) обетованнѣй [31] *bibl*: ~ая земля обећана zemlja (*i fig*) (ПП, 472)

(46) вечеря [13]: тайная в. *bibl* posljednja večera (ПП, 64)

(47) мытарь [5] *bibl* poreznik; *hist* carinik (u st. R.) (ПП, 394)

3.4.2. Близми се срећу и у другим речницима општег типа, али се њихово порекло не експлицира лексикографским путем (уп. нпр. СИП, 39, 346; РС, 49–50, 243, 341; СТ, 35; РБ, 47, 226). У том погледу Пољанчеву праксу оцењујемо као добру и сматрамо да је треба примењивати у општим двојезичним речницима, свакако уз одабир репрезентативних примера. Таква пракса доприноси бољем препознавању језичког материјала библијског порекла,³² стицању увида у његове лексичке специфичности (рецимо, за именоване Тајне вечере у руском језику не користи се именица *ужин*, што би се могло помислити, већ искључиво *вечеря*) и ширењу спознаја о њему на монолингвалном и конфронтативном плану. Корисницима речника све то омогућава да обогате своја лингвистичка сазнања и подигну ниво опште културе.

³² Постоје изрази који су толико фреквентни да их говорници некад користе ни не знајући да потичу из Књиге над књигама: нпр. рус. *перст Божий, метать бисер перед свиньями, козёл отпущения, заблудшая овца, (все,) взявшие меч, мечом погибнут, Фома неверующий, в огонь и воду, бросить камень*; срп. *пасти с неба, бацати бисере пред свиње, прати руке, бити на седмом небу, неверни Тома, одвојити жито од кукоља, жртвено јагње, Содома и Гомора, камен спотицања*.

3.4.3. Квалификатор *библ.* далеко је фреквентнији у *Теолошком речнику*, што се и могло очекивати.³³ Њиме су преваходно маркирани устаљени изрази библијског порекла (нпр. 49, 54), називи књига из канонског опуса Библије (нпр. 48, 52), прецедентни искази из Библије (нпр. 50, 56). За разлику од општих речника, овде је садржана и грађа која је мање позната у општој популацији, а далеко заступљенија у религијском дискурсу (нпр. 51, 55).

(48) **Второзаконие** – Поновљени закони *библ.* (ТР, 70)

(49) **столпотворение: Вавилонское столпотворение** – Вавилонска пометња *библ.* (ТР, 150)

(50) **подобие** – подобје // по образу и подобию Божию – по лику и подобију Божијем *библ.* (ТР, 123)

(51) **лествица, лестница** – лествица // **лествица Иаковля** – лестве Јаковљеве *библ.*; **лествица добродетелей** – лествица врлина (ТР, 101)

(52) **Постање** [*Прва књига Мојсијева*] *библ.* – Бытие // **књига Постања** *библ.* – книга Бытия (ТР, 244)

(53) **мудрац** – мудрец; *библ.* волхв // **поклоњење мудраца** *библ.* – поклонение волхвов (ТР, 221)

(54) **обећан** – обещанный; обетованный // **обећана земља** *библ.* – обетованная земля (ТР, 227)

(55) **син** – сын // **Син Божији** – Сын Божий; **духовни син** – духовный сын; **синови светлости** – сыны света; **синови грома** *библ.* – сыны громовы (ТР, 266)

(56) **благ** – благой // **блага вест** – благая весть; **нико није благ осим једнога Бога** *библ.* – никто не благ, как только один Бог (ТР, 173)

3.5. Квалификатор *теол.* / *bogoslov.* Међу постојећим квалификаторима запазили смо и оне који указују да се ради о језичкој грађи карактеристичној за теолошки дискурс, односно о теолошкој терминологији. Терминолошки тип речника садржи квалификатор *теол.* заједно са *цркв.*, што није уобичајено (нпр. 57–58). Њиме се углавном мартирају терминолошка (теолошка) значења леме, претпостављамо, уз интенцију да се укаже да је посреди црквено значење.

(57) **заповест** – приказ, приказание; распоряжение; повеление, веление; *теол. цркв.* заповедь // **Мојсијеве заповести** – Моисеевы

³³ У *Теолошком речнику* дати квалификатор среће се 94 пута (45 у руско-српском делу и 49 у српско-руском), а у Пољанчевом свега 6. Иако је такво стање разумљиво када се има у виду тип речника, оно ипак јасно казује о статусу наведеног квалификатора у сваком од њих.

заповеди; десет Божијих заповести – десять Божиих заповедей; осам заповести блаженства – восемь заповедей блаженства; држати заповести – хранить заповеди; живети по заповестима Господњим – жить по заповедям Господним (ТР, 199)

(58) **јерархија** теол. цркв. – иерархия, священноначалие || **небеска јерархија** – небесная иерархия; **свештена јерархија** – священническая иерархия (ТР, 208)

3.5.1. Са друге стране, у речнику Д. Ђуровића налази се квалификатор *bogoslov*. који реферира на грађу богословског карактера (РЂ, 10). То није случај у другим општим речницима из корпуса, чиме Ђуровићев речник инклинира речницима термилошког типа. Поменути квалификатор користи се свега два пута (пр. 59–60). Вредна је похвале свест аутора о скретању пажње на теолошке термине и настојање да они лексикографски обележе, међутим није јасно зашто су само одреднице *вочеловечение* и *единосущие* маркиране као богословске. У исту раван могу да се сврстају и неки други теолошки термини који су заступљени у речнику (нпр. *пресушествление*). Може се претпоставити да је Ђуровић под богословским терминима тумачио ускостручне теолошке термине.

(59) **единосущ|ие** *n bogoslov. jedinstvo postojanja, ~ный adj. istoga postojanja, iste suštine* (РЂ, 248)

(60) **вочело|вечение** *n bogoslovsk. primanje čovečjega oblika; ~вечиваться, ~ваюсь, ~ваешься postajati čovek; ~вечиться, ~чусь, ~чишься postati čovek* (РЂ, 151)

3.6. Квалификатор **аскет**. Међу најмаркантније специфичности *Теолошког речника* сврстава се квалификатор **аскет**. (пр. 61–68). У систему постојећих квалификатора он упућује на разуђеност грађе у погледу теолошких дисциплина и нисмо га среди ни у једном руско-српском или српско-руском речнику. Датим квалификатором означава се да леме означавају појам из аскетског богословља.

(61) **злоотсечение** – одсецање, одсечење зла *аскет*. (ТР, 88)

(62) **приражение** – греховна жеља, побуда, подстицај *аскет*. (ТР, 134)

(63) **безмолвие** – безмолвије, ћутање *аскет.*, тиховање, исихија (ТР, 52)

(64) **блуждание** – лутање // **блуждание помыслов** – лутање помисли *аскет*. (ТР, 56)

(65) **тиховатељ** *аскет.* – безмолвник; молчальник (ТР, 276)

(66) **вансебност** *аскет.* – исступление (ТР, 178)

(67) **смућивати** <смутити> аскет. – смуцать <смутить>, приводить <привести> в смущение (ТР, 269)

(68) **умртвљивање** – умерщвление // **умртвљивање тела** аскет. – умерщвление плоти (ТР, 281)

3.6.1. Изузев ширења спознајних радијуса о теолошкој терминологији, присуство датог квалификатора значајно доприноси сазнањима о лексици из општег фонда, а тачније њеним термилошким значењима која се односе на аскетику (нпр. рус. *мнение, прелесть, срп. завести, пристанак*).

3.7. **Остало.** Како бисмо показали разноликост постојећих квалификатора у српској двојезичној лексикографији, можемо поменути и *старообр(ед)*. Дати квалификатор заступљен је само у *Теолошком речнику* (пр. 69–70) и служи за обележавање лексике руског старообредништва: *рецимо, акафисто, бегуны, беспоповцы, дырники, единоверие, мирщение, начал, начетчик, подручник, поповщина*. У овом раду ми се таквом лексиком нећемо бавити.

(69) **древлеправославный** – староправославан *старообр.* // **Древлеправославная церковь** – Староправославна црква [званични назив старообредничке организације која прихвата свештенство, свете тајне, обреде] (ТР, 79)

(70) **моленная** – богомоља, молитвени дом *старообред* (ТР, 104)

2.7.1. Анализом грађе учили смо примере у којима је лексика из сфере православне духовности маркирана другим квалификаторима (нпр. 71–78), често на неодговарајући начин (нпр. боготражилаштво није искључиво филозофски покрет – в. пр. 73), што завређује засебно разматрање.

(71) **фреска** ж. *иск.* фреска ж. (СИП, 667)

(72) **догматический** [33] *fil* dogmatički, -ski (mišljenje); kategoričan, ne trpeći prigovore (РП, 165)

(73) **богоискательств||о, -а** с *фил.* боготражење (РС, 50)

(74) **грехо|вный** (*књиж.*) грешан; ~**водник** грешник, развратник; ~**водничать** живети лакомислено, распуснички (РМ, 56)

(75) **священнослужитель** [5] *knj* duhovno lice, svećenik (РП, 789)

(76) **благоговение** [23¹] *vis* duboko poštovanje, uvažavanje, -enje, divljenje, strahopoštovanje, obožavanje, pijetet (РП, 35)

(77) **монаштво** с. *књижн.* монашество. (СТ, 262)

3.7.2. Речници обично одржавају језичку ситуацију епохе којој припадају. Поред тога, како оцењује Б. Станковић, двојезични речници „одржавају и стање билингвизма у целокупној његовој комплексности, тј. стање лингвистичких сазнања о језицима што су у датом лексикографском контакту, достигнућа двојезичног лексикографског приказивања, социолингвистички и лингвометодички приступ успостављању и развијању датог билингвизма, као и екстралингвистичко окружење (социјалне, политичке и друге прилике) у коме се билингвизам развија [издвајање наше – С.П.]” (Станковић 1999: 11). Утицај владајуће (атеистичке) друштвене идеологије у другој половини XX века нашао је свој одраз и у двојезичној лексикографији, што се видно запажа на нивоу квалификатора.

3.7.2.1. Приликом лексикографске обраде лексике из сфере православне духовности често је примењиван идеолошки приступ, а не лингвистички. Тенденциозно се чинило да таква грађа буде скрајнута на периферију лексичког фонда, да буде семантички и стилистички сиромашнија, чак и потпуно десакрализована (нпр. 96–97), прагматички далеко ограниченија као језичко наслеђе прошлости, неретко уз додавање ироничне или шаљиве конотације. Дато стање доста је истраживано на корпусу совјетске дескриптивне лексикографије (нпр. в. литературу у: Петровић 2022: 4), а ми га примећујемо и у двојезичној. Превасходно се то односи на руско-српскохрватске речнике, што се може објаснити њиховом квантитативном превагом, али и непосредним утицајем совјетске лексикографије, будући да је руски језик у њима полазни. О томе сведочи употреба квалификатора попут *стар.* (пр. 94), *заст.* (пр. 85–89), *zast* (пр. 81–84), *уст.* (пр. 78–80), *устар.* (пр. 95), *zast iron* (пр. 90), *заст. и ирон* (пр. 95), *šalj* (пр. 92), *заст. и шаљ.* (пр. 93). Навешћемо само неке од примера:

(78) **благочестивый** *уст.* богобојажљив (СИП, 38)

(79) **инок** *м. уст.* калуђер *м.*, монах *м.* (СИП, 203)

(80) **безбожнѣый** 1. *уст.* безбожан; 2. *разг.* безочан, безобразан; ~**ые цены** претерано високе цене; ~**ая ложь** безочна лаж (СИП, 28)

(81) **псалом** [1/8b] *crkv zast psalam* (РП, 711)

(82) **прегрешение** [23¹] *zast grijeh, prijestup*; *погрешка*; *огреšenje* о што (РП, 648)

(83) **бogoотступник** [1] *zast otpadnik od boga, apostata, bezbožnik, ateist* (РП, 39)

- (84) **духовник** [1b] *zast* (osobni, lični) ispovjednik, duhovni otac (РП, 181)
- (85) **крестн||ый, -ая, -ое** *zast.* крсни, који се односи на крст; ~**ое знамение** знак крста; ~ **ход** литија, црквена процесија (РС, 310)
- (86) **богоугод||ный, -ная, -ное; -ен, -на, -но** *zast.* богоугодан, добротворан (РС, 50)
- (87) **восприемник, -а** *м* *zast.* крштени кум (РС, 98)
- (88) **подвижник, -а** *м* **1.** *zast.* испосник, пустињак, аскета **2.** *књиш.* борац, прегалац; ~ **науџки** научни прегалац (РС, 569)
- (89) **подвижничество, -а,** *с* **1.** *zast.* аскетизам *м* **2.** *књиш.* пожртвованост ж, прегалаштво (РС, 569)
- (90) **душеполезный** [31] *zast iron* poučan (o štivu) (РП, 181)
- (91) **подвизаться** [1] *vis i iron* raditi, djelovati, nastojati, truditi se; **п.** на литературном поприще djelovati na književnom polju (РП, 591)
- (92) **сухоядение** [23¹] *šalj* suha hrana; bijedna, mršava, loša hrana; jelo bez alkoholnog pića (РП, 870)
- (93) **блудн||ый¹, -ая, -ое:** ~сын *zast.* и шаль. блудни син (РП, 49–50)
- (94) **обитель** ж. **1.** (обл.) семья; **2.** (стар.) монастырь, обитель (РМ, 536)
- (95) **паџк||ао** *м* ① ад; пекло *с;* устар. Преисподняя ж; **пећи** *се* у паклу жариться в аду; **врућина** као у ~лу жарко, как в пекле; ② *перен.* ад, пекло *с;* **прави** ~ ад кромешный; **гром** и ~! чёрт возьми!, чёрт побери! (РБ, 581)
- (96) **благодать** ж. разг. благодет ж., блаженство *с.*; **какая** ~! каква благодет!, дивота једна! (СИП, 37)
- (97) **исповеда||ться, -юсь, -ешься, -ются** *сврш.* кому, у кого разг. исповедати се, поверити се (РС, 266)

3.7.3. Најзад, део грађе уопште није маркиран квалификатором, што отежава њену адекватну идентификацију (пр. 98–103). Такви примери чешће се јављају у српско-руским речницима.

- (98) **затворник** *м.* испосник *м.*, пустињак *м.*; **жить** ~**ом** живети као испосник. (СИП, 182)
- (99) **святотатство** крађа црквених ствари; вређање светиња (РМ, 272)
- (100) **семинари||я, -и** ж **1.** семинарија, богословија **2.** *zast.* учитељска школа (РС, 772)
- (101) **викар**, *викара* *м.* *викарий* (СТ, 52)
- (102) **духовник** *м* ① священник; духовное лицо; ② *духовник* (РБ, 160)
- (103) **причест** ж **причешће** ж причастие, причащение; **спремат** *се* за ~ готовиться к причастию (РБ, 709)

4. **ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.** На основу спроведене анализе може се закључити да се у двојезичним речницима чији су објекти руски и српски (српскохрватски) језик, у целини посматрано, запажа разноврсност кваликатора који се користе приликом лексикографске обраде лексике из сфере православне духовности. Они диференцирају грађу према тематским целинама различитим по квалитету и екстензитету. У постојећим речницима маркиране су лексеме за означавање појмова из домена религије, или искључиво православља, затим лексеме из црквеног домена, оне библијског порекла, као и лексеме за именовање појмова из аскетике. Код општих речника најзаступљенији су квалификатори који се односе на црквени и религијски домен, на шта је засигурно утицала дескриптивна лексикографија. Са друге стране, у складу са детерминантним чиниоцима лексикографске концепције терминолошког типа речника, они садрже квалификаторе уже дистинкције (нпр. према хришћанским провенијенцијама, теолошким дисциплинама). У одабиру и употреби квалификатора у двојезичним речницима из друге половине XX века примећује се идеолошки приступ лексикографској обради лексике из сфере православне духовности, што се објашњава утицајем владајуће друштвене идеологије тога времена. Премда то није улазило у ред примарних питања, анализом грађе уочена је неуједначеност и неадекватна квалификација лексике, што указује да се ради о сложеном лексикографском проблему који завређује даље проучавање. Оно што се испоставља као важан општи закључак јесте да за одговарајућу лексикографску обраду лексике из сфере православне духовности није довољно поседовати само знања из области лингвистике, већ и из теологије и њој контактних и комплементарних дисциплина.

Коришћена литература

- Кончаревић, К. 2018. *Језик и култура: славистичка перспектива*. Београд: Јасен.
- Маслова, В. А. 2001. *Лингвокултурологија*. Москва: Academia.
- Петровић, С. Р. 2022. *Лексика из сфере православне духовности у савременом руском и српском језику: лексичко-семантички, лексикографски и лингвокултуролошки аспекти*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Поцепња, Д. М. (ред.). 2013. *Лексикографија руског језика*. Санкт-Петербург: Филологически факултет СПбГУ.
- Ристић, С. С. 2014. „Квалификатори у српској лексикографији”. Ур. Рајна Драгићевић, *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси: колективна монографија*. Београд: Филолошки факултет, 113–130.
- Станковић, Б. 1999. *Лексикографски огледи*. Београд: Славистичко друштво Србије.

Извори

- Бошковић, Р. 2013. *Српско-руски речник*. Београд: Јасен.
- Ђуровић, Д. 1946. *Речник руско-српскохрватски: са граматиком руског језика*. Београд: Француско-српска књижара А. М. Поповића.
- Иванович, С., Петранович, И. 1981. *Русско-сербскохрватскиј словарь*. Москва: Руски језик.
- Кончаревић, К., Радовановић, М. 2012. *Руско-српски и српско-руски теолошки речник*. Београд: Службени гласник.
- Московљевић, Милош С. 1963. *Речник руског и српскохрватског језика*. Београд: Научна књига.
- Станковић, Б. (ур.). 1998. *Руско-српски речник*. Нови Сад – Москва: Матица српска, Руски језик.
- Толстой, И. И. 1982. *Сербскохрватско-рускиј словарь*. Москва: Русский язык.
- Poljanec, Radoslav F. 1987. *Rusko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ РУССКОЙ И СЕРБСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЛЕКСИКИ В ДВУЯЗЫЧНЫХ СЛОВАРЯХ: ПРОБЛЕМАТИКА ПОМЕТ

Резюме

В настоящей статье исследуется лексикографическое описание русской и сербской православной лексики в двуязычных словарях. Особое внимание уделяется уровню микроструктуры словаря, а конкретно проблематике лексикографических помет. В качестве корпуса были выбраны русско-сербские и сербско-русские словари второй половины XX и начала XXI века. Дается обзор помет, используемых лексикографами в описании православной лексики, анализируются принципы их применения в двуязычных словарях. Устанавливается взаимосвязь между выбором помет и типа словаря (словари общего типа, терминологические словари) и делаются общие выводы.

II.

**Словенските јазици
и фразеолошките проучувања**

Ирен АЛЧЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ВЫРАЖЕНИЯ С ОТРИЦАНИЕМ „НЕ“ И „НИ“

Абстракт: Наречные фразеологизмы с отрицанием НЕ и НИ в русском языке встречаются довольно часто и являются специфической частью языковой системы. В генетически родственных языках – русском и македонском – много единиц фразеологии, которые относятся к общеславянскому пласту. Но существует и множество фразеологизмов, которые самобытны, характерны только для одного из языков, что свидетельствует о национальном своеобразии языков.

Ключевые слова: Фразеологизмы, семантика, синтаксическая природа, наречные фразеологизмы с отрицанием, русский и македонский языки.

Объем фразеологии в русском языке составляет несколько тысяч единиц. Семантическое и функциональное разнообразие привлекает постоянный интерес ученых и преподавателей русского языка.

Если свободное сочетание слов создается говорящим в процессе речи, то фразеологизм не создается, а воспроизводится, извлекается из памяти в готовом виде и с готовым значением, которое известно всем, например: *ни свет ни заря* – чуть свет; *не покладая рук* – много работать.

Фразеологизмы представляют собой лексическое явление, а по своей грамматической природе являются синтаксическими единицами. По своей структуре фразеологизмы делятся на типы: одни являются словосочетаниями полнозначных компонентов, а другие имеют форму сравнительных или деепричастных оборотов, а последние построены по образцу (модели) предложения: *на козе не подъедешь* – невозможно найти подход, *не велика важность* – пустяк. Фразеологизмы-словосочетания по своей структуре могут быть различные.

В русском языке наречные фразеологизмы-словосочетания встречаются чаще других оборотов: *прилагательного и существительного* (от чистого сердца); *двух существительных* (рожки да ножки); *глагола с существительным* (орать во всю глотку); *глагола с*

наречием (видеть насквозь); *деепричастия с существительным* (не покладая рук); *наречие с наречием* (туда – сюда; видимо -невидимо).

Если фразеологизм не несёт законченную информацию, т.е. не является предложением как по структуре, так и по смыслу, то он всегда выступает в предложении синтаксически неразложимым, в качестве того или иного его члена предложения. Основанием к определению к тому или иному типу является прежде всего семантика, а не наличие или отсутствие в их составе компонентов, относящихся к той или иной части речи. Фразеологизм *рукой подать* – в составе имеет существительное + глагол, а относится к наречным фразеологизмам.

Все исследуемые единицы можно разделить на семь групп, но наиболее продуктивных три: глагольные, субстантивные и адвербиальные. Адвербиальные фразеологизмы передают понятие: *быстро, мало, много, громко, тихо, сильно, слабо, хорошо, бездельничать, умереть* и т.д.. В качестве общих компонентов в наречных фразеологизмах могут выступать как полнозначные слова, выступающие в роли стержневого или зависимого слова, так и слова служебные, выполняющие роль структурных вех или скреп: *ни два ни полтора, ни свет ни заря*.

Для образования наречных фразеологизмов с „НЕ“ и „НИ“ участвуют:

Соединительные союзы НИ-НИ: *ни днём ни ночью, ни свет ни заря, ни слуху ни духу*;

Противительные союзы: НЕ-А: *не на живот, а на смерть; не в бровь, а в глаз колет; не на жизнь, а на смерть*;

Группу наречных фразеологизмов сочинительного характера представляют бессоюзные сочетания слов: *не сегодня – завтра, ни бум-бум*;

Фразеологизмы с синтаксическим отношением согласования представлены в основном, как согласование определяющего слова с определяемым, которые редко встречаются с НЕ и НИ: *ни в коем случае*;

Наречные фразеологизмы создаются синтаксической связью управления: не все ли равно, где настаивает его пуля;

Среди наречных фразеологизмов немало таких, которые в прошлом были деепричастными оборотами: *не кривя душой; не теряя время; не покладая рук; не щадя живота; не проронив ни слова;*

Наречные фразеологизмы могут быть и придаточными предложениями: *Снова пришел, поздоровался, как ни в чем не бывало.*

В статье рассматриваются наречные фразеологизмы с частицей „НЕ“ и „НИ“, в следующих примерах:

Примеры	Значение и примеры на русском языке	Перевод на македонский язык
Ни аза (в глаза)	Совершенно ничего не знать, не понимать. <i>Старичку и в голову не могло прийти, что товарищ Рудин ни аза в цветоводстве не смыслит, что он просто равнодушен к цветам</i> (Б.Горбатов, Донбасс; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, А-12, 140)	Нема абер за ништо. - ... Гостин имаме, а еве пладне се стори, а ти немаш абер ... каква домаќинка ќе бидеш – ја задре Стевка дедо ѝ. (Ширилов Т., 2003, 1) Нема поим од ништо (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997, 24)
Ни бе ни ме (ни кукареку) (прост.)	Совершенно ничего не знать, не понимать. <i>Мы только и знаем – левой, правой, - а больше ни бе, ни ме, ни кукареку.</i> (Куприн. Поединок; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Б-21, 144)	Молчи како риба (како труп), ни крк ни мрк. Ни крк ни мрк да не чујам им рекол царот та тие виделе-невиделе наредбата на царот ја разгласиле по целата царштина. (Ширилов Т., 2003, 91) Незнае (не разбира) ништо (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997, 38)
Не лиха беда (отриц.)	Нетрудно, немудрено. 3 знач. <i>Не лиха беда от таково несчастья и совсем с ума своротить.</i> (Мельников-Печерский, На горах; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Б-26, 144)	Не е тешко. Тешко е само да се почне. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997, 320)

<p>Ни за какие блага или сокровища (в мире); ни за какие коврижки (прост.)</p>	<p>Ни при каких обстоятельствах. <i>Всего боится. Лягушек боится, мышей боится ... Попробуй заставь её, когда стемнеет пойти без меня на станцию по этому шоссе! Ни за какие, как говорится, коврижки</i> (Кр.; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Б-56, 146)</p>	<p>За ништо на светот. (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник, 1997, 50)</p>
<p>Не бог знает (весть)</p>	<p>Ничего особенного. <i>Ему казалось, что он возвращается к тому, от чего он как будто даже без боли и труда отказался, к своему довоенному ремеслу, не бог весть</i> какому выдающемуся ремеслу музейного экскурсовода (Э.Казакевич, Весна на Одере; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Б-78, 148)</p>	<p>Не е ништо посебно. Не е бог знае што. Господ знае кој(што). (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник, 1997, 53)</p>
<p>Не приведи бог (господь) сколько</p>	<p>Очень много. <i>Добрых людей мало, а злодеев и душегубов не приведи бог сколько.</i> (Чехов, Беспокойный гость; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Б-93, 149)</p>	<p>Со лопата да ги ринеш. До с'ја дојдоа правници и правници ко тебе, со лопата д'и црпиш не к'и до нацрпиш. (Ширилов Т., 2008, 133) Господ да не чува, не дај господи. (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник, 1997, 627)</p>
<p>Как ни в чём не бывало</p>	<p>Спокойно, невозмутимо. <i>Раз два задумывал он [Никифор] под шумок к графинам подбраться, но, заметив следившего за ним Алексея, как ни в чём не бывало повёртывал назад и возвращался на покинутое место</i> (Мельников-Печерский, В лесах; К.Андрейчина и др., Русско-</p>	<p>Ни лук јал, ни лук мирисал. Вечерата ќе сврши еднаш, се има крај па и вечерава, ќе си се вратиме дома и ... ни лук јал ни лук мирисал! (Ширилов Т., 2008, 135) Како ништо да не било. (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник, 1997, 64)</p>

	болгарский фраз. словарь, 1980,Б-191, 157)	
Не в обиду будь сказано	Не в обиду (укор, гнев, упрёк) сказать. <i>Не в обиду будь сказано</i> <i>ревнивым почитателям Волги, в своей жизни я не видел реки великолепнее Енисея</i> (Чехов, Остров Сахалин; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь,1980 О-8, 369)	Без навреда (ке кажеме) (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник,1997,432)
Не тут-то было	Бесполезно. <i>Сидел волк целую ночь у проруби. Хвост у него приморозило. Под утро хотел подняться - не тут-то было</i> (А.Н.Толстой, Лиса и волк; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Б-209, 158)	Ќе го бара ама нема да го најде. (Ширилов Т., 2003, 25) Не излезе како што мислеше, инаку излезе работата, се излаже во сметката. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник,1997,835)
Как (там) ни верти (ни крути);	Несмотря ни на что, вопреки всему. <i>Прошла молодость, Любка! Ничего от нее не осталось. С этим приходится считаться, как ни крути</i> (Е.Катерли, Стожаровы; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, К-374, 312)	Врти сучи.Прави се за да постигне нешто. (Ширилов Т.2003,137) Што и да правиш. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,74)
Ни взад ни вперёд	Никуда – ни в одно направление. <i>Старые кавказцы засели, как барсуки в норах, и ни взад ни вперед</i> (Б.Лавренёв, Лотерея мыса Адлер; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, В-80, 164)	Ни напред ни назад. (Чундева Н.и др., Руско-македонски речник, 1997,76). Ни натаму ни наваму. ... Лецето влечкото не го бројам, тој само се метка натаму-наваму, раскажува нешто ... (Ширилов Т., 2008, 219)
Ни на волос (отриц.)	Нисколько, ничуть. <i>В течение целой зимы мои отношения к Колосову не изменились ни на волос</i> (Тургенев, А.Колосов;	Ни најмалку, воопшто. Ни за влакно. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,92)

	К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, В-199, 174)	
Что не говори(те); как не говори	Конечно, безусловно. Что ни говори , Жуковский имел решительное влияние на дух нашей словестности (Пушкин, Письмо; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Г-154, 198)	Без оглед на се, макар и да ... (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997, 140)
Ни за грош	Напрасно, пропасть, погибнуть, зря. <i>Не может ведь такой парень, лыжник, спортсмен, умница погибнуть вот так, ни за грош</i> (Э.Казакевич, Сердце друга; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Г-399, 218)	Отиде, загина, пропадна за ништо (напрасно), се влече како мрцина (прост.). (Чундева Н.и др., Руско-македонски речник, 1997, 151)
Ни дать ни взять	Быстро расти, возрастать, увеличиваться. <i>Охотник Владимир говорил, ни дать ни взять</i> , как провинциальный молодой актёр занимающий роли первых любовников (Тургенев, Записки охотника; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Д-24, 224)	Ни повеќе ни помалку. Точно, токму толку, без преувеличување (дејствува, постапува). (Ширилов Т., 2008, 368)
Не по дням, а по часам	Быстро расти, возрастать, увеличиваться. [Число газеток] <i>росло не по дням, а по часам</i> под влиянием только что происшедшего младотурецкого переворота (И.Крачковский, Над арабскими рукописями; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Д-190, 236)	Многу брзо расте, неосетно. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997, 890)
Ни свет ни заря	Рано-рано. <i>На другой день, ни свет ни заря</i> , Лиза уже проснулась. <i>Весь дом ещё спал</i> (Пушкин, Барышня-крестьянка; К.Андрейчина и др., Русско-	Пред зори. Од рани зори. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997, 227)

	болгарский фраз. словарь, 1980б С-41,453)	
Ни зги не видно	Ничего не видно, темно. <i>Глубокой ночью подошли к Филиппинам. Небо закрыто тучами. Не видно ни зги.</i> (Ю. Алфимов, До экватора два шага; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, З-92,270)	Прст пред око не се гледа. (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник, 1997,238)
Ни на йоту (ни на единую йоту)	Нисколько, ничуть. <i>Я не люблю Машеньку, люблю страстно, больше жизни. Шесть лет разлуки ни на йоту не уменьшили моей любви к ней.</i> (Чехов, Два письма; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Й-1, 282)	Ни најмалку, воопшто. Ни на јота. (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник, 1997,264)
Ни капли (ни капельки)	Нисколько, ничуть. <i>Рука искала графина, но в нём уже не было ни капли</i> (Боборыкин, Василий Тёркин; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, К-56,287) 2.Совсем – <i>И совсем его даже не боюсь, вот-таки ни капли не боюсь</i> (Лесков, Воительница; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, К-56,287)	Ни најмалку не остана, воопшто. (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник, 1997,270).
(Денег) куры не клюют	Очень много { <i>Медведенко:</i> } <i>Вам хорошо смеяться. Денег у вас куры не клюют</i> (Чехов, Чайка; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Д-131,232)	Лежи (седи, спие) на пари. Ги има со лопата да ги ринеш. И дошла на сон некоја убавица и и рекла: „Евдо, Евдо, ти на пари спиеш, а како да си слепа...“ (Ширилов Т.,2008, 324)
Не в меру (сверх или слишком)	Слишком много. <i>Петро, через меру хлебнувший водки, лежал на арбе</i> (Шолохов, Тихий Дон; К.Андрейчина и	Прекумерно. (Чундева Н.и др., Руско-

	др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, М-75,335)	македонски речник, 1997,339)
Ни тпру ни ну (прост.)	Не даёт результата. <i>А когдa мне нужно смету утверждать, я без Семёна Семёновича ни тпру ни ну</i> (Б.Ромашов, Великая сила; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Т-188,514)	Ни напред ни назад. Безизлезна положба. (Ширилов Т., 2008, 212)
Ни складу ни ладу (прост.)	Никакого порядка. <i>В нём (письме) нет ни складу ни ладу, ни знаков препинания, ни орфографии</i> (Белинский, Письмо; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, С-188,467)	Безредие. Вистинска бркотија. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,310)
Ни с того, ни с сего	Неизвестно почему, без видимых причин, неожиданно <i>{Маиа:} Тысячи народа поднимали колокол, потрачено было много труда и денег, а он вдруг упал и разбился. Вдруг, ни с того ни с сего</i> (Чехов, Три сестры; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Т-118,508)	Неочекувано. Како гром од ведро небо. Без никаква причина, неизвесно зошто. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,826)
Хоть трава не расти	Безразлично относиться к чему-нибудь. <i>...А ему, астиду, хоть трава не расти! Хоть умри я, ему всё равно!</i> (Чехов, Житейские невзгоды; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, З-92,270)	Ни пет пари не дава. (Ширилов Т., 2008,324) Не му е грижа што ќе биде. (Чундева Н.и др., Руско-македонски речник, 1997,827)
Ни слуху(-а) ни духу(-а)	Ничего неизвестно (о ком, о чём). <i>Прошёл год, другой – о Романе Прокофьевиче не было ни слуха, ни духа</i> (Лесков, Островитяне; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, С-298,476)	Исчезна беследно (бестрага). (Чундева Н.и др., Руско-македонски речник, 1997,766)
Не проронить ни слово (словечка)	Ничего не говорить, молчать; <i>Ворошилов, который с самого</i>	Не изусти (проговори) ни збор. (Чундева Н.и др.,

	<i>своего прихода словечка не проронил, вылятил по-военному грудь и, щёлкнув каблуками, кивнул утвердительно головой</i> (Тургенев, Дым, К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, С-241,471)	Руско-македонски речник, 1997,665)
Ни душой ни телом	Не виновен, не причастен. <i>Сам генерал во всяком случае не был виновен ни душой ни телом в той роли, какую ему пришлось разыгрывать</i> (Мамин-Сибиряк, Горное гнездо; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Д-365,251)	Ни најмалку за ништо не е виновен. Ни со душа ни со тело. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,187)
Не сводить (сводя) глаз	Пристально, внимательно смотреть. <i>Не доглядела ты за ним ..., - осторожно сказала старуха. - С такого муженька глаз не надо сводить</i> (Шолохов, Тихий Дон; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, Г-37,187)	Очите не ги оттргнува (истава). Погледот не го трга. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,747)
Не покладая рук	Много работать, трудиться. <i>Монтажники, бетонщики, арматурички трудились не покладая рук</i> (Кр. ; К. Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Р-186,437)	Не дига глава од работа. Работи без здив, без прекин. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,584)
Не в бровь, а в глаз	Точно, метко. <i>Белинский сам про себя говорил, что он шутить не мастер, ирония его ...тотчас становилась сарказмом, была не в бровь, а в глаз</i> (Тургенев, Литературные воспоминания; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Б-151,154)	Точно во целта. Го погоди најсуштественото. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,59)
Не на жизнь (живот), а на смерть	Борьба, беспощадная. <i>Все почувствовали, что между ними будет борьба не на жизнь, а на смерть</i>	На животот и на смрт. (Чундева Н. и др., Руско-

	(Ф.Гладков, Вольница; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Ж-45,261)	македонски речник, 1997,196)
Ни души нет (ни живой, ни одной души)	Никого нет. <i>Улица пуста – ни живой души.</i> (Григорович, Деревня; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Д-353,250)	Нема ни жива душа. (Чундева Н.и др., Руско-македонски речник, 1997,196)
Ни жарко ни холодно	Безразлично. <i>Кто бы я ни был – Виктор или Вадим Кирпичов, никому от этого ни жарко ни холодно</i> (Гладков, Энергия; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Ж-3,257)	Сеедно ми е. Ни пет пари не давам за тоа. Тоа не ме засега. (Ширилов Т.,2008,324)
Не с руки	Неудобно. <i>Австриец бежал вдоль решетки, Григорию не с руки было рубить, он, перевесившись с седла, косо держа шапку, опустил её на висок австрийца</i> (Шолохов, Тихий Дон; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Р-282,444)	Незгодно; не ми е удобно; не ми оди од рака. (Чундева Н.и др., Руско-македонски речник, 1997,734)
Не пришей кобыле хвост; не пришей не пристегни (грубо прост.)	Лишний, ненужный, бесполезный. <i>Известно, как ты на новой работе без толку слоняешься - не пришей не пристегни!</i> (Е.Катерли, Бронзовая пряжка; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, К-141,293)	Излишен, непотребен. Последна дупка на шупелката, кавалот. (Ширилов Т., 2003, 278)
Ни за что ни про что	Без причины, без повода (4 знач.). <i>Только теперь до её сознания стал доходить ужасный смысл всего происшедшего. Она ни за что тяжко оскорбила Андрея. Ни за что ...</i> (И.Стаднюк, Люди не ангелы; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, Ч-157,561)	Без никаква причина, повод. За ништо и никако. (Чундева Н. и др., Руско-македонски речник, 1997,734)

Ни в коем (каком) случае	Никогда. <i>Как окликнуть его? Сказать: „дядя Полевой“? Нет, ни в коем случае!</i> (В.Беляев, Старая крепость ; К.Андрейчина и др., Русско-болгарский фраз. словарь, 1980, С-302,476)	Ни за што. Во никој случај. (Чундева Н. и др., Русско-македонски речник, 1997,766)
--------------------------	---	--

Анализ вышеприведенных наречных фразеологизмов свидетельствует о том, что синтаксическая природа их весьма разнообразна. Структура наречных фразеологизмов строится в соответствии с синтаксическими отношениями между компонентами в свободных словосочетаниях и предложениях, которые являются исходными единицами для образования фразеологизмов.

Наречные фразеологизмы с отрицательными частицами “НЕ” и “НИ” в русском языке встречаются довольно часто и являются специфической частью языковой системы. В генетически родственных языках – русском и македонском – много единиц фразеологии, которые относятся к общеславянскому пласту. Но существует и множество фразеологизмов, которые самобытны, характерны только для одного из языков, что свидетельствует о национальном своеобразии языков.

Библиографија

- Велковска С., 2008, *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје;
 Влахов С. (група автори), 1980, *Русско-болгарский фразеологический словарь* “Москва: Русский язык; София: наука и искусство;
 Марков Б. и Ермакова Л., 1981, *„райок фразеолошки руско-македонски речник*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје;
 Молотков А.И., 1967, *Фразеологический словарь русского языка*, Москва;
 Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю., 1993, *Толковый словарь русского языка*, АЗБ“, Москва;
 Чундева Н. (група автори), 1997, *Русско-македонский словарь*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје;
 Ширилов Т. (група на автори), 2003-2009, *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, Огледало, Скопје

PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS WITH THE NEGATIVE FORMS "NE" AND "NI"

Summary

The adverbial phrases "ne" and "ni" are commonly found in the Russian language and they form a specific part of the language system. As genetically related languages, the Russian and the Macedonian languages contain a lot of phraseological units that pertain to the Slavic language group. However, there are still a lot of specific idioms present in each individual language, which solidifies the linguistic peculiarities of these languages.

Мария КОВШОВА

Институт языкознания Российской академии наук
Москва, Российская Федерация

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ РОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕМАНТИКЕ РУССКИХ ЗАГАДОК И ПОСЛОВИЦ: ОТЕЦ И МАТЬ

Аннотация: Исследование путей концептуализации понятий «отец», «мать» в семантике загадок и пословиц проводится в аспекте исследования особенностей народного миропонимания, запечатленного в знаках языка и культуры. Предлагается методика комплексного исследования, которое включает в себя языковой, когнитивный и лингвокультурологический анализ. На широком материале изучается этническая логика, выявляются культурно окрашенные когнитивные основания семантики пословиц и загадок, в которых употребляются номинации отца и матери и используется «родительская» метафора.

Ключевые слова: концептуализация, загадки, пословицы, семантика, образ, отец, мать.

Введение. Отражением мировидения народа является язык, и потому анализ языковых знаков позволяет сделать выводы о русской концептуальной картине мира. Знаки языка не в равной мере содержат информацию о мировоззрении и характере народа; наиболее показательными в этом отношении являются лексические номинации концептов культуры, лексические метафоры, фразеологизмы, паремии. Паремии, будучи малыми жанрами фольклора, включают, помимо пословиц и поговорок, загадки, приметы, поверья и др. (Пермяков 1975). Близость разных паремических жанров носит генетический характер (Мелетинский 1972); важным указанием на исходный синкретизм загадок, пословиц и поговорок служит их формальное (формульное) и образное сходство, вплоть до текстуального совпадения (Ройзензон 1975; Орлова 2022).

В то же время загадки и пословицы обладают жанрово-функциональной и знаковой спецификой, отражающейся на их языковом и семантическом уровнях. Загадка назначена в игровой форме развивать логические навыки, познавать мир и передавать знания, и потому загадка обращена на окружающий мир, его различные области. В загадках кодируется обобщенный денотат как представитель того или

иного класса из сферы «не-человек» (артефакты, природные явления, растения, животный мир, космос, пространство, время); как правило, в загадках классы из сферы «не-человек» уподобляются классам из сферы «человек», в том числе «родственник». В отличие от загадок, пословицы обращены на мир людей, они обобщают социальные типы, события и явления, качества и свойства человека; пословицам, по большей мере, свойственна обобщенная референция в пределах одного класса: «человек – человек» (Николаева 1994; Фролова 2018). Пословицы – целостные синтаксически и логически законченные сентенции, суждения, имеющие нравоучительный и назидательный смысл; пословицы назначены выносить оценочные и морализаторские суждения. Ср. пословицы: *«Только отца да мать не купишь (ни за какие деньги)»; «Около матки хорошо дитянке»* (Мокиенко 2010: 633, 520). Загадка, будучи интеллектуально-развлекательным жанром, свободна от оценочности, однако и в загадке в имплицитной форме хранятся аксиологически значимые смыслы. Ср. загадки: *«Чего нигде не купишь? — Матери с отцом»* (Садовников 1876: №2383); *«Сердита matka, да прикрыла деток до красного дня пуховым одеяльцем (земля под снегом)»* (Митрофанова 1968: 27).

В загадках и пословицах народная культура по-разному, в зависимости от особенностей этих малых фольклорных жанров, маркирует в них свои традиционные смыслы. Традиционность понимается как существенная особенность народной, крестьянской, культуры, в которой издавна относительная консервативность труда и быта и отсутствие научных знаний преодолевались благодаря закреплению опыта и его передаче через традицию; традиционность народной культуры выражается в ориентации на авторитет предшествующих поколений; в фольклоре, в том числе в его малых паремических жанрах, отражается мировоззрение народа, прошедшее проверку поколениями предшественников; к традиционности паремий добавляется и такой фактор, как массовость, что выражается в их востребованности и воспроизводстве на всей большой территории.

В данной работе важно показать, что загадки и пословицы, каждый жанр по-своему, хранят в своей семантике информацию о воззрениях народа на родство и семейные роли отца и матери. Предпринятый в работе многоаспектный анализ должен извлечь закодированное в семантике загадок и пословиц отношение к семейно-родственным статусам отца и матери; выявить то, как в загадках и в пословицах отражается взгляд на родство, осознается ценность

родственных отношений, их роль в обеспечении материального и нравственного благополучия отдельного человека и народа в целом.

Обращение к загадкам и пословицам позволяет исследовать «этническую логику, предопределяющую различия “наивных” культурно-языковых картин мира» (Телия 1999: 16). В настоящем исследовании лингвистический анализ “наивной” картины мира ориентирован на язык, на лексику и семантику терминов родства; когнитивный и лингвокультурологический анализ – на пути концептуализации такого фрагмента концептосферы, как «Родство, Семья», на анализ культурно маркированных сигналов в поговорках, когнитивно релевантных сознанию современных носителей языка.

Методология и методика исследования. Объектом настоящего исследования являются русские загадки и пословицы со словами-компонентами *отец, мать*; предметом исследования – особенности культурно-языковой концептуализации в традиционных загадках и пословицах представлений о родственных отношениях и семейных статусах. Цель настоящей работы видится в том, чтобы описать пути концептуализации понятий «отец», «мать» в загадках и пословицах как знаках русской традиционной культуры; выявить культурно окрашенные когнитивные основания фрагментов «отец», «мать» в концептосфере «Родство, Семья».

Материал исследования - тексты из сборников, которые составляют основной корпус традиционных загадок и пословиц: (Аникин 1988; Даль 1957; Митрофанова 1968; Мокиенко 2010; Садовников 1876; Рыбникова 1932).

Методика исследования базируется на лингвистическом, лингвокогнитивном и лингвокультурологическом анализе материала. Ход исследования включает в себя следующие **этапы**: 1) описание и подсчёт лексем и их форм в загадках и пословицах; сопоставление словарных толкований понятий «отец», «мать» с тем, какие номинации данных понятий и в каких словарных значениях (с поправкой на жанровые особенности загадок и пословиц) встречаются в загадках и пословицах; 2) анализ путей концептуализации понятий «отец», «мать» в загадках и пословицах; выявление особенностей концептуализации в зависимости от знаковой и функциональной специфики загадок и пословиц; 3) выявление основных когнитивных признаков, составляющих концепты «отец», «мать»; описание культурных коннотаций; определение роли загадок и пословиц как знаков “языка” культуры.

Названные этапы осуществляются как в последовательном движении, так и в синкретичном их соединении. На конкретном материале представим содержание и основные результаты исследования.

(1) Первый этап представляет собой лингвистический анализ номинаций понятий «отец», «мать» в загадках и пословицах. Перечислим слова, именующие отца и мать, что употребляются в традиционных загадках и пословицах; проведем их подсчет; рассмотрим, в каких значениях данные лексические единицы употребляются в загадках и пословицах.

В **загадках** кроме основных номинаций *отец*, *мать* используются лексемы: *батя* (бате в обращении), *батька*, *батушка*, *маменька* (1 раз), *мамынька* (1 раз), *стара матера жена* (1 раз), *матерь*, *мати* (в обращении), *матка*, *матушка*, а также дериваты: *отцов*, *отецки* (*дочери*), *батушкин*, *батушков* (1 раз), *материн*, *матушкин*, *отца-матери* (*дети*). Всего загадок, в которых употребляются номинации понятия «отец» – **25** текстов; понятия «мать» – **94** текста; загадок, в тексте которых используются одновременно номинации отца, матери, а также сложносоставная лексема *отец-мать* – **36** текстов.

В **пословицах** кроме основных номинаций *отец*, *мать*, используются лексемы: *батка* (2 раза), *батька*, *батько*, *батушка*, *батя*, *бачка*, *бачке* (1 раз), *отеч* (1 раз), *папа* (1 раз), *папка* (1 раз), *папонька* (1 раз), *мама*, *мамаша*, *мамашка* (1 раз), *мамка*, *мамонька*, *мамушка*, *матерь*, *матка*, *мати* (часто в обращении), *маты* (1 раз), *мачка*, а также дериваты: *батьки-матки* (во мн.ч.), *отеческий*, *отцов*, *материн*; *матьство* (т.е. материнство, 1 раз). Всего пословиц, в которых употребляются номинации понятия «отец» – **172** текста; «мать» – **206** текстов; пословиц, в тексте которых используются одновременно номинации отца, матери, а также лексема *отец-мать*, – **70** текстов.

Отметим, что количество загадок с «братскими» и «сестринскими» номинациями более чем в два раза превышает количество загадок с «отцовскими» и «материнскими» номинациями, причем в загадках в два раза больше текстов с номинациями братьев. Анализ русских загадок и пословиц с образами братьев, сестёр представлен в: (Ковшова 2022).

Обратимся к словарным дефинициям основных лексем и отметим, в каких значениях данные лексемы и их аналоги используются в загадках и пословицах.

«ОТЕЦ, отцá, *стар. зват. óтче*, м. 1. Мужчина по отношению к своим детям. *Родной о. О. семейства* (отец как глава семьи). *Неродной*

о. (отчим). *Приёмный о.* (усыновивший или удочеривший ребенка, детей). *Названный о.* (неродной, приемный). <...> **2.** Самец по отношению к своим детенышам. **3. мн.** Люди предшествующих поколений. *Проблема отцов и детей* (проблема отношений старшего и младшего поколений). **4. мн.** Люди, облеченные властью (устар. и разг.). <...> **5. перен.** Тот, кто является родоначальником, основоположником чего-н. (высок.). <...> **6. перен.,** кому и кого. Человек, по-отечески заботящийся о подчиненных, младших. <...> *Ты наш о. - мы твои дети* (в старой речи: слова, обращённые к государю). **7.** Обращение к пожилому мужчине или к мужу как к отцу своих детей (прост.). **8.** <...> Служитель церкви или монах, а также обращение к нему. <...> Отец-мать (*им. п.* редко) (прост.) - родители. <...>» (Ожегов, Шведова 2006: 470).

Ср. также: «БАТЮШКА, -и, м. **1.** То же, что отец (в 1 знач.) (устар). *По батюшке звать* (по отчеству). **2.** Фамильярное или дружеское обращение к собеседнику. **3.** Православный священник, а также обращение к нему. <...>» (Ожегов, Шведова 2006: 38).

В загадках слова *отец, батюшка*, а также другие номинации данного статуса употребляются только в первом словарном значении, которое используется для создания в загадке «родительской/семейной» метафоры. Ср., например: «Сын отца моего, а мне не брат? — Я сам»; «Батька с сыном, да батька с сыном, да дедушка с внуком. Много ли стало?»; «Отцова сундука не поднять, /Сестрина точива не собрать, /Братнина коня не поймать (снег, земля, ветер)»; «Батюшкина коня /Не удержишь, /Матушкину покромку /Не скатаешь (ветер и дорога)» (Садовников 1876: №№ 2482; 2482е; 2073; 1992в). Имеются единичные случаи, когда слово *отец* используется в словарном значении - **8.** Служитель церкви или монах; духовный отец; ср.: «Кто отцу отцом был? - Иосиф, крестивший отца» (Митрофанова 1968: 153). Есть также единичные тексты, где обыгрываются переносные значения слова *батюшка*; ср.: **3.** Православный священник; **5.** Тот, кто является родоначальником, основоположником чего-н.; ср.: «Какая разница между попом и Волгой? — Тот — батюшка, в Волга — матушка» (Рыбникова 1932: 405).

В пословицах номинации *отец, батюшка* употребляются в первом значении, с обобщенной референцией, как это свойственно пословицам. Ср.: «Глупому сыну и (родной) отец ума не пришьёт»; «Меня папка ремешком, я от папоньки бегом»; «Как кто знает, так по своём батьке плачет»; «Как у батюшки сынок был такой затейник, продал соху на нужду, а купил себе кофейник» (Мокиенко 2010: 896; 641; 37; 38) и др.

Заметим, что номинации *отец, батька, батюшка* и др. не употребляются в пословицах в словарном значении '2. Самец по отношению к своим детенышам'.

Однако номинации *отец, батька* используются в других словарных значениях, в том числе переносных; приведем эти значения и проиллюстрируем их пословицами. Ср.: 3. *мн.* Люди предшествующих поколений. «*Как жили наши отцы и деды, так и нам велели*» (Мокиенко 2010: 633). 4. *мн.* Люди, облеченные властью. «*Вы наши отцы, мы – ваши дети*» (Мокиенко 2010: 633); «*Коротка молитва «Отче наш», а спасает*» (Даль 1957: 41). 5. *перен.* Тот, кто является родоначальником, основоположником чего-н. (высок.). «*Все одного отца дети*» (Мокиенко 2010: 633). 6. *перен.*, кому и кого. Человек, по-отечески заботящийся о подчиненных, младших. «*Бог - батька, царь - дядька*» (Мокиенко 2010: 58); 7. Обращение к пожилому мужчине или к мужу как к отцу своих детей (прост.). «*Батька, ты пирог съел? – Ей-Богу, не я. – А хочешь еще? – Хочу*» (Мокиенко 2010: 36). 8. <...> Служитель церкви или монах, а также обращение к нему. «*У святых отцов не найдешь и концов*» (Мокиенко 2010: 633); «*Отец игумен братии – о Страшном суде, а братия игумену – о кабаке*» (Аникин 1988: 248).

Перейдем к толкованиям в словаре основных номинаций *мать, матерь, матушка*. Ср., например, в словаре: «МАТЬ, матери, матерью, мн. матери, матерей, матеря'м, матеря'ми, о матеря'х, ж. 1. Женщина по отношению к своим детям. <...> *Неродная м.* (мачеха). 2. *перен.* Источник (во 2 знач.), начало чего-н., а также о том, что дорого, близко каждому. <...> 3. Самка по отношению к своим детенышам. 4. Обращение к пожилой женщине или к жене как к матери своих детей (прост.). 5. Название монахини, а также (разг.) обращение к ней. <...>» (Ожегов, Шведова 2006: 346).

В **загадках** номинации *мать, матушка, матка* и др. употребляются, в основном, в первом значении, которое используется для создания «родительской/семейной» метафоры; ср.: - 1. Женщина по отношению к своим детям'; ср.: «*Тысяча братьев вместе связаны, /На мать поставлены (сноп)*» (Митрофанова 1968: 78); «*Матушкиной коробьи/ Не подымешь, /Братова кушака/ Не скатаешь, /Батюшкина коня/ Не изловишь (земля, дорога, ветер)*» (Садовников 1876: №19926); «*Сердита матка, да прикрыла деток до красного дня пуховым одеяльцем (земля под снегом)*» (Садовников 1876: №2068).

Есть единичные тексты, где слова *мать, матка* используются в значении - '3. Самка по отношению к своим детенышам'; ср.: «*Жили три*

собаки: / Ари, Бэри и Дэри. Кто была их мать? – Собака по кличке Кто» (Рыбникова 1932: 407); *«Семьсот поросят / одну матку сосут (матица, несущая потолочная балка)»* (Рыбникова 1932: 141); *«Лежат у матки телятки гладки, Лежат рядками, зелены сами (огурцы)»* (Митрофанова 1968: 78). Один раз слово *мать* используется в значении - '2. Источник, начало чего-н., а также о том, что дорого, близко каждому'; ср.: *«Которая река всем рекам мать? - Иордан»* (Митрофанова 1968: 153).

Есть загадки, в которых используется слово *матерь* в значении: *«МА'ТЕРЬ <...> 2. перен. <> Матерь Божия - то же, что Богородица»* (Ожегов, Шведова 2006: 345). Ср. в загадке данное слово, с помощью которого создается «религиозная» метафора: *«Матерь Мария / По полю ходила, / Ключи обронила, / А солнце взяло (роса)»* (Митрофанова 1968: 22). Также наблюдается соотношение толкований слова *матушка* с употреблением данной номинации в загадках. Ср.: *«МАТУШКА, -и, ж. 1. То же, что мать (в 1 знач.) (устар. и разг.). <...> 2. перен. то же, что мать (во 2 знач.). Лень-м. раньше нас родилась (посл.). <...> Волга-м. 3. Обращение к женщине, обычно пожилой (прост.). 4. Жена священника, а также обращение к ней. <...> 5. То же, что монахиня (устар. разг.). <...>»* (Ожегов, Шведова 2006: 346). Ср. загадку, в которой слово *матушка* может быть воспринято как в первом, так и в третьем или пятом значении (и то, и другое, и третье значение используется в загадке для создания образа матери, или пожилой женщины, или монахини). Ср., например: *«Матушка Софья / День и ночь сохнет. / Утро настанет — Прочь отстанет (заслон в печи)»* (Садовников 1876: №143а).

В пословицах употребление номинаций *мать, мама, матка, матушка* и др. отвечает первому значению, с обобщенной референцией, как это свойственно пословицам: '1. Женщина по отношению к своим детям'. Ср., например: *«Всякой матери милы свои детки»* (Мокиенко 2010: 521); *«Как матка, так и дитяtko»* (Мокиенко 2010: 519); *«Ты, матушка, грози, а ты, девушка, гуляй!»* (Мокиенко 2010: 520); *«- Разбуди меня, мама, завтра пораньше! – Что так? – Да вот хлебушка-то ломоть доесть: теперь уж не смогу»* (Мокиенко 2010: 515). Номинация *матка* используется еще в значении: '3. Самка по отношению к своим детенышам'. Ср.: *«Без матки рой не держится»* (Мокиенко 2010: 520). Номинации *мать, матушка* используются в значении: '2. перен. Источник (во 2 знач.), начало чего-н., а также о том, что дорого, близко каждому'. *«У матери-Родины долга рука на ласку»* (Мокиенко 2010: 522). Также есть примеры употребления слова *мать* в значении: '4. Обращение к пожилой женщине или к жене как к матери своих детей'; ср.: *«Ну подь, мать, молока болтать»* (т.е. хватит врать) (Мокиенко 2010: 522). Слово *мать* в пословицах может

употребляться также в значении, которое в словаре для слова *мать* не указано, а указано для слова *матерь*; ср.: ««МАТЕРЬ <...> 2. перен. <> Матерь Божия - то же, что Богородица» (Ожегов, Шведова 2006: 345). Ср. данные лексемы в пословицах: «*Спаси и помилуй ты меня, Мать Пресвятая Богородица, а живу я в крайней избе на селе*»; «*Пречистая мать засеивает, а Покров собирает*» (Мокиенко 2010: 522).

Сопоставление словарных толкований и того, как отмеченные в словаре значения проявляются в загадках (для создания «родительской / семейной» метафоры) и в пословицах (для создания обобщенно-типового «портрета» отца и матери) показывает, что в загадках превалирует использование основного значения, а в пословицах представлен широкий охват всех значений основных номинаций.

(2) Второй этап включает в себя когнитивный анализ направлений и путей концептуализации понятий родства и семейных статусов «отец», «мать» в загадках и пословицах.

В ходе исследования выявлены два направления концептуализации.

ПЕРВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ: «ЦЕЛЬ – ИСТОЧНИК»; в его рамках осуществляется концептуализация понятий «отец», «мать», источником концептуализации служат разные понятийные области. Данное направление носит 1) неметафорический и 2) метафорический характер.

Неметафорический путь концептуализации. Цель «отец/мать» – источник «родство, семья». И в загадках, и в пословицах основным источником концептуализации родственных отношений и семейных статусов отца и матери является та же концептосфера – родственная, семейная.

В загадках понятия «отец», «мать», являющиеся целью концептуализации, осмысливаются в кругу родственных связей и семейных отношений. В загадках данного направления обыгрывается возможность человека быть одновременно носителем разных семейных статусов; ср.: «*Две дочери, две матери, да бабушка с внучкой. Всего сколько? – Трое*» (Рыбникова 1932: 100); «*Идут три человека, одного отца-матери дети, меж собой не братья. – Сёстры*» (Митрофанова 1968: 63); ср. также загадку, уходящую корнями в библейскую историю, но имеющую ту же логику построения: «*Я маленькой не была, / от матери не рождена, / Муж моя мать, а я матери жена. – Ева*» (Митрофанова 1968: 152). Так в ходе категоризации родственных и семейных отношений формируется и семиотизируется ментальная модель: «Количество людей не может быть равно количеству родственных, семейных статусов».

В пословицах концептуализация понятий «отец», «мать» осуществляется с помощью прямых значений лексем с обобщенно-типовой референцией. В пословицах, назначение которых поучать, предостерегать, морализировать, хранятся прескрипции в отношении значимости отца, матери в семье, их родительских функций, образа жизни, характера, поведения. Ср.: *«Без отца-матери никому жизни не видать»*; *«Какова матка, таковы и детки»*; *«Всякой матери своё дитя мило»*; *«Не слушался отца, послушаешься кнутца»* (Мокиенко 2010: 634; 519; 521); *«Отец сына не на худо учит»* (Аникин 1988: 249) и др. В пословицах с номинациями понятий «отец», «мать» отражается сложившаяся в традиционной культуре иерархия родства, а именно кровное родство с детьми (*родная мать, родной отец*); заместительное физическое родство с детьми (*кормилица, мамка*); вторичное родство (*отчим, мачеха, свёкор, свекровь, тесть, тёща*); духовное родство (*посажённый отец, посажённая мать*); ср. о терминах родства (Качинская 2018). Ср., например: *«Мачеха добра, да не мать родна»* (Аникин 1988: 175); *«Хорошо тому гулять, у кого родная мать: она встренет, да проводит, и в окошко поглядит»*; *«Батюшкой назвать не хочется, свёкром назвать – рассердится»*; *«Богоданная матушка – не родимая»*; *«Что честнее посажёные отец да мать, то свадьба счастливее»* (Мокиенко 2010: 522; 38; 520; 633). В толковом словаре **«МА'МКА**, -и, ж. 1. То же, что мать (в 1 знач.) (прост.). 2. Кормилица, нянька (устар.) (Ожегов, Шведова 2006: 341). Ср. пословицы: *«Мамка – не матка»*; *«У семи мамок дитя без глаза»*, *«Где много мамушек, так там дитя без глаза»* (Мокиенко 2010: 515; 516) и др.

Метафорический путь концептуализации. Цель «отец/мать» – источник «артефактивная», «акциональная», «архитектурная», «гастрономическая», «животный мир», «природные явления», «имущественные отношения» и др.

Загадки, где понятия «отец», «мать» являются целью концептуализации, редко прибегают к понятиям из других концептосфер, к образам из других денотативных областей. В редких сюжетах загадок, создаваемых второстепенными образами, обыгрывается всё та же асимметрия количества людей и их родственных, семейных ролей. Ср. загадки: *«Два отца и два сына/ нашли три апельсина/ И разделили поровну, / а каждому осталось по целому. – Дед, отец, сын»* (Митрофанова 1968: 63); *«Жал молодец с девицей; им навстречу барин на тройке. «Молодец! Тебе не дозвет с девицей жать поздно вечером». – А что же нам не жать? Мы, говорит, родные! «Да как вы родные» — да моя-то, говорит, мать да его матери — родная свекровь. — Отец и дочь»* (Садовников 1876: №2476) и др.

Пословицы, где понятия «отец», «мать» являются целью концептуализации, редко «заходят» в другие понятийные сферы, например «Имущественные, денежные отношения». «Поведение»; ср.: «*Что батюшка лопаточкой сгребал, то сынок тросточкою расивырял*»; «*Всё купишь, а отца-матери не купишь*» (Мокиенко 2010: 38; 634). Чтобы осмыслить понятия отца и матери, народное самосознание прибегает к ярким метафорам, сравнениям, гиперболом, эпитетам и др., исходящим из акциональной (деятельностной), артефактивной, гастрономической, природной, соматической, архитектурной, зооморфной и других денотативных областей. Ср., например пословицы: «*Отец – рыбак, и дети в воду смотрят*»; «*Мать любит дитя, а кошка – котя*»; «*Материны глаза слепы*»; «*Материнская молитва со дна моря вынимает*»; «*Мать кормит людей, как земля людей*» (Аникин 1988: 249; 174-175); «*Отец – студёна печь*»; «*Мамонька родимая – свеча неугасимая, мамонька неродная – похлёбочка холодная*»; «*Матерь почитайте як на церкви главу*»; «*Мать праведная – ограда каменная*»; «*Куда матка, туда и пчёлки*» (Мокиенко 2010: 633; 634; 516; 519; 522).

ВТОРОЕ НАПРАВЛЕНИЕ: «ИСТОЧНИК – ЦЕЛЬ»; в его рамках выявляется, как образы отца и матери из денотативной области родства, семьи служат источниками концептуализации понятий других концептосфер/предметов и явлений других денотативных областей. В рамках второго направления концептуализация осуществляется только метафорическим путем.

Источник «отец/мать» – цель «природные явления», «артефакты», «растительный мир», «человек и его тело» и др.

Загадки, согласно специфике жанра, направлены на весь окружающий мир, тогда как пословицы сосредоточены на человеке и социуме, тем самым, у загадок шире, чем пословиц, «охват» концептуализации. В загадках «отцовско-материнские» образы активно кодируют природные реалии, артефакты, тело человека, календарь и др. Ср.: «*Мать меня рождает, а я — её (вода и лёд)*» (Садовников 1876: №1560); «*Отец не рождён, / А сын уж на крыше сидит (огонь и дым)*» (Митрофанова 1968: 102); «*Мать толста, дочь красна, сын кудреват, отец горбоват (печь, огонь, дым, кочерга)*» (Там же: 104); «*Не мамынька родима, а гостинцем оделила (яблоня)*» (Там же: 67); «*У двух матерей/ По пяти сыновей, / Одно имя всем (пальцы)*» (Садовников 1876: №1868) и др. Образы отца, матери используются для кодирования религиозно маркированных реалий; лексемы «отец», «мать» используются в переносном значении, согласно словарным толкованиям для слова отец: «5. перен. Тот, кто является родоначальником, основоположником чего-н. (высок.)»; для слова мать:

«2. перен. Источник (во 2 знач.), начало чего-н., а также о том, что дорого, близко каждому. <...>» (Ожегов, Шведова 2006: 470; 346). Ср. загадки: «*Которой город всем городам отец? – Иерусалим*»; «*Которая река всем рекам мать? – Иордан*» (Митрофанова 1968: 153).

В пословицах не так широко, как в загадках, образы отца, матери могут служить источником концептуализации понятий других концептосфер. Наиболее часто образы отца, матери переносятся на смежные со сферой «Родство, Семья» концептосферы, такие как «Возраст», «Опыт», «Власть, Руководство», «Забота, Обеспечение», «Поведение», «Деятельность» и др. При уподоблении образы из «родительской» сферы почти не заметны, метафоры и сравнения неярко. Ср.: «*Старый чти, яко отца, а молодые, яко братью*»; «*Вы наши отцы, мы – ваши дети*»; «*Не те мать-отец, кто родил, а те, кто вскормил, вспоил да добру научил*»; «*Кто ни кормит, тот и батька*» (Мокиенко 2010: 633; 522; 37) и др. Более заметны метафоры и сравнения с образами отца, матери становятся на фоне гастрономических, природных и других вспомогательных образов; ср.: «*Отцы терпкое поели, а у деток оскомина*» (т.е. дети отвечают за проступки родителей; молодое поколение за предшествующее) (Аникин 1988: 249); «*Иному служба мать, иному мачеха*»; «*Тёмна ноченька – родная матушка*» (Мокиенко 2010: 829; 604) и др.

В ходе концептуализации данного, второго, направления, в загадках и пословицах используются устойчивые эпитеты, формулы фольклора, они употребляются в сочетании с субъектом или включены в обращение. Ср. загадки: «*Матушкой весной — в платьице цветном, / Матушкой зимой — в саване одном (поле)*» (Митрофанова 1968: 71); «*Никого не родила, а все матушкой зовут (земля пахотная)*» (Садовников 1876: №1628). Ср. пословицы: «*За шумела мать зелёная дубравушка*»; «*Мать-сыра земля всех кормит, всех поит, всех одевает, всех своим телом прикрывает*»; «*У матушки сошки (сохи) золотые рожки*» (Мокиенко 2010: 521; 520); «*Матушка-весна – всем красна*»; «*Матушка-рожь кормит [и дураков] всех сплошь, а пшеничка по выбору*» (Аникин 1988: 175).

Эпитет «матушка», «мать» (реже – «батюшка», «отец») присоединяется в качестве составного компонента к номинациям тех объектов и явлений, что представляют собой ценность; именуется ласково; в тексте могут «приправляться» иронией; ср. пословицы: «*Гармонюшка-матушка лучше хлебушка-батюшка*»; «*Мать-печка хохочет, каравая хочет, а припичек усмехаётся, каравая дожидается*»; «*Мать наша гречневая каша, не перцу чета, не прорвёт живота*»; «*Играй пока, матушка Ока, апрель на дворе*»; «*Батюшка хмельк, не потихивай вперед*»; «*Сошлись отец-перец да мать-горчица*» (Мокиенко 2010: 58; 520; 522; 37; 634);

«Матушка-Волга спину гнёт, зато денежки даёт» (Аникин 1988: 175); «Батюшка-Питер бока наши вытер, братцы-заводы унесли годы, а матушка Канава совсем доконала»; «Дорога матушка Москва: за золото не купишь, силой не возьмёшь»; «Мы у матушки России детки, она наша матка – её и сосём»; «У матери-Родины долга рука на ласку»; «Матка-берег, кабы кадка денег» (Маткин берег – родина); «Мать-сыра земля – говорить нельзя»; «Не роди мать сыра-земля!» (Мокиенко 2010: 37; 520; 522).

Особым образом надо отметить пословицы, в которых слова батюшка; мать, матушка употребляются в составе просьбы, закреплённой в пословичных формулах; ср.: «Батюшка Покров, покрой землю снежком, а меня – женишком /а меня, младу, женишком»; «Батюшка Покров, напоти нашу хату без дров»; «Батюшка Предтеча, я из Субботников, Павлова сноха, Иванова жена, помилуй ты меня!»; «Спаси и помилуй ты меня, Мать Пресвятая Богородица, а живу я в крайней избе на селе»; «Матушка Параскевея, пошли женишка поскорее»; «Матушка Покров, покрой землю снежком, а меня – женишком»; «Матушка Похвала, узнала ль ты меня?» (Мокиенко 2010: 37; 520). Также нельзя не отметить табуированные образы «чёртовой матери» в формулах угрозы: «Узнаешь Кузькину мать, в чем она ходит»; «Узнаешь Ерёмину мать, как её звать» (Мокиенко 2010: 522).

(3) Третий этап предполагает анализ семантики загадок и пословиц на когнитивно-культурологическом уровне; из семантики загадок и пословиц извлекаются и в самом общем виде формулируются основные признаки концептов «отец», «мать», культурно окрашенные ментальные модели, лежащие в основе внутренней формы загадок и пословиц.

Так, несмотря на жанрово-функциональные различия загадок и пословиц, в их основе обнаруживаются некоторые общие ментальные модели, которые можно сформулировать в виде следующих прескрипций:

первооснова целостна: на это указывает сама сложносоставная номинация *отец-мать*, существующая в языке загадок и пословиц для понятия «родители».

Ср. загадка: «*Одного отца-матери дитя, а некоторому не сын - дочь*». Ср. пословица: «*Без отца-матери никому жизни не видать*».

один подразумевает множество: человек один - родственников, семейных статусов более чем один.

Ср. загадка: «*Шли: тёща с зятем, муж с женой, бабка с внучкой, мать с дочкой, да дочь с отцом. Сколько их было? - Четверо*». Ср. пословица: «*Стала матушка, будешь и бабушка*».

основа обеспечивает целостность, объединяет, держит.

Ср. загадки: «*Тысяча братьев одним поясом подпоясаны, на мать поставлены (сноп)*»; «*Двадцать пять на одной матери сидят (матица -*

потолочная балка)»; «У двух матерей/ По пяти сыновей, /Одно имя всем (пальцы на руках)». Ср. пословицы: «Все одного отца дети»; «Сын – отцу помощник»; «Какова matka, такова и пасека»; «Пока мать есть, то и правда есть».

первоначальное, исходное служит образцом, эталоном для последующего.

Ср. загадки: «У батюшки жеребец — всему миру не сдержат; у матушки коробья — всему миру не поднят; у братца кушак — всему миру не сосчитать; у сестрицы ширинка — всему миру не скатать (ветер, земля, звёзды, дорога)»; «Дочь у матери просилась: — Возьми меня к себе! — Возьму тебя к себе, когда вырастешь с мене (озимь и рожь)». Ср. пословицы: «Как вырастешь с мать, всё будешь знать»; «Каковы батьки-матки, таковы и детки»; «По отцу и дитяtko»; «Какова matka, таково и ягнятко»; «Что мамки едят, того и детки хотят»; «Как жили наши отцы и деды, так и нам велели».

В соединении с когнитивным анализом, лингвокультурологический анализ загадок и пословиц как знаков языка и культуры предполагает описание культурных коннотаций, сопутствующих лексическому значению, а также раскрытие логики образа, стоящего за словом в сознании носителей языка определенной культуры.

Важным отличием на уровне ментальных моделей как формы ментальности, отраженной в языке загадок и пословиц, представляется следующее.

Во многих загадках с образами отца, матери те или иные природные явления описаны в нарушение концептуальных признаков, формирующих понятия «отец», «мать», а именно признаков последовательности и преемственности, заботы и ответственности. Использование образов «неправильных» родственных и семейных отношений разрушает привычную связь вещей, создает хаотичную картину мира, столь отличную от норм семейного миропорядка. Но в этом заключается и подсказка, что отгадку следует искать в мире природы, который в своем устройстве не похож на мир человека. Ср. загадки: «Мать меня рождает, а я — ее (вода и лёд)»; «Сперва я тебя рожу, потом ты меня; можно тебя назвать моей дочерью и матерью (вода и лёд)»; «Наперёд отца и матери детки родятся (скирд)»; «Вышел пень на Петров день, стал пень плакаться, отчего дети прежде отца рождаются (скирд)»; «Отец не рождён, а сын уж на крыше сидит (огонь и дым)»; «Два раза от матери родился; / Ни одного не крестился, / Отцу-матери не детище (цыплёнок)»; «У матери двенадцать деток, все детки однолетки (клуша с цыплятами)»; «Мать детей сосёт (река весной)»; «Есть мать, как вырастут у ней большие

дети — всех пожирает (река весной)»; *«Какая мать своих дочерей сосёт? - Море»* и др.

В пословицах нарушение последовательности и преемственности в отношениях родителей и детей, несогласие в образе жизни, характерах или поведении отца и матери и детей интерпретируются в социально-этическом аспекте. Ср. пословицы: *«И от доброго отца родится бешена коза»*; *«Отец сын казачий, а я – хвост собачий»*; *«Что бачке промышляет, то сын и дети пропьют и в каменной палате проблядуют»*; *«Батька с маткой молотить, а я – замочки колотить (воровать)»*; *«Благословил отец деток – до чужих клеток»*; *«Напряталась матка от деток – напрячутся и детки от матки»*; *«Мать у корзины накормит, отец у сусека заморит»*; *«На что и мать, коли не кормит»* и др. В таких пословицах прямо или косвенно выражается негативная оценка всему тому, что входит в противоречие с социальными, этическими нормами и правилами, которые сложились в родстве и семье как институте русской народной культуры.

Во всех загадках и пословицах с терминами родства «отец», «мать» прослеживаются «сигналы», которые хранятся на глубине ментальности и связаны с **архетипами**: «начало/конец», «свой/чужой», «близкий/далекий», «открытый/закрытый», «много/мало», «добро/зло» и др. И загадки, и пословицы хранят в своей семантике свойственные народному мировоззрению представления, идеи, стереотипы, символы, мифологемы и др. Так, во всех загадках отражаются **стереотипные представления** о родителях, их взаимоотношениях с детьми; мать сердита, но заботлива, *прикрыла деток пуховым одеяльцем* (земля под снегом); *оделяет гостинцем* (яблоня); может *побить* (плеть); плачет по своим детям (мышь боится за своих детенышей); и др. Ср. пословицы: *«Дитя не плачет – мать не разумеет»*; *«Матери все дети равны – одинаково сердцу больны»*; *«Плачет сын по отцу, что мало денег оставил»*; *«Мать высоко замахивается, да не больно бьёт; мачеха низко замахивается, да больно бьёт»* и др. В семантике загадок и пословиц отражены **гендерно маркированные стереотипы**. Так, в загадках у *батюшки жеребец* (ветер), у *матушки коробья* (земля), *матушкина скатерть* (дорога). Ср. гендерные образы в пословицах: *«Отец про походы, а мать про расходы»*; *«Что мать в голову вобьёт, то и отец не выбьёт»*; *«Счастлив отец в сыновьях, а мать – в дочерях»*; *«Мать плачет, пока река льётся; жена плачет, что ручей течёт; невеста плачет, как роса падёт»*; *«Мать у корзины накормит, отец у сусека заморит»* и др. Образ матери в загадках, которая *сосёт, пожирает своих детей* (море, реки), связан с **мифологемами**; также к ним восходят образы неба, земли, ветра, звёзд, дороги как космической пра-семьи древних божеств. В пословицах прослеживается связь с **табу**; ср.: *«Сын в отца, отец во пса, а все – на бешеную собаку»*; *«Отец был Фрол, а детки*

Миронычи»; «*И от доброго отца родится бешена коза*»; «*Косил отец, косил я, накосили стога два – пришла коза, всё съела*» и др. В загадках про обладание одним человеком разными родственными и семейными статусами и про возможный переход из одной роли в другую проявляется фольклорная идея «превращения», а также «уважение к числу»; ср.: «*Здравствуйте, братцы, моей жены дети, / Скажите вашей матери, что её муж приехал (пасынки и отчим)*»; «*Шли две матери с дочерью, да бабушка с внучкой; нашли полтора пирога. По многу ль досталось? — По половинке*». В пословицах числовой код прочитывается через архетипические противопоставления «мало/много», «один/другой» и др. Ср.: «*Отцов много, а мать одна*»; «*Другой матери не будет*»; «*Первого сына женит отец-мать, второго – сноха*»; «*Без отца (дитя) – полсироты, без матери дитя – полная сирота*»; «*Один сын – у матки опричник (т.е. любимчик, баловень)*»; «*От одной матки, да не одни ребятки*» и др.

В загадках концептуализируется идея родства и семьи как образца, нормативного идеала мироустройства; в образах отражается ценность взаимосвязей, необходимых для слаженной и потому результативной деятельности. Как семья предстают в загадках связанные одной ситуацией, соединенные функциями, сближенные в пространстве денотаты: печь (*мать*), огонь (*дочь*), дым (*сын*), кочерга (*отец*); седло (*мать*), лошадь (*отец*), узда (*сын*), плеть (*сын/дочь*) и др. Взятые в совокупности составляющих их компонентов предметы и явления уподобляются семье; основное, главное во всех загадках представлено в образе родителей; так, рука - *мать*, пальцы - *сыновья*; овин - *батюшка*, ток для молотбы - *матушка*, цепи - *сыновья*, мётлы - *дочери*. В пословицах концептуализируется идея родственных связей, преимущества как важнейшего и обязательного условия для обеспечения материального и нравственного благополучия народа; ср.: «*Дочь - матери помощница*»; «*Сын отцу помощник*»; «*Умный сын – отцу замена, глупый – не помощь*»; «*Как жили наши отцы и деды, так и нам велели*» и др. Есть также пословицы, где связь с предками умалется; ср.: «*Батька, матку земля взяла, а нам, деткам, воля своя*»; «*Покамест отца-матери не переживёшь – любя не поживёшь*» и др. В целом, пословицы, в которых затрагивается родительская тема, так или иначе ориентированы на будущее; ср., например: «*То не живёт, что батюшка наживёт, а то живёт, что сам наживёт, сам наживёт, так и больше бережёт*»; «*Не оставляй отца и матери на старости лет, и Бог тебя не оставит*».

Заключение. В ходе исследования особенностей народного миропонимания, запечатленного в паремиях, загадках и пословицах, на материале русских единиц с компонентами-терминами родства

выявляется этническая логика, предопределяющая характерологические черты “наивной” культурно-языковой картины мира. И в загадках, и в пословицах при кодировании окружающего мира в качестве образца используются закономерности, существующие в сфере родственных связей, статусов и отношений, как наиболее познанные человеком, некоторые им самим установленные, прошедшие путь культурных запретов и ограничений. В народном мировоззрении родство, семья представляется как микрокосм, имеющий наиболее понятное, правильное, упорядоченное устройство. Именно поэтому представления о родственных, семейных статусах, отношениях, поведении переносятся в загадках и в пословицах на другие понятийные сферы и тем самым помогают упорядочить окружающий мир, познать его, определить сходства и различия в устройстве семьи и устройстве окружающего мира. Методика комплексного исследования, которое включает лингвистический, лингвокогнитивный и лингвокультурологический анализ, в каждой из данных частей может быть углублена и расширена.

Использованная литература

Книги

Орлова, О.С. 2022. *Эвфемизмы и загадки о рождении и смерти в русской и англоязычной культурах. Принцип непрямого номинации. Когнитивно-культурологическое исследование.* Москва: ЛЕНАНД, 2022, 240 стр.

Статьи

Ковшова, М.Л. 2022. “Концептуализация родственных отношений в образной семантике загадок: к вопросу о “наивной” культурно-языковой картине мира”, *Когнитивные исследования языка. Вторичные структуры в языковой картине мира. Вып. №1 (48).* Москва.-Тамбов, XX, 426-454.

Мелетинский, Е.М. 1972. “Первобытные истоки словесного искусства”, *Ранние формы искусства, Москва*, 149-189.

Николаева, Т. М. 1994. “Загадка и пословица: социальные функции и грамматика”, *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Загадка как текст. I.* Москва: Индрик, 143—177.

Пермяков, Г.Л. 1975. “К вопросу о структуре паремиологического фонда”, *Типологические исследования по фольклору. Москва: Наука, Гл. ред. вост. лит.*, 247— 274.

Ройзензон, Л.И. 1975. “К лингвистической интерпретации загадки в связи с некоторыми проблемами фразеологии”, *Вопросы фразеологии. Самарканд*, 18-34.

Телия, В.Н. 1999. “Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры”, *Фразеология в контексте культуры, Москва: Языки русской культуры*, 13-24.

Фролова, О.Е. 2016. “Загадка как территория карнавала”, *Карнавал в языке и коммуникации. Москва: Институт лингвистики*, 241-250.

Словари

Даль, В.И. 2004. *Толковый словарь живого великорусского языка, В четырех томах, Т. I.* Москва: ОЛМА-ПРЕСС.

- Качинская, И.Б. 2018. *Термины родства и языковая картина мира (по материалам архангельских говоров)*. Москва: Индрик.
- Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. 2006. *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений, 4 изд., доп.* Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова.

Источники фактического материала

- Аникин, В.П. 1988. *Русские пословицы и поговорки*. Москва: Художественная литература.
- Большой словарь русских пословиц*. 2010. Ред. В.М. Мокиенко. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп».
- Даль, Вл. 1957. *Пословицы русского народа*. Москва: Гос. изд. худож. лит.
- Митрофанова, В. В. 1968. *Загадки*. Ленинград: Наука, 1968.
- Рыбникова, М. А. 1933. *Загадки*. Москва—Ленинград: Academia.
- Садовников, Д. Н. 1876. *Загадки русского народа. Сборник загадок, вопросов, притч и задач*. Санкт-Петербург: Типография Н. А. Лебедева.

MOTHER AND FATHER: CONCEPTUALIZATION OF KINSHIP IN THE SEMANTICS OF RUSSIAN RIDDLES AND PROVERBS

Summary

The paper studies the ways of conceptualization of the notions of "father" and "mother" in the semantics of riddles and proverbs in the aspect of studying folk world perception embedded in signs of language and culture. The author proposes a technique of complex studies that includes linguistic, cognitive, and linguacultural analyses. Based on the wide scope of data, the paper deals with ethnic logic, distinguishing culturally laden cognitive foundations of the semantics of proverbs and riddles with constituents 'mother' and 'father', as well as the "parent" metaphor.

Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Катерина ВЕЛЈАНОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

МРЗЛИВОСТА КАКО НЕГАТИВНА ОСОБИНА НА ЧОВЕКОТ (ВРЗ МАТЕРИЈАЛ ОД РУСКАТА И ОД МАКЕДОНСКАТА ЗООНИМНА ФРАЗЕОЛОГИЈА)

Апстракт: Поаѓајќи од фактот дека зоонимните фраземисо својата експресивност, сликовитост и метафоричност претставуваат одличен начин за опишување на човекот, во овој труд решивме да ги разгледаме човековите карактерни особини токму врз база на фразеолошки материјал со зоонимна компонента во македонскиот и во рускиот јазик. Имајќи го предвид големиот број негативни особини и зоонимни фраземи кои се користат за нивно означување, во оваа прилика се ограничивме на зоонимните фраземи што означуваат мрзлив човек, човек што безделнички. Анализата на фраземите е насочена кон утврдување на улогата на зоонимните компоненти во составот на фраземите и мотивацијата врз основа на која настануваат овие фраземи.

Клучни зборови: мрзливост, зоонимна фразеологија, македонски јазик, руски јазик

Човековиот карактер со векови се истражува од страна на психолозите, а претставата за карактерните особини на одреден човек се формира пред сè посредно, преку набљудување на неговите движења, дејствија, постапки, искажувања. Овој труд претставува обид да се даде претстава за човековиот карактер врз основа на фразеолошките единици од македонскиот и од рускиот јазик поаѓајќи од фактот дека сферата на човечки особини, емоции, меѓусебни односи е широко претставена со голем број фразеолошки единици. Тоа дава неповторлива можност да се анализира карактерот генерално, да се даде претстава за него во која ќе бидат вклучени менталитетот, погледите и сфаќањата на народот.

Под *карактер* во овој труд се подразбира „збир на суштествени, изразени и постојани морално-психички и интелектуални особини на поединец или на заедница, што се пројавуваат, се манифестираат

преку погледите и постапките спрема околината“ (www.makedonski.info).

Имајќи ја предвид опширноста на темата, ние за овој труд се одлучивме да се фокусираме на човековиот однос кон работата и ќе ги разгледуваме единиците со значење ‘мрзлив човек, човек што безделничѝ’, а база за анализа ни претставуваат фразеолошките единици со зоонимна компонента. Ваквиот избор го темелиме на фактот дека врската меѓу семантичките полиња *живоѝни* и *човечки карактеристиѝки* има статус на јазична универзалија. Односите има двонасочен карактер: називите на животните (како целина или нивни делови) стануваат база за сликовита номинација на човекот, а човечките карактеристики се пренесуваат на животните (*иѝра лисица, иѝрудољубива мравка* и сл.).

Дефинирање на поимот

Од биолошка гледна точка мрзливоста е прекумерна реализација на принципот за штедење енергија. Сите живи суштества се стремат да го оптимизираат соодносот меѓу добиените животни ресурси и потрошената енергија за нивно добивање. Понекогаш мрзливоста се поврзува со слабото манифестирање на движечка и социјална активност иако во суштина тие луѓе или животни не ја штедат енергијата, туку ја трошат на активност што не ја забележува или тешко ја забележува набљудувачот. Така, мрзливоста се маскира со други форми на однесување, а всушност она што за околината е манифестација на мрзливост често во својата основа нема стремеж кон штедење енергија, туку сосема други механизми. Но мрзливоста не е апсолутно зло. Таа е двигател на прогресот, а потврда за тоа наоѓаме во фактот дека мрзливите луѓе се заслужни за дел од најдобрите пронајдоци за олеснување на работата на човекот.

Според Левонтин (1999: 106–108) при обидот да се дефинира овој поим се издвојува идејата за општ недостаток на активност што води кон тешкотии и забавување на реализацијата на донесените одлуки. Таа мрзливоста ја поврзува со три различни состојби:

1. состојбата на телото, физичка слабост, неподвижност, при што отсутствува желба да се изврши некое дејство кое ќе го наруши спокојот;
2. душевна состојба кога човекот не може да се поттикне кон некое дејство;
3. состојба на умот, немање желба на човекот да врши бесмислени дејства, да троши сила попусто.

Според неа, мрзливоста од една страна е состојба која се концептуализира во јазикот како стихија која го зафаќа човекот однадвор и го победува. Од друга страна, мрзливоста се јавува како карактерна особина на човекот (Левонтина 1999, 106).

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (makedonski.gov.mk) лексемата *мрзливост* се дефинира како 'отсуство на нагон за работа', лексемата *мрза* како 'отсуство на желба за работа; немање желба да се прави што било', а придавката *мрзлив* како '1. што не сака да работи, што нема желба за работа'. Во Дигиталниот речник на македонскиот јазик за лексемата *мрза* се дава истото толкување, додека кај лексемата *мрзлив* се дава уште едно значење: '2. што покажува мрза, тромост' (www.makedonski.info). Лексемата *безделнич* и во двата толковни речници се дефинира како 'не работи; не сака да работи; денгуби', а *безделник* како 'тој што е безделен, што безделнич, што не сака да работи поради мрзливост, што го поминува времето во денгуба'.

Во толковните речници на рускиот јазик лексемата *лень* се дефинира како 'отсутствие желания работать или делать что-л.; нелюбовь к труду' (Кузнецов 1998) и како 'отсутствие желания действовать, трудиться, склонность к безделью' (Ожегов 1992), додека придавката *ленивый* како '1. Любящий безделье, не желающий трудиться. 2. Исполненный лени, выражающий лень, вялый, медлительный. 3. В названиях кушаний: приготовленный облегчённым, сравнительно простым способом (Ожегов 1992) и '1. Склонный к лени, к праздности; избегающий труда, не желающий работать. 2. Медлительный, неторопливый, вялый (о движениях, походке и т.п.). 3. Приготовленный более быстрым способом, чем полагается (о кушаньях)' (Кузнецов 1998). Во однос на лексемата *бездельничать* ги сретнавме следниве толкувања 'Ничего не делать, пребывать в безделье, в праздности' (Ожегов 1992), 'Предаваться безделью, ничего не делать (Кузнецов), а за *безделник* имаме речиси идентични толкувања: 'человек, который бездельничает, лентяй' (Ожегов 1992) и 'тот, кто бездельничает; лентяй' (Кузнецов 1998).

Меѓу мрзливоста и безделничењето во двата јазика може да се направи разлика во поглед на нивното значење и обоеноста што ја внесуваат, па така мрзливоста се смета за негативна карактерна особина на индивидуата, додека за неправењето ништо, безделничењето можеме да се повикаме на мислењето на Левонтина која смета дека тоа е понекогаш оправдано и се објаснува како

потреба за одмор по напорно завршена работа или неработење поради немање конкретна обврска. Во ваков случај безделничењето не носи негативна конотација за разлика од мрзливоста која како карактерна особина е секогаш осудена од општеството.

Кога станува збор за безделничењето како отсуство на работа, може да се каже дека за разлика од мрзливоста, тоа може да не биде поврзано со волјата на човекот, туку да биде условено од надворешни фактори. Со безделничењето е поврзана и една претстава за човечката природа која не трпи целосна, апсолутна празнина, па отсуството на работа го надоместува со вршење на сосема бесполезни и непотребни дејствија. Токму поради тоа, кај безделничењето се појавува логичен центар - начин на поминување на времето во отсуство на сериозна работа, обврска.

Според ова, структурата на јадрото на ова поле се состои од следниве делови:

1. состојба на намалена активност или немање желба за работа;
2. отсуство на посветеност во работата и
3. начин на поминување на времето при немање работа.

Материјал за анализа

Анализираниот материјал е ексцерпиран од „Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик“ (2003–2009) на Т. Димитровски и Т. Ширилов, „Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник“ (2008) на С. Велковска, необјавената магистерска дисертација „Фразеолошките изрази со компонента зооним во македонскиот јазик“ на М. Томоска (2015), како и од статиите и прилозите на оваа тема во македонскиот јазик, а во рускиот јазик: „Русская фразеология. Словарь – справочник“ на Р.И. Яранцев (1997), „Словарь-тезаурус современной русской идиоматики“ (Баранов, Добровольский 2007), „Фразеологический словарь русского литературного языка“ на А.И. Федоров (2001) и од статиите на оваа тема.

Анализа

Иако станува збор за комплексна појава која се состои од три сегменти, во толкувањата во фразеолошките речници тие често се даваат како синонимни, т.е. една фразама може да се користи за изразување на две значења ‘не работи’ и ‘безделничи’. Токму овој момент создава тешкотии при класификацијата на разгледуваните фраземи. Но, ексцерпираниот материјал покажа дека фраземите може да се поделат во две групи: во првата би спаѓале единиците во

кои е претставена пасивноста на субјектот кај кого отсуствува желба за работа, додека во втората група би биле активен субјект кој имитира вршење некаква работа.

Во македонскиот јазик отсуствуваат фраземи со компонента *мрзлив* во комбинација со конкретно животно, додека во рускиот јазик придавката *ленивый* се користи во споредбената фразама *ленивый как тюлень* (букв. мрзлив како фока) како најчесто употребувана, а во речниците на поговорки, како и во различни статии се среќаваат и: *ленивый как карась*, *ленивая тетеря* што поретко се користат.

Во основата на фраземата *ленивый как тюлень* лежат одделни црти од однесувањето на фоката, поконкретно лежи сликата за неа како малку подвижно, тромо животно. Ова е во согласност и со ставот на Новокмет (2016: 440) според кој колективната експресија за мрзливоста, неактивноста и слично се доведува во врска со крупните животни благодарение на семите ГОЛЕМИНА (крупен, несмасен) и ДВИЖЕЊЕ (споро, тромо).

Истата мотивираност лежи и во фраземата *лежать /развалиться как корова* која се користи исклучиво за жени и има значење 'лежать расслабленно и без дела, бездельничать' (Hrnjak 2017: 375). Во македонскиот јазик се користи изразот *лежи/се ой̄ше̄гнала како крава* кој има исто значење и опишува мрзлива жена што лежи и ништо не прави. Сликата на жената што лежи се споредува со сликата на кравата која неподвижно лежи. Зоонимот крвава укажува на дебела жена која, поради својата ниска мобилност поврзана со преголемата тежина, често остава впечаток на мрзлив човек (Vidović Bolt 2011:102).

Со однесувањето на животните поврзани се и фраземите *како волк на ѝр̄ӣек (ле̄гнал)*, *се ѝече како ѓуш̄тер на камен*, *се ой̄ше̄гнал како раш̄ӣански смок* со кои во македонскиот јазик се доловува мрзливоста како немање желба за работа или дејствување. Сите тие се обединети со заедничка слика за навиките на овие животни долго да лежат и уживаат на сонце. Покрај овие изрази со истото значење се користи и изразот *живее како ѝрӯӣ*. Изборот на овој зооним се објаснува и со преносното значење на лексемата *ѝрӯӣ* за која се дава следното толкување- 1. машка пчела, 2. мрзливец, лежач, готован (www.makedonski.info). Ваквото значење и употреба е мотивирано од начинот на живот на трутот кој сам не прави мед, служи само за размножување, живее на сметка на туѓиот труд.

Анализата ја продолжуваме со фраземата (*дрезди*)³⁴ како коњ на ѝразни јасли. Овој пример е интересен поради присуството на коњот во семантичото поле 'мрзливост' имајќи предвид дека тој спаѓа во редот на животните кои обично учествуваат во работата. Како потврда за ова може да се наведе и широко употребуваниот израз *работи како коњ* што се користи за означување на личност кој многу и напорно работи. Мотив за негова употреба за изразување мрзливост веројатно е општата претстава за животното кое не работи по сопствена волја, туку некој треба да го принудува за да ја изврши работата.

Мрзливиот човек секогаш наоѓа некоја причина и оправдување за да не работи. Тоа доаѓа до израз во фраземата *на мрзлива овца руношо и ѝежи* (Томоска 2015: 44). Во рускиот јазик со истото значење се користи изразот: *ленивой овце и своя шерсть в тягость*.

Во втората група спаѓаат фраземите во кои субјектот се занимава со сосема незначајни активности со кои го исполнува своето време и од кои нема никаква полза. Имајќи предвид дека секоја работа треба да има смисла, разумна основа, одредена цел и треба да го донесе посакуваниот, видлив резултат, обратната ситуација, бесмисленоста и безрезултатноста на извршената работа, остро и негативно се оценува. Субјектот само се преправа дека работи, но и таквата имитација на работа бара значителна активност од него. На пример во следните фразеолошки единици имаме:

- псевдоактивност која подразбира вложување физичка сила: *лаја муви, брка чавки/ сојки* во македонскиот и *голубей/ слоновгоняць, собак гоняць*³⁵, *мух ловить (ртом), собакам сено косить, бить шерсть на собаках, на собаках шерсть рвать, на собак лаять, крутить псам хвосты, пасти слонов /ежиков, бить лягушек* и др. во рускиот јазик;
 –псевдоактивност која бара вложување умствени напори: *брои чавки*³⁶ и *считать ворон /галок/ мух* и други во рускиот јазик.

³⁴дрезди – чека долго време на исто место (ТРМЈ)

³⁵во овој израз лексемата *собака* (мак. куче) означува палка со која се удира топката во игра. Метафориската основа на оваа фразема е поврзана со бесмисленото, бесполезно поминување на времето.

³⁶Има две објаснувања за потеклото на овој израз. Според првото во отсуство на други објекти како автомобили, продавници и слично, човекот во минатото обично се интересирал за јатата птици кои прелетувале и се релаксирал од работата со набљудување на птиците. Другата верзија е поврзана со суеверието дека ако прелетаа парен број чавки ќе се случи нешто убаво, а ако прелетаа непарен број – ќе се случи несреќа. Затоа им било важно да ги избројат чавките и да знаат што ги очекува.

Активен безделник е и човекот што оди напред-назад без видлива работа, што се рефлектира во такви фразеолошки единици како *слоны /слонов слоняць*. Станува збор за тавтолошка фразеолошка единица, бидејќи *слон* е дериват од глаголот *слоняться* со значење ' да оди, талка напред-назад, обично без цел, не прави ништо' (Кузнецов 1998).

Заклучок

Според наведените примери може да се забележи дека мрзливиот човек или безделникот често се споредува со животни. Во различни култури како еталон за мрзливост се користат различни животни. Во рускиот јазик се среќаваат следните зооними: врана, гулаб, еж, жаба, карас, крава, куче, мува, овца, слон, тетреб, фока, чавка. Во македонскиот јазик се застапени следниве зооними: гуштер, волк, коњ, крава, мува, смок, сојка, овца, трут и чавка. Во поглед на употребените зооними се забележува поголемо разидување во двата јазика, но според моделот и значењето присутни се повеќе сличности.

Се забележува продуктивноста на сликата на домашните животни. Тоа е сосема природно ако го земеме предвид непосредното присуство на животните во сферата на номинаторот, како и обраќањето кон сликата на домашното животно не само како претставник на билошкиот вид, туку и како носител на определена економска функција што не е присутно кај дивите животни. При пренос на мрзливоста семантички доминанти стануваат слабата подвижност, склоноста кон лежечки начин на живот. Се забележува дека доминираат називите на мажјаци при што се постигнува експресивно спротиставување на физичката сила и неработливоста. Меѓу карактеристиките на дивите животни кои се пренесуваат на мрзливите луѓе се забележуваат: бавноста, ладнокрвноста (кај влекачите), слабата подвижност поврзани понекогаш со големата димензија или со метеоролошките услови.

Сликата која претставува севкупност на дадените признаци може да се определи како слика на пасивен безделник, чиј негативен однос кон работата произлегува од неговата физичка состојба, темперамент. Покрај сликата за пасивен безделник во јазичното сознание се фиксира и динамичната слика во која со помош на сликите на животните се одразува негативната оценка за начинот на поминување на времето на мрзливиот човек – неисполнување на своите обврски, залудноста, бесполезноста на неговата активност.

Користена литература

- Баранов, А. Н., Добровольский, Д.О. 2007. *Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*. Москва : Мир энциклопедий Аванта.
- Велковска, С. 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје: Снежана Велковска.
- Дигитален речник на македонскиот јазик*. <http://drmi.eu/>
- Димитровски, Т. Ширилов, Т. 2003–2009: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Скопје: Огледало.
- Кузнецов, А.С. 2000. *Большой толковый словарь русского языка*. СПб.: Норинт.
- Левонтина И.Б. 1999. „Номо ригер“, *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке*. Москва. 105–114.
- Новокмет, С. 2016. *Метафорична значења животињских назива која се односе на човека ниске интелигенције у српском језику*, <https://dais.sanu.ac.rs>
- Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. 1992. *Толковый словарь*. Москва: Азъ.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
- Томоска, М. 2015. *Фразеолошкиите изрази со комонионџа зооним во македонскиот јазик*. [Необјавена магистерска дисертација]. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Федоров, А.И. 2001. *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: АстАстрель.
- Яранцев, Р.И. 1997. *Русская фразеология. Словарь – справочник*. Москва: Русский язык.
- Hrnjak, A. 2017. *Frazeologija u rodnome okviru. Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji*. Zagreb: Knjižna.
- Vidović Bolt, I. 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

ЛЕНЬ КАК ОТРИЦАТЕЛЬНАЯ ЧЕРТА ЧЕЛОВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЙ И МАКЕДОНСКОЙ ЗОНИМИЧЕСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ)

Резюме

Исходя из того, что зоонимические фразеологизмы с их экспрессивностью, образностью и метафоричностью представляют собой прекрасный способ описания человека, в данной работе мы решили рассмотреть черты характера человека именно на основе фразеологического материала с зоонимическим компонентом в македонском и русском языках. Учитывая большое количество отрицательных черт и зоонимических фразеологизмы, используемых для их обозначения, в данном случае мы ограничились зоонимическими фразеологизмами, обозначающими ленивого человека, человека бездействующего. Анализ фразеологизмов направлен на определение роли зоонимических компонентов в составе фразеологизмов и мотивацию, на основе которой эти фразеологизмы возникают.

Валерий М. МОКИЕНКО

Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский университет
Россия

**ОБЩЕСЛАВЯНСКИЙ КОНЦЕПТ «МИР»
В «MUDROSLOVÍ NÁRODU SLOVANSKÉHO VE PŘÍSLOVÍCH»
ФР. ЛАД. ЧЕЛАКОВСКОГО
В СОВРЕМЕННОМ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ***

Аннотация: Статья посвящена характеристике общеславянского концепта «МИР» в паремиологическом собрании Фр. Лад. Челаковского «Mudrosloví národu slovanského ve příslovích». Чешские пословицы, характеризующие этот концепт, сопоставляются с другими славянскими пословицами. В их составе компонент *tír* количественно уступает слову *rokoj*, но в целом общая семантика концепта сохраняется. При этом рус. *мир* сохраняет триединство семантики, что отличает его концептную амплитуду в паремиологии по сравнению с аналогичными славянскими пословицами.

Ключевые слова: славянская паремиология, пословицы, поговорки, концепт «МИР», Фр. Лад. Челаковский.

Концепт «МИР» является несомненно и общеславянским, и общечеловеческим. Ведь все народы, даже те, которые сформулировали древнюю римскую пословицу *Si vis pacem, para bellum* – *Если хочешь мира, готовься к войне* хотели воплощения этого концепта в жизнь. Однако, при всей универсальности концепта «МИР» в человеческих культурах, он находит довольно разное выражение в языках народов мира.

Признаюсь, что я намеренно сочетание *концепт «МИР»* употребил в одном предложении с сочетанием *в языках народов мира*. Ведь слово *миру* нас одно, а значения его очень разные. С детских лет мы, русские, видели в детских садах, школах и кинотеатрах лозунг *МИРУ – МИР!* Видели, но, признаюсь, не особенно вдумывались в семантическое различие этих двух слов. Или, быть может, – одного слова?

На нашей конференции, посвященной 75-летию юбилею 5-летия со дня основания Кафедры славистики Филологического факультета им. Блаже Конеского при Университете им. Св. Кирилла и Мефодия в Скопье, где присутствуют коллеги-слависты из многих стран, в этот лозунг мне особенно приятно вдуматься. Ведь в этом простеньком словосочетании ярко отражается специфика русского

языка по сравнению со всеми славянскими и неславянскими языками мира.

В самом деле: попробуем перевести этот лозунг на македонский язык: *Светѣскиоѡѡ мир!* Оказывается, что русский *Мир* – это по-македонски “Мир Свету”. И не только по-македонски – ср. болг. *Световния мир!* серб. *Светски мир!* хорв. *Mir u svijetu!* босн. *Mir u svijetu!* словен. *Mir na svetu!* чеш. *Světový mír!* словацк. *Svetový mier!* пол. *Pokój na świecie!* И даже такие близкородственные языки, как белорусский и украинский озвучивают русский лозунг иначе – как все названные мною славяне: *Свету мир!* и *Світу мир!*

Можно пойти и дальше, чтобы увидеть, как во всем Евросоюзе эти два русских «мира» разграничивают двумя разными словами: фр. *Paix mondiale!* ит. *Pace nel mondo!* исп. *¡La paz mundial!* нем. *Frieden für die Welt!* англ. *Peace to the world!...*

В чем же здесь дело? Почему *Русский мир* оказывается лексически нерасторжимым в обозначении *мира* как «дружеских согласных отношений между кем-л., отсутствия разногласий, вражды или ссоры» или «люди, население земного шара» и *мира* как «вселенной в ее совокупности, системы мироздания как единого целого»?

Чтобы ответить на этот вопрос, надо погрузиться в глубь языковой общеславянской истории – т.е. в этимологию праславянской лексемы **mirъ*.

Именно так поступает В.В. Колесов в своем «Словаре русской ментальности» (Колесов 2014, 1, 445), в своей реконструкции русского менталитета опирающийся на исходное значение слов и историческую последовательность их развития. Основные параметры интересующего нас концепта петербургский профессор комплексно определил так: «МИР – разнообразное проявление **бытия**, направленного сверхсистемным **началом** в сторону органического **единства**; в частности, **покой** и **согласие** как проявление внутреннего **спокойствия** и **согласованности** в **чувствах, мысли и действиях**.

Народное представление о Мире рано было расширено за счет заимствованных из христианской книжной культуры **понятий** о Мире как пространственном размещении всех одновременно живущих на **земле людей** (перевод греч. *ἐἷσμος*), что затем снова сузилось до представлений о согласии между близкими (*миръ* ‘община’), потому что в значении *ἐἷσμος* у русских всегда было слово *свѣтъ*: **свет** – это видимый Мир, Мир вообще, но всё же по преимуществу – совокупность и множество **лиц**, проходящих перед

глазами человека в его земной жизни. Несводимость <света> и <мира> в русском сознании определялась (и сейчас ощущается) различным их восприятием: свет – **движение**, резко очерченное и обычно враждебное, чужое и чуждое **поле** бытия, тогда как **Мир** – покой и спокойствие, полусвет и полутона в мягких красках, где всё своё, привычное и спокойное. **Свет** всегда воспринимался как отмеченный член противопоставления: *на весь свет ославить*, – но *на миру и смерть красна, высший свет – но народный мир*, даже *Новый Свет народ* называл *Новый Мир*, а в фиксированных признаках определений, создававшихся долгое время и не сразу, отразилось это расхождение между коренным значением слова *мир* и вторичными его концептами: *мирный* ‘спокойный’, *мирской* – уже ‘светский’, *мировой* же ближе всего относится к *мысли* о всесветном (*космос*)».

Давая такое лингвокультурологическое объяснение, В.В. Колесов отталкивается от этимологии и динамики развития общеславянского слова *mirъ, которое первоначально обозначало ‘согласие, любовный союз’, а затем – др.-рус. ‘мирное состояние’ (996), ‘покой, тишина’ (1057), ‘мирный договор’ (1148), ‘отсутствие разногласий’ (XIII в.), ‘примирение сторон в тяжбе’ (1567), ‘документ о примирении’ (1642); ‘вселенная’ (1057), ‘человечество (люди)’ (1076), ‘среда мирян’ (XI в.), ‘община’ (XI в.), (XVI в.) (Ср.: Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. – М.: «Русский язык», 1993. –Т. 1, 534). **Мир** как ‘мирное состояние’ обычно противопоставлен **войне** как ‘состоянию вражды’, с чем связаны и его привычные эпитеты: *благодатный, вечный, всеобщий, глубокий, глухой, длительный, долгий, желанный, нерушимый, полный, прочный, священный, сердечный, справедливый, суровый, твердый, устойчивый, целый*».

Как видим, семантический дуализм концепта «Мир» в русском языке В.В. Колесов возводит к «несводимости <света> и <мира> в русском сознании». **Мир** – покой и спокойствие оказывалось в такой семантической парадигме противопоставленным **Свету** как чуждому полю бытия. Такое диахроническое прочтение нашего концепта в какой-то мере объясняет уникальность привычного русского лозунга **Миру мир!** на общеславянском и общеевропейском языковом пространстве. Первое слово-омоним этого лозунга здесь как бы подчеркивает невраждебность Мира-покоя к Миру-свету, т.е. ко всему окружающему.

Семантический дуализм слова *мир* в русском языке обогащается еще и третьим значимым компонентом. Семантика

‘человечество (люди)’, как мы видели, сузилась здесь уже в XI веке до обозначения ‘среды мирян’ и, далее, – ‘общины’. И эта «общинная» семантика широко демонстрируется традиционными русскими пословицами и поговорками типа *На миру и смерть красна* ‘Не страшно умереть на людях, в круги своих’ и *всем миром* ‘всем вместе, всей общиной’, *пойти по миру* ‘обеднев, начать побираться’ и под.

Семантическое «триединство» слова *мир* наложило свой отпечаток и на его употребление, и на трудности перевода идиом и паремий, в которые он входит, и на специфику его концептной и аксиологической интерпретации.

Для межславянской сопоставительной паремиологии это семантическое «триединство» создает как количественные, так и качественные трудности. Так, если наш «Большой словарь русских пословиц» (Мокиенко, Никитина, Николаева 2010, 538-541) включает 271 пословицу в вокабулу МИР, то словарь современных чешских пословиц „Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století“ Даны Биттнеровой и Франца Шиндлера фиксирует лишь две: *Mír trvá do války, a válka do míru* и *Slyš, viz a mlč, chceš-li žítí v míru* (Bittnerová, Schindler 1997, 94). Причем частотность их употребления весьма низка: первую пословицу опознали 3, а вторую – лишь 2 опрошиваемых носителей языка. При этом в составе чешской паремиологии более предпочтительным «конкурентом» компонента *mír* оказывается слово *pokoj*:

Ten neví, jak milý jest pokoj, kdo nezakusil vojny (Schindler 1997, 121); *Nade všecko svatý pokoj* (Bittnerová, Schindler 1997, 123); *Špatný pokoj lepší než dobrá vojna* (Bittnerová, Schindler 1997, 158); *Dej pokoj a budeš mít dva* (Bittnerová, Schindler 1997, 173); *Kdo pokoje nedá, s nepokojem se shledá* (Bittnerová, Schindler 1997, 177).

Показательно, что в другом современном словаре чешских пословиц, сопоставляемых с европейскими – Ярмилы Бахмановой и Валентины Суксовой «Jak se to řekne jinde. Česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky» с общим объемом в более чем 9.500 пословиц (Bachmannová, Suksov 2007, 171) не зафиксирована ни одна чешская пословица с компонентом *mír*, а с компонентом *pokoj* – лишь всего 2, да и то, пожалуй, лишь варианты одной и той же пословицы:

Lepší kus suchého chleba s pokojem než na vojně hojnost.

Lepší kůrka v pokoji nežli koláč v rozbroji

При этом они даются как эквиваленты русской пословицы *Худой мир лучше доброй ссоры*, немецкой *Besser ein Ei im Frieden, als*

ein Ochs im Kriege, англ. *Better an egg in peace than an ox in war* и болгарской *Мършава спогодба много не е по-хубава от тлъста сръдба*.

Все приводимые языковые факты, как мы увидим, имеют прямое отношение к общепаремиологической оценке монументального собрания Фр. Лад. Челаковского «*Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*», первое издание которого увидело свет в 1852 году в Праге, было полностью и с обширными комментариям издано после войны (Čelakovský 1949), после в 2000 году (Čelakovský 2000) и неоднократно переиздавалось в виде популярных «дайджестов» славянских пословиц и поговорок.

Опубликованный в год кончины автора, этот паремиологической тезаурус до сих пор остается фольклорным и языковым зеркалом славянского единства. Не случайно сочетание «*národ slovanský*» вынесено в название сборника в единственном числе: оно стало и для составителя, и для читателей программной прокламацией панславизма, завещанного мудрыми предками славян, для которых языковые различия не препятствовали взаимопониманию. Увлеченность идеей славянской общности не воспрепятствовала Фр. Лад. Челаковскому отразить в «Мудрословии» также национальный колорит в малом фольклоре того или иного народа, хотя путем буквальных калек конкретных паремий на родной чешский язык составитель и пытался адаптировать их к идее славянской взаимности. Нередко такие кальки благодаря авторитетности тезауруса Фр. Лад. Челаковского и их «обкатанности» в произведениях художественной литературы прочно закреплялись чешским языком и становились паремиологическим «национальным достоянием».

Фольклористам и лингвистам еще предстоит сложная исследовательская работа по объективной расшифровке паремиологического «палимпсеста», созданного чешским славистом, и точной идентификации источников той или иной пословицы, включенной им в этот тезаурус. Такую трудоемкую работу начал в начале прошлого века Вацлав Флайшганс в своем монументальном двухтомнике «*Česká přísloví. Sbírka přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*» (Flajšhans), но число его последователей в славистике пока еще невелико. Каждая тематическая группа «Мудрословия» уже поэтому требует специального детализированного анализа с подключением как

собственно языковых, так и лингвокультурологических фактов, а главное – широких межславянских и общезыковых сопоставлений. И здесь конкретный анализ концепта «МИР», отраженного славянской паремиологией в «Мудрословии» Фр. Лад. Челаковского на фоне современной фиксации соответствующих пословиц и поговорок, может внести свою лепту в расшифровку этого многоязычного палимпсеста.

Концептную оппозицию «Война – Мир» (*Vojna – Pokoj*) Фр. Лад. Челаковский включил в более широкий тематический XIII-й раздел своего собрания – «Právo. Obyčej – zákon – soud. Právní přísloví obecná a zvláštní. Výstraha před soudy, zvláště s mocnějšími. Pokuty a tresty. Soudce. Úřady. Vojna – pokoj. Svědomí» (Čel., 408-450). Любопытно при этом, что в ряду этих обозначений лишь один концепт, а именно интересующий нас «МИР» представлен в виде бинарной оппозиции «*Vojna – Pokoj*» (Čel., 442-447).

При этом количество паремий, компонентным стержнем которых являются слова *mír* и *rokoj*, очень невелико, а пословица с первым компонентом является не только единственной, но и непосредственно русской, на что указывает помета г. самого составителя: *Mír trvá do války, a válka do míru. г. Мир стоит до рати, а рать до мира.* (Čel., 447). Любопытно, что эта пословица сохранилась в чешском языке до сих пор и, как мы видели, опознана 3 опрашиваемыми в современном сборнике Д. Биттнеровой и Ф.Шиндлера. При этом в другом разделе тезауруса Фр. Лад. Челаковский употребляет слово *mír* уже как собственно чешское при объяснении буквально переведенной им «малорусской» (т.е. украинской) пословицы *Хлеб на хлеб не вадить, як обох з'єдять: а Козаки на то! – Chléb s chlebem se srovnává, když se oba snědí: ale kozák ne tak!* Вот этот комментарий: «Smysl toho jest: Lid městský, sedlák se sedlákem přestane se tehďáž hašteřiti, na sebe sočiti, a počne v míru žíti, když obou snědí; ale ne tak obec vojenská, jakou Kozáci činili, tuť jeden za všecky a všickni za jednoho» (Čel., 564). Как видим, сочетание *v míru žíti* звучит полностью по-чешски.

Тем не менее, во всех других случаях в собрании Фр. Лад. Челаковского концепт «МИР» обозначается другой лексемой, а именно – *rokoj*. При этом она фигурирует как в собственно чешских пословицах, так и в кальках с русского и польского.

Так, чеш. *Špatný pokoj lepší než dobrá vojna* является буквальным переводом популярной до сих пор русской пословицы

Худой мир лучше доброй брани (Čel., 446). Приводя ее, Фр. Лад. Челаковский расширяет ее конкретно русскими деталями, добавляя: «А vojáci říkají: Špatný pohov lepší než dobrý pochod. r. *Худая стоянка лучше доброго похода*».

Первая пословица, действительно, давно зафиксирована русскими паремиологическими сборниками и широко распространена в литературе. В.П. Жуков в своем словаре русских пословиц приводит обильные контексты не только из классиков и современных писателей, но и из литературы и источников XVII – XVIII вв. (Жуков 1991, 345).

Эта пословица известна и в разных вариантах как в паремиологических сборниках, так и в современной разговорной и диалектной речи:

Худой мир лучше доброй брани; Худой мир лучше доброй драки; Худой мир лучше доброй ссоры (Мокиенко, Никитина, Николаева 2010, 541).

В наши дни ее зафиксировали даже в «осовремененном» варианте как на Псковщине и Новгородчине, так и на Русском Севере: *Худой мир лучше доброй войны* (СПП 2001, 135; Ст. 2008, 738).

Любопытна ремарка Фр. Лад. Челаковского к этой пословице: «А vojáci říkají: Špatný pohov lepší než dobrý pochod. r. *Худая стоянка лучше доброго похода*». Она известна русской паремиологии, хотя сейчас, пожалуй, находится на ее периферии:

Плохая стоянка лучше доброго похода (Сок., 295); *Худая стоянка лучше доброго похода (походу)* (Сн. 1848, 441; ДП 2, 20); *Долгая стоянка балует солдат* (Спир. 1985, 21, 182).

Но чешский славист избрал ее для семантизации актуальной пословицы, считая, видимо, что тематически она этому способствует. Как сказано, для обозначения концепта «МИР» Фр.Лад. Челаковский предпочитает лексему *rokoj*. Кроме уже названной, она входит в состав нескольких пословиц. Причем – в состав как собственно чешских, так и буквально переведенных им с других славянских и неславянских языков. Вот перечень таких паремий:

Kdo chce pokoji (kdo chce žiti v pokoji), nečíná zmínky o boji. č. (Čel., 445).

Kdo chce pokoji, hotov se k boji. č.– r. *Хотя покою, готовься к бою.* s. *У врѣме мира валя о рату михлиту.* **: лат. *Si vis pacem, para bellum.* (Čel., 445).

Voják čas pokoje, so kamna v létě. s. Вои́ници су у мирно доба кано фуруне у лето (прим.: англ. *Soldiers in peace are like chimnes in summer*). (Čel., 443).

Pro pokoj zbraň tuto nosím, o nějž pána boha prosím. p. Dla pokoju tę broń noszę, o który cię, Boże, proszę. (Čel., 445).

Kdo meč drží, pokoj udrží. p. Kto miecz trzyma, pokój miewa. (Čel. 446).
Lepší kus suchého chleba s pokojem, než ne. Lepší kůrka v pokoji, nežli bochník v rozbroji. Lepší trocha v pokoji, než na vojně hojnost. č. – p. Lepsza trocha w pokoju, niż na wojnie wiele. – Lepsza trocha w pokoju, niż wielka hojność w niepokoju. – Lepsza trocha s dobrą wolą, niż wiele se złą. (Čel. 446).

Ten neví, jak milý jest pokoj, kdo nezakusil vojny. p. Niewie, co to pokój, kto nieskosztował wojny. (Čel., 446).

И конечно же, пражский панславист щедро насыщает свой тезаурус буквальными переводами пословиц практически из всех славянских языков, малый фольклор которых был ему доступен. Приведу лишь несколько таких восточнославянских, западнославянских и южнославянских «источников вдохновения» Фр. Лад. Челаковского, которые помещены им в раздел «Vojna – Pokoj».

Естественно, что близкородственный польский язык стал самым щедрым источником такого вдохновения:

Voják zbrojný lepší než strojný. p. Żołnierz zbrojny lepszy niż strojny. (Čel., 443).

Kůň vášnivý, zbraň tupá, ručnice netrefná zle poslouží na vojně. p. Koń swawolny, broń tępa, rusznica niepewna, nie dobre do potrzeby. (Čel., 443).

Sám kyj (meč) nebije. p. Sam kij nie bije. (Více dobrý odětec než dobrá zbraň platí.) (Čel., 444).

Kdo nemáš zbroje, mijej boje. p. Kto niema zbroje, mijaj boje. (Čel., 446).

Chléb s solí, s dobrou volí. č. – p. Chléb s solą, s dobrą wolą. (Čel., 446).

I cukr bez dobré vůle v pelyněk se obrací. p. I cukier bez dobrej woli w piołun się obroci. (Čel., 446).

Однако, и южнославянский малый фольклор стал значимым источником этого собрания:

Do boje se šavle nepřijčuje. blh. Na бой сабля ся не заємва. (Čel., 444).

Kdo jiného honí, sám se uhoní. ch. Koj drugoga naganja, zatrudi se kak i on, koga naganja. (Čel., 444).

Bitva každá na dvoje bývá. (Nejistá i vyhraná i prohraná) č. (Čel., 444).

В некоторых же случаях к чешско-польским паремиям Фр. Лад. Челаковский добавляет сходные русские:

Kdo bývá na koni, bývá i pod koněm. č. – р. *Kto bywa na koniu, bywa i pod koniem.* (Těž vůbec v tom smyslu: *Komu rychle štěstí svědčí, snadno se mu zvrtně.*) – *Kobyłka běží, Jeníček leží.* r. *Кобылка бежит, Ивашка лежит.* (Čel., 444).

Кстати, украинские пословицы, закодированные в сборнике как «малорусские» (mr.) также включены в этот тематический блок: *Není ten silen, kdo popral, ale kdo se vymknul.* mr. *Не той дужий (козак), що поборов, а той, що вивернувся.* (Čel., 446).

Русские пословицы, буквально переводимые на чешский, количественно следуют за польскими и нередко сопровождаются (как показано и выше) комментариями составителя. Так, приводя польскую параллель к чешской пословице

Kord do boje, šavle do stroje. – р. *Kord do boju, szabla do stroju,* Фр. Лад. Челаковский замечает: – *Vůdce Suvarov zas říkával: Пуля дура, а штык молодец* (Koule ničemnice, bodák je jonák.) (Čel. 444). Фамилию полководца Александра Васильевича Суворова Фр. Лад. Челаковский, правда, при цитировании исказил, но тем не менее увековечил его в своем монументальном сборнике.

Как видим, в «*Mudrosloví národu slovanského*» концепт «МИР» отражен во всей своей диалектной амбивалентности. Она ярко и, я бы сказал, судьбоносна подчеркнута в русской пословице *В схватке счастье великое дело*, которую составитель сборника перевел как *Ve válce štěstí největší díl mívá.* (Čel., 444). Как видим, это далеко не простой перевод в виде буквальной кальки. Слово *схватка* в чешском прочтении обрело масштабы военного противостояния, а *великое дело* превратилось в *největší díl*, т.е. самую большую часть, долю. Мне кажется, что в своем переводе Фр. Лад. Челаковский выразил мудрую диалектику миролюбивого чешского народа, неоднократно выдержавшего в своей истории военные катаклизмы и сохранившего при этом и свой язык, и свою культуру. Да – в любой войне везенье, конечно, – великое дело. Но все-таки *největší díl*, т.е. самым большим выигрышем любой войны был и остается мир. Не знаю, правильно ли я понял интерпретацию русской пословицы Фр. Лад. Челаковским, но все, что здесь сказано и написано о концепте «МИР», как будто это подтверждает. Особенно здесь убедителен старый и добрый русский лозунг МИРУ МИР!, где все три семантические ипостаси слова – «дружеские отношения, отсутствие разногласий, вражды или ссоры»,

«вселенная ее совокупности» и «общинность, единение всех людей» сливаются в нерасторжимую Троицу, Триединство. Такое Триединство, которое царит сегодня в Скопье, – на конференции, посвященной 75-летию юбилею со дня основания Кафедры славистики Филологического факультета им. Блаже Конеского при Университете им. Св. Кирилла и Мефодия.

Еще раз поздравляю с этим событием наших македонских коллег.

Источники

- Даль В. И. *Пословицы русского народа*. – Изд. 3-е. В двух томах. Т. 1. – 382 с. Т. 2. – 399 с. М.: «Художественная литература», 1984. (ДП)
- Жуков В. П. *Словарь русских пословиц и поговорок*. – 4-е изд., испр. и доп. М.: «Русский язык», 1991. – 534 с.
- Колесов В.В., Колесова Д.В., Харитонов А.А. *Словарь русской ментальности*. В 2 т. – Т. 1. А-О. – С.-Петербург: Златоуст, 2014.
- Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Е. К. *Большой словарь русских пословиц*. Около 70 000 пословиц. – Под общей редакцией проф. В. М. Мокиенко. – М.: «ОЛМА Медиа Групп», 2010. – 1024 с.
- Снегирев И. М. *Русские народные пословицы и притчи, изданные И. М. Снегиревым с предисловием и дополнениями*. М.: В Университетской Типографии, 1848. – 527 с. (Сн. 1848).
- Соколова М.И. *Народная мудрость. Пословицы и поговорки*. – Новосибирск: ЗАО ИПП «Офсет», 2009. – 622 с. (Сок.).
- Спирин А.С. *Русские пословицы. Сборник русских народных пословиц и поговорок, присловиц, молвушек, приговорок, присказок, крылатых выражений литературного происхождения*. – Ростов-на-Дону, 1985. – 208 с.
- Словарь псковских пословиц и поговорок*. Составители В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина. Научный редактор Л.А. Ивашко. 13 000 единиц. – СПб.: «Норинт», 2001. – 176 с. (СПП 2001).
- Ставшина Н. А. *Фразеологический словарь русских говоров Нижней Печоры*. – Сыктывкар, 2008. – 776 с. (Ст. 2008).
- Bachmannová Jarmila, Suksov Valentin. *Jak se to řekne jinde. Česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky*. – Praha: EUROMEDIA – Knižní klub, Praha 2008. 1. vyd. – 384 s. Více než 9 500 přísloví.
- Bittnerová Dana, Schindler Franz. *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. – Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy, 1997. – 315 s.
- Čelakovský František Ladislav. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel*. Uspořádal a vydal František Lad. Čelakovský. Praha: nakl. Vyšehrad, 1949. – 922 s. (Čel.)(1-е изд. 1852).
- Mudrosloví národu slovanského ve příslovích: Přinojena je též sb. prstonár. čes. pořekadel / Uspořádal F. L. Čelakovský*. Praha: Lika klub. – 917 s.
- Flajšhans, Václav. *Česká přísloví. Sbíрка přísloví, příповídek a pořekadel lidu Českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. Díl I. Prísloví staročeská. Díl I (A-N), díl II (O-Ru). Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umeňni, 1911-1913; 2-é, rozšířené vydání. Předmluva V. Mokienko, komentáře V. Mokienko, L.

Stěpanova. – Editors Valerij Mokienko, Ludmila Stěpanova. – Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

PAN-SLAVIC CONCEPT "PEACE"
In "MUDROSLOVÍ NÁRODU SLOVANSKÉHO VE PŘÍSLOVÍCH"
FR. LAD. ČELAKOVSKY IN THE MODERN PAREMIOLOGICAL
KONTEXT

Summary

The article is devoted to the characteristics of the common slavic concept "PEACE" in the paremiological collection Fr. Lad. Čelakovský "Mudrosloví národu slovanského ve příslovích". czech proverbs characterizing this concept are compared with other slavic proverbs. in their composition, the *mír* component is quantitatively inferior to the word *pokoj*, but in general, the general semantics of the concept is preserved. at the same time, russian the world retains the trinity of semantics, which distinguishes its conceptual amplitude in paremiology compared to similar slavic proverbs.

Снежана ПОПОВИЋ

Филолошки факултет Универзитета у Београду
Београд, Србија

КОЛОКАЦИЈЕ СА СИНСЕМАНТИЧКИМ КОМПОНЕНТАМА У СРПСКОМ И ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду представљамо устаљење спојеве у српском и чешком језику чије су компоненте синсемантичке тј. функцијске ријечи. Истражујемо могућност постојања колокација само са овом врстом ријечи и у ту сврху су поред штампаних приручника коришћени Корпус савременог српског језика и Чешки национални корпус. Такође, занимало нас је који су семантички еквиваленти овим изразима у поменутих двама језицима. Њих смо потражили у паралелном корпусу *InterCorp* Чешког националног корпуса.

Кључне ријечи: колокације, синсемантичке ријечи, српски језик, чешки језик, корпус

Колокације су актуелна тема савремених лингвистичких истраживања, а радови из ове области показују колико различитости има у погледу њихове дефиниције. Оно што је дефиницијама заједничко је да су колокације резултат удруживања лексема које је условљено извјесним законитостима. Већина аутора се слаже да су колокације најчешће бинарни спојеви, али и да број колоката може бити већи од два. Синклер износи мишљење да не постоји теоријско ограничење у вези са бројем ријечи у таквом споју, мада су већином колокацијски обрасци сачињени од парова ријечи (Дражић 2014: 72). Законитости које управљају удруживање ријечи у колокације су граматичке, семантичке и стилске природе, а само удруживање се назива колоцирање и сврха му је остваривање одређене садржине у оквирима реченице (Stojičić 2010: 35). Истраживање колокација је једна од главних тема корпусне лингвистике (Čermák 2006: 9) и управо је постојање великих електронских корпуса омогућило временски кратко проучавање узуса на репрезентативном броју узорака.

Разлике у дефиницијама колокација се најчешће тичу устаљености, а следствено томе и прозирности, мада се аутори слажу око конвенционалности датих спојева. Колокације и јесу спојеви који су „у духу језика“. Такође, постоји у српској лингвистици подјела на колокације у ужем и ширем смислу на коју се пресликала традиционална подјела фразеолошких јединица. Тако је колокација у

ужем смислу „синтагматски лексички спој двеју или више аутосемантичких лексема, устројен према морфосинтаксичким правилима датог језика, с већим или мањим степеном постојаности и међусобне везаности елемената“ (Дражић 2014: 73). У чешкој лингвистици се код дефинисања и подјела колокација узимају у обзир четири аспекта; први је Де Сосирова дихотомија систем–текст (*langue–parole*, устаљеност–неустаљеност), затим регуларност–нерегуларност (под којим се подразумејева комбиновање према важећим начелима семантике и граматике, другачије речено прозирност–непрозирност), колокације–неколокације (друге синтагме) и пропријалност–непропријалност (Čermák 2006: 12). У складу с тим се разликују системске колокације које карактерише регуларност (које су дакле прозирне), а то су двочлане или вишечлане лексичке јединице термилошке (*cestovní kancelář*) и пропријалне природе (*Kanárské ostrovy*). Системске колокације којима је својствена нерегуларност су према Чермаковој теорији идиоматски и фразеолошки изрази као и устаљени спојеви на граници са фразеологијом, које дакле карактерише слаба прозирност или њено одсуство. У текстуалне колокације с аспектом регуларности спадају лексичко-семантички спојеви (*letní dovolená, snadná odpověď*), аналитички облици (*šel by, byl zapsán*), а са текстуалним колокацијама с аспектом нерегуларности се сусрећемо код индивидуалних метафора и комбиновања сусједних ријечи у синтагматском низу. Постоје такође и текстуално-системске колокације, а то су уобичајени спојеви у језичком узусу (*prát prádlo / umýt si ruce*). Из овога произилази дефиниција да је колокација смислен спој ријечи / лексема чији је настанак условљен узајамном колокабилношћу конституената, па самим тим и њиховом компатибилношћу (Čermák 2006: 11).

Аспект регуларности, тј. принцип повезивања лексема по правилима регуларног језика узима као критеријум за одређивање колокација и Мељчук у својој значење-текст теорији, посматрајући колокације као неслободне скупове лексема код којих принцип регуларности није присутан (Mel'čuk 2003). Називајући колокације још и семифраземи, он их посматра као подврсту фразеолошких јединица. Према његовој теорији, колокација је спој у коме је једна лексема одабрана због свог основног значења (ово објашњава употребу префикса *семи-* у називу за колокације) док друга лексема обогаћује појам (*signifié*) споја додатном компонентом значења која

није садржана у њеном основном значењу. Примјер који наводи је *café noir* (црна кафа) у значењу „кафа без млијека“, гдје је лексема *café* употребљена у свом основном значењу, док у значењу лексеме *noir* није садржана сема „немлијечни производ“. У овоме Мељчук уочава неслободност датог скупа или ограничење, јер се лексема *noir* на овакав начин употребљава само уз именицу *café*.

Наш циљ у овом раду је да на основу изнесених теорија потражимо спојеве у српском и чешком језику чије компоненте не представљају аутосемантичке ријечи. Дати спојеви, било да већ постоје у једнојезичним или двојезичним рјечницима или су фреквентни у савременим електронским корпусима језика, могу представљати одговор на питање да ли синсемантичке ријечи граде колокације, као и да ли су њихови семантички еквиваленти у српском односно чешком језику формално подударни. Истражујући подјелу ријечи по врстама у српској и чешкој лингвистици наишли смо на сличности и разлике. Разлике се уочавају у терминолошком одређењу, а покаткад и у самој класификацији. Стога бисмо пошли од дефиниције коју дају аутори *Нормативне граматике српског језика*:

Постоји више квалификација речи по врстама. У најширој употреби је класификација у оквиру које се разликује десет врста речи, које су подељене на две подгрупе: основне врсте речи (именице, заменице, придеви, бројеви, глаголи, прилози) и помоћне врсте речи (предлози, везници, речце и узвици). [...] Основне врсте речи одликују се већом граматичком, лексичком и синтаксичком самосталношћу у реченици, а помоћне врсте речи имају првенствено граматичке функције (предлози, везници, речце), или се употребљавају слично самосталним реченицама и исказима (узвици) (*Нормативна граматика српског језика* 2022: т. 83).

Дакле, ријечи које имају првенствено граматичку функцију називају се помоћним и у ту категорију спадају четири врсте укључујући узвике који представљају прелазни случај у систему врста ријечи.

У *Граматици српског књижевног језика* се у оквиру поглавља о индивидуалном значењу са тачке основних типова значења српских ријечи сусрећемо са пунозначним и непунзначним ријечима, односно конституентским и помоћним. Овим другим се, такође, сматрају предлози, везници, партикуле и узвици уз објашњење, које логично проистиче из описаног, да се лексикологија као наука углавном бави пунозначним ријечима (Станојчић 2010: 262).

У Чешкој лексикологији (*Česká lexikologie*) у поглављу о односу лексикологије и граматике аутори наводе да су све ријечи чланови општих комплексних категорија врста ријечи и да се међу њима разликују двије групе: пунозначне ријечи (*plnovýznamová slova*) тј. *autosémantika* и помоћне ријечи (*pomocná slova, služebná*) тј. *synsémantika*, изузимајући из ове подјеле узвике које сматрају „неконтекстуалним“³⁷ (Filipец, Čermák 1985: 39). У помоћне тј. синсемантичке ријечи сврставају, поред горепомнутих предлога, партикула и везника, и замјеничке прилоге и односне замјенице.

У Новом енциклопедијском рјечнику чешког језика (*Nový encyklopedický slovník češtiny*), доступном у електронском облику на интернету,³⁸ под одредницом *autosémantikum* налазимо: „Podle vágně vymezeného kritéria významové autonomnosti se slova (popř. [slovní druhy](#)) tradičně dělí na autosémantika a [synsémantika](#). Autosémantika jsou charakterizována jako slova významově samostatná. Synsémantika jsou charakterizována jako slova významově závislá, jejichž význam se plně rozvíjí až ve spojení s autosémantikou [...]“ Аутори примјећују, дакле, да постоји неодређеност код критеријума за дефинисање значењске аутономности ријечи по којима се оне традиционално дијеле на аутосемантичке – значењски самосталне и на синсемантичке – значењски зависне од аутосемантичких. Други називи, према овом приручнику, за аутосемантичке ријечи су *plnovýznamová* или *lexikálně-gramatická slova*, односно *nepplnovýznamová / gramatická* или *gramaticko-lexikální* за синсемантичке ријечи, у које спадају предлози, везници и партикуле, док постоје и аутори који у их њих сврставају и замјенице. Класична граматика, како се даље објашњава у одјелку, синсемантичке ријечи као граматичко-лексичке повезује са синтаксом јер оне не врше функцију реченичних чланова, и са морфологијом јер су непроменљиве.

Поред поменутих извора користили смо још и *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, у коме налазимо да су аутосемантичке ријечи оне које имају „своје самостално и потпуно (довршено) значење, самостална, пуна, потпуна или лексичка ријеч,“ а синсемантичка ријеч или синсемантик је „ријеч која своје значење добива тек у свези са осталим контекстом“ (Simeon 1969: 382).

³⁷ О узвизима и њиховом „камелеонском карактеру“ Б. Тошовић наводи: „Они се не уклапају у основне групе врста ријечи - самосталне (именице, замјенице, придејве, бројеве, глаголе, прилоге) и несамосталне (придејлоге, везнике, ријечце) већ чине изоловану скупину са једним категоријалним елементом.“

³⁸ <https://www.czechency.org/slovník> [6. 10. 2022.]

На основу поменутих извора јасно је да се у овим двама језицима, поред терминологије, разликује и поимање врста ријечи према пунозначности и да су стриктне границе у неким случајевима немогуће. Нарочито када су у питању партикуле које показују изразиту полифункционалност у језику поред већ поменутих узвика. У овом раду смо се одлучили да синсемантичке или помоћне ријечи посматрамо у складу са поимањем у српској лингвистици, а то значи узимајући у обзир четири врсте непромјенљивих ријечи: предлоге, везнике, партикуле и узвике као компоненте спојева који се у језику јављају било као устаљени или неустаљени спојеви, а свакако као цјелине. Наша пажња ће према томе бити усмјерена на могућност ријечи, које имају првенствено граматичку функцију, да се удружују и граде спојеве.

У проналажењу одговора на питања и задатке постављене у овом раду од помоћи су нам били електронски корпуси. Управо су колокације домет проучавања корпусне лингвистике и захваљујући електронским корпусима брзо и једноставно можемо спровести истраживање узуса једног језика. За потребе рада користили смо Чешки национални корпус (*Český národní korpus*), претежно синхрони репрезентативни и референтни корпус SYN2020 који је један од пет 100-милионских корпуса (*Syn2000*, *Syn2005*, *Syn2010*, *Syn2015* и *Syn2020*) савременог чешког писаног језика, затим паралелни корпус *InterCorp* у оквиру кога се налази и чешко-српски корпус са 40 милиона ријечи у српском језику и *Корпус савременог српског језика SrbKor2013* величине 122 милиона корпусних ријечи.

Спојеве са синсемантичким компонентама у чешком и српском језику смо претраживали у следећим комбинацијама: предлог-везник-предлог, партикула-партикула, везник-партикула, везник-узвик, предлог-узвик и узвик-предлог-узвик.

Тип комбинације:

	предлог (везник)	предлог
српски језик		чешки језик
за и против		<i>pro a proti</i>

У *Речнику српскохрватскога књижевнога и народнога језика* налазимо опис употребе предлога *за* у значењу „заузимање у корист некога или нечега, позитиван став, позитивно изјашњавање (понекад елиптично, са изостављањем самосталне речи)“ и примјерима *бити, гласати, изјаснити се за некога ли нешто* (РСАНУ V: 482).

За и против се у корпусу српског језика јавља 243 пута, његов семантички и формални еквивалент у чешком језику *pro a proti* се у корпусу Syn2020 појављује 215 пута. Најчешће у спојевима *důvody/argumenty pro a proti, mít svá pro a proti, hledat pro a proti* односно у српском језику: *разлози/аргументи/полемике за и против*, али и:

1а) Ne razmišljajte **za i protiv**, samo slušajte unutrašnji glas ili glas intuicije [...](SrpKor2013)

1б) Štedljive sijalice: **za i protiv**.

1в) Demokratija je da imate ljude koji su **za i protiv**.

1г) Požadavky jsou rozděleny na **pro a proti**.

У Чешко-српском речнику под одредницом *proti*, а у одјељку издвојеном за типичне спојеве, налазимо израз *důvody pro a proti* са еквивалентом у српском *разлози за и против* (ЧСР II: 258).

партикула – партикула	
српски језик	чешки језик
<i>него шта</i>	<i>no bodejť</i>

Замјеница *шта/што* може се трансформисати у различите врсте прилога и везника (Драгићевић 2013), али се јавља и као узвична партикула (РМС VI: 999). Спој *него шта* се у корпусу јавља 92 пута у смислу „истицања одлучности, категоричности: свакако, дакако, дабоме, јашта“ како је овај спој објашњен у РСАНУ под одредницом *него* у посебном одјељку намијењеном изрекама и синтагмама (XIV: 760). *No bodejť* се у корпусу Syn2020 јавља 11 пута а у Syn2010 налазимо 20 појавница. Партикуле имплицирају различите садржаје комуникативног и прагматичког плана (Ристић 1999), те их у корпусу налазимо као оцјену и изражавање става говорника, па стога није ријеткост да се јављају у облику узвичне реченице:

2а) Da niste od toga ogluveli? **Nego šta!** reče starac mrko. (SrpKor2013)

2б) O, doći će oni, **nego šta**, samo što neće izaći.

2в) **No bodejť**, kolegové prostě byli jinde! (Syn2020)

Него шта и *no bodejť* су и формални и семантички еквиваленти, а уз то је семантички еквивалент поменутом споју у српском језику комбинација партикуле, везника и замјенице: *по а со* који проналазимо у паралелном корпусу (у преводу *Времена смрти* Д. Ћосића):

2г) **Nego šta**, kukavica! – **No bodejť**, zabělec!

2д) Čekajte ih na bajonet. **Nego šta!** – Čekejte je na bodáky! **No a co!**

везник - партикула

српски језик
ма да

чешки језик
či so

У српском језику се спој везникâ *ма и да* јавља у допусним реченицама и синтагмама, а није риједак ни спој *ма* у функцији партикуле и везника *да* који налазимо у Корпусу савременог српског језика (SrpKor2013), додуше, без везника после *ма*. Претраживши спој *ма да* у корпусу смо нашли 372 појавнице од којих су већим дијелом два поменута случаја, док неки примјери указују на трећи случај, а то је одвојено писање везника *мада*. Међутим, постоји поред три поменута још један: 28 пута се јавља спој *ма и да* који разумијемо као спој везника и партикуле у експресивном изразу за потврђивање неке констатације; овај спој се од свих функционалних стилова језика најчешће јавља у оном разговорном, као у сљедећим примјерима:

3а) Čarls pomisli: „**Ma da**, u pravu je, naišao sam na jednu poštenu, rasnu rametnjakovićku.“

3б) Dobro, **ma da**, sve je super, odlično. Nema nikakvih problema.

Чешки спој везника и партикуле *či so* се у корпусу Syn2020 јавља 140 пута:

3в) Ale s tim Erikem to je pravda. Dostal jakési náhrady **či so**.

Семантички еквивалент у српском језику чешком споју *či so* је такође двочлани израз који садржи партикуле: *шта ли*. У паралелном корпусу ЧНК-а овај еквивалент проналазимо, између осталог, и у преводу *Травничке хронике* И. Андрића:

3г) Najpre pričaju dugo kako su još doskora mogle da udenu konac u najtanju iglu a kako je od zimus, od nekog nazeba, **šta li**, počelo da im se magli pred očima pa i pletivo teško razaznaju.

3д) Nejdříve obšírně vyprávějí, jak ještě donedávna dovedly navléci nit i do nejtenčí jehly a jak se jim od letošní zimy, od jakéhosi nachlazení **či so**, začala před očima dělat mlha, že už i pletení špatně rozeznají.

У паралелном корпусу смо спој везника и партикуле *ма да* пронашли само у колекцији титлова, не и књижевних превода. Као еквивалент се у овом случају јавља прилог *jasně* (као прилог је описан у лексикографским приручницима) који недвосмислено реализује функцију и значење партикуле за исказивање тврдње, на шта нам указује и превод у *Чешко-српском речнику*: „разуме се, дабоме“ (ЧСР I: 500). Ова партикула је често присутна у чешком разговорном језику. Оба израза су, дакле, у функцији експресивности својственој разговорном језику.

везник – узвик

српски језик
али авај

чешки језик
а јéјej

Потраживши дефиницију турцизма *авај*, налазимо да је ова лексема узвик „за изражавање душевног бола, очајања“ и да се може користити у именичком значењу као „јаук, вапај“ или у прилошком у значењу „нажалост“ (РСАНУ I: 12). Спој *али авај* се у корпусу *SrpKor2013* појављује 32 пута, док смо његов формални еквивалент пронашли у малом броју појавница у двама корпусима савременог чешког писаног језика (*Syn2005* и *Syn2010*):

4а) *Mi bismo još da pevamo za vas, ali avaj, ne možemo da zaboravimo našu dužnost.*

4б) *A jéjej, děti, co ona toho ještě našla!* (*Syn2005*)

У паралелном корпусу ЧНК-а налазимо спој *али авај* чији семантички еквивалент у чешком језику представља спој везника и именице у функцији партикуле, али само у примјеру превода са трећег језика (у овом случају *Имена руже* У. Ека):

4в) *Ali avaj, Postel umire pre susreta. Jenže běda, Postel zemřel dřív.*

Последњи пар комбинација синсемантичких лексема наводимо само у чешком односно српском језику, уз семантичке еквиваленте које смо пронашли у паралелном корпусу *Intercorp* ЧНК-а.

предлог – узвик
чешки језик
do aleluja

У корпусу *Syn2020* проналазимо спој *do aleluja* 14 пута, такође и у корпусу *Syn2010*, а 15 пута се појављује у корпусу *Syn2005*:

5а) *Můžeš si číst až do aleluja a můžeš mezitím usnout.* (*Syn2020*)

5б) *To víte, včera pohřeb, dneska panstvo z Prahy, jazyk se mi motá do aleluja.* (*Syn2005*)

5в) *Nálada byla báječná zpívali jsme do aleluja a hrál nám k tomu i FM band.* (*Syn2010*)

У Рјечнику књижевног чешког језика (*Slovník spisovného jazyka českého*) је лексема *aleluja* престављена двојачко, као узвик и као индеклинабилна именица средњег рода, са двама значењима: 1. *radostný, jásavý církevní chvalo zpěv* 2. *kníž. radostný zpěv; jásání*: *aleluja víry a lásky; ob. smíchu bylo do aleluja; tančili do aleluja velmi mnoho, až*

do nabažení;³⁹ у ЧСР проналазимо да је *aleluja* индеклинабилна именица средњег рода из црквеног домена и да се јавља у типичном споју *do aleluja* у значењу „превише, преко сваке мере, претерано“ (с. 14). У паралелном корпусу ЧНК-а постоји еквивалент овог споја у српском језику, али само као ситуациони неологизам у преводу дјела *Доживљаји доброг војника Швејка у Првом светском рату*]. Хашека: 5г) *Ve světě se nic nemůže ztratit, z vás vyrostete, vojáci, zas nový vobílí na komisárky pro nový vojáky, kteří třeba zas, jako vy, nebudou spokojený, půjdou si stěžovat a narážejí na někoho, kterež je dá zavřít až do aleluja, poněvadž má na to právo.*

5д) *U svetu se ništa izgubiti ne može, te će iz vas, vojnici, iskljati novi tain - žito za nove vojnike, a ti vojnici, ako počnu kao vi, ne budu zadovoljni, na raport da se žale, pa će naići na nekog batu koji će ih strpati u aps do lipsaća, jer on na to ima prava.*

узвик предлог узвик

миц по миц

Спој *миц по миц* се у електронском корпусу српског језика јавља 63 пута, претежно у публицистичким текстовима у листу *Политика*:

6а) *Bilo je ekscesa i tamo posle rata, ali stanje se sad popravlja, mic po mic.* (SrpKor2013)

6б) *Mediji su mic po mic rasvetlili čitav slučaj [...]*

6в) *Mic po mic, isterujem stvar na čistinu.*

У овом раду лексему *миц* посматрамо као узвик, премда у РСАНУ спој *миц по миц* није наведен у одјелку лексеме *миц* дефинисане као узвик, већ под хомонимном одредницом без ознаке припадности одређеној врсти ријечи (РСАНУ XII: 655). Посматрајући дати спој на синтагматској равни, као самосталан и устаљен у језику, говоримо о колокабилности премда у смислу врло ограниченог колокативног распона. Поред тога, уз постојећу магловитост у погледу припадности одређеној врсти ријечи, може се, такође, говорити и о моноколокабилности дате лексеме (Čermák 2007).

У паралелном корпусу ЧНК-а налазимо спој *миц по миц* и спој зајенице, прилога и глагола као његов еквивалент у функцији

³⁹https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=aleluja_2 [6. 10. 2022] И овдје се пројављује „камелеонски карактер“ узвика (Тошовић 2006). Тошовић препоручује цјеловито сагледавање узвика на семантичком, морфолошком, синтаксичком, комуникативном и функционалном нивоу као и комплексно осмишљавање сивих зона у граматичком систему сматрајући да извици као синтаксички издвојене јединице не ступају у однос са другим ријечима те чим почну да имају синтаксичку функцију, престају да буду извици.

субјекта, прилошке одредбе за начин и предиката у преводу дјела *Кад су цветале тикве* Д. Михајловића :

A onda, **mić po mić**, vremenom, malo-malo, pa se чује: Sulja ноћаш uhvatio na mesečini toga i namestio mu koske [...]

Ale pak **to pomalu začalo**. Tu a tam, kapka ke kapce, občas se k člověku doneslo: včera načaral Sulja při měsíčku toho a toho a narovnal mu fazónu [...]

На основу коришћене грађе и онога што је речено износимо неколико закључака. Прво, узевши у обзир аспект устаљености, спојеве *него шта*, *миц по миц* и *do aleluja* сматрамо системским, што потврђује њихова заступљеност у рјечницима као устаљених израза и корпусима савременог српског односно чешког језика. Примјетно је да лексеме показују полифункционалност и да се то посебно тиче партикула и узвика. Стога се могу повезивати са везницима и прилозима са којима граде устаљене изразе са цјеловитим значењем. Говорећи о аспекту (не)регуларности као и ограничења које се у Мељчуковој теорији објашњава на примјеру аутосемантичких ријечи и употребе неке лексеме у малом броју спојева или једном једином (у датом значењу), извјесно одступање од правила граматике видимо у лексичкој самосталности коју показују оне ријечи које су првенствено помоћне и чије значење би у реченици требало да се покаже тек у споју са аутосемантичким ријечима. Код спојева *него шта*, *миц по миц* и *do aleluja* је свакако примјетно одсуство композиционе функције између ових значењски несамосталних саставница и значења споја које води ка схватању појма цјелине као интегралног, цјеловитог и неразложивог. На основу Чермакове теорије бисмо спојеве који су заступљени у рјечницима и обрађени у одјељцима намијењеним устаљеним изразима назвали системским колокацијама, а оне које смо пронашли само у корпусу (*али овај*, *ма да*, *за и против*, *а јéјéј*, *чи со*, *про а проти* и *по бодeјт*) – текстуалним с аспектом нерегуларности. Самостална употреба споја *за и против* се сматра елиптичном, именица или глагол се подразумијевају, али примјетно да се све чешћа самостално јављају ова два предлога у функцији прилога и придјева. Друго, изазов представља дефинисање неких узвика (*миц* и *aleluja*) за које у приручницима не налазимо јасно одређење врсте ријечи. Оваква лексикографска рјешења јесу сасвим разумљива јер су аутори узели у обзир традиционално поимање узвика као синтаксички изолованих лексема због кога термин синтагма не би био примјенљив у примјерима спојева у овом раду. Узвике је њихова

најчешћа функција у реченици дефинисала као синтаксички изоловане лексеме и тзв. неконтекстуалне, међутим у савременом српском и чешком језику се узвици појављују у устаљеним изразима са другим синсемантичким ријечима и ако бисмо ове појаве објашњавали тако да узвици прелазе у другу врсту ријечи - нпр. именице, онда су то именице чији нам сви падежни облици нису познати па су оне означене као индеклинабилне (*aleluja*) или је припадност врсти ријечи тешко одредива (*миц*). Треће, репрезентативни електронски корпуси су показали да су изрази са синсемантичким компоненетама присутни у савременом српском и чешком језику и да су њихови семантички еквиваленти, такође, изрази са помоћним ријечима, премда не увијек исте врсте. На основу овог невеликог броја спојева које смо истражили у раду можемо закључити да у домену колокација са синсемантичким компоненетама постоји структурно и формално подударње између српског и чешког језика.

Литература:

- Драгићевић, Р. 2013. „Лексеме које могу бити у служби различитих врста речи као изазов у настави српског језика“. *Књижевност и језик: часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност* 60. 91–101.
- Дражић, И. 2014. *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Пипер, П. – Клајн, И. – Драгићевић, Р. 2022. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Ристић, С. – Радић-Дугоњић, М. 1999. *Реч, смисао, сазнање*. Београд: Филолошки факултет.
- Станојчић, Ж. 2010. *Грамматика српског књижевног језика*. Београд: Публикум.
- Тошовић Б. 2006. „Лексичко-граматичко камелеонство“, *Реч – морфолошки, синтаксички, семантички и формални аспекти у српском језику* 35/1, 61–73.
- Čermák, F. 2006. „Kolokace v lingvistice“, *Kolokace*, 9–16.
- Čermák, F. 2007. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum.
- Filipec, J. – Čermák, F. 1985. *Česká lexikologie*. Praha: Československá akademie věd.
- Meřčuk, I. 2003. “Collocations dans le dictionnaire”, *Les écarts culturels dans les Dictionnaires bilingues*, 19–64.
- Stojičić, V. 2010. *Teorija kolokacija*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Извори:

- РСМС: *Речник спрскохрватског књижевог језика I–VI*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник спрскохрватског књижевог и народног језика I–XX*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2017.
- ЧСР: *Чешко-српски речник I–II*. 2001. Београд: САНУ.

Корпус савременог српског језика. Доступан на: <https://www.korpus.matf.bg.ac.rs>
 Андрић, И. 1951. *Травничка хроника*. Сарајево : Свјетлост,
 Михајловић, Д. 1968. *Кад су цветале тикве*. Нови Сад: Матица српска.
 Ћосић, Д. 1976. *Време смрти*. Београд: Просвета.
 Хашек. Ј. 1947. *Ложивљаји доброг војника Швејка у Првом светском рату*. Београд:
 Савез удружења новинара ФНРЈ. Превод С. Винавер.

Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, I. 2012-2018. *Nový encyklopedický slovník češtiny*
 [online]. Brno: Masarykova univerzita. Dostupný z: <https://www.czechency.org/>.
 Český národní korpus. Dostupný z: <https://www.korpus.cz>
 InterCorp, Dostupný z: <http://www.intercorp.korpus.cz>
 Simeon, R. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih termina I-II*. Zagreb: Matica hrvatska.
 Andrić, I. 1987. *Travnická kronika*. Praha: Odeon. Překlad: Otto František Babler.
 Hašek, J. 1921. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Praha: Sauer a Čermák.
 Mihajlović, D. 1979. *Prohra*. Praha: Odeon. Překlad: J. Fiedler.
 Ćosić, D. 1976. *Čas smrti*. Praha: Odeon. Překlad: M. Nedvěďová.

COLLOCATIONS WITH SYNSEMANTIC WORDS IN SERBIAN AND CZECH LANGUAGES

Summary

The aim of this paper is to represent collocation in Serbian and Czech languages whose components are synsemantic words. We studied of possibility of collocations only with this type of word and in this addition we used the Korpus savremenog srpskog jezika a Český národní korpus. We also searched in the parallel InterCorp corpora of ČNK.

Piotr FLICIŃSKI

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Polska

SŁOWNIK WILEŃSKI Z 1861 R. – EPIFENOMEN KULTURY JAKO PODSTAWA DO BADAŃ NAD STABILNOŚCIĄ ZASOBU FRAZEologicznego (NA PRZYKŁADZIE CZASOWNIKÓW ODNOSZĄCYCH SIĘ DO ZMYŚLÓW)

Abstrakt: Celem artykułu jest ukazanie możliwości badań nad frazeologią diachroniczną na przykładzie polszczyzny. Część pierwsza, teoretyczna, prezentuje pokrótce wartość słownika tzw. wileńskiego jako punktu wyjścia ekscerpcji wielowyznaczonych jednostek leksykalnych. Następnie zaproponowana zostanie metoda, którą można zastosować do analiz związanych z oceną stabilności zasobu frazeologicznego języka polskiego (słowniki ogólne, korpusy językowe). Część druga, interpretacyjna, zawiera materiał badawczy, który pozyskano z artykułów hasłowych czasowników nazywających podstawowe zachowania poznawcze człowieka. Z tak wyznaczonego zbioru wybrano przykłady, które poddano analizie z zastosowaniem zaproponowanych wcześniej procedur badawczych.

Słowa kluczowe: frazeologia – słownik wileński – zasób frazeologiczny – stabilność frazeologizmów

1. Zagadnienia teoretyczne

Słownik języka polskiego wydany w Wilnie w 1861 roku pomyślany był jako dwutomowe dzieło podręczne i praktyczne, które miało uzupełnić lukę na rynku wydawniczym po trudno wtedy dostępnym słowniku zredagowanym przez Lindego (wydanym po raz pierwszy w latach 1807–1814 i po raz drugi w latach 1854–1860). Co ważne, jak pisze Zenon Klemensiewicz w swojej *Historii języka polskiego*: „(...) jako słownik podręczny (...) ma to dzieło niewątpliwie zasługę i uznaną pozycję w dziejach języka. Podkreślić też należy usiłowanie wyjścia poza zakres zbiorów Lindego zarówno co do czasu w epokę 1800–1850, jak i co do treści przez uwzględnienie narastających pospiesznie wyrazów z dziedzin specjalnych” (Klemensiewicz 2002: 656). Pierwszy słownik polszczyzny w dobie nowopolskiej został opracowany z wykorzystaniem piśmiennictwa drukowanego z lat 1500–1800 (Klemensiewicz 2002: 655), a zatem z należą ostrożnością można przyjąć tezę o tym, że słownik z siódmej dekady XIX wieku notuje jednostki leksykalne, w tym frazeologizmy,

funkcjonujące w ówczesnej polszczyźnie⁴⁰. Mieczysław Szymczak był zdania, że materiał słownika wileńskiego „Obejmuje (...) całość słownictwa języka polskiego, przede wszystkim jednak słownictwo pierwszej połowy XIX wieku. Jest on [słownik] szczególnie cenny, gdyż w dużym wyborze uwzględnia słownictwo potoczne oraz prowincjonalizmy, dzięki czemu mamy bardzo dobry obraz żywego języka ówczesnej epoki” (cyt. za Walczak 1991: 8). Odnotowanie frazeologizmu w tym dziele leksykograficznym może świadczyć o stabilności tej jednostki w zasobie języka sprzed z górą 150 laty.

Potraktowanie zawartości słownika jako korpusu wyselekcjonowanych tekstów do badań nad językiem nie jest postulatem ani też nowinką badawczą, na co wskazywał Piotr Żmigrodzki przede wszystkim w odniesieniu do słowników naukowych (Żmigrodzki 2005: 8). Materiał językowy zapisany w słowniku wileńskim może uzyskać w badaniach leksykalnych status korpusu oportunistycznego (Waliński 2005: 29) z powodu braku zrównoważonego stylistycznie i gatunkowo korpusu referencyjnego polszczyzny dziewiętnastowiecznej⁴¹ (Gruszczyński 2020: 259). Bogdan Walczak jest zdania, że: „Wartość naukowa dawnych słowników to ich wartość źródłowa” (1991: 169).

Słownik wileński ze względu na swoją obszerność (ok. 110 tys. haseł), weryfikację materiału zawartego wcześniej w słowniku przez Lindego mimo widocznej zależności haseł (Walczak 1991: 45-56), konfrontację leksyki ze stanem ówczesnym (I poł. XIX w.), odnotowywanie

⁴⁰ Przy zachowaniu uwagi np. w ocenie słownictwa z zakresu filozofii, na co wskazywał także Klemensiewicz (2002: 656). Bogdan Walczak dowodził, że ‘słownik wileński jest słownikiem wysoce wiarygodnym’ (Walczak 1991: 165, więcej o wiarygodności zawartości słownika zob. Walczak 1991: 77-90).

⁴¹ Nie można jednak traktować zawartości jako jedynego źródła i na tej podstawie wysnuwać wniosków ostatecznych o istnieniu bądź nieistnieniu jednostki leksykalnej w zasobie polszczyzny wybranego okresu historycznego. Piotr Paryzek pisze przy okazji refleksji na temat niereprezentatywnych korpusów, że: ‘Zbiór tekstów obciążony w mniejszym lub większym stopniu przypadkowością (to znaczy taki, że kryteria doboru tekstów nie są ustalane przed rozpoczęciem gromadzenia tekstów) uwarunkowany dostępnością pewnego rodzaju tekstów określa się jako korpus oportunistyczny (...)’. Mimo że obserwacje poczynione na korpusie tego typu trudniej ekstrapolować na system języka, mogą one stanowić cenne źródło informacji o poszczególnych, odpowiednio wąskich (to znaczy zależnych od charakteru tekstów składających się na zbiór) jego wycinkach (na przykład, jeśli gromadzimy teksty publicystyczne z danego tytułu prasowego, uzyskujemy informacje przede wszystkim o języku używanym w publicystyce). Podstawową bowiem kwestią jest tu rozróżnienie między badaniami jakościowymi i ilościowymi (...). W badaniach, w których zagadnienia ilościowe (np. częstotliwość występowania słów) nie mają znaczenia, uwzględniane – opisywane, analizowane – jest każde, także pojedyncze wystąpienie szukanego elementu (wyrazu, kolokacji, terminu itd.) (Paryzek 2011: 23).

regionalizmów, kolokwializmów (Walczak 1991: 105–141) dopracowanie systemu użycia kwalifikatorów (Walczak 1991: 32–38) jest źródłem leksykograficznym, na podstawie którego można dokonać wstępnej analizy stabilności zasobu frazeologicznego polszczyzny i wypracować bazę danych w postaci listy frazeologizmów obecnych w języku w połowie XIX wieku. Tak przygotowany zbiór nadaje się do ekstrapolacji diachronicznej zarówno na okres przeddziewiętnastowieczny, jak i na ewolucję polszczyzny wieków późniejszych, dokonując przypisania każdej jednostki leksykalnej do trzech grup jakościowych: 1. **frazeologizmy stabilne** – jednostki języka utrzymujące się w zasobie frazeologicznym, przekazywane w języku z generacji na generację, 2. **frazeologizmy ekspansywne** – nowe jednostki języka wchodzące do zasobu frazeologicznego w danym momencie historycznym, 3. **frazeologizmy recesywne** – jednostki języka wychodzące z użycia, utrzymujące się w zasobie frazeologicznym języka starszych generacji⁴².

Frazeologia diachroniczna⁴³ wymaga wypracowania metody opierającej się na filologicznej ocenie dostępnych danych językowych przy założeniu racjonalności ich doboru w celu uzyskania zadowalających naukowo wyników⁴⁴. Ponieważ nie dysponujemy obszernym, referencyjnym korpusem polszczyzny XIX wieku⁴⁵ i wielu dekad XX wieku, o czym już wspomniałem, należy skupić się na ekscerpcji źródeł leksykograficznych (traktowanych jako epifenomeny kultury danego okresu historycznego polszczyzny), a w pozyskiwaniu materiału z późnych dekad XX wieku i początku XXI wieku wspomóc się dostępnymi korpusami polszczyzny. Kroki indukcyjne takiej metody filologicznej rozpoczyna wyznaczenie listy frazeologizmów na podstawie danych uzyskanych z ekscerpcji treści słownika wileńskiego. Zadanie na pozór proste przysparza jednak sporo kłopotu. Frazeologizmy w tym dziele leksykograficznym nie są bowiem odnotowywane jednoznacznie i

⁴² Przekształcam tu i dostosowuję klasyfikację zaproponowaną przez Stanisława Bąbę w odniesieniu do zasobu polskich frazeologizmów normatywnych (Bąba 1989: 20–22).

⁴³ Refleksja nad możliwościami badań diachronicznych we frazeologii nie jest głównym tematem tego szkicu. O wcześniej podejmowanych próbach jej opisu, postulatach i notacji w słownikach wydanych przed dobą wyspecjalizowanych metod leksykograficznych oraz zasobach tej płaszczyzny leksykalnej w słownikach historycznych pisała Agnieszka Piela w artykule *O frazeologii w słownikach języka polskiego z XIX i początku XX wieku* (tam też obszerna bibliografia przedmiotu; Piela 2018).

⁴⁴ W pierwszym etapie trzeba też ograniczyć przedział historyczny do doby nowopolskiej. Przyjęcie klasycznej cezury stosowanej w badaniach historycznych jest podyktowana przede wszystkim jakością, równoważnością

⁴⁵ Por. *Korpus polszczyzny 1830–1918*, on-line: <https://szukajwslownikach.uw.edu.pl/f19/>. Dostęp: 15.12.2022 (Bilińska i in. 2016).

niejednokrotnie jednostki zasilające bazę danych trzeba wydobywać z treści artykułu hasłowego. Związki idiomatyczne w słowniku wileńskim mogą być: 1. zapisane zgodnie ze współczesną praktyką leksykograficzną, tzn. wyróżnione jako wielowyrzowe jednostki języka w treści hasła wyrazowego, który stanowi jeden z komponentów związku idiomatycznego⁴⁶, opatrzone definicją (ewentualnie kwalifikatorem, ilustracją) lub niezdefiniowane; 2. odnotowane jako przykład lub jego fragment ilustrujący użycie wyrazu hasłowego; 3. umieszczone w definicji wyrazu hasłowego, zwykle jako definicja synonimiczna (Flicieński 2006, Piel 2018: 145–146). Po wyznaczeniu listy frazeologizmów kolejnymi procedurami są: 1. ekscerpca wybranych słowników ogólnych języka polskiego (od XIX do XXI wieku), 2. ekscerpca słowników frazeologicznych języka polskiego (XX i XXI wieku), 3. pozyskanie danych korpusowych. Zakończeniem badania powinna być analiza jakościowa (i/lub ilościowa) materiału frazeologicznego i szczegółowy opis każdego rekordu.

Zaprezentowana metoda opiera się na filologicznej interpretacji różnorodnych danych, która zakłada odtwarzanie i porównywanie kształtu wielowyrzowych jednostek leksykalnych, odtwarzaniu i/lub porównywaniu, i utożsamianiu ich znaczeń (lub definicji leksykalnych zapisanych w słownikach), weryfikację danych korpusowych (kształt i znaczenie, datacja konkordancji itp.). Przyjrzyjmy się niewielkiemu wycinkowi materiału pozyskanego ze słownika wileńskiego, wybranemu ze względu na swój potencjał tworzenia obrazów mentalnych, które, jak wynika z obserwacji, dają możliwość przenoszenia ostensji w struktury niekonkretne w związku z poznawaniem otaczającego świata przez zmysły człowieka. Czasowniki nazywające zmysły tworzą metafory synestezyjne (Judycka 1963, Buttler 1978: 114–117, Termińska 1992), które nie sprawiają użytkownikom języka kłopotów interpretacyjnych⁴⁷.

⁴⁶ Terminów *frazeologizm*, *związek frazeologiczny*, *związek idiomatyczny* używam synonimicznie na określenie wielowyrzowej jednostki leksykalnej charakteryzującej się nieregularnością semantyczną (i/lub) gramatyczną, a nieregularność semantyczną rozumiana jest tu globalnie, a więc wszystkie komponenty związku wyrazowego mogą być użyte w taki sposób, że nie niosą sensu pojedynczej jednostki leksykalnej albo też część komponentów te sensy niosą, np. *czarna rozpacz* (w znaczeniu a) wielka, ogromna rozpacz 'leksem *rozpacz* użyty w swym podstawowym (leksykalnym) znaczeniu, natomiast w znaczeniu b) beznadziejność, chaos' żaden z komponentów nie jest użyty w swym podstawowym (leksykalnym) znaczeniu).

⁴⁷ Por. np. nazwy z palety kolorów farb dostępnych na rynku polskim: *apetyczne tapas* (on-line: https://www.dulux.pl/pl/paleta-kolorow/filters/h_Red#tabId=item0, dostęp: 15.12.2022), *czuję mięte* (on-line: https://www.dulux.pl/pl/paleta-kolorow/filters/h_Green#tabId=item0, dostęp: 15.12.2022),

2. Interpretacja materiału

- I. Czasowniki nazywające zmysły. Frazeologizmy zawarte w treści (SWil)⁴⁸ – wstępna lista wielowyrazowych jednostek leksykalnych

I.1. WZROK

Widzieć, Widywać: (1.) **Wolę widzieć, niż słyszeć;** pewniejsza rzeczywistość niż pogłoska; (2.) **Idź, niech cię oczy moje więcej nie widzą;** (3.) zaklęcie: **Bóg mi świadkiem, że...;** (4.) **Któż to widział zam.** to rzecz niesłychana, dziwna; (5.) **Widzisz go! patrzcie go!** mówiąc gdy kto porywa się nie za swoje; (6.) **Da się to widzieć;** to się nie ukryje, obaczmy co nastąpi.

Patrzeć, Patrzeć, v. Patrzać: (7.) **Wzrok wlepiony w co lub na co, na kogo, w kogo, trzymać;** **poglądać na co, v. na kogo;** fig. zwracać uwagę, baczyć, mieć baczenie; (8.) **Patrzeć komu w oczy;** fig. a) być zdziwionym z postępu lub słów; b) żądać czego; (9.) **Z góry na niego patrzy,** fig. lekceważy; (10.) **Krzywo na kogo patrzyć,** być mu niechętnym; (11.) **Przez szpary na co patrzeć;** być pobłażającym; (12.) **Wysoko patrzeć;** być dumnym, v. zamyślać o jakichś wielkich rzeczach; (13.) **Jest na co, v. nie ma na co patrzeć;** rzecz warta, v. niewarta widzenia; (14.) **Patrzeć na przeszłość;** przypominać lata i dzieje ubiegłe; (15.) **Patrzeć na przyszłość;** mieć pamięć na przyszłe rzeczy; (16.) **Patrz no go,** posp. zam. na niego; zwróc na niego uwagę czego chce; (17.) **Jeden na drugiego patrzy,** a żaden nic nie czyni; (18.) **Strach patrzy im z oczu;** (19.) **Źle mu z oczu patrzy;** powierzchowność jego nic dobrego nie wróży, coś w nim jest złego; (20.) **Patrz każdy swego,** nie kozucha mego; (21.) [prow. należeć] **To się mnie patrzy. Jak się patrzy;** jak się należy.

Poglądać, Poglądnać, Poglądać: (22.) **Poglądać na kogo ukradkiem, v. skrycie.** Poglądać zazdrośnie, z pogardą, z ciekawością, itd.; (23.) **Z góry na kogo oglądać;** fig. znaczy: dumnym pozierać okiem,

fińska sauna (on-line: https://www.dulux.pl/pl/paleta-kolorow/filters/h_Warm%20neutral#tabId=item0, dostęp: 15.12.2022) itp.

⁴⁸ Brak frazeologizmów w hasłach: *jeść, pokosztować, posłyszeć, powąchać, próbować, probować, skosztować, spróbować, uczuwać, uczuć, usłyszeć, wąchać, zobaczyć, zoczyć, zwąchać, zwąchnąć, zwęchnąć*. Pozorne nieuwzględnienie niektórych wyrazów hasłowych wynika z ich zapisów w postaci odsyłaczy, tj. *dotknąć ob. dotykać; pijać ob. pić; posmakować ob. pokosztować; spoglądać, spoglądanie ob. oglądać, oglądanie; wypić ob. wypijać; zjeść ob. zjadać*.

chcąc wyższość swą pokazać; (24.) **Poglądali milczkiem po sobie**, zam. pozierali na siebie wzajemnie.

Pozierać, Pojrzyć, Pójrzyć, Pojrzeć: (25.) **Rzucac okiem na co**; spoglądać; (26.) **Rzucić na co okiem**, spojrzeć.

Spojrzeć: (27.) **Smutnie po sobie spojrzeli**.

I.2. SŁUCH

Słyszec: (28.) **Dobrze, źle u ludzi v. od ludzi słyszec** prze. dobrze lub źle słynąc, dobrą lub złą mieć.

Słuchać, Słuchiwać, (daw. Słuchawać): (29.) **Ucho dawać do słyszenia**; (30.) **Słuchać filozofji pod jakim profesorem**; uczyćszczać na kursa; (31.) **Słuchać kogo rachunków**; badać. (32.) **Grzesznych Bóg nie słucha**; t. j. nie zważa na ich prośby.

I.3. SMAK

Smakować: (33.) fig. **Do gustu przypadać, podobać się**; (34.) **Upodobanie w czém lub w kim mieć**, lubić co lub kogo.

Kosztować: (35.) **Kosztować się z kim prawem**, t. j. prawować się.

Zjadać, Zjeść: (36.) **Zjadłaby go kotka przez noc**, przys. t. j. niewiele tego, na jeden ząb; (37.) **Gdzie go zjeść, tam go zjeść, byle nie doma**; t. j. patrzy gdzie się z komina kurzy; (38.) **Patrzyć gdzie się z komina kurzy**; (39.) **Usta otworzył, jakby chciał zjeść izbę całą**; (40.) **Pies podtula pod się ogon, czując to na się, że komu sadło zjadł**; t. j. zgrzeszył, przewinił; (41.) **Chcieć kogo zjeść wzrokiem**; (42.) **Zjeść sto katów (djabłów)**; t. j. nic nie wskórasz; (43.) **Zjeść komu diabła**; oszukać kogo ale, zawieść się potężnie; (44.) **Zjadłby krzyż za nim**; t. j. jeden drugiego broni, dałby się za niego ukrzyżować; (45.) **Jak wykapany. Jak z oka wzięty. Podobni tobie, jeden drugiego zjadł**; (46.) **Tu go konie zjedzą, że siano drogie**; t. j. zubożą go, przyprawią o bankructwo.

Pić, Pijać: (47.) prze. **Nawarzyliście piwa**, pijcież teraz; (48.) **Pić lzy, krew 'czyję**; fig. żyć cudzą krzywdą; (49.) **Gąbka pije wodę**; fig. wsiąka.

Wypijać, Wypić: (50.) fig. **Wypiła wieś na wodzie spaskiej**; zmarnowała.

I.4. WĘCH

Pachnąć: (51.) Nie pachnie, nie śmierdzi; wyraża pewną obojętność względem jakiejś osoby lub rzeczy; (52.) To pachnie śmiercią, szubienicą, kijem, gardłem. Wiesz czym to pachnie? grożąc komu i pokazując kij.

I.5. DOTYK

Dotykać, Dotknąć, Dotykać się, Dotknąć się: (53.) Te słowa dotknęły go do żywego; (54.) Dotykać kogo krwią, fig. być bliskim krewnym.

Czuć: (55.) Mić pieczę, staranie o kim, v. o czym.

Poczuwać, Poczuc: (56.) Poczuc, co się święci.

- II. Sprawdzenie metody: ekscerpca słowników i zasobów korpusowych – przykłady modelowe *zjadłby krzyż za nim* oraz warianty *zjeść diabła*

II.1. Materiał słownikowy – dane wyjściowe

Zjadłby krzyż za nim; t. j. jeden drugiego broni, dałby się za niego ukrzyżować (SWil, *zjadać*, t. 2, s. 2215):

mi diabla t. j. oszukacie się zawiedziecie się potężnie. Zjadłby krzyż za nim; t. j. jeden drugiego broni, dałby się za niego ukrzyżować. Zjadł go; podobny do niego, jak wykapany, jak z oka wzięty. Podobni sobie, jeden

II.1.1. Dane porównawcze – słowniki

- a) SL: *Zjadłby krzyż za nim*; jeden drugiego broni (...) dałby się za niego ukrzyżować.

znio, ihr werdet den Herten kriegen. – Zjadłby krzyż za nim. : jeden drugiego broni. Cn. Ad. 1329, dałby się za niego ukrzyżować, er würde sich für ihn kreuziaen lassen.

SW, *zjadać* – brak; *zjeść*: *Zjadłby krzyż za nim*; jeden drugiego broni (...) (dałby się za niego ukrzyżować).

Zjedliby go od kochania. Pot. Zjem cię żywo. Lubom. (= *zaczuję na śmierć*). Prawie go już nie zjada obiema oczyma. Jabł. (= *nie pożera*). Chciał mię Z. wzrokiem. Jabł. Zjadłby krzyż za nim = jeden drugiego broni. Ku. (dałby ś. za niego ukrzyżować. L.). Na to ś. urodził, aby był zjedzonym od szlachty z samej miłości. Kaezk.

- b) SJPD, zjadać, zjeść, krzyż – brak.
  - c) WSJP-PWN, zjeść, krzyż – brak.
  - d) WSJP-PAN, zjadać, zjeść, krzyż – brak.
  - e) SF, zjadać, zjeść, krzyż – brak.
  - f) WSFJP, jeść, zjeść, krzyż – brak.
- II.1.2. Dane porównawcze – korpusy (konkordancje)
- a) NKJP: ciągi: krzyż za nim, krzyż na nim, za nim krzyż, na nim krzyż – brak wyników.
  - b) KF: ciągi: krzyż za nim, krzyż na nim, za nim krzyż, na nim krzyż – brak wyników.
  - c) SE: ciągi: krzyż za nim, krzyż na nim, za nim krzyż, na nim krzyż – brak wyników.

II.2. Materiał słownikowy – dane wyjściowe

1. Zjeść sto katów (djabłów); t j. nic nie wskórasz, 2. (...) zjecie mi diabła; t. j. oszukacie się, zawiedziecie się potężnie (SWil, zjadać, t. 2, s. 2215):

wzrokiem. Zjess sto katów (djabłów); t j. nic nie wskórasz. Stój głupcie, ledwo się nie wygadałem, ale zjecie mi diabła; t j oszukacie się, zawiedziecie się potężnie.

II.2.1. Dane porównawcze – słowniki

- a) SL: Zjesz sto diabłów, zjedźże djabła, niech zje kopę diabłów na śniadanie, zjecie mi djabła (bez definicji, w ilustracji hasła)

daß dich der ... Zjesz sto djablów, djable, rzekł.. Oss. Str. 2. Zjedźże djabła, tamten zapewne wziął moją suknię. Teat. 30 c, 4g do kaduka! tam do kata!) A to cię jakieś złe przyniosło tu do nas; bodaybyś milion zjadł! Teat. 54 e, dij, daß du eine Million £... im Leibe-hättest. Za ten rozkaz, myślałem sobie, jak pan wstanie, Życzę mu, niech zje kopę djablów na śniadanie, Drugie tyle na obiad, czworo na wieczerzę! Zabł. Amf. 41. Stój głupcze, ledwo się nie wygadałem, ale zjecie mi djabła.

SW: Zjesz diabła, zjesz licha, [zjesz dziuga], jeśli tego nie dokażesz (= żeby nie wiem co, *nie dokażesz tego*) [kontynuacja znaczenia 1. z SWil]⁴⁹, Zjadłeś diabła z taką robotą! (= *nie cię lichy i t. p.*), Zjedźże sto katów (= *niech cię kazi wezmą*), Zjedźże djabła (= *tam do djabła! do licha! do kaduka!*), niech zje kopę djablów na śniadanie (...), zjecie mi djabła (= *oszukacie ś., zawiedziecie ś. potężnie*) [kontynuacja znaczenia 2. z SWil].

Wiem, że ś, ona zje ze złości. Krasz. Zjesz djabła, zjesz licha, [zjesz dziuga], jeśli tego dokażesz (= *żeby nie wiem co, nie dokażesz tego*). Zjadłeś djabła z taką robotą! (= *niech cię lichy i t. p.*). Zjedźże sto katów. L. (= *niech cię kazi wezmą*). Zjesz sto djablów, djable, rzekł... Oss. Zjedźże djabła, tamten zapewne wziął moją suknię. L. (= *tam do djabła! do licha! do kaduka!*). A to cię jakieś złe przyniosło tu do nas, bodajbyś milion zjadł! L. Za ten rozkaz, myślałem sobie, jak pan wstanie, życzy mu, niech zje kopę djablów na śniadanie, drugie tyle na obiad, czworo na wieczerzę! Zabł. Stój, głupcze, ledwo ś. nie wygadałem, ale zjecie mi djabła. L. (= *oszukacie ś., zawiedziecie ś. potężnie*).

- b) SJPD⁵⁰, zjadać: Zje diabła, kaduka, licha; choćby zjadł diabła kaduka, licha; niech sto djablów zjem, jeżeli..., żeby..., czy... itp. ‘choćby nie wiem co się stało (nie dojdzie do tego)’ [kontynuacja znaczenia 2. SWil, choć nieoczywista]. Zje kata,

⁴⁹ W nawiasach kwadratowych zapisuję doraźne wnioski interpretacyjne wyznaczające kierunek głównej refleksji nad badanym materiałem.

⁵⁰ SF powtarza notację SJDP (dodaje jedynie *diabła czubatego*), co oczywiście nie dziwi, gdyż Stanisław Skorupka opracowywał frazeologię w tym słowniku ogólnej polszczyzny.

nim co zrobi; zje kata (ten, kto...) ‘nigdy tego nie zrobi’ [kontynuacja znaczenia 1. z SWil].

I, 127. Δ Zje diabła, kaduka, licha; choćby zjadł diabła, kaduka, licha; niech sto diabłów zjem, jeżeli..., żeby..., czy... itp. «choćby nie wiem co się stało (nie dojdzie do czego)»: Zje on dia-

Chata I—II, 59. Δ Zje kata, nim co zrobi; zje kata (ten, kto...) «nigdy tego nie zrobi»: Zjesz kata, nim mnie obalamucisz. CHODŹ. Pisma III, 135. Zje kata, kto mię złapie. ZABŁ. Firc. 27. Δ Zjeść śledzia, licha «przepaść bez śladu, zginąć»: Rzeczy, to pewnie nie zginą, ale moje cze-

- c) WSJP-PWN: zjeść, diabeł: Ktoś zje diabła, nim (jeżeli) coś zrobi, nim (jeżeli) coś się stanie’ ktoś nigdy czegoś nie zrobi, nigdy nie dojdzie do czegoś mimo czyichś najusilniejszych starań’ [kontynuacja znaczenia 1. i 2. SWil, przypuszczenie: kontaminacja na płaszczyźnie formalnej i semantycznej].
- d) WSJP-PAN: zjadać, zjeść, diabeł, kat – brak.
- e) WSFJP: diabeł (55): [kontynuacja znaczenia 1. SWil; kwalifikator przestarzałe może świadczyć o tym, że autor słownika frazeologicznego ma przesłanki do tego, by sądzić, że frazeologizm ten wykazuje cechy recesywności; postać frazeologizmu przekształcenie zapisu SJPD; przypuszczenie: aktualizacja na płaszczyźnie tekstu podstawą do utworzenia jednostki hasłowanej].

55 «ktoś» **prędej zje diabła, niż...** • *przest.*
nie dokona tego: *Prędej zje diabła, niż ją
przekona do tego pomysłu.*

II.2.2. Dane porównawcze – korpusy (konkordancje)

- a) NKJP:

1.	drogi zrobiwszy, ale też takeśmy zatarli za sobą ślady, że	zje diabła	, kto nas odnajdzie. Dobranoc waćpannie!	Ogniem i Mieczem	+
2.		- Zje diabła	psia mać, jak mnie w pole wyprowadzi.	Rok 1794	+
3.	u nas jakiś bursz z żądaniem, ażebyśmy się wynosili... Ale	zjedzą diabła	, czy nas ruszą bez procesu, a jeżeli ruszą... Zrobimy	Bolesław Prus. Pisma...	+
4.		Zjedźże diabła	- odpowie - Niemce skurwysynu (P I, 118 [F], 6, 59).	Studia Paedagogica ...	+
5.	siana - zaczepiał diabeł wychudłego turoń. - Nie dali, to	zjem diabła	- krzyczał turoń.	Dziennik Polski	+
6.	fakt. I nakaz dokładnego mycia sałaty, co by nie	zjeść diabła	siedzącego na liściu... prawda? Jakie to światło! Co	Usenet -- pl.soc.re...	+

[1 przykład wskazuje na użycie badanego frazeologizmu: 5. „Dziennik Polski” 2001; daty wydań książek wskazują na użycie od XVII wieku do czasów dwudziestolecia międzywojennego: 1. H. Sienkiewicz, *Ogniem i mieczem* = 1884; 2. W. Reymont, *1794* = 1918; 3. B. Prus, *Lalka* = 1887-1889; 4. cyt. z W. Potocki, *Ogród fraszek* = XVII w.; 6. przykład niereprezentatywny, kanał internetowy interaktywny; pełny cytat nie wskazuje na aktualizację badanego frazeologizmu: „To nie widziałeś na obrazkach katolickich? / Cholerne klechy... rysują bożię z głową... smutno patrzeć, fakt. / I nakaz dokładnego mycia sałaty, co by nie zjeść diabła siedzącego na liściu... prawda? Jakie to światło! / Co ciekawe, w stosunku do ciała święci teologowie mieli inne nakazy... np. brać kąpiel nie częściej niż raz na tydzień...”, identyfikator tekstu NKJP: PELCRA_6203010001296].

b) KF: brak wyników.

c) SE:

obiwszy, ale też takeśmy zatarli za sobą ślady, że **zje diabła**, kto nas odnajdzie. </s></s> Dobranoc waćpannie
lonujemy ciebie jak zebra, panie Ksiński. </s></s> **Zje diabła**, nim odkryje, że zebra jest Ksiński... </s></s> On c
To bardzo śmieszne! </s></s> I jeszcze mówił, że " **zje diabła**, kto da babci radę! </s></s>" Olszowski spojrzal n
) obiwszy, ale też takeśmy zatarli za sobą ślady, że **zje diabła**, kto nas odnajdzie. </s></s> Dobranoc waćpannie
) n schowaniu. </s></s> Sam się w ziemię zapadnę, **zje diabła**, kto mnie chyci. </s></s> A ciebie, złodziejskiego p

[Daty wydań książek wskazują na użycie od XIX wieku do czasów dwudziestolecia międzywojennego: 1., 4. H. Sienkiewicz, *Ogniem i mieczem* = 1884; 2. J. Słowacki, *Horsztyński* = 1835 (1866); 3. K.

Makuszyński, *Awantura o Basię* = 1937; 5. A. Domańska, *Historia żółtej cizemki* = 1913].

III. Wnioski

1. W treści artykułów hasłowych czasowników odnoszących się do percepcji poprzez zmysły w SWil ujawniono we wstępnej ekscerpcji 56 frazeologizmów (z definicjami lub bez nich. Szczegółowa analiza porównawcza wielu źródeł z dużym prawdopodobieństwem da odpowiedź na pytanie o status tych związków wyrazowych.
2. Analiza wybranych przykładów ukazała w zadowalający sposób użyteczność przyjętej procedury badawczej, choć trzeba z pewnością opierać się na szczegółowo opracowanej instrukcji kroków indukcyjnych zakładających możliwość przypisywania frazeologizmów do różnorodnych typów w celu sklasyfikowania grup wielowrazowych jednostek leksykalnych funkcjonujących w polszczyźnie w najwyższym stopniu tożsamo pod względem opisu diachronicznego (np. heterogeniczność składu komponentów, wspólne cechy onomazjologiczne, zmiany znaczeniowe w czasie, zmiany w zakresie wariacji itp.).
3. Pojawiające się w literaturze przedmiotu informacje o zależności treści pierwszych słowników ogólnych języka polskiego znajdują swoje potwierdzenie w zakresie materiału frazeologicznego.
4. Porównanie artykułów hasłowych w słownikach ogólnych od XIX do XXI wieku daje dobry przegląd statusu frazeologizmów w perspektywie diachronicznej. Analiza taka daje asumpt do rozważań nad zmianami semantycznymi i wariantywnością postaci związków frazeologicznych.
5. Niedostatek obszernych słowników frazeologicznych, zwłaszcza wypracowanych w XXI wieku, pozwala traktować frazeografię jako źródłową płaszczyznę pomocniczą (SF wydany pod koniec lat 60. XX wieku może wspomagać materiał notowany w SJPD, na początku drugiego milenium jedynie WSFJP jest zadowalający badawczo w zakresie liczby odnotowanych frazeologizmów).
6. Analizę danych ze współczesnych korpusów językowych powinna poprzedzać datacja każdego rekordu.

3. Zakończenie

Analizy materiału stawiające w centrum zainteresowania frazeologię diachroniczną z racji niedostatecznych baz źródłowych muszą dziś posiłkować się dziełami leksykograficznymi, które są w jakimś sensie twórczą interpretacją kształtu leksyki, a przede wszystkim przynależnej jej semantyki. Każde takie badanie, oparte na przetworzonych gatunkowo do postaci słownikowej elementach leksykalnych, będzie w efekcie jedynie aproksymacją stanu historycznego. Niemniej jednak duże zbiory opisanej pod względem stabilności warstwy frazeologii mogą przyczynić się do rozwoju refleksji lingwistycznej dotyczącej przetwarzania struktur semantycznych języka, możliwości wyboru elementów językowych przez użytkowników języka do powoływania do życia reproduktów wielowyrzawowych nieregularnych semantycznie, a wreszcie do poszukiwań regularności tych wyborów zarówno w obrębie jednego języka, jak i przy okazji porównywania języków pokrewnych oraz tych ewolucyjnie od siebie oddalonych geograficznie, historycznie, społecznie, kulturowo itd. Pierwszym krokiem na tej drodze może być opracowywanie kolejnych grup frazeologizmów w okresie postosiwieceniowym, z którego dysponujemy najbliższym nam historycznie i najbogatszym zasobem źródeł różnogatunkowych i różnostylistycznych, ale bez tej inicjacji nie da się określić kolejnych celów badawczych. Im dalej w przeszłość, tym trudniej przyjdzie wyciągać wnioski i częściej trzeba będzie posiłkować się hipotezami.

Bibliografia:

- Bąba S. 1989. *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań.
- Bilińska i in. 2016: J. Bilińska, M. Derwojedowa, M. Kwiecień, W. Kieraś. *Mikrokorpus polszczyzny 1830-1918*. „Komunikacja Specjalistyczna”, nr 11, s. 149–161.
- Buttler D. 1978. *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Warszawa.
- Fliciński P. 2006. *Frazeologia w Słowniku wileńskim – rekonesans*, „Studia językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 5, s. 69–79
- Gruszczynski W. 2020. *Korpusy językowe narzędziem pracy historyka języka*. [w:] A. Hącia, K. Kłosińska, P. Zbróg (red.). *Polszczyzna w dobie cyfryzacji*. Warszawa, s. 255–265.
- Judycka I. 1963. *Synestezja w rozwoju znaczeniowym wyrazów*, „Prace Filologiczne”, t. 18, cz. 1, s. 59–78.
- Klemensiewicz Z. 2002. *Historia języka polskiego*. wyd. 8, Warszawa.
- KF: Korpus Frazeo. On-line: monco.frazeo.pl. Dostęp: 15.12.2022.
- SL: Linde S.B. 1807–1814. *Słownik języka polskiego*. Wyd. 1. Warszawa. On-line: <https://kpbk.umk.pl/dlibra/publication/8173?language=pl>. Dostęp: 15.12.2022.
- NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. On-line: <http://nkjp.pl>. Dostęp: 15.12.2022.

- Paryzek P. 2011. *Pozyskiwanie danych leksykalnych z tekstów elektronicznych (na materiale czasopisma naukowego)*. Poznań. On-line: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/1422/1/Piotr%20Paryzek.pdf>, Dostęp: 15.12.2022.
- Piela A. 2018. *O frazeologii w słownikach języka polskiego z XIX i początku XX wieku*. „Rozprawy Komisji Językowej (Łódź)”, t. 65, s. 137–153. DOI:10.26485/RKJ/2018/65/9.
- SE: SketchEngine. Corpora: Polish Web 2019 (plTenTen19). On-line: [sketch.engine.eu](https://sketchengine.eu). Dostęp: 15.12.2022.
- SF: Skorupka S. 1967–1968. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa.
- SJPD: *Słownik języka polskiego*. 1958–1969. W. Doroszewski (red.). T. 1–11, Warszawa.
- SWil: *Słownik języka polskiego*. 1861. A. Zdanowicz i in. T. 1–2, Wilno. On-line: <https://eswil.ijp.pan.pl/index.php>, Dostęp: 15.12.2022.
- SW: *Słownik języka polskiego*. 1900–1927. J. Karłowicz i in. T. 1–8, Warszawa. On-line: <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/416371/display/Default>. Dostęp: 15.12.2022.
- Termińska K. 1992. *Metafora synestezyjna*. „Poradnik Językowy”, nr 3, s. 201–207.
- Walczak B. 1991. *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*. Poznań.
- Waliński J. 2005. [rozdz. II] *Typologia korpusów oraz warsztat informatyczny lingwistyki komputerowej*. [W:] *Podstawy językoznawstwa korpusowego*. B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.). Łódź, s. 27–41.
- WSFJP: Müldner-Nieckowski P. 2003. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa.
- WSJP-PWN: *Wielki słownik języka polskiego PWN*. 2018. Wersja elektroniczna.
- WSJP-PAN: *Wielki słownik języka polskiego*. P. Żmigrodzki (kier. projektu). On-line: <https://wsjp.pl>. Dostęp: 15.12.2022.
- Żmigrodzki P. 2005. *Słownik jako korpus tekstów – korpus tekstów jako słownik*. *Perspektywy polskiej leksykografii naukowej*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 3–14.

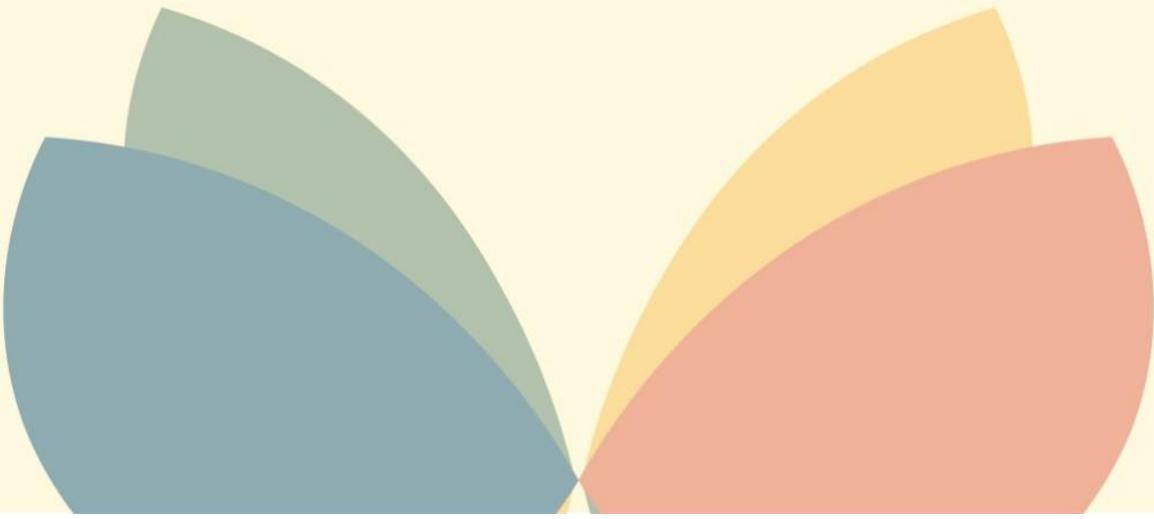
THE VILNIUS DICTIONARY OF 1861 – CULTURAL EPIPHENOMENON AS A BASIS FOR
RESEARCH INTO THE STABILITY OF THE PHRASEOLOGICAL STOCK (ON THE
EXAMPLE OF VERBS REFERRING TO THE SENSES)

Summary

The aim of this article is to show the possibilities of research into diachronic phraseology on the example of Polish. The first, theoretical part, briefly presents the value of the so-called Vilnius Dictionary as a starting point for the excerpting of multi-word lexical units. Then a method will be proposed, which can be applied to analyses connected with the evaluation of the stability of the phraseological resources of the Polish language (general dictionaries, language corpora). The second part, the interpretative part, contains the research material, which was extracted from the articles of verb entries naming basic human cognitive behaviours. From such a set, examples were selected and analysed using the research procedures proposed earlier.

III.

**Книжевни проучувања
во словенски контекст**

Неда АНДРИЋ

Филолошки факултет, Универзитет Црне Горе
Никшић, Црна Гора

ПОЈАМ ИНТЕЛЕКТУАЛЦА НА ЗАПАДУ И ПОЈАМ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У РУСИЈИ

Апстракт: У раду указујемо на почетке и развој интелегентског дискурса у Русији, као и на феномен интелектуалца и његову улогу у западној култури. Дат је преглед важнијих текстова који су се бавили овом темом и референтних мислилаца и културних дјелатника који су утицали на формирање и освјетљавање феномена интелегенције као специфично руског феномена. Такође смо указали на генезу термина интелектуалац и интелегент, на њихове сличности и битне разлике у оквиру свеprisутне и за руску културу, умногоме, одређујуће бинарне опозиције Исток – Запад.

Кључне ријечи: интелегенција, интелектуалац, Русија, Исток, Запад.

У раду који је пред нама покушаћемо да скицирамо идејно-традицијски и историјско-контекстуални садржај и значење појмова *интелегент* и *интелектуалац* као и из њих изведених појмова *интелигенција* и *интелектуалци*. Наиме, разумијевање прошлости увијек је повезано са садашњошћу, а самим тим и реактуелизацијом ових термина, њиховим тренутним значењем и отварањем новог хоризонта пред овим појмовима. У измијењеним друштвено-историјским и културним околностима оправдано се поставља и питање актуелности ових термина који су скоро два вијека били везани за антрополошки и хуманистички оквир. Ник Бостром у свом дјелу *Суперинтелигенција* од самог наслова указује на нови термин који отвара хоризонте и указује на нове границе значења. Ријеч је о машинским мозговима носиоцима суперинтелигенције који надмашују људске мозгове као носиоце опште интелигенције. Бостром даје следећу дефиницију овог појма: „Суперинтелигенцију за почетак можемо дефинисати као *било какву интелигенцију која у великој мери надмашује когнитивне учинке људи у скоро свим областима интересовања.*“ (Бостром 2018: 51) Уз тезу да ће биолошки људи чак и у оплемењеном виду бити превазиђени, Бостром из овог појма изводи још три облика суперинтелигенције: суперинтелигенцију брзине, колективну суперинтелигенцију и суперинтелигенцију квалитета. Појам суперинтелигенције нећемо

анализирати у нашем раду. Он нам је само послужио да укажемо на тренутни дискурс термина интелигенције и интелектуалаца и настајања новог семантичког поља. Оквир није више хуманистички, већ – трансхуманистички. Ово умногоме изазива песимизам у погледу будућности човјека и културе. То важи чак и у случају да суперинтелигенција у једном свом мањем сегменту буде и чувар људских вриједности.

Феномен руске интелигенције је, умногоме, повезан са бинарном опозицијом Исток–Запад. Шта се подразумева под појмом интелигенција, када је настао, која је разлика између интелигента и интелектуалца питања су која се директно тичу и наше савремене културе. Посебно ако узмемо у обзир да наш језик познаје и појам интелигента и појам интелектуалца, а да при томе не постоји јасна диференцијација значења. У *Рјечнику српског језика* уз ријеч *интелектуалац* стоји следеће: „Човјек великог образовања који се бави неком духовном активношћу, умним радом.“ (Вујанић 2007) А под одредницом интелигент стоји само: види *интелектуалац*. Дакле појмови интелигент и интелектуалац се свде на исто значење. Појам интелигент и од њега изведен појам интелигенција, не садрже, на први поглед, у себи етичку компоненту која би их разграничавала и давала им одређену предност на овом плану у односу на појам интелектуалац. Наравно, појам интелигенције, у вријеме изградње социјализма и комунизма, имао је на нашим просторима сличан контекст као и у тадашњем Совјетском Савезу. И код нас је постојала подјела на „непоштену“ и „поштену“ интелигенцију која је ишла уз синтагму „радни народ“. То индиректно упућује да семантичка поља ријечи интелигент и интелектуалац у стварности нису у потпуности подударна.

Интелектуалац и(ли) интелигент?

Термин *интелектуалац* који се употребљава у западној култури, очигледно, не садржи у себи у оној мјери етички и религиозни аспект који се умногоме подразумева под термином *интелигент*, термином уско повезаним са руском културом. Ноам Чомски одговорност интелектуалца везује за привилегије које интелектуалац обично ужива и та одговорност је утолико саразмјерно већа у односу на одговорност народа (Чомски 2019: 23). По мишљењу Ноама Чомског савремено значење појма *интелектуалци* у западном културном ареалу повезано је са афером Драјфус, протестним

писмом Емила Золе и „Манифестом интелектуалаца“ објављеним 1898. године. Интелектуалци у овом случају наступају као савјест народа, браниоци правде, то јесте, као они који се оштро супротстављају владајућем естаблишменту (Чомски 2019: 52). Ноам Чомски примјећује да је у деценијама након Другог свјетског рата практично нестало профил интелектуалца онакав какав је био формиран и уобличен у покрету *драјфусоваца*. Ову појаву Расел Џекоби везује за потпуно другачију улогу образовања, посебно универзитетског образовања. У периоду од 1920. до 1970. године број универзитетских професора у Сједињеним америчким државама порастао је са 5000 на 50 000 (Џекоби 2019: 122). Сразмјерно овоме порастао је и број универзитета. Бројни интелектуалци и писци су постали универзитетски професори који из позиција конформизма искључиво брину о својим каријерама, наступају на еснафским, ускоспецијалистичким конференцијама и пишу књиге и монографије читљиве и разумљиве уском кругу њихових колега:

У последњих педесет година манири и идиом интелектуалца су се преобразили. Млађим интелектуалцима шира публика више није потребна или је не желе; они су скоро искључиво професори. Њихов дом су кампуси; колеге су њихова публика; монографије и специјализовани радови су њихови медији. За разлику од ранијих интелектуалаца, они себе смештају у оквиру поља и дисциплина – са јаким разлогом. Њихови послови, напредовање и плате зависе од евалуације стручњака, а та зависност утиче на питања која постављају и језик којим се служе. Независни интелектуалци који пишу за образованог читаоца изумиру (Џекоби 2019: 119).

Све ово је допринијело да интелектуалци изгубе своју независност. Катедре, плаћена одсуства, редовни приходи, сигурност – преобликовали су живот интелектуалаца, а „преобликовање живота интелектуалаца преобликовало је и интелектуални живот.“ (Џекоби 2019: 123) Дакле, сужавање публике довело је и до процвата тзв. академског писања. Интелектуалци и писци који су своје раније каријере замијенили академским каријерама не обраћају се више широкој публици, нити образованијем слоју читалаца. Њихове теме немају етички предзнак, нити брину о култури као таквој и систему вриједности заснованом на култури. Ту нову генерацију је, према тврдњи Расела Џекобија, „занимала супстанца, а не форма. Академско писање се развило у нечитљива саопштења, заслаћена изразима

захвалности колегама и надређенима. Наравно нечитљиво академско писање није никаква новост; још једном, ствар је у размерама, не у новини“ (Џекоби 2019: 124). Интелектуалци, у првобитном значењу ове ријечи, типа Луиса Мамфорда, Едмунда Вилсона и осталих су нестали. Интелектуалци педесетих година 20. вијека су били публицисти, како то наглашава Расел Џекоби, писали су и обрађали су се образованој публици која је још увијек припадала култури неисквареној новцем и голим економским интересима. Наредне генерације су се одрекле говорног језика, ушле су у кампусе, жртвовале своју независност, а самим тим и могућност јавног обраћања (Џекоби 2019: 128).

Развој технике, науке и академизација културе довели су до прекида са традицијом, до прекида са култом. Знање лишено утемељења на великим идејама постало је само себи сврха и циљ. Ерих Фром, у овом контексту, запажа да никада до сада знање о великим идејама није било толико раширено у свијету као што је то данас, а да идеје никада нису биле неутицајније него што су то данас у нашој савременој цивилизацији (Фром 2019: 7). Фром оне који оглашавају идеје назива пророцима и додаје: „Пророци из старог завјета радили су управо то: објављивали су идеју да човек мора пронаћи одговор на своје постојање и да је тај одговор развој његовог разума и његове љубави, учећи да су понизност и правда неодвојиво повезане са љубављу и разумом (...) Човечанство није било изван њих већ у њима.“ (Фром 2019: 7) Дакле, пророци живе своје идеје. Прави интелектуалци, такође, живе своје идеје и бране кључне етичке принципе. За њих није на првом мјесту биографија, већ мисао и слободно мишљење. Двадести вијек и убрзана индустријализација, по ријечима Ериха Фрома, довели су нас на праг беживотне културе и неорганског: „Тај бирократски индустријализам тежи трансформисању људи у ствари. Тежи да природу замени техничким уређајима, органско неорганским.“ (Фром 2019: 14) Коријени овакве трансформације и деградације су у систему образовања који је у почетку био конципиран и заснован на усвајању знања, да би се, касније, трансформисао у систем савладавања препрека на путу до стицања дипломе или академског звања. На ову врсту прагматизма више пута је указивао Ноам Чомски, а у тексту „Неке мисли о интелектуалцима и школама“ позива се, између осталог, и на есеј Рандолфа Борна „Сумрак идола“. Рандолф Борн велику трансформацију интелектуалаца и интелектуалне свијести везује за

други свјетски рат: „Рат је открио млађу интелигенцију образовану у прагматичном духу, неизмерно спремну за менаџерско управљање стварношћу, једино неспремну за интелектуалну интерпретацију, или за идеалистичко усредсређивање на циљеве (...) Они су потпуно нова сила у америчком животу, производ трансформације факултета од образовања са нагласком на класичним студијама на предавања која наглашавају политичке и економске вредности.“ (Чомски 2019: 69) Едвард Саид, Расел Џекоби, Берtrand Расел, Ноам Чомски и многи други истакнути амерички интелектуалци током седамдесетих и осамдесетих година дошли су до увида и закључка да недостаје цијела једна генерација млађих интелектуалаца. Они се једноставно нису ни појавили, јер их није ни било. Њихово мјесто у последњој деценији 20. и првој деценији 21. вијека заузели су малобројним новинари у преосталим слободним новинама и часописима. Глас малобројних интелектуалаца остао је на маргини. Сам појам интелектуалац изгубио је првобитно значење у свијету гдје су успјешност и менаџерске способности једино мјерило и вриједност.

Појам интелигенције код словенофила и западњака

Да ли је феномен интелигенције настао и да ли је везан искључиво за један од ова два правца који се рефлектују у свим областима културног стваралаштва и друштвеног живота у Русији? Прије одговора на ово питање покушаћемо да што концизније укажемо на генезу појма *интелигенција*.

Појам *интелигенција* везује се за име Петра Боборикина, руског писца и публицисте, који је по сопственим тврдњама ову ријеч преузео из њемачког језика и, давши јој потпуно друго значење, почео је широко употребљавати у руском језику током шездесетих и седамдесетих година 19. вијека. Под интелигенцијом је Боборикин сматрао оне људе који су представници високе интелектуалне и етичке културе, а не оне који се баве само интелектуалним радом. За њега интелигенција представља посебан етички феномен и под интелигенцијом подразумијева људе различитих професија, занимања, политичких погледа и нивоа образовања. Оно што их обједињава није припадност одређеном друштвеном слоју, сталежу, еснафу, већ су то духовне и моралне вриједности. По тврдњама бројних истраживача овако проширено и умногоме измијењено значење ријечи *интелигенција* из Русије се поново вратило на Запад гдје је ушавши у широку употребу ријеч *интелигенција* почела да се

сматра чисто руском ријечју. Џејмс Билингтон износи другу хипотезу и сматра да је појам *интелигенција* први употребио Јохан Георг Шварц. Шварц је по тврдњи Билингтона „увео у руски језик различите облике латинских речи *intelligentia* i *intellectus*“ (Билингтон 1988: 462). Шварцова употреба ријечи *интелигенција*, преузета, могуће из њемачког, у посљедњим деценијама 18. вијека била је у контексту учења виших масонских редова да нека скривена, виша интелигенција управља свијетом. Билингтон доводи у сумњу тврдње Петра Боборикина, позивајући се на Поларда, да је он ријеч *интелигенција* први употребио 1866. године, јер ријеч интелигенција Иван Аксаков употребљава пет година раније. Билингтон долази до закључка да касније формирана представа о интелигенцији као вјеснику ослобођења цијелог човјечанства подсећа на хиљастичку идеју католичког богослова, ерзегете и мислиоца Јоакима из Фиоре по чијем увјерењу ће наступити „Треће Царство“, Царство Духа у коме неће људима управљати нужност, већ духовна интелигенција – *intelligentia spiritualis* и ријеч ће бити о царству слободе, савршеном друштву. Аксаков као један од истакнутих представника словенофилства могао би се, у овом случају, сматрати и оцем појма *интелигенција*. Међутим, пошто је ријеч *интелигенција* коју су употребљавали словенофили прије свега означавала све оно што је духовно у првом реду, свакако да се овај појам прије свега може везати за „народњаштво“ и остале токове блиске идеји западњаштва у руској мисли. Билингтон је изричит да је интелигенција створила доктрину народњаштва, те да је под покровитељством Николаја Михајловског као наследица Висариона Бјелинског 1868. године ова друштвена групација крштена као интелигенција (Билингтон 1988: 464). Михајловски у часопису „Савремени преглед“ покреће критичку рубрику под насловом *Писма руској интелигенцији*, а касније је наставља у „Отаџбинским записима“ који постају најважније гласило руске интелигенције. У „Отаџбинским записима“ уз Чернишевског и Скабичевског ту су још Салтиков-Шчедрин и Њекарасов. Они су у једињењу висина и дубина, народа и интелигенције видјели неминовност и једини пут напретка и развоја руског друштва. Ова идеја је довела до масовних одлазака интелигенције у народ крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година 19. вијека, одлазака на које је у свом „Звону“ тако упорно позивао Херцен. Борис Успенски у тексту „Руска интелигенција као специфични феномен руске културе“ сматра да је ријеч *интелигенција*, у смислу означавања групе

људи у социолошком контексту, прије свега полонизам, позивајући се на рјечнике Михелсона, Панфилова и Виноградова. Такође наводи свједочење Б. М. Маркевича да се ова ријеч најраније четрдесетих година 19. вијека појавила у руској штампи и да је преузета из пољског језика. Што се тиче енциклопедија, прво је ова ријеч присутна у пољским енциклопедијама (1873), док је у рјечницима обрнут случај: ријеч *интелигенција* и њено значење присутна је у другом издању *Рјечника* Владимира Даља из 1881. године, док се у рјечницима пољског језика појавила двадесетак година касније (Успенский 2002).

Тешко је пронаћи јединствено мишљење о томе ко је први интелегент који се појавио у Русији. По неким мишљењима могао је то бити Андреј Курбски, али он је напустио Русију и из перспективе првог руског политичког емигранта борио се против власти и апсолутизма Ивана Грозног. Поједини историчари руске друштвене мисли као првог интелегента и зачетника руске интелигенције именују Петра Великог. На примјер, Дмитриј Мерешковски у *Надирућем простаку* назива Петра првим руским интелегентом: „Па какво је то невиђено друштво или сталеж, или каста, нека вјера или завјера – јединствена у свијету? Није то ни каста ни вјера, ни завјера – то је све ово заједно, у једном – то је руска интелигенција. Одакле потиче? Ко је створио? Онај исти који је створио или тачније – родио нову Русију – Петар. Једном сам већ говорио и изнова понављам и остајем при томе: *Петар је први руски интелегент*. Он је утиснуо, исковао, као монете у бронзи, свој лик на крви и плоти руске интелигенције.“ (Мережковский 1991: 35). И Сергеј Булгаков пише да је интелигенција Петрова творевина (Булгаков 2011: 4). Бројне реформе Петра Великог (посебно у црквеној сфери) допринијеле су, и суштински су биле плодно тло за појаву позитивизма у епохи просвјетитељства за вријеме владавине Катарине Велике, као и рационализма и „ружичастог хуманизма“ у 19. вијеку који је умногоме довео до десакрализације самог начина живота у тадашњој Русији. Много више аргумената има да се првим интелегентом сматра Радишчев који је са својим *Путовањем из Петербурга у Москву* први, не само скренуо пажњу на проблем ропства у Русији, већ је стао у заштиту обесправљеног народа. Појаву Радишчева можемо посматрати у ширем контексту претходних Петрових реформи и увођења западноевропских вриједности у руски друштвени и културни ареал.

На суштинску разлику значења појма „интелигенција“ у Русији и на Западу јасно указује Николај Берђајев. Он сматра да је погрешно поистовјеђивати оно што на Западу називају „intellectuels“ са руским појмом „интелигенција“. На Западу „intellectuels – то су људи који се баве интелектуалним радом и стваралаштвом, прије свега научници, писци, умјетници, професори, педагози и остали“ (Бердяев 2006: 248). Са друге стране, у Русији

интелигенција је више личила на монашки ред или религиозну секту (...). Интелигенција је код нас била идеолошка, а не професионална и економска групација (...). Интелигенција је попримила расколнички карактер што је тако својствено Русима. Она је живјела у расколу са стварношћу која ју је окруживала и коју је сматрала злом стварношћу, и код ње се формирао фанатични расколнички морал (Бердяев 2006: 249).

Идеологизацију, тоталитарне црте и њихове изворе код руске интелигенције Берђајев види у стању руске душе: „Руска душа тежи цјеловитости, она се не мири са дијељењем свега по категоријама, она тежи ка Апсолутном и све жели да потчини Апсолутном и то је код ње религиозна црта. Али код ње лако долази до мијешања, она прихвата релативно за апсолутно, појединачно за универзално и тада пада у идолопоклонство.“ (Бердяев 2006: 251)

Георгије Федотов у једном од најреферентнијих радова посвећених овој теми *Трагедија интелигенције* истиче да је интелигенција искључиво руски феномен:

Руска интелигенција је јединствена и оригинална историјска појава. Оригинална је не само „руска“, већ и уопште, „интелигенција“. Као што је познато, та ријеч, то јест појава коју она означава постоји само у руском језику. Наравно, ако не говоримо о *intelligentia* философа која је за Дантеа, на примјер, приближно значила исто што и „бесплотних умова природа“. У наше вријеме европски језици позајмљују ту ријеч од нас у њеном руском значењу, али неуспјешно: код њих не постоји ствар која би могла бити названа тим именом (Федотов 1991: 67).

И Дмитриј Лихачов у писму написаном крајем 20. вијека *О руској интелигенцији* долази до истог закључка: „Интелигенција је чисто руски појам и његов саджај је, прије свега, асоцијативно-емоционални.“ (Лихачев 1993: 3) Аутор наглашава да је код руске

интелигенције присутна тајна слобода о којој су писали Пушкин и Блок, а проблем слободе и однос према овом проблему је најважнија околност везана за настанак руске интелигенције. Слично Лихачову и Михаил Лотман у раду *Интелигенција и слобода (допринос анализи интелигентског дискурса)* слободу види као једну од најважнијих и најболнијих тема руске интелигенције (Лотман 1997).

Интелигенција и народ

Ова синтагма одмах асоцира не само на бинарну опозицију, већ на двије обале које дијели огњена ријека. Русија од времена Светог Владимира па скоро све до времена Петра Великог је, како то добро запажа Георгиј Федотов, земља једне књиге (Федотов 1991: 74). А та једна књига је била Јеванђеље. Умногome је, по његовим ријечима, личила на невину, немушту дјевојку која још није успјела да се изрази. Иако је у древној Русији постојала високо развијена култура о чему свједоче величанствене грађевине цркава, храмова, иконе и различите иконописне школе и поједина дјела старе руске књижевности, није постојала развијена цивилизација. Камен темељац Санкт Петербурга и сјекира помоћу које је Петар симболично отворио „прозор ка Европи“, прозор оличен у овом „најфантастичнијем граду на земљи“ уједно су и истовремено са уздицањем империје били и камен раздора и сјекира која је расјекла руско биће на пола. Петар Велики, његова владавина и реформе оштро дијеле не само историју Русије, већ и културу и обичаје руског живота на два непомирљива дијела.

Подјела која се прво манифестовала унутар Цркве и црквеног живота пренијела се и на народ. Иванов-Разумник код интелигенције препознаје три особине које су по његовом мишљењу кључне: не припадање ниједном сталежу, не припадање ниједној класи и наглашена антимамолографанска орјентација (Иванов-Разумник 1997: 16–26). Међутим, Борис Успенски са правом указује на чињеницу да је свештенство у допетровској Русији имало, између осталог, образовно-васпитну и просвјетитељску функцију. Након Петрових реформи и епохе Катарине Велике са њеном занесеношћу француским просветитељством, управо се из редова свештеничких синова појављују интелигенти и интелигенција која се супротставља апсолутизму и залаже се за ослобађање сељака из феудалног ропства. Дакле, интелигенција, ипак није настала из племићког сталежа, нити из најбројнијег (сељачког слоја) из кога је тешко могла и да настане.

Већ је настала из трећег, свештеничког сталежа како то прецизно наводи Борис Успенски (Успенский 2002: 402). Скоро сви интелегинти „разночинци“ прошли су кроз семинарије. Побуна свештеничких синова против феудалног система у себи садржи и једну дубљу побуну. То је у суштини побуна против очева, или да се изразимо фројдовским језиком: то је побуна против оца. Једнако као што се Петар Велики побунио против насљеђа очева, тако је и интелигенција кренула истим тим путем. Путем који на крају доводи до освјешћивања и освјетљавања како мрачних дубина појединачне личности, тако и до освјетљавања тамних периода историје једног народа. Тај покушај зближавања са народом од времена Радишчева преко Бјелинског и разночинаца, народњачког и марксистичког покрета изгледао је као да је интелигенција пронашла језик помоћу кога се не само споразумијева, већ и суштински разумије са народом. Октобарски преврат 1917. године развејао је ове илузије. Интелигенција, свештенство и монаштво су били збрисани од истог тог народа који је, колико до јуче, пажљиво слушао ватрене ријечи својих бранитеља и који је само који дан раније смјерно стајао на литургији. Иван Иљин наглашава да интелигенција никада није разумјела народну душу, нити темеље на којима је почивала народна духовност. Није имала ништа да каже руском народу пошто је била религиозно мртва. То је један од главних разлога зашто је народ 1917. године кренуо за интернационалном полуинтелигенцијом умјесто за својом интелигенцијом. Патриотска хладноћа и недостатак националног самоосјећања довели су до тог дубоког јаза између интелигенције и народа, истиче Иљин и додаје: „Изгубивши вјеру у Бога, она је изгубила свети смисао своје отаџбине, а заједно са тим и саму отаџбину у њеном правом и великом значењу; због тога је њено разумијевање државности постало банално, плитко и безидејно. Интелигенција је изгубила религиозни смисао изграђивања државе и самим тим је у коријену искривила сопствену свијест. Њена душа је постала духовно обескоријењена.“ (Иљин 1993: 278) Руска стихија је опет, по ко зна који пут у историји, тријумфовала. Све је ово био знак да није било аутентичног разумијевања између народа који се обликовао у допетровско вријеме, вријеме „свете Русије“ и Петровог „дјетета“ – интелигенције која је са собом, по правилу, носила дух рационализма и индивидуализма.

Након тријумфа Октобра и деценија експанзије совјетске империје утемељене на богоборству дошло је до новог зближавања

народа и интелигенције, само овај пут на другачијим основама. Интелигенција и њени представници са монашком одлучношћу и чврстином стали су уз прогоњену цркву, народ, народну вјеру, културу, и начин живота који је окрутни комунистички државни апарат желио да збрише са лица земље и да као нову парадигму изгради свијет *homo sovieticus*. Управо је ово враћање интелигенције религиозним коријенима било знак и први вјесник буђења Русије и руске културе, народа и културе који од самих својих почетака гаје месијанску идеју о свом смислу постојања. Јелена Кузмина-Каравајева сматра да је руска мисао од почетка усредсређена на коначно разумијевање међусобног односа Бога и творевине, а месијански карактер руског народа одређује као „жеђ за оваплоћењем у животу божанске замисли о свијету. У поређењу са месијанским јудејским народом који је дао Богочовјека, руски месијански народ се нада и жели да да Богочовјечанство“ (Кузмина-Караваева 2004: 415). А интелигенција и култура прожете религиозним осјећањем свијета средство су на путу ка Богочовјечанству. И Дмитриј Мерешковски је истицао да снага руске интелигенције није у интелекту, већ у срцу и савјести. Мерешковски је вјеровао да је неопходна општа идеја која би ујединила интелигенцију, цркву и народ што је једино могуће уз истовремени друштвени и религиозни препород: „Ни религија без друштва, ни друштво без религије, већ само *религиозно друштво* може да спасе Русију.“ (Мерешковски 1994: 38) Али, треба напоменути да је Мерешковски у тријади односа власт – интелигенција – народ видио скоро безизлазно стање и трагичну судбину руске интелигенције: „Стање између два притиска: притиска самодржавног поретка одозго и притиска мрачне народне стихије која не мрзи толико, колико не схвата – одоздо.“ (Мерешковски 1994: 26)

Извјесно, пут ка преображају је пут на коме мора доћи до зближавања интелигенције и народа. Пут одрицања и аскезе на који су указивали руски религиозни мислиоци је, за сада, у нашој секуларизованој епохи у другом плану и често га је тешко препознати. Права интелигенција је, по њиховом мишљењу, та која треба да укаже на тај пут. Александар Солжењин је совјетску интелигенцију означио термином *образованштина* који је сам сковао указујући тиме да је нестао стари тип интелигента (Солженицын 1974). У савременој Русији, посебно након демократских промјена деведесетих година 20. вијека долази до, по нашем мишљењу, брисања суштинске разлике

између појмова *интелигенти* и *интелектуалац* у савременом зачењу ове ријечи. Велики број писаца и интелигената су деведестих година кооптирани од стране власти и постали су дио естаблишмента. Постали су и они, слично својим колегама са запада, професори на универзитетима било у Русији, било у иностранству. Етичка компонента и појам жртве и жртвовања који су били карактеристични за интелигента из 19. или 20. вијека тешко се могу препознати код савремених руских интелектуалаца. Данас је присутна подјела на либералне и конзервативне интелектуалце при чему су ови појмови до краја контаминирани дневнополитичким садржајем. Брига за опште добро или јавну ствар је, умногоме, у другом плану јер је у егоцентричном свијету све мање интересовања за Другог. Чак би се данас могла реактуализовати совјетска подјела на „техничку“ и „хуманистичку“ интелигенцију, при чему се за ову прву у совјетско вријеме везала одредница „поштена“, а ова друга је, по правилу, изазивала сумњичавост. Но, данас је и у Русији и на Западу све присутнија „техничка“ интелигенција или интелектуалци врло уске специјализације. Хуманистичке науке су све више на маргини што је умногоме довело до пресемантизације и термина *интелигент* и термина *интелектуалац*.

Кориштена Литература:

- Булгаков, С. 2011. „Героизм и подвижничество“, Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции. СПб.: Азбука-Аттикус, 38-102.
- Бердяев Н. А. 2006. *Духовные основы русской революции*. Москва: Аст.
- Вујанић, М. et al. 2007. *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Иванов-Разумник. 1997. *История русской общественной мысли*. В трех томах. Т.1. Москва: Республика, ТЕРРА.
- Ильин И. 1993. *О русской интеллигенции. Интеллигенция. Власть. Народ*. Антология. Москва: Наука. 275-281.
- Кузьмина-Караваева Е.Ю. (Мать Мария) 2004. *Жатва духа. Религиозно-философские сочинения*. СПб.: Искусство.
- Лихачев, Д. С. 1993. „О русской интеллигенции“, *Новый мир* № 2, 3-9.
- Лотман, М. Ю. 1997. „Интеллигенция и свобода (к анализу интеллигентского дискурса)“, Материалы международной конференции, Неаполь.
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/uspen/12.php
- Мережковский, Д. С. 1991. *Большая Россия*. Ленинград: ИЛУ.
- Мерешковски, Д. 1994. *Надирући простак*. Београд: Нова.

- Солженицын, А. И. 1974. „Образованщина“, *Из-под глыб. Сборник статей*. YMCA-PRESS. Paris, 217–259.
- Успенский, Б. А. 2002. *Этюды о русской истории*. СПб.: Азбука.
- Федотов Г. П. 1991. *Судьба и грехи России*. Т. 2. СПб.: София.
- Фром, Е. 2019. „Пророци и свештеници“, *Градац 211/212*, 7–15.
- Чомски, Н. 2019. „Одговорност интелектуалаца“, *Градац 211/212*, 23–41.
- Чомски, Н. 2019. „Одговорност интелектуалаца, још једном: коришћење привилегије да би се супротставило држави“, *Градац 211/212*, 41–51.
- Чомски, Н. 2019. „Неке мисли о интелектуалцима и школама“, *Градац 211/212*, 63–69.
- Цекоби, Р. 2019. „Одсуство интелектуалаца?“, *Градац, 211/212*, 117–129.
- Bilington, Dž. 1988. *Ikona i sekira*. Beograd: Rad.
- Bostrom, N. 2018. *Superinteligencija*. Novi Sad: Akademska knjiga.

ПОНЯТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ НА ЗАПАДЕ И ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ В РОССИИ

Резюме

В статье мы указали на генезис терминов интеллигенция и интеллигент на Западе и в русской мысли и русской культуре. Мы также отметили ключевые отличительные черты терминов интеллигент и интелектуал, существовавших на протяжении XIX и большей части XX века в свете вездесущей бинарной оппозиции Восток – Запад. Анализируя фундаментальные работы, посвященные феномену интелектуала на Западе и феномену русской интеллигенции, мы пришли к выводу, что в настоящее время семантические поля терминов интеллигент и интелектуал пересекаются и совпадают, а термины интелектуал на Западе и интеллигент в России претерпели изменения по отношению к своему смыслу, изначально существовавшем в культуре.

Миљивој БАЈШАНСКИ

Филозофски факултет

Нови Сад, Република Србија

ИМЕНОВАЊЕ ЈУНАКА У ОПУСУ ТЕШАНА ПОДРУГОВИЋА

Апстракт: Именовање је основна форма карактеризације лика. Номинацијом скоро сваког јунака у корпусу песама Тешана Подруговића – сваки јунак се издваја из колектива, постаје један и препознатљив. Јунаци добијају имена посредством номинационих формула које укључују: презиме, топоним, етноним, ознаку породичног или сродничког статуса, занимање, вршење одређене радње, ознаку друштвене, државне, војне или црквене хијерархије и особину која их краси. Принципом *poten est oten* истиче се дистинктивна карактеристика лика сваког јунака у песамама Тешана Подруговића.

Кључне речи: номинација, номинационе формуле, јунаци, дистинкција, Тешан Подруговић

Предмет овог рада су песме које је Тешан Подруговић, према предговору четвртој књизи *Српских народних пјесама*⁵¹(1883), испевао Вуку Стефановићу Караџићу. Реч је о двадесет јуначких песама (у корпус није укључена романса *Хајка Атлагића и Јован бећар*): *Женидба Душанова* (СНП II: бр. 29); *Марко Краљевић и Љутица Богдан* (СНП II: бр. 39); *Марко Краљевић и Вуча џенерал* (СНП II: бр. 42); *Цар Лазар и царица Милица* (СНП II: бр. 45); *Женидба Марка Краљевића* (СНП II: бр. 56); *Марко Краљевић познаје очину сабљу* (СНП II: бр. 57); *Марко Краљевић и кћи краља арапскога* (СНП II: бр. 64); *Марко Краљевић и Арапин* (СНП II: бр. 66); *Марко Краљевић и Муса Кесеџија* (СНП II: бр. 67); *Марко Краљевић и Ђемо Брђанин* (СНП II: бр. 68); *Женидба Ђурђа Смедеревца* (СНП II: бр. 79); *Женидба Поповић Стојана* (СНП II: бр. 87); *Женидба Тодора Јакшића* (СНП II: бр. 94); *Новак и Радивој продају Грујицу* (СНП III: бр. 2); *Женидба Ива Голотрба* (СНП III: бр. 18); *Женидба Стојана Јанковића* (СНП III: бр. 21); *Женидба Ивана Ришњанина* (СНП III: бр. 34); *Сењанин Тадија* (СНП III: бр. 39); *Ришњанин хаџија и Лимун трговац* (СНП III: бр. 68); *Поп Црногорац и Вук Копривица* (СНП IV: бр. 3) и песма *Наход Симеун* (СНП II: бр. 14), која припада тзв. приповедној епизи, односно ономе што Латковић

⁵¹ У раду се за назив збирке користи акроним СНП.

зове и песме причалице. Свесни смо, притом, да је ово одређење у приличној мери условно, будући да је свака епика по својој природи приповедна, али смо га прихватили под утицајем Латковићеве класификације (Латковић 1975: 225–287). Приповедна епика, дакле, има одлике епске песме – наративност, хронолошки редослед, поступност – али се, за разлику од јуначке песме, не бави историјским или псеудоисторијским збивањима важним за живот заједнице него преиспитује религијски, морални, вредносни систем (шта је грех, које су његове последице, како се он може искупити). Конкретно, песма *Наход Симеун* би се могла, према Латковићевој класификацији, прецизније сврстати у религиозно моралистичке легенде у стиху.

Овим песмама су као део корпуса придружене и песме *Марко Краљевић* и *Филип Маџарин* (СНП II: бр. 59) и *Грујица и паша од Загорја* (СНП III: бр. 5), које Владан Недић такође сматра Тешановима, а ми сматрамо да и атрибуције јунака у овим песмама потврђује његову претпоставку.

О Тешану Подруговићу прве информације добијамо од Вука Стефановића Караџића.⁵² Вук износи оскудне, али драгоцене податке о овом певачу. Ширу биографију Подруговића даје Владан Недић у својој књизи *Вукови певачи*. Тешан Подруговић је био Вуков омиљени певач. Рођен је у селу Казанци у Гацку, у Босни. По оцу му је презиме Гавриловић. Надимак Подруг или Подруговић долази отуда „што је био врло велики, тј. по другога човека” (Караџић 1954: 12). Тешанова *величина* имплицира потенцијално двоструку вредност: физичку величину и духовни квалитет. Тешан се, колико се зна, бавио трговином, али је, као двадесетпетогодишњак, око 1800. године, бранећи девојку из родитељске куће, убио неког Турчина, па је морао напустити кућу и одметнути се. Био је хајдук на гласу и, према предањима и оскудним подацима, одликовало га је велико јунаштво. Осећање правде прати јунаштво овога певача, који је једном приликом напустио хајдучку дружину јер му је харамбаша био учинио неку неправду, а он је није могао истрпети. Може се претпоставити да је био скроман, пошто никада није пожелео да буде харамбаша, иако је због јунаштва и физичке снаге имао реалне шансе за ту позицију.

У Србију је пребегао 1807. године. Учествовао је у Првом српском устанку и у бојевима на Дрини. Пре 1813. године био је

⁵² У предговорима прве и четврте књиге Српских народних пјесамa (Караџић 1953: 28 и Караџић 1954: 11–13).

напустио дрински логор. Прелази у Срем, живи у Сремским Карловцима, где га Вук затиче 1815. године. Тамо је живео у сиромаштву, секао је и продавао трску како би се прехранио. Тада Тешан има око четрдесет година (Караџић 1953: 28 и Караџић 1954: 12). Каже Вук да је Тешан Подруговић био паметан човек, приповедао је „којешта весело и шаљиво”, а стално био озбиљан и намрштен, „и као ајдук, поштен човек” (Караџић 1954: 13). Увиђа се Вуков амбивалентан однос према хајдуцима. Вуково мишљење о хајдуцима није идеализовано и „романтизовано” величање бораца за слободу, али је Тешана волео као певача и ценио као човека.

Године 1816, на лето, Подруговић одлази назад у Босну, у намери да нађе ново занимање. Међутим, није му то пошло за руком јер је с неким људима убио бегла Омеровића, па се морао опет одметнути у хајдуке. Није био ухваћен иако су за њим дуго слате потере. Одлучује да се врати за Србију. Враћа се у групи неких кириџија. У току пута улази у спор са неким Турцима и убија их. Не успева да побегне неозлеђен, рањен је и Турци га сустичу, задобија још једну рану. Успео је да побегне у планину, али накратко, јер су га ране приморале да се спусти у село, где је после неколико дана умро, око 1820. године. Портрет Тешана Подруговића обликован у студији Владана Недића има призвуче легендарног. Ово и сам Недић аргументује наводима да је Тешан Подруговић осећао велику сродност са легендарним ликом епског Марка Краљевића, кога у Тешановим песмама красе сличне особине.

Тешан Подруговић је Вуку (према његовом сведочењу) саопштио двадесет две песме и две приповетке, али је, како Вук наглашава, знао још „стотину пјесама”, пре свега, хајдучких и ускочких. Вук није ни од једног другог певача забележио толико песама колико је од Тешана. Владан Недић закључује да заступљеност главних мотива – женидбе и љубави – у овим песмама оцртава хајдукову жељу за женом и кућиштем. Вук каже да је Тешан свирао гусле, али није певао песме већ их је казивао и истиче да није срео певача као што је Тешан Подруговић: његова песма је свака добра, а специфичност казивања песама омогућавала му је да разуме и осећа песме – јер је пазио „на ред и на мисли” (Караџић 1953: 28). Тешанове песме одликују се хумором што је релативно ретка појава у нашој народној књижевности.

Овај Вуков певач је знао „лијепо и по реду казати” песму. То се лепо види на примеру песме *Наход Симеун*. Ово је једина песма у

разматраној грађи која није јуначка. Она је у својој бити религиозна легенда. Од хагиографског жанра и житија Павла Кесаријског⁵³ и епске варијанте која ово житије у потпуности прати (СНП II: 15), Подруговић је начинио епску песму, која се по радњи и, нарочито, карактеризацији јунака приближава јуначкој песми. Од варијанте *Женидбе Душанове*⁵⁴ Тешан прави нову варијанту песме, дарујући главном јунаку племенитост. Исто тако је и Бошку Југовићу удахнуо живот у песми. Лик Марка Краљевића певач доводи до савршенства, управо градећи лик према самоме себи (Кољевић 1974: 177–199).

Владан Недић закључује да је Тешан вршио итервенције и у песми *Ришњанин хаџија и Лимун трговац*. У тој песми је дат опис вођења сватова од Праче до билећких Корита, њихово ноћење у старим хановима – што је, сматра Недић, заправо, пут којим је Тешан Подруговић некада путовао тргујући. Аргумент више јесте да се споменути топоними не јављају у ранијој варијанти песме. Животно искуство које је стекао битисањем у Романији и Гласинцу дало је повода да ове географске одреднице унесе у песме *Новак и Радивоје продају Грујицу и Ришњанин хаџија и Лимун трговац* (Недић 1990: 20).

У српским усменим епским песмама јунаци су, превасходно, именовани по принципу *nomen est omen*. Дајући име јунаку казује се не само ко је он већ и какав је, стиче се моћ над њим (Шевалије, Гербран 1989: 204) и дарује му се скуп особина, које одређују природу јунака, које одређено име носи. Дакле, „епско име се ‘пуни’ одређеним садржајима, карактерним особинама, темпераментом, емоцијама, испољава се у конфликтним ситуацијама” (Самарџија 2008: 19) и „активира одговарајући хоризонт очекивања” (Самарџија 2010: 11). То је основна форма карактеризације лика, тиме се јунак издваја из колектива, постаје један и препознатљив. Функција и значење имена могу бити и показатељ сложених односа према митском, историјском и социјалном (Пешикан Љуштановић 1998: 49–50).

⁵³ Павле Кесаријски је био светитељ из 6. века, његово житије сачувано је у рукопису из 17. века, као и прича о папи Гргуру, у зборнику прича званом Златна легенда (*Legenda aurea*). Иако је у житију јаче наглашена хришћанска порука и развијенија биографска прича – знатна су садржинска подударња: Павле је дете брата и сестре, бачено у море с књигом која открива његово порекло, отхране га калуђери, царица узме за мужа, открије се грех, испашта у стубу док кључеви „изађу из воде”, налазе га светлог као сунце и мироточивог, предаје душу Богу за три дана (Павловић – Маринковић 1975: 223–226).

⁵⁴ Новаковић 1883: 644–648.

Захваљујући формулама⁵⁵ номинације које теже стабилности имена јунака, Марија Клеут је издвојила моделе именовања ликова (Клеут 1998а: 280–281), које смо преузели и за испитивање именовања јунака у песмама Тешана Подруговића:

1. име + презиме,
2. име + топоним,
3. име + етноним,
4. име + ознака породичног/сродничког статуса,
5. име + ознака занимања,
6. име + *nomina agentis*,
7. име + ознака друштвене, државне, војне или црквене хијерархије,
8. име + особина.⁵⁶

1. Име + презиме

Овај модел номинације јунака заступљен је у именима: Вукашин и Петрашин Војиновић (СНП II: бр. 29), Земљић Стјепан (СНП II: бр. 56), Дебелић Новак (СНП II: бр. 79), Новаковић Грујо (СНП II: бр. 79, III: бр. 5), Обилић Милош (СНП II: бр. 79, 87), Поповић Стојан (СНП II: бр. 87), Мандушић Вук (СНП II: бр. 87), Јакшић Тодор (СНП II: бр. 94), Звијездић Иван (СНП II: бр. 94), Јанковић Стојан (СНП III: бр. 21), Копривица Вук (СНП IV: бр. 3), Бошко Југовић (СНП II: бр. 45), Југовић Војин (СНП II: бр. 45), Вук Бранковић (СНП II: бр. 45), Љутица Богдан (СНП II: бр. 39), Бановић Страхиња (СНП II: бр. 45). На граници имена и презимена и именовања јунака по моделу име + ознака друштвене, државне, војне или црквене хијерархије стоји име Марка Краљевића, које је заступљено у највећем броју Тешанових песама (СНП II: бр. 29, 39, 42, 56, 57, 59, 64, 66, 67, 68, 79, 87).⁵⁷

Наиме, „Краљевић’ није Марку право презиме, него значи управо ‘краљев син’, али се данас осјећа као презиме” (Маретић 1966: 301). Интересантно је да је име Марка Краљевића заступљено у тринаест песама које је Тешан Подруговић испевао о њему, а да овај јунак није задобио стални епитет; исто важи за једног од најславнијих јунака српске епике Милоша Обилића. Ни он није добио стални епитет (Маретић 1966: 71). Маркова титула прераста у презиме и тежи да се фиксира уз његово име, да се не понавља уз друга имена, или не

---

⁵⁵ Термин *формула* користимо по дефиницији Пери-Лордове теорије (Лорд 1990: 67–125).

⁵⁶ Могућ је и обратни редослед чинилаца у номинацији ликова епске усмене књижености.

⁵⁷ Усамљена је варијанта Марко Краљевић (СНП II: бр. 66).

буде често уз имена других епских јунака усменог фолклора.⁵⁸ Презимена која се појављују два или девет пута, у устаљеним квантификацијама, јесу Војиновић и Југовић, али се тада ради о браћи или најближим сродницима (Клеут 1998а: 285).

2. *Име + топоним*

Имена одређена крајем/градом/селом јесу: од Прилипа Марко (СНП II: бр. 39,56,57,64,67), Реља од Пазара (СНП II: бр. 39,79), Милош од Поцерја (СНП II: бр. 39,42), Иван од Звијезде града (СНП II: бр. 94), од Јањока Голотрбе Иво (СНП III: бр. 18) или од Јањока Иво (СНП III: бр. 18), од Барата Мујо (СНП III: бр. 18), од Сења Тадија, (СНП III: бр. 39), Лимун од мора трговац (СНП III: бр. 68), паша од Загорја (СНП III: бр. 5), од Добуја Мујо (СНП III: бр. 34). Поред именовања која наглашавају припадност јунака одређеном простору (од + простор) овде спадају и презимена једнака имену места или области, попут: Топлица Милан (СНП II: бр. 42,79) или Сибињ Јанко (СНП II: бр. 87). Ови топоними маркирају станиште јунака и његову улогу заштитника и држаоца одређеног простора, а у песме уносе сугестију просторне дисперзије.

3. *Име + етним*

Овом моделу као релативно усамљени примери припадају Муса Арбанаса (СНП II: бр. 67), Филип Маџарин (СНП II: бр. 59), млађано Бугарче (СНП II: бр. 29), црни Бугарин (СНП II: бр. 29), млад Бугарин (СНП II: бр. 29), бијело Латинче (СНП II: бр. 29), када је реч о етниму схваћеном у ужем смислу, као име народа. Када је реч о етниму у ширем смислу, који означава становника неке области или града, овде би спадало више имена: Ђаковица Вук (СНП II: бр. 29), Нестопољац Јанко (СНП II: бр. 29), Косанч ић⁵⁹ Иван (СНП II: бр. 42, 79), Ђемо Брђанин (СНП II: бр. 68), Сибињанин Јанко (СНП II: бр. 79), Реља Бошњанин (СНП II: бр. 79), Новљанин Алија (СНП III: бр. 34), Ришњанин Иван (СНП III: бр. 34), Сењанин Тадија (СНП III: бр. 39), Котарац Јован (СНП III: бр. 39), Пивљанин Бајо (СНП III: бр. 68), Смедеревац Ђуро (СНП II: бр. 79).

Да је тако ефектно потврђује Милошево поигравање именима шићарџија и уношење у песму онога по чему су Ђаковица, Нестопоље или Пријепоље познати. Када Милош удара буздованом шићарџије, поручује Ђаковици Вуку: „Толики ти родили гроздови / У питомој

⁵⁸ Презиме Краљевић се јавља код Тешана још уз Краљевића Михајла у *Женидби Ивана Ришњанина* (СНП III: бр. 34).

⁵⁹ Косаница је река и област око ње на граници историјске области Вука Бранковића.

твојој Ђаковици!" (СНП II: бр. 29), где се Ђаковица издваја по обиљу винове лозе. Нестопољца Јанка удара у груди казујући: „Толике ти јабуке родиле / У питому Нестопољу твоме!" (СНП II: бр. 29), чиме истиче питомост и плодност Нестопоља. Милош момчету Пријепољчету поручује „Повали се међу ђевојкама, / Ђе с' оteo коња од Бугара" (СНП II: бр. 29), што даје информацију да је Пријепоље познато по лепим девојкама. Преко места којима припадају, шићарције се тако посредно везују за нејуначки животни домен.

4. Име + ознака породичног/сродничког статуса

Именоване посредством породичног/сродничког статуса обележава јунаке: дијете Милош (СНП II: бр. 29), Велимир дијете (СНП II: бр. 42), син Велимир (СНП II: бр. 42), дијете Грујица (СНП II: бр. 79, III: бр. 2,5), дијете Стјепан (СНП II: бр. 94), чича Радивој (СНП III: бр. 5). Одређење *дијете* у овом моделу номинације тумачимо у својству старосне доби јунака, али и његовог сродничког односа према лику који га тако именује или у чијој се пратњи или дружини налази.⁶⁰ Милош је дијете у односу на свог ујака, Велимир заузима улогу детета наспрам свог оца Вуче џенерала, исту улогу имају дијете Грујица спрам оца Новака и дијете Стјепан, које нема ни дванаест година, у спрези са својим старијим братом Тодором Јакшићем, који је стасао за женидбу.

5. Име + ознака занимања

Маркирање имена занимањем уочено је код имена: Милош чобанин (СНП II: бр. 29), Новак ковач (СНП II: бр. 57,67), који има надимак Ново, Лимун трговац (СНП III: бр. 68). И када је реч о Милошу и када је реч о Лиму/Лимуну, ово би могло указивати и на статус иницијанта (види, Ван Генеп 2005), односно на „предјуначки статус" лика: Лимо је трговац који купује своје раскошно оружје, а не стиче га, бар на почетку песме, у јуначком агону, Милош је чобанин којег моћни јунак не познаје, а током песме открива се и доказује као царски сестрић и (потенцијално) змајевит јунак.⁶¹

6. Име + *nomina agentis*

Имена која означавају вршиоца неке радње или носиоце занимања не могу се лако диференцирати од имена која имају уз себе

---

⁶⁰ Овде се, у суштини укрштају узрасно одређење (дете) са значењем нечије дете, син, унук, сестрић или синовац. Опширније о томе види Перић 2020: 45-46, Перић 2011: 5-7. Такође: Браун 2004: 34, Пешикан Љуштановић 2007: 154.

⁶¹ Балачко војвода каже „ја га знадем и он ме познаје".

занимања, те смо под именице *nomina agentis* сврставали извршавање уопштене радње. Каталог комбинације имена и *nomina agentis* обухвата имена: Муса Кесеџија⁶² (СНП II: бр. 67), слуга Богосав (СНП II: бр. 68), роб Драгокуп (СНП III: бр. 2) (измишљено име од драг и купити), слуга Милутин (СНП II: бр. 45), слуга Голубан (СНП II: бр. 45).

7. *Име + ознака друштвене, државне, војне или црквене хијерархије*

Овај модел номинације обухвата имена: српски цар Стјепан (СНП II: бр. 29), цар Србљанин (СНП II: бр. 29), цар Лазар (СНП II: бр. 45), српски кнез Лазар (СНП II: бр. 45), Мијаило краљ (СНП II: бр. 29), краљ Шишманин (СНП II: бр. 56), млетачки краљ Мијаило (СНП II: бр. 87), краљ Вукашин (СНП II: бр. 57), Балачко војвода (СНП II: бр. 29), Тодор везир (СНП II: бр. 29,79), Ђуприлић везир (СНП II: бр. 67), Милош [наша] поглавица, (СНП II: бр. 29), Вуча џенерал (СНП II: бр. 42), Глумац Осман ага (СНП III: бр. 18), Лички Мустај бег (СНП III: бр. 21), Комнен барјактар (СНП III: бр. 39), Хасан ага Куна (СНП III: бр. 39), Ришњанин⁶³ хаџија (СНП III: бр. 68), Дурмиш бег (СНП III: бр. 68), Лимун харамбаша (СНП III: бр. 68), ага Мустаф ага или Тура Мустаф ага (СНП II: бр. 57), поп Црногорац (СНП IV: бр. 3), Милош војвода (СНП II: бр. 45), турски цар Мурат (СНП II: бр. 45), змај деспот Вук (СНП II: бр. 59), Милутин кнез (СНП III: бр. 5), паша од Загорја (СНП III: бр. 5), челебија Грујо (СНП III: бр. 5), паша Брђанин (СНП III: бр. 5).

8. *Име + особина*

Скупина имена која подразумева особине јунака које мотивишу њихово именовање јесу: Наход Симеун (СНП II: бр. 14) (надимак Симо)⁶⁴, млађано Бугарче (СНП II: бр. 29), црни Бугарин (СНП II: бр. 29), млад Бугарин (СНП II: бр. 29), бијело Латинче (СНП II: бр. 29)⁶⁵, стари Топлица (II: 42), стари Југ Богдан (СНП II: бр. 45), дели Муса (СНП II: бр. 67), црни Арапин (СНП II: бр. 64,66), нејачак Стјепане (СНП II: бр. 94), дели Радивоје (СНП III: бр. 2), стари Џафер бег (СНП III: бр. 2), каурин Марко (СНП II: бр. 57), проклети Вук (СНП II: бр. 45), Старина

⁶² Кесеџија је „друмски разбојник, човек који вреба и напада путнике на друмовима, насилник, силовит човек“ (РМС II: 700).

⁶³ Етнонимна одредница овде функционише као име/презиме.

⁶⁴ Наход Симеун је „уобичајено име за родосквног грешника“ (Пешић, Милошевић Ђорђевић 2011: 170); оно се потпуно раздвојило од имена цара Немање, за чије монашко име се узевује атрибуција грешника и мотив инцеста који је почињен у незнању (Самарџија 2008: 209).

⁶⁵ Ова имена несумњиво припадају категорији етнонимских имена, али смо одлучили да их ипак и овде поновимо, полазећи од прептоставке да је са становишта значења у њима доминантна особина која им се приписује. Рецимо, *црном* Бугарину супротставља се *бијело* Латинче.

Новак (СНП III: бр. 2,5), Стари Новак (СНП II: бр. 79), нејачак Стјепане (СНП II: бр. 94). Овде би, потенцијално, могло припадати име Реља Крилатица (СНП II: бр. 79, 87), као ознака крилатости, која јунака издваја и чини битно другачијим.

Марија Клеут (1998а) истиче да се повезаност стварносне и поетске патронимике најбоље огледа у грађењу презимена, те наводи три категорије презимена у епским народним песмама: деантропонимна, детопонимна и деапелативна. Деантропонимна презимена јесу презимена која су изведена од имена оца, и у тој појави „треба тражити израз патријархалности” (Клеут 1998а: 282). Презимена која спадају у ову скупину јесу: Војиновић (Војиновићи су синови старог Војина), Југовић (Југовићи су синови старог Југ Богдана), Новаковић (Грујо Новаковић је Новаков син), Јакшић (историјски потомци Јакше, војводе Ђурђа Бранковића – Пешић, Милошевић Ђорђевић 2011: 103), Мандушић (Вук Мандушић – Клеут 1998а: 282), Јанковић (отац Стојана Јанковића је Јанко Митровић – Пешић, Милошевић Ђорђевић 2011: 103).

Детопонимна презимена су у вези са „значајном улогом топонимских ознака и простора у поетици усмене епике: јунака карактерише (издваја од осталих) држава/крај/град/село или народ/племе” (Клеут 1998а: 282), њима се представља двострука конкретизација: именом и географским простором (Клеут 1998б: 29). У њих сврставамо: Арапин, Арбанас (Муса Арбанас), Лички (Мустај бег лички), Маџарин (Филип Маџарин), Нестопољац (Јанко Нестопољче), Новљанин (Новљанин Алија), Ришњанин (Иван Ришњанин), Сењанин (Сењанин Тадија), Сибињанин (Сибињанин Јанко), Смедеревац (Смедеревац Ђуро), Топлица (Топлица Милан) (Клеут 1998а: 282).

Посебну пажњу треба обратити на значења речи *каурин* и *Латинин* у народним песмама и у тим оквирима патронимских ознака из њих изведених. Употребом етронимских ознака у народној песми успостављају се стереотипизирана значења; презимена са етронимским основама узрокују стереотипизирану карактеризацију лика (Клеут 1998а: 283), попут „Вели њему Туре Мустаф-ага: / Бе не лудуј, каурине Марко” (СНП II: бр. 57), где *каурин* представља погрдно означавање немуслимана у изражавању муслимана⁶⁶ и „Латини су варалице старе” (СНП II: бр. 79).

---

⁶⁶ Види, РСКНЈ IX: 354.

Поетска функционалност огледа се у избору деапелативних презимена. Ова презимена састоје се од зоонимске основе, и она су синонимна називима три животиње: коња, орла и сокола. Основа презимена Милоша Обилића јесте Кобилић за ког се верује да га је кобила ојдребила (Клеут 1998а: 283), мада се у *Српском рјечнику* Вука Карацића даје и друго тумачење: „Међер⁶⁷ обила мајка, родила обила јунака” (Карацић 1818: 176).

Презиме настало од географског термина јесте и презиме Ђема Брђанина (СНП II: бр. 68). Док је презиме Стојана Поповића (СНП II: бр. 87) пореклом из црквене хијерархије, а Марково презиме, настало од ознаке државне хијерархије, долази отуд што је он син краља Вукашина (види, Клеут 1998а: 284). „Већина ликова са презименима у којима је номинација настала на основу неке особине у структури радње понаша се у складу са том особином” (Клеут 1998а: 284), попут Ива Голотрба⁶⁸, који је осликан као лоше обучен јунак, за Рељу Крилатицу се верује да уме да лети, Љутица Богдан је у народној песми љутит човек, Старина Новак или Стари Новак је стар човек (види, Клеут 1998а: 284).

Именовање је у усменој епици један од најбитнијих начина карактеризације лика. Именовањем певач јунаку „удахњује живот”. Именовање је прва основна информација коју добијамо о јунаку: сазнајемо ко је јунак, одакле је, шта је у социјалном смислу. Та информација упућује нас на функцију и значење имена јунака. Именовањем је представљен хоризонт очекивања карактерне структуре лика, која се поклапа са јунаковим поступцима. Име је обележено: презименом, топонимом, етнонимом, ознаком породичног или сродничког статуса, занимањем, вршењем одређене радње, ознаком друштвене, државне, војне или црквене хијерархије и особином која га краси. Остварује се принцип *nomen est omen*, чија је доследност константна и помаже осталим јунацима који улазе с именованим јунаком у конфликтне ситуације. Да је именовање важно, показује нам пракса именовања скоро свих ликова у песмама, и главних и споредних ликова. Јунак с тим и таквим именом постаје онеобичен, и, пре свега, маркиран у заједници; дакле име постаје дистинктивна карактеристика лика. Он тада бива издвојен из каталога јунака, и именовање му помаже при портретисању, где сваки

⁶⁷ „Речца за појачавање тврдње, исказа (обично кад се у причању прелази на даље излагање, после неког задржавања или уметања) а. збиља, заиста, стварно, богме” (РСКНЈ XII: 303).

⁶⁸ „Голотрб – 1. који је гола трбуха; слабо одевен” (РМС I: 526).

јунак постаје један, при чему један означава јединственост лика и његову непоновљивост.

Списак извора

- СНП II – Караџић, В. Стеф. 1988. *Српске народне пјесме*. Књига друга (1845). Сабрана дела Вука Караџића, књига пета. Приредила Радмила Пешић. Београд: Просвета.
- СНП III – Караџић, В. Стеф. 1988. *Српске народне пјесме*. Књига трећа (1846). Сабрана дела Вука Караџића, књига шеста. Приредио Радован Самарџић. Београд: Просвета.
- СНП IV – Караџић, В. Стеф. 1986. *Српске народне пјесме*. Књига четврта (1862). Сабрана дела Вука Караџића. Књига седма. Приредио Љубомир Зуковић. Београд: Просвета.

Коришћена литература

Ћирилица:

- Браун, М. 2004. *Српскохрватска јуначка песма*. Предео с немачког Томислав Бекић. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Караџић, В. Стеф. 1818. *Српски рјечник: истолкован њемачким и латинским ријечма*. Беч: Штампарија Јерменског манастира.
- Клеут, М. 1998а. „Презимена у народним епским песмама”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 279–285.
- Кољевић, С. 1974. *Наш јуначки еп*. Београд: Нолит.
- Латковић, В. 1975. *Народна књижевност*. Приредиле Радмила Пешић и Нада Милошевић Ђорђевић. Београд: Научна књига.
- Лорд, Б. А. 1990. *Певач прича I*. Превела с енглеског Слободанка Глишић. Београд: Идеа – Просвета.
- Недић, В. 1990. *Вукови певачи*. Предговор и приређивање Радмила Пешић. Поговор Славица Гароња. Београд – Нови Сад: Рад – Будућност.
- Павловић, Д., Маринковић, Р. 1975. *Из наше књижевности феудалног доба*. Београд – Нови Сад: Просвета – Будућност.
- Перић, Д. 2011. „Млад јунак у српској усменој епској поезији – фазе у одрастању и изазови иницијације”, *Детињство*, [год. 37. бр. 1. 3–12](#).
- Перић, Д. 2020. *Поетика времена српских усмених епских песама: предвуковска бележења и збирке Вука Караџића*. Нови Сад: Академска књига.
- Пешикан Љуштановић, Љ. 2007. „Карактеризација епског јунака бојом”. *Станаја село запали*. Нови Сад: ДОО Дневник – Новине и часописи, 144–155.
- Пешић, Р., Милошевић Ђорђевић, Н. 2011. *Народна књижевност: речник*. Крагујевац – Београд: Лира – Златна земља.

- Самарџија, С. 2008). *Биографије епских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Самарџија, С. 2010). „Усмени жанр и јунак у семантичкој активности”, *Ликови усмене књижевности*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 7–27.
- РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске*. Ур. Михаило Стевановић, I–II. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967.
- РСКНЈ IX – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Ур. Михаило Стевановић, IX. Београд: Српска академија наука и уметности, Култура, 1975.
- РСКНЈ XII – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Ур. Михаило Стевановић, XII. Београд: Српска академија наука и уметности, Култура, 1984.

Латиница:

- Kleut, M. 1998b. „Ime i žanr u narodnoj poeziji”, *Folklor u Vojvodini*, sv. 10, 22–31.
- Maretić, T. 1966. *Naša narodna epika*. Београд: Nolit.
- Novaković, S. 1883. *Ein Beitrag zur Literatur der serbischen Volkspoesie*. Berlin – Lajpcig: Weidmannsche Buchhandlung – Druck von Breitkopf & Härtel.
- Pešikan Ljuštanović, Lj. 1998. „Imenovanje junaka – Vuk Grgurević Branković”, *Folklor u Vojvodini*, sv. 10, 46–52.
- Ševalije, Ž., Gerbran, A. 1989. *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Загреб: Nakladni zavod МН.

ИМЕНОВАНИЕ ГЕРОЯ В КОРПУСЕ СТИХОВ ТЕШАНА ПОДДРУГОВИЧА

Резюме

Именованіе являється основною формою характеристики персонажа. Номінуруючы почти кожнаго героя в корпусі стихів Тешана Поддруговича, герой виділяється із колектива, становиться єдиним і узнаваемим. Герої именується по формулам номінації, включаючим: фамилію, топонім, етніонім, означення сямейнаго или родственнаго положення, род занятій, совершение определенаго действия, означення соціальної, государственной, воинской или церковной ієрархії и характеристику, которая их украшает. Принцип *nomen est omen* підчеркивает саомытность кожнаго героя в стихах Тешана Поддруговича, где он становиться єдиним и неповторимим в колективе.

Марија ГОРЃИЕВА - ДИМОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија

ОБВИНЕТА: ВЈЕРА ГРАН КАКО АПОКРИФНА ИСТОРИЈА

Апстракт: Поаѓајќи од премисата дека една од доминантните тенденции во современата литература и култура се интердискурзивните односи меѓу книжевноста и историјата, овој труд истражува една од постапките на афирмација на таа интердискурзивност – апокрифната историја. Теоретската рамка на истражувањето ја сочинуваат концепциите на Брајан Мекхејл за апокрифната историја како една од постапките на реактуализација и на наративизација на минатото, која интерпретативно ќе се примени врз делото *Обвинети: Вјера Гран* од Агата Тушињска. Толкувачкиот фокус е поставен на три рамништа: врз епистемолошките теми и постапките на нивното артикулирање во текстот; врз ексцентрираните перспективи и врз ревизионистичките импликации на апокрифноста.

Клучни зборови: апокрифна историја, ексцентризам, епистемолошки теми.

Романескните илустрации на интердискурзивните релации книжевност-историја главно се во функција на проблематизирачко трансгресирање на границите меѓу нив, на афирмирање на нивните споделени (наративни и реторички) постапки и мнемонички функции. Една таква илустрација е понудена во делото *Обвинети: Вјера Гран* (2010) на полската авторка Агата Тушињска (1957), структурирано низ постапката апокрифна историја, чијшто ревизионистички предзнак „ја проблематизира официјалната верзија на настаните преку дополнување на историските записи, со цел да се реставрира она што било превидено, загубено или потиснато. Притоа, апокрифната историја оперира во „темните места“ на историските записи така што ги јукстапонира официјално прифатените верзии на она што се случило и некоја друга, радикално различна верзија, па тензијата меѓу двете верзии (официјалната и апокрифната, историографската и романескната), резултира со „онтолошко треперење меѓу двата света“ (McHale 2001: 90), дестабилизирајќи ги границите меѓу нив и проблематизирајќи ја официјално етаблираната историја. „Темното место“ од кое поаѓа Тушињска е наводното колаборационистичко минато на полската пејачка со еврејско потекло Вјера Гран кое било предмет и на судски процес.

Имено, Гран, која за време на нацистичката окупација настапувала во варшавското гето во популарната кафеана *Умејноси* и која успеала да преживее, во поствоената атмосфера на прогон на злосторници и на соработници, била обвинета за соработка со окупаторот.⁶⁹ Судскиот процес завршил со отфрлање на обвиненијата, но и со неповолности врз нејзината музичка кариера која била под товарот на „гестаповскиот предмет“. Впрочем, таа дименизја на минатото на Гран како „темно место“ ја посочува и Тушињска: „Дури и по половина век овој предмет побудува невкус. Се завива низ меандрите на недореченото и на инсинуациите... Не знам што навистина се случило во гетото меѓу Вјера и главните антагонисти. Ги знам нивните обвинувања и реперкусиите. Ги знам наредните изјави, релации, варијанти на озборувањата. Светот на кажи-речи што со текот на годините расте и опфаќа сè пошироки кругови. Кои се обвинителите и какви докази имале за нејзините ‘престапи’?... Кому му е дозволено да ги суди оние што се спасиле? Имам впечаток дека некому, од некакви причини му значело да разгорува и да ги поддржува непријателските чувства кон неа. Како некој да сакал да го сокрие своето сопствено минато, да префели врз неа одговорност за сопствените вини. Да го сврти вниманието од своите подлости“ (2015: 176).

Дополнителен аспект во тоа „темно место“ е и релацијата на Гран со музичарот Владислав Шпилман, кој во воените години бил ангажиран во истата кафеана како пијанист,⁷⁰ а по војната во своите сведоштва Гран го посочува како еден од најактивните во нејзиното дифамирање. „Јас сум жртва... Тој направи дека сум била курва... Грозни лаги. Сè испомешано, изманипулирано“ ја коментира Гран Шпилмановата книга. Во таа насока, и авторката го коментира процесот на создавање на Шпилмановите верзии, сугерирајќи ја нивната тенденциозност:⁷¹ „Изјавите на Владислав Шпилман во процесот на Вјера Гран не излегле од судската сала. Есента 1946 година, излегоа неговите мемоари со наслов *Смршџа на ѓрагоџи*. Во нив воопшто не го спомнува нејзиното име... На Владислав му успеало

⁶⁹ Во едно од сведоштвата Гран упатува на парадоксот дека е обвинета „за соработка со окупаторот што ми го имаше испотепано семејството“ (Тушињска 2015: 121).

⁷⁰ Според сведоштвата на Гран, таа му помогнала околу музичкиот ангажман во воените години.

⁷¹ Ова дело на Тушињска било и предмет на судски спор што го покренува семејството на Шпилман, сметајќи дека визурата на авторката, постхумно, го нарушува уледот на Владислав Шпилман.

да преживее. Над половина век подоцна Роман Полански од неговата судбина направил филмски симбол... Во 1998 година, во Германија, се појави книгата на Владислав Шпилман, *Пијанисџи*. За кусо време стана светски бестселер... Ниту збор за Вјера Гран. Ниту за тоа дека специјално за неа во гетото ја напишал таа песна. Ја елиминирал Вјера од својата книга. Ја прогонил, депортирал од животот. Ја исфрлил од својот животен пат, како нивните патишта никогаш да не се вкрстиле... Неговата верзија на настаните го освоила светот. Веќе не сум во состојба да потврдам дали била вистинита. Била негова, сопствена. Вјера во оваа слика била исечена, како непријателите на народот од советските фотографии. Елиминирана од стварноста во која учествувала“ (Тушињска 2015: 205-206, 210, 214).

Овие „темни места“ во историјата се зумирани низ визурата на обвинетата, која од една ретроспективна и спознајно ретроактивна дистанца, е сопоставена на другите/туѓите верзии на случувањата, ревидирајќи ги од перспективата на учесник/ сведок, кој добива глас да ја каже својата приказна. „Сакав да ја раскажам нејзината сторија на начин што може да ја засведочи некој којшто – како јас – не ја преживеал Војната“ (2015: 351), вели Тушињска на крајот од книгата, во делот *Благодарност*. Впрочем, тој глас на неименуваниот говорник стои и на почетокот од романот, курзивно означен, навидум неповрзан со она што следува. Апокрифната историја, сфатена како „реакција на импулсот за враќање на загубените, на мајоризираните групи во историскиот запис“, што претставува „главен аниматор на современите историски истражувања“ (McHale 2001: 91), го имплицира и создавањето алтернативна историја, сопоставена на верзиите, на обвиненијата, на клеветите и на озборувањата на другите сведоци-учесници и проучувачи/истражувачи.

Обвинетата: Вјера Гран ја афирмира приказната и визурата на ексцентрираната - на жената, на уметникот, на гетоизираната, преживеаната, трауматизираната (нејзината мајка и сестра се жртви), маргинализираната, замолчената и обвинетата, потврдувајќи ја тезата дека историјата, секогаш, има работа со перспективата. Ексцентрираната перспектива во романот е двојно индикативна.

1. Тоа е позицијата на трауматизираниот сведок и на неговото (не)веродостојно сведоштво, соопштено четириесет години подоцна, на 82 годишна возраст и со „медицинска дијагноза: синдром манијакално гонење... Нè слушаат и нè снимаат. Домарката е во заговор со нив. Изнесуваат што можат, она што за мене има вредност.

Крадат, грабаат, дерат. Постојано ме надгледуваат“ (2015:141, 12) ги споделува Гран своите стравови пред Тушињска. „Сведочењето, особено сведочењето засновано врз меморија е привилигиран модус на пристап до минатото и до неговите трауматични случувања. Но, testimонијалниот исказ вообичаено е задоцнет, често по многу години и нуди проникнување во преживеаното искуство и во неговата трансмисија во јазикот и во гестовите“ (LaCapra 1998:11). Во случајот на Гран, сведоштвото е соопштено од маргините на животот и на историјата, од самоизолацијата во парискиот стан, и тоа е видливо полно со пропусти, со недоследности и со контрадикции, коишто се констатирани и од страна на Тушињска која неверодостојноста на сведоштвото и на сеќавањето ја забележува и кај останатите сведоци: „Не ме напушта впечатокот дека се движам по горчливата материја на нивното сеќавање, што варира и се менува, што повикувала во живот често во противречни контексти и за разни цели... Марек Еделман по многу години признава дека бил наведен да даде сведоштво против Вјера Гран... Не било првпат сеќавањата на спасените да се вкрстуваат и заемно да си противречат... Ги слушам изјавите на сведоците. Зборуваат за настани од пред одвај неколку години. Тешко им е да се сетат. Мајсторски се плеткаат по блиското минато... Не знам дали било така во стварноста, дали ова се случувало, единствено, во нејзиниот разболан ум“ (2015: 352, 128-129, 175, 255).

Посттрауматичното сведоштво ја актуализира релацијата минато-сегашност којашто дополнително имплицира два важни аспекти: епистемолошката враменост на враќањето кон минатото и неговата текстуална достапност и посредуваност. Од една страна, станува збор за епистемолошките прашања што се поставени пред наративната репрезентација: „како сегашноста може да го знае минатото; прашањето за знаењето за минатото артикулирано како процес на негова репрезентација, интерпретација и конструкција; прашањето за вистината и за нејзините дисперзии и мултипликации“ (Hutcheon 2003: 69). *Обвинетиа: Вјера Гран*, фокусирајќи ги исказите на недоверливиот сведок-учесник и коментарите на истражувачот ја илустрира спрегата меѓу епистемолошките теми („достапноста и преносот на знаењето, различното структурирање на знаењето од различни перспективи, проблематизациите на 'незнаењето' или на лимитите на знаењето“) (McHale 2001:9) и постапките на нивна наративна артикулација (мултипликацијата и јукстапозицијата на

различните гледишта или употребата на недоверливите перспективи). На тој начин, се истакнуваат процесите на разбирање и на осмислување на минатото кои, пак, се реализираат низ стратегиите на негово (ре)интерпретативно промислување, како и перспективистичката природа на знаењето.

Ограничувањето што произлегува од парцијалноста на знаењето има за цел да потврди дека секоја верзија на историјата конструира делумно знаење, демонстрирајќи ги и начините на кои „пристрасноста на историското знаење го деформира рамништето на *res gestae*“ (Wesseling 1991: 120).⁷² Ретроактивното враќање кон минатото од страна на трауматизираниот учесник и сведок, но и на истражувачот го сугерира епистемолошкиот скептицизам во однос на можноста да се стекне објективно знаење и конечна вистина за она што било. Тоа ќе го констатира и Тушињска: „Тешко е да се бориш со овој факт, со општото сведоштво. Јас сум беспомошна во однос на семејното ЗНАМ. Ќе се соннам од него уште многу пати... Колку повеќе сум со неа, толку повеќе роварам, колку повеќе ми се отвораат документи од пред години толку помалку можам да сфатам. Толку повеќе се чувствувам беспомошна во однос на она минато“ (2015: 127, 143).

Апокрифната историја го актуализира и проблематизирањето на конечната, единствената и аподиктичната Вистина, а во насока на посочување на дисперзирање на нејзината монолитност и мултиплицирањето на онолку вистини колку што има перспективи и приказни: „Не можев да ја искажам сета вистина, дел морав да премолчам, бидејќи навистина ќе ме каменуваа“ (2015: 326), признава Гран во врска со книгата што ја објавила, *Штафетата на илонижувачиите*, а за којашто Тушињска ќе коментира дека „претставувала глас на очајот, последен обид за разгласување на сопствената вистина“. Впрочем и авторката во своите истражувања многупати забележува дека Гран не ја зборува вистината,⁷³ како што

---

⁷² Контекстите во кои се употребува поимот историја, редовно, упатуваат на неговата амбивалентност. Тоа двојство е потенцирано во елементарното речничко објаснување: *historia, ac. f.; istoria, ac. ŋ*, во значење на случување, истражување, знаење, приказна, раскажување. (Според *Latinsko - hrvatskosrpski rječnik* Prir. Veljko Gortan, Zagreb: Školska knjiga, 1967, 159; *Grčko-hrvatski rječnik* Prir. Milivoj Sironić, Zagreb: Školska knjiga, 1989, 204).

⁷³ „Не ја зборува вистината. Имала повеќе имиња. Благодарение на нив опстанала во ариевската документација“ (2015: 29), ќе коментира Тушињска дури ги прегледува лентите што Гран ги снимала за фондацијата Стивен Спилберг во 1996 година, а коишто Тушињска ги добила десетина години подоцна во Њујорк, во станот на една познајничка на Вјера.

ќе ја констатира и сопствената неможност да дојде до конечната вистина за она што го истражува: „Моите размислувања претставуваат разговор со сеќавањето, не со вистината. Бидејќи во граничните ситуации нема никаква вистина. Постојат нејзините индивидуални одблесоци... Многукратно не сум знаела дали општам со вистината или со некоја нејзина наредна пројава“ (Тушињска 2015: 176-177352).

Од друга страна, премисата за текстуалната достапност на минатото подразбира дека неговото „присуство“ е посредувано преку текстуалните траги од/за минатото, но и условено од нивната релевантност во актуелниот миг што, пак, го сугерира истражувањето на историјата како ретроактивно толкување на нејзините текстуализирани траги, имплицирајќи ја и неминовната историска природа на сите дискурси, вклучително, и дискурсот на историјата кој, исто така, е контекстуализиран. Во *Обвинета: Вјера Гран* посредуваната достапност на минатото низ неговите текстуални траги и интерпретативниот однос кон нив е двојно филтриран за читателот: низ сведоштвото на Гран, но и низ коментарите на Тушињска кои се однесуваат и на сведочењето и на увидот во бројните други сведоштва и извори што ѝ биле достапни: „Ендру Грин, единствениот наследник на Вјера, уреди по смртта на Вјера да имам пристап до нејзината документација што ја имала оставено. Ми овозможи да ги користам, да избирам сè што мислам дека е важно (книги, ноти, плочи, фотографии, кореспонденција) и што ќе овозможи таа да биде подобро разбрана“ (2015:351). Текстуалниот комплекс од/ за минатото е колажно интерполиран во романот: јукстапонирањето на судски и архивски документи, мемоари, дневници, разгледници, снимени ленти, (авто)биографски записи, цитати од весници, приватни писма, историски записи, интервјуа конструира нова значенска целина, отворајќи поинаков, (раз)личен агол на гледање на настаните.

Тезата на Лакапра дека „документите се текстови што ја дополнуваат или ја преработуваат реалноста, а не се само извори кои ги откриваат фактите за таа реалност“ (1998: 11), посочува две важни димензии на текстуализацијата на стварноста: недоверливоста / валидноста на изворите и интерпретативниот процес низ кој тие се филтрираат. Елизабет Веселинг посочува три причини за

ограничувањата што произлегуваат од селективноста на документаристичкиот модел на историјата: чисто случајна причина (во смисла дека имаме работа само со оние остатоци што преживеале); епистемолошка (во смисла дека актуелниот увид во минатото е детерминиран преку типовите прашања што им ги поставуваме на материјалните извори); политичка причина (во смисла дека историографскиот интерес е фокусиран врз победниците, врз оние индивидуи и колективи кои успеале да сочинат историски записи) (1991:120-128). Сите овие варијанти се демонстрирани и во делото на Тушињска. На пример, дел од грижливо собираните документи ќе бидат уништени при поплавата на бродската кабина на патот на Гран кон Марсеј во 1952 година; Тушињска постојано ги коментира своите соочувања со ограничениот документаристички модел на истражување, па во врска со лекарската дејност на сопругот на Гран, Кажик, ќе забележи: „Сепак архивските податоци заемно се противречни. Сметам дека во последниот документ едноставно е згрешено. Според сите други документи почнуваат да живеат во Бабице летото 1942... Ги читам повоените извештаи шеесет години подоцна. Дали ова ја намалува нивната јачина? Им ја одзема вредноста? Тежи поинаку на тасот на правдата? Дали обвинувањата фрлени во она време, затворени во картонските судски папки, подлегнале на преголема застареност?... До Закашевски не допреле никакви дојави на Вјера Гран, ама тоа не значи дека ги немало. Самата ги најдов. Колку се веродостојни? Премалку знаеме за нив. Седумдесет години по војната, без сведоците, што прават грешки, со непотполни документи создадени од оние што содржат грешки, да се устали што и да е како сигурно, не е можно. Шансите се повеќе од никакви“ (2015: 107, 125, 300).

Текстуалниот архив отвора простор и за херменевтичките процеси во пристапите кон историјата. *Обвинета: Вјера Гран*, преку автореференцијално изведените тематизации на процесот на продуцирање факти, посредно, го истакнува и тој херменевтички аспект, упатувајќи на можноста од ретроспективно - интерпретативно преобликување на историјата, од реинтерпретативно пополнување на вакуумот што се отвора меѓу минатото и сегашноста, меѓу настаните и нивните наративни репрезентации. „Да се пишува историјата или историската фикција, поеднакво, значи да се раскажува, да се ре-конструира по пат на селекција и на интерпретација“ (Наџион 1996: 231). „Употребувам

зборови од речникот на светот без војна. Ги прилагодувам на стварноста во којашто често ја губеле применливоста. Времето на холокаустот ги пореметило дамнешните принципи на однесување, ги разлабавило задолжителните морални норми. Во однос на наоѓањето во опасност без престан се измениле допуштените граници на етиката. Не е наше да судиме“. (2015: 144), констатира Тушињска, освестувајќи ја неминовната контекстуализација на своите истражувања.

Херменевтичкиот процес е илустриран и преку наративниот модел: коментаторската рамка на Тушињска⁷⁴ со која ги врамува и сведочењето на жртвата, но и на останатите сведоци и извори, го демонстрира и односот настан-факт, како манифестација на дискрепанцата меѓу „минатото какво што било“ и „минатото какво што го знаеме“ (Ankersmit 1994: 93), меѓу настанот и говорот за него. „Интерпретациите на поранешните настани ги менуваат формите според непознатиот план на потсвесната неизбежност“ (2015: 352), заклучува Тушињска. „Романите самосвесно потсетуваат дека иако настаните се одиграле во реалното емпириско минато ние ги именуваме и ги востановуваме тие настани како историски факти преку селекција и наративно поставување, така што минатите настани ги знаеме само преку нивните дискурзивни записи и траги во сегашноста“ (Наџион 1996: 170). Дефинирањето на фактите како „настани што се наоѓаат под вербална дескрипција“ (Наџион 1996: 207),⁷⁵ односно „настани на коишто сме им дале значење“ (Hutcheon

⁷⁴ Коментаторската рамка на Тушињска опфаќа бројни констатации до кои таа дошла во непосредниот истражувачки процес околу случајот на Гран. Но, таа рамка содржи и рефлексии на покомлексни прашања: на пример, во врска со феноменот на сеќавањето, за хуманистичката димензија во граничните случаи како што бил холокаустот, за колаборационизмот, за улогата на уметникот во специфичните историски (воени) контексти и за изборите пред коишто е исправен, во етичка смисла: „Сите сме колаборанти. Во помала или во поголема мера, во текот на еден ден и во текот на целиот живот. Се разликуваме само според искуствата и според околностите во кои може да провериме колку досегаат границите на нашите компромиси. Историјата често не става во контекст на трагични избори... Како да се прифати одговорност за фрагменти што изронуваат од сеќавањето? Од каде ли да се бара сигурност, кому да му се верува? Може никој. А можеби сеќавањето единствено претставува функција на процесот и околностите на потсетувањето? Можеби може да се измени под негово влијание. Можеби не постои климот на сеќавањето, а неговите јазли се ткаени еднаквостно, исклучиво под влијание на мигот?“ (Тушињска 2015: 157, 128).

⁷⁵ „Историчарот има работа со текстовите. Меѓу настанот 'онака како што се случил' и историчарот стои текстот и тоа на битен начин ја менува научната ситуација... Самиот тој ги создава фактите, стремијќи се да ја извлече од текстотвонтекстовната реалност, а од приказната за настанот-настанот... Фактот е секогаш резултат на избор – од масата околни настани се бира

2003: 54), ги потврдува фактите како механизми што посредуваат во интерпретативните поместувања од настаните: фактите се дискурзивна конструкција (а не реконструкција на настаните), со оглед на тоа што тие не се дадени, туку се конструираат преку прашањата коишто им ги поставуваме на настаните,⁷⁶ па следствено различните перспективи деривираат и различни факти од истите настани: *Обвинейџа: Вјера Гран* го демонстрира процесот на дискурзивно конструирање на фактите што, пак, се реализира преку интерпретативното филтрирање на текстовите (архивските документи), односно на текстуалните траги на настаните, фокусирајќи го процесот на правење смисла на настаните. „Зборовите ги градат настаните, ги создаваат за подолго и потрајно отколку што се имаат случено во времето“ (Тушињска 2015: 213). На тој начин, се индицира херменевтичката врска минато - сегашност, поставувајќи го минатото како (проблематизирачки) предмет на знаење во сегашноста со фокус врз модалитетите на конструкција на фактите, откривајќи нови насоки на толкување на настаните. „Еве настани, односно факти, нивни варијанти и расипаниот телефон на повторувањата. Се одбиваат како ехо. Сѐ подалеку и посилено. Наредните фрагменти ги преработуваат претходните кадри. Ехата произведуваат еха“ (Тушињска 2015: 175).

Конечно, *Обвинейџа: Вјера Гран* илустрира важни мнемонички функции што ги споделуваат историјата и книжевноста, видени како два мнемонички дискурси, како важни медиуми на културната меморија. „Мемориите што се споделуваат внатре во рамки на генерациите, но и помеѓу различните генерации се продукт на јавните повторливи акти на сеќавање, користејќи различни медиуми и жанрови, така што приказните (орални и пишани), сликите, музеите, спомениците, се во функција на креирање и на одржување на местата на меморија“ (Erlil/Rigney 2006: 111-112). Книжевноста го оживува минатото во нови приказни, а книжевните текстови како места на меморија го трансформираат личното во колективно паметење и го преобразуваат сведоштвото во уметност. Следствено, книжевните

настанот кој има значење...Фактот е настан на кој му е додадено значењето“ (Лотман 2006: 240-242).

⁷⁶ Таа димензија е констатирана и во историографски контекст: според Хејден Вајт, фактите не говорат за себе, туку за нив говори историчарот, тој ги моделира „фрагментите на минатото во целина, чишто интегритет е чисто дискурзивен“ (1986: 125).

дела „помагаат да се продуцираат колективните мемории преку сеќавање на минатото во форма на наративи што пак го актуализира прашањето како пишувањето (жанровските конвенции, реторичките склопови, наративните постапки) го обликуват актуелниот поглед кон минатото“ (Erlil/Rigney 2006: 112). Но, чинот на сеќавање се случува во сегашноста и тоа не е само евоцирање на она што се случило во минатото, туку и манифестација на начинот на кој се сеќаваме во актуелниот миг. Дополнително, сеќавањето опфаќа фрагменти, нудејќи селективна, секундарна верзија на минатото, полно со отсуства, тишини, грешки, изоставања. „Текстот на меморијата е одреден и со она што го евоцира, но и со она што не го евоцира, не само со неговиот дискурс (што и како е кажано) туку и со тишината (она што е некажано), па во таа смисла се толкува не само она што е запаметено туку и она што е заборавено“ (Lesić 2008: 21). Токму Тушињска го освестува овој комплексен процес на сеќавањето и на заборавањето во индивидуалната и во колективната меморија кога ја споделува дилемата зошто во ниту едно од сведоштвата не се спомнува грижата на Гран за сирачињата од гетото: „Зошто никогаш никој не споменал за домот за сирачиња на Вјера Гран? Ниту попатно, се објавиле стотици дневници и сеќавања од гетото, ниту подоцна. За ова нема збор ни во документите од гетото“ (2015: 83).

Наративниот модел во *Обвинета: Вјера Гран* го илустрира и односот меѓу примарната и секундарната меморија елаборирани од страна на Доминик Лакапра: структурата во којашто истражувачот низ интервјуата го восприема сведоштвото на Гран и потоа го коментира, го корелира со останатите сведоштва и истражувани извори го сугерира токму тој однос. Од една страна, поставена е примарната меморија на Вјера како меморија на личност која ги преживеала настаните и се сеќава на нив на одреден начин, полн со прекини и со празнини, во форма на негирање и на потиснување. Од друга страна, истражувачката позиција на Тушињска ја артикулира секундарната меморија како резултат на „критичката работа врз примарната меморија, она што истражувачот го споделува со другите кои не биле дел од настаните за кои се зборува, било од страна на личноста која има релевантни искуства или потипично од страна на аналитичарот, посматрачот, историчарот како секундарен сведок“ (1998: 21). Според Лакапра, нема чисто примарна меморија, па таа секогаш е афектирана со елементите кои не се деривирани од самото искуство. Во однос на траумата, меморијата е секогаш секундарна бидејќи она

што се случило не е интегрирано во искуството или директно меморирано и настаните се реконструирани врз основа на нивните ефекти и траги. „Нема апсолутно непосреден пристап кон искуството дури и за примарните сведоци, а уште помалку за секундарните... Учесникот и учесникот посматрач/истражувач се среќаваат во секундарната меморија, којашто може да го земе местото или да ја дополни примарната меморија и да се интернализира како она што навистина е запаметено“ (1998: 21), заклучува Лакапра,⁷⁷ а таа релација ја имаме и во текстот на Тушињска: „Вие сте орудие. Уво и пенкало, продолжение на мојата рака и очите, книговодител на моето минато“ (2015:15), ја објаснува Гран истражувачката позиција на Тушињска.

Токму во оваа точка концептот секундарна меморија на Лакапра е дополнет и со постмеморискиот аспект, елабориран од страна на Мариан Хирш. И самата припадник на постгенерацијата, односно на генерацијата деца на жртвите/преживеаните од холокаустот, Хирш го воведува поимот постмеморија за да го опише „односот на децата на преживеаните на културалната или на колективната траума кон искуствата на нивните родители, искуства што тие ги запаметиле единствено како приказни и слики со коишто пораснале, но коишто се толку моќни, што тие ги конституираат како свои сопствени мемории“ (Hirsch 1999: 8). Како „структура на интергенерацииска и трансгенерацииска трансмисија на трауматично знаење и искуство“ (Hirsch 2008: 106), постмеморијата е обележана со: нејзината „темпорална и квалитативна разлика во однос на меморијата на преживеаниот“, со нејзината „секундарност“ или квалитетот на меморијата на втората генерација и со својата „поставеност во преместеноста“ и со нејзината „задоцнетост“ (Hirsch 1999: 8). Со оглед на тоа што постмеморијата реферира на постгенерацијата која не ги искусила и не ги осведочила трауматичните настани директно, следствено, таа е „ретроспективно сведочење преку присвојување. Во прашање е присвојување на трауматичните искуства, но и на мемориите на другите како искуства кои можеби самиот тој ги имал

---

⁷⁷ Според Лакапра, сведочењето не е само круцијален извор за историјата, туку и ја предизвикува, поставувајќи го прашањето за начините на кои историчарот или друг аналитичар стануваат секундарен сведок и уште повеќе, за начините на кои се вклучува во процесот на пренесување (transference), емотивно вовлекувајќи се во сведоштвото на сведокот и одигрувајќи афективна реакција (1998: 12). Таа димензија ја истакнува и Тушињска: „Невообичаено силно и емоционално напрегнато беше нашето општење. Исполнето од еднаш и со чувства и со пречкања“ (2015: 351).

и нивното впишување во сопствената животна приказна. Поспективно, во прашање е етичката релација кон репресиониот друг за кого постмеморијата може да служи како модел: како што јас можам да ги 'запаметам' сеќавањата на моите родители, исто така можам да го 'запаметам' и страдањето на другите“ (Hirsch 2001:10–11). Оваа постмемориска димензија е актуализирана и во *Обвинета: Вјера Гран* со оглед на тоа дека Тушињска го има холокаустното семејно искуство за кое дознава на 19 годишна возраст⁷⁸ (информацијата дека мајка ѝ ја преживеала нацистичката окупација во Полска). Впрочем, таа постмемориска димензија е назначена и на крајот од книгата во делот Благодарности, упатени до „сите мои соговорници – сопственици на сеќавањата, творци на мојата вештачка меморија и минато... Сакав да ја раскажам нејзината сторија на начин што може да ја засведочи некој којшто – како јас - не ја преживеал Војната, а едновременно поради семејните работи, со години 'не излегува од гетото'... Ова е мојата средба со неа, личните пресметки од времето на холокаустот што не ми било дадено да ги искусам, а што неизбежно е присутно во секој од моите избори во животот“ (2015: 353, 351-352). Во таа насока е и констатацијата на Агнешка Подпора: „Преку проблематизирањето и откривањето на идентитетот на својата антијунакиња, таа како и самата да се разоткрива себеси вклучувајќи ги во романот и своите лични доживувања од средбите со старата и веќе параноична Вјера Гран. Приказната за чувството на страв и криење на идентитетот на Евреите во Полска е и интимна приказна на самата авторка која ја раскажува во еден друг свој роман, *Семејна историја на стравот*, во чие средиште се наоѓа прифаќањето на фактот за еврејското потекло, кој Тушињска го дознала на своја деветнаесетгодишна возраст. Тоа до некаде ја објаснува и нејзината целосна креативна посветеност на еврејската проблематика како неодминлив дел на полската култура“ (Podpora 2019: 197).

Овие мнемонички димензии илустрирани во и преку текстот го аргументираат придонесот на одредени видови меморија во поткопувањето на традиционално воспоставената дистинкција меѓу историјата и книжевноста. А во прилог на тоа одат и жанровските и наративните одлики на текстот. Имено, интердискурзивните релации

⁷⁸ Постмеморијата, односно сеќавањето на втората генерација Тушињска го истражува во својата книга *Family History of Fear* (2005), објавена кога мајка ѝ, која ја преживеала нацистичката окупација на Полска, имала 80 години и била уплашена од реакциите на соседите.

и трансгресии на границите се реализирани и жанровски, преку постапките на жанровска хибридизација. Жанровската флуидност допушта *Обвинета: Вјера Гран* да се именува и како „хибридно биографско дело“ (Родрога 2019) и како „специфична историска проза чијшто историски карактер не се вклопува лесно во познатите модели на факто-фикциски меланжи“ (Стојменска-Елзесер 2018). Самата Тушињска ќе упати на жанровската димензија на текстот: „Не пишував нејзина биографија. Ова не е монографија за артистичките достигнувања на Вјера Гран“ (2015: 351). Жанровските аспекти се дополнети и со наративните стратегии: фрагментарно - дисконтинуираната наративна и колажна структура ја рефлектираат динамиката на кажување приказна за минатото (кое е секогаш конструирано), по пат на сеќавање: „Нема континуирана наративна проза на животниот пат ниту во секојдневието ниту во сеќавањето. Постојат траги (знаци). Сликите од коишто може да се реконструира минатото“ (2015:256), заклучува Тушињска.

Несомнено, во современиот книжевен контекст на интердискурзивни, интремедијални и жанровски хибридизации кои се во функција на трансгресирачко преиспитување на границите, на кодовите и на конвенциите и на ревизионистичко проблематизирање на книжевното и на историското минато, жанровскиот микс на Агата Тушињска, артикулиран низ постапката апокрифна историја, е најадекватниот наративен модел за да се проговори за статусот на минатото и за неговата достапност, односно за статусот на вистината, настаните и фактите и за можностите на нивно претставување и наративизирање.

Користена литература

Елзесер-Стојменска, С. 2018. „Историската проза на Агата Тушињска“, *Folia Philologica Macedono-Polonica*, Зборник на трудови од X македонско-полска научна конференција. Прир. Лидија Танушевска, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, Том 9-10, 223 -229.

Лотман, М. Ј. 2006. *Семиосфера*. (превод од руски јазик Марија Ѓорѓиева) Скопје: Три.

Тушињска, А. 2015. *Обвинета: Вјера Гран*. (превод од полски јазик Милица Миркуловска). Скопје: Антолог.

***

Ankersmit, R. F. 1994. *History and Tropology: The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley:University of California Press.

Erl, A. and Rigney, A. 2006. „Literature and the production of cultural memory: Introduction“, *European Journal of English Studies* 10(2),111-115.

Hačion, L. 1996. *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*. Novi Sad:Svetovi.

- Hirsch, M. 1999. „Projected Memory Holocaust Photographs in Personal and Public Phantasy“, *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, ed. By M. Bal, J. V. Crewe and L. Spitzer. Hannover and London: University Press of New England, 3-23.
- Hirsch, M. 2001. „Surviving Images: Holocaust Photographs and the Work of Postmemory“, *The Yale Journal of Criticism*, 14, 5-37.
- Hirsch, M. 2008. „The Generation of Postmemory“, *Poetics Today*, 29(1), 103-128.
- Hutcheon, L. 2003. *Politics of Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- LaCapra, D. 1998. *History and Memory after Auschwitz*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Lesić, Z. 2008. „Remembrance and the White Spots of Memory“, *Interpretations: Memory and Art*. Ed. By Katica Kulavkova. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts, 19-28.
- McHale, B. 2002. *Postmodernist Fiction*. London and New York: Routledge.
- Podpora, A. 2019. „A Misbehaved Testimony of the Shoah and the Disciplines of memory: Vera Gran: The Accused by Agata Tuszyńska“, *Przekładaniec*, special issue, „Translation and Memory“, 192–225.
- Wesseling, E. 1991. *Writing History as a Prophet: Postmodernist Innovations of the Historical Novel*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- White, H. 1986. *Tropics of Discourse*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

ОБВИНИМЫЕ: ВЕРА ГРАН КАК АПОКРИФИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ

Резюме

Исходя из того, что одной из доминирующих тенденций в современной литературе и культуре являются интердискурсивные отношения литературы и истории, в статье исследуется одна из процедур утверждения этой интердискурсивности – апокрифическая история. Теоретической основой исследования являются концепции апокрифической истории Брайана Макхейла как одной из процедур реактуализации и нарративизации прошлого, которые будут интерпретативно применены к работе Агаты Тушинской «Обвиняемые: Вера Гран». Интерпретативный фокус ставится на трех уровнях: на гносеологические темы и процедуры их артикуляции в тексте; об эксцентричных перспективах и ревизионистских последствиях апокрифов.

Лидија КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија

ПОЕЗИЈА И МЕЛАНХОЛИЈА (НИЗ ПРИЗМА НА ТВОРЕШТВОТО НА М. Ј. ЛЕРМОНТОВ)

Апстракт: Текстот ќе се фокусира на творештвото на еден од најголемите руски романтичари-лиричари – М. Ј. Лермонтов (1814-1841) со акцент на феноменот *меланхолија*, карактеристичен и за нашето совремие. Оттаму, темата има свој историски, но и еден актуелен аспект.

Тргувајќи од теориските промислувања на Јулија Кристева и нејзината студија „Црно сонце (депресија и меланхолија)“, а во контекст на поетиката на романтизмот, ќе се обидеме да го елаборираме овој феномен преку парадигматични примери од поезијата на Лермонтов, која изобилува со меланхолични, темни, горчливи, тажни и песимистички расположби, без оглед на тоа за кој вид тематски циклус се работи во неговото творештво: љубовниот (трагичен по својот исход), патриотскиот (критички настроен) или циклусот за улогата на поетот во општеството (иако е роден за големи идеи, поетот е непризнат и запоставен). Овој непоправлив романтичар по природа, со својата поезија станува во одбрана на слободата и правдата во еден неправеден свет, го изразува својот пркос и незадоволство од несовершеноста на светот и неможејќи да го реализира копнежот по идеалот, недофатлив во еден ограничен, прозаичен свет, завршува со ескапизам и со една песимистичка недоверба: „Животот е празна и глупава шега“ – ќе изјави на едно место.

Дали и колку емотивно обоените стихови на Лермонтов се актуелни и денес? Изгубиле или добиле во интензитет? И дали поезијата успева да ги хармонизира леснотијата и тежината на постоењето, меланхолијата и среќата, радоста и болката? Одговорот на овие прашања се крие во филозофијата на животот на Лермонтов, филозофија која пулсира низ неговите универзални стихови.

Клучни зборови: поезија, меланхолија, Лермонтов, романтизам.

„Меланхолијата е, на некој начин,
највозвишеното од сите човечки чувства.“

Кант

„Животот е вечна меланхолија.“

Сјоран

Теориски премиси

Во Париз, во Националната галерија Grand Palais, од 10 октомври 2005 до 16 јануари 2006 г., била поставена импозантна изложба со наслов „Меланхолија: генијот и лудилото на Западот,“ на иницијатива на францускиот академик, историчар на уметноста и есеист, Жан Клер. Истата поставка продолжила во Новата национална галерија во Берлин и траела од 17 февруари до 7 мај 2006 г. Проектот резултира со една исклучителна и обемна студија (во редакција на Жан Клер) која, освен прекрасни илустрации, содржи и текстови од еминентни автори кои го проследуваат овој комплексен феномен низ историјата, филозофијата, литературата и уметноста. Судејќи според споменатото издание, интересот за меланхолијата, повеќе од која било друга состојба иманентна на човековата природа, е вградена во културата на западната цивилизација и опстојува веќе дваесет и пет векови: „Постои физиологија и психологија на меланхолијата, анатомија и хемија на меланхолијата, клиничка меланхолија и иконографија на меланхолијата, филозофија и фармација, носологија на меланхолијата... Постои цел театар на Меланхолијата“ – пишува Жан Клер во текстот „Музеј на меланхолијата“ (Клер 2006-2007: 235).

На што се должи актуелноста на овој феномен? Од каде таа фасцинација на уметниците и филозофите од целиот арсенал особини и значења што го крие меланхолијата? Дали е таа болест на телото или болест на душата? Носталгично мечтаење/минливо расположение или востановен карактер/темперамент? Егзистенцијална празнина или лудило? Духовен чемер или врукот на највозвишени копнежи? И дали навистина „животот е вечна меланхолија,“ како што смета Емил Сјоран? Во секој случај, мошне комплексен и никогаш до крај доловлив феномен.

Етимологијата на поимот *меланхолија* е од грчко потекло (μελαγχολία) и буквално значи „црна жолч“; во преносна смисла, означува: горчина, мачнина, тегобност. Поимот е медицински и него го објаснил „таткото“ на модерната медицина – Хипокрит. Тој е првиот кој го употребил овој термин (конкретно, неговата множинска форма) во својот спис „За воздухот, водата и местата“ (5 в.п.н.е) и, според него, се работи за болест поврзана со пореметување на телесната течност позната како „црна жолч“ (mélaina cholé), кое предизвикува тмурно расположение кај луѓето. Медицински, меланхолијата е психосоматска болест и има двојна природа: означува и физички

ентитет, материјална течност, но и сериозна душевна болест, психијатриско пореметување што резултира со чувство на тага, празнина, недостаток на волја, потиштеност... и води до непродуктивност, лудило, па дури и во смрт, значи може да има фатален исход. Подоцна, поимот се распространува во филозофијата, литературата и уметноста, како и во други дисциплини (религија, алхемија, астрологија).

Меланхолијата како феномен ја промислувале многубројни научници и филозофи: од Аристотел и Роберт Бартон, преку Кјеркегор и Фројд, сè до Јулија Кристева и Жан Старобински. Фројд за првпат говори за меланхолијата во преписката со својот пријател Вилхелм Флис за време на Божиќните празници помеѓу 1894-1895 г. Овде, под меланхолија, тој ги подразбира сите душевни состојби проследени со афектот на тага, дури и најобичното нерасположение. Подоцна, ќе ги ревидира своите ставови, па според неговиот најзначаен текст, „Тагување и меланхолија“ (1917), се работи за патолошка состојба, на прв поглед, слична на тагувањето, но многу подраматична и потаинствена и истата се јавува како реакција на губење на објектот на љубов (предмет, појава или живо суштество). Фројд смета дека по загубата на саканото (но, поради нанесената болка и несвесно омразено) битие, ослободеното либидо (клучниот Фројдов поим кој најнапред се однесува на сексуалниот, но потоа и на кој било друг нагон на Его-то) не се насочува кон друг објект, туку се повлекува во сопственото Јас. Доаѓа до еден вид „осиромашување на Јас“, вели Фројд, односно до незадоволство од себеси, од сопствената личност. Оттаму и меланхоличното чувство на „болна потиштеност, губење на интерес за надворешниот свет“ и склоност кон безволност, самокритичност и морална осуда, во смисла дека самата личност е виновна за загубениот објект на љубов, дури и дека го посакувала (Фројд 2006-2007: 166-170).⁷⁹

Во наше време, филозофите Жижек и Агамбен ја дополнуваат Фројдовата теорија и додаваат дека причина за појавата на меланхолијата не е само некогаш поседуваниот а потоа загубен

---

⁷⁹ Треба да се има предвид и историскиот контекст во кој настанува споменатиот прочуен есеј на Фројд; напишан е во екот на Првата светска војна, во Виена, во 1917 – оскудна година во поглед на храна и огрев, но и на личен план тешка година – за првпат му се јавуваат симптоми на рак на непцата. Фројд продолжува да работи, иако опаѓа интересот за психоанализата и има сè помалку пациенти и веќе следната година учествува на конференција за воените неврози. Целокупната состојба и военото окружување го инспирирале за проучување на меланхолијата.

објект, туку и никогаш поседуваните објекти, како неостварените соништа или високо поставените цели, исто така, можат да доведат до состојба на меланхолија. Со други зборови, она што сме сакале да го поседуваме, но никогаш вистински не сме го имале. Оттаму и врската на меланхолијата со книжевноста: и таа, како и меланхолијата, е насочена кон отсутното.

Во студијата: „Црно сонце: депресија и меланхолија“ (1987), Јулија Кристева, преку примерите на Холбајн, Нервал, Достоевски и Дирас, покажува како уметничката креација се раѓа од меланхолијата, односно, како од неможноста да се прежали нешто што било толку сакано а изгубено, се раѓа жедта за убавото. „Значи, меланхолијата може да се надмине, како што успеваат да нè убедат поетите, сликарите, музичарите“ – истакнува Кристева, на тој начин што на загубата „ќе ѝ се пријде од една друга димензија – таа ќе се спои со имагинарното“ (Кристева 2006-2007: 182). Уметникот има можност, на еден возвишен начин (преку креацијата), да го врати загубеното и да ѝ одолее на смртта, во крајна инстанца.

Медицината и уметноста се разидуваат околу сфаќањето на меланхолијата: од медицински аспект, меланхолијата е сериозна болест, а од уметнички – таа има божествени атрибути и е поврзана со генијалноста. Во збирката текстови со наслов „Проблеми“ („Problemata“) која му се припишува на Аристотел (иако се претпоставува дека вистински автор е неговиот ученик Теофраст), во проблемот бр. 30 се вели: „Зошто сите исклучителни луѓе, филозофи, политичари, уметници или книжевници се меланхолични?“ (Аристотел 2006-2007: 15) Овде, за првпат е спомената врската помеѓу меланхолијата и генијалноста, односно помеѓу физиологијата и креацијата, идеја која ќе продолжи да се развива и во следните векови. На тој начин, меланхолијата стекнува некој вид привилигиран статус.

Поимањето на меланхоликот низ историјата се менувало: во старо доба, меланхоликот е еден од четирите карактери (колеричен, сангвиничен, меланхоличен и флегматичен); во Средниот век и во Ренесансата, меланхоликот се поврзува со монахот-пустиник, како и за Петраркистичкиот тип на ожалостен љубовник; во новото доба, под меланхолик се подразбира секој оној кој негува песимистички став за човековата положба во светот. Притоа, постојат извесни нијанси: на пример, романтичарите бегаат од секојдневието на обичниот живот, „mal du siècle-овиот“ декадент тоне во здодевност, а

егзистенцијалистите, како последица на војната и болното чувство поради сеопштото губење на човечноста, говорат за човековата фрленост во светот. Но, и старото, и новото поимање на меланхолијата е засновано врз болното соочување со празнината на суштествувањето во еден свет кој не е уреден по мерка на човекот.

Фигурата на меланхолијата во западната култура, некако по правило, била претставувана како фигура од женски род. Оваа традиција била донекаде востановена преку алегорискиот приказ на меланхолијата на прочуената гравира на Албрехт Дирер „Меланхолија I“ (1514). На овој бакрорез, фигурата на Меланхолијата е прикажана како корпулентна женска фигура со ангелски крилја и со венец на главата. Таа седи на камени скали со отворен шестар во десната рака, а со десната ја потпира главата. Целиот арсенал од реквизити со кои е опкружена Меланхолијата, упатуваат на знаење, на научна и умствена работа. Оттаму, моќната женска крилеста прилика станува обележје за творечката криза, но и за креативниот напор, значи заштитничка на генијалноста, на оние кои создаваат нови светови и поредоци, со еден збор, персонификација на Уметноста. Стереотипот на меланхолијата како женска фигура која бдее над творештвото и сознајниот процес, повторно е обновен во филмот на Ларс фон Трир (од 2011 г.) во кој Меланхолијата е планета која ѝ се заканува на Земјата. Патем речено, во уметноста, особено во сликарството, меланхолијата е многу често тематизирана, од Дирер и Доменико Фети, до Едвард Мунк и Де Кирико.

Што се однесува до литературата (и поезијата) како уметност на зборот, првите пишани траги за меланхолијата датираат уште пред таа да биде именувана: првиот сочуван запис за умората од животот, проследена со чувство на празнина и неспокој, датира од еден египетски папирус од 1850 г.п.н.е. Во античко време, Хомер, опишувајќи ги осаменичките лутања на херојот Белерофонт, осуден на јад и тегобност затоа што им се замерил на боговите, дава вонреден пример на психолошкиот вид на напуштеност на човекот од страна на вишите сили. За Сапфо, пак, губењето на саканото битие е извор на најтешка тага. Но, дури тосканскиот поет Чеко Анжиолиери (Сесо Angiolieri), современик на Данте, но не многу омилен во италијанскиот канон, прв ќе ѝ даде поетски израз на меланхолијата. Интересно е што тој го употребува латинизираниот облик на грчкиот термин „melancholia – malinconia“ (првиот стих на еден негов сонет гласи: „La mia malinconia“), при што акцентот е на „mal“ (болка, зло), а

не на „melan“ (црно), што упатува на семантичко оддалечување од „црната жолч.“ Натаму, меланхолијата може да се следи во делото на Данте, Петрарка, Тасо; Хамлет и Вертер, како и Дон Жуан се, веројатно, најпознатите ликови во културната историја со книжевна дијагноза „melancholicus.“ Меланхолијата не ѝ е туѓа ниту на македонската поезија: таа пулсира низ стиховите на многу наши творци – од Григор Прличев и Константин Миладинов, до Блаже Конески, Ацо Шопов и Матеја Матевски.

Кај Словените, генерално, меланхолијата се смета за легитимна придружничка на поетската душа. Токму Лермонтов е тој кој ќе ѝ даде програмски карактер на меланхолијата.

Случајот Лермонтов

Михаил Јурјевич Лермонтов (1814-1841) е поет, прозаист и драмски автор, кој како претставник на рускиот романтизам се развива под влијание и во сенка на великиот А. С. Пушкин, „почетокот на сите почетоци“ (Горки). За разлика од европскиот кој се одликува со нагласена индивидуалност на личноста, словенскиот романтизам е во знакот на колективниот дух и борбата за национална слобода. Лермонтов, како Пушкинов наследник, на некој начин, ги синтетизира европската и националната димензија, дури може да се рече дека е и поблизок до западноевропските романтичари, според субјективноста и емотивниот ангажман.

Голем удел во неговото творечко формирање има несреќното детство: на неполни три години останува без мајка, па за неговото старателство се води вистинска „борба“ меѓу татко му и баба му по мајка, која завршува во корист на богатата и од угледно семејство баба. Целата атмосфера е доста потресна за момчето кое се повлекува во себе, рано созрева и веќе на неполни четиринаесет години пишува песни кои се антологиски. Добива солидно образование – ги совладува англискиот, германскиот и францускиот јазик и многу рано ги чита Шекспир, Бајрон и Шилер во оригинал. Бил доста чувствително и болеливо дете, па затоа го праќаат на Кавказ и таму слуша приказни, песни и легенди за борбите на руските војници со кавкаските племиња, што подоцна ќе се рефлектира и во неговите книжевни дела. Всушност, Кавказ, егзотичниот Исток на рускиот романтизам, до крај ќе остане присутен во творештвото на Лермонтов. Во текот на животот, уште два пати принудно оди на Кавказ: првиот пат поради песната „По повод смртта на поетот“,

посветена на Пушкин, а вториот – поради двобој со синот на францускиот амбасадор во Петроград. На Кавказ и загина во еден, под многу неразјаснети околности, двобој (впрочем, како и Пушкин).

Општествениот контекст во кој се развива е, исто така, мошне значаен за творечкиот профил на Лермонтов и, во голема мера, го определува неговиот светоглед и судбина. Клучен настан од тоа време е декабристичкото движење, односно неуспешниот обид на група млади офицери-благородници, во декември 1825 г., да кренат востание и да го соборат царот. Доаѓа до сурова пресметка и политичка реакција, па периодот што следува е доба на стагнација во Русија кога таа се зацврстува како автократска феудална држава, во која целокупната власт ја има царот Николај I. Во такви услови, младите и талентирани луѓе како Лермонтов, се чувствуваат изгубени, осаменици, вистински аутсајдери во општеството. Се смета дека Лермонтов бил одушевен од подвигот на декабристите, но дека сепак, не станал роб на декабристичката идеологија и поезија. Според еден од најдобрите познавачи на неговото дело, Борис Ејхенбаум, декабризмот претставува само еден вид „општа граѓанска база“ на поетовиот светоглед и поведение (според Клетников 2013: 330). Поради неговите слободоумни идеи, во 1832 г., Лермонтов е „советуван“ да го напушти Московскиот универзитет и тој се запишува на Гардиската воена академија и извесно време бил офицер. Воената дисциплина во школата, од една страна, а од друга, разузданиот и раскалшен живот вон неа, му се туѓи на нежниот и чувствителен Лермонтов. Но, тој морал да учествува во сите забави на своите врсници, за да не се издвојува од средината и тој двоен живот ќе направи од него, кој и онака важел за асоцијален тип, уште позатворена личност. Оттаму и сите противречности кои го обележуваат како човек, оттаму и склоноста кон меланхолични акорди кои провејуваат особено низ неговите стихови. Зашто, иако е автор на разновиден книжевен опус, Лермонтов е пред сè лиричар и тоа врвен! За време на животот објавил само една поетска книга (во 1840 г.) и интересно е да се истакне дека од преку четиристотини лирски песни најдени во неговата заовставштина, тој во збирката вклучил само дваесет и шест, што говори за неговата самокритичност и исклучителен перфекционизам.

Главни одлики на неговата лирика се *осамата* и *побуната*, иако, генерално, постојат и други стожерни тематски циклуси, како: љубовниот (трагичен по својот исход), патриотскиот (критички

настроен) или циклусот за улогата на поетот во општеството (поетот е роден за големи идеи, но е непризнат и запоставен). Според критиката, лириката на Лермонтов, било да е романтичарски интензивна, емфатично гласна, или сентиментално елегична, секогаш е проткаена со елементот на скептицизам кој има рационална, отрезнувачка функција, со цел да ги прикаже нештата реално, онакви какви што се. Тој е прометејски врзан за реалноста, но и типичен романтичар кој залудно копнее по недостижното.

Мерешковски воспоставува релација Пушкин – Лермонтов, промислувајќи ги во опозиција: оптимистичка (на Пушкин) наспроти песимистичка поезија (на Лермонтов), односно поезија на денот и светлината (Пушкиновата), наспроти поезија на ноќта и темнината (Лермонтовата). Меѓутоа, најголемиот број проучувачи не се сложуваат со споменатото црно-бело сликање и сметаат дека поезијата на Лермонтов е истовремено, и поезија на денот, и поезија на ноќта, всушност дека посоодветно е да се рече дека Лермонтов е поет на самракот, што би значело – поет на сомнежот, на недовербата, разочарувањето, осамата... Многу негови песни започнуваат со стиховите: *Осџанав сам... / Осамен сум... / Сосем сам излеѓувам на џаџов... / Сам-самоџно се бели едро... / На дивџоџ север бор осамен сџоџ...*, итн. Дури и неговиот демон (од истоимената поема) е осамен; на култната романтичарска фигура на паднатиот ангел, Лермонтов, мошне оригинално, му го додава епитетот „печален“ или „тажен“ демон.

Познавачите на делото на Лермонтов најчесто го бранат својот поет од „декадентниот песимизам“ и ја нагласуваат жедта за животот на неговиот лирски јунак и неговата доследна борбеност. Лермонтов е, велат тие, поклоник на еден исполнет, динамичен, интензивен живот: *Сакам да живеам, сакам џаџа...* – овој оптимистички (иако парадоксален) восклик упатува на стремежот да се опфати животот во неговата целокупност и разновидност, со сите подеси и падови. Леснотијата и тежината на постоењето, меланхолијата и среќата, радоста и болката, потрагата по возвишената смисла на постоењето и свеста за минливоста, копнежот за бесконечното и чувството на тага заради конечноста – сето тоа е составен дел на човековиот живот. Оваа филозофија на животот, на еден уникатен начин, се рефлектира во музички интонираните стихови во песната „Едро“:

*Сам-самойно се бели едро
Во син и маглив морски сјај (...)
Неспокојно сè бури бара,
Ко в буриите да има мир! (препев: Г. Сталев)*

Во духот на Лермонтовата лирика пишувана најчесто како своевиден „лирски дневник“, и песната „Едро“ е датирана; конкретно, со годината 1832, кога поетот има 17 лета и кога се наоѓа на животна раскрсница: мора да го напушти Универзитетот и да се запише во школата за кадети. Оттаму и филозофското значење на песната во смисла дека секој човек во животот е сличен на едро, кое, во суштина, е осамено, но и слободно – се препушта на „играта“ на бранот и ветрот – а целиот живот е навидум бесцелна авантура-пловидба, но и обид да се бара излез од секојдневните олуи. Едрото прераснува во алегија на осаменоста и слободата. Во стилот на романтизмот, во песната постои паралела помеѓу надворешниот пејзаж (морето, бурата, ветрот) и аналогната внатрешна состојба на лирскиот субјект (немир, неспокој), односно пејзажот, сликите и описите на природата прераснуваат во своевидна „état d'âme“ – состојба на душата, амблем на психолошката драма на субјектот. Финалето на песната сведочи за поетовата одлука да му се препушти на духот на незадоволството и „бури да бара,“ но и да пронајде внатрешен склад во бурата. Тој „спокој во бурата“ како клучна аксиома дефинирана во песната „Едро“, според Ефтим Клетников, е основниот парадокс, егзистенцијално-филозофското исходиште врз кое е втемелена целокупната поезија на Лермонтов, како и неговата животна судбина (Клетников 2013: 332).

Меѓутоа, токму тој грчевит крик на осамениот поет, во симбиоза со перманентниот копнеж за акција (Лермонтов е романтичарски борец за општо добро), неговата разочараност од нескладот помеѓу стварноста и идеалот (на мигови и краен песимизам), се вообличува во протест против несовершенство на светот, чиешто акорди одзвонуваат дури и во песните со социјално-политичка (и родољубива) тематика:

*На нашејто поколение со ѓага ѓледам!
Игнината му е ѓразна, мрака сејта („Мисла“, препев: Е.
Клетников);
Или:
- „Да, беа луѓе в наше време,
Не како ова ваше ѓлеме...“ („Бородино“, препев: Г. Тодоровски)*

Песните „Бородино“ и „Мисла“ се сметаат за политички најангажирани песни на Лермонтов и иако во нив тој упатува прекор до младото поколение од своето време и го критикува поради неактивност (притоа, не се иззема ниту самиот тој – парадигматична во таа смисла е песната „Не верувај во себе“), клучен е судирот на генерациите како универзален и вечно повторлив мотив – предуслов за општествениот развој во секое време (Сибиновиќ 1990: 78). Токму дезориентацијата во *времето*, неможнoста да се врзе за времето и како останатите, да учествува во измамите и да верува во химерите на општествениот живот, се смета за извор на сета горчина, умор и очај на меланхоликот и неговото сфаќање на светот како мрачна измама. Илустративна во оваа смисла е песната „Први јануари“ (1840) во која Лермонтов го опева животот како трагикомична маскарада:

*Сал колку ѝа̄ӣи, среде џ̄гано̄ӣ ко̄га ѝо̄нам
Во размисли, како некој сон да сонам,
При шум на музика ш̄ӣо блика,
И ко̄га ше̄йо̄ӣ див на зборови ѝразни слушам
Од лӯге̄ӣо̄ безначајни и без душа
Под маскӣӣе ш̄ӣо крија̄ӣ лика...*

Лермонтов е на одмор, доаѓа во Москва за Новогодишните празници и присуствува на еден од многуте балови на кои се чувствува како аутсајдер, бидејќи извештачениот салонски живот, бесмислените разговори на празните и безвредни луѓе кои се препуштаат на страсти и пороци, му се наполно туѓи. Не е тешко во стиховите на оваа песна да се препознае поетовата критика на лицемерието, на маските кои царуваат во меѓучовечките односи, на лажниот општествен сјај. Лирскиот субјект, алијас поетот, наоѓа спас во сеќавањето на детството:

*И ако смо̄гнам од дниӣе неизбежни
Да ѝобе̄жнам за мӣџ во сниӣӣа̄ӣа ѝрежни,
Како ѝӣӣца душа̄ӣа ми ле̄ӣа,
Кон дей̄с̄т̄иво̄ӣо ѝо̄гаш јас се враќам в свесӣа:
Својо̄ӣ дом го ѓледам, сиӣе гра̄џи мес̄ӣа
И бавча̄ӣа в чмај ш̄ӣо цвесӣа.
(...)*

*И во шаџа чудна⁸⁰ шoџаш цел се ѓубам:
На неа сал мислам, ѓлачам и ѓo ѓубам
Созданиешо на сонош ѓусш... (препев: Е. Клетников)*

Типично романтичарскиот презир кон стварноста е во опозиција со идеализираната слика на безгрижното и среќно детство поминато со родителите во с. Михајловско. Романтичарско е и препуштањето на лирскиот субјект на состојбите на сон, мечтаење, илузија... „Меланхоликот е археолог на сопственото сеќавање“ – вели францускиот стручњак за графика и автор на многу текстови, Максим Прео (2006-2007: 249). Според него, моќта на имагинацијата на субјектот се манифестира преку обидот да се запре хронолошкото време и да се врати назад. Меланхоликот, многу повеќе ужива во реконструкција на минатото; тој се храни со слики свесно позајмени од минатото (во песната на Лермонтов – низ реминисценција на невините детски години).

Дали на тој начин поезијата стекнува статус на одбрамбен механизам од бесмислата на егзистенцијата? Во култната песна на Лермонтов, „И тажно, и здодевно“ (1840, но и во други песни, како што се: „Романса“ или „Руска мелодија“), доминираат крајно резигнирани мисли, тотална апатија и очај, царува меланхолијата:

*И тажно и здодевно! - Кому да ѓодагеш рака
во часош на душевно бreme?
(...)
Да ѓубиш?... Но, коѓо?... Годинише не ѓрааш, минаш;
и - не може вечно да ѓубиш!
(...)
Зар сшрасша? - Но, рано ил доцна, и ѓлушосша скаша
ѓред разумош силен ке мора да беѓа
и живошoш - ѓледаш наоколу ладно и шашo -
осшанува ѓусша и ѓлушаваш шеѓа (препев: Г. Сталев)*

Во оваа песна, лирскиот субјект директно му се обраќа на читателот и разговара со него, со горчливо чувство за отсуство на пријателство и меѓучовечко разбирање. Притоа, доаѓа до заклучок дека е бесмислено дури и да се сака, не замо затоа што животот, туку и самата ѓубов е – минлива. Несомнено е дека тој губи интерес за животот, па оттаму и прашањето: Чуму постоењето?

⁸⁰ Во српскиот препев, наместо „тага чудна“, стои: „чудна меланхолија.“

Романтичарската меланхолијата, суштински „безгранична“, во смисла дека не може ниту да се измери, ниту да се дефинира, не ретко, станува синоним за една „беспричинска тага“ и се поистоветува со романтичарската „светска болка“ (Weltschmerz): силно изразена меланхолија, песимистичко чувствување на светот, расчекор помеѓу стварноста и идеалот. „Светската болка“ се поврзува со името на францускиот предромантичар Франсоа-Рене де Шатобријан (1768-1848), којшто во ликот на Рене го креирал архетипот на модерниот меланхолик. Шатобријан во „Рене“ (1802) ја објаснува оваа чудна болест на својот книжевен јунак како спој на *здодевносќ* (поради тоа што се вкусило сè) и *вознемиреносќ* (потреба постојано да се бара нешто ново и сфаќање за безнадежноста на таа потрага): „Со полно срце живееме во еден празен свет и без воопшто да доживееме нешто, ние сме разочарани од сè“ – вели Рене. Животот е постојано некаде другаде, во стилот на онаа прочуена изјава на германскиот романтичар Хајнрих Хајне: „Среќата е таму кај што не си.“

И Лермонтов има стихови за „беспричинската тага“ или „светската болка“: *Од болесќ живојна бев болен: / Од здодевносќ* – читаме на едно место (песна „Ви праќам вам послание...“, препев: Г. Сталев). Здодевноста, во синергија со меланхолијата, ќе продолжи да го вознемирува духот и на модерниот поет: илустративен во оваа смисла е Бодлеровиот „spleen“, кој ќе се рефлектира и во современото чувство на отуѓеност. Значи, оваа чудна романтичарска болест, не изгубила од својата актуелност ниту денес.

За меланхоликот како романтичарски лик е карактеристично чувството на несовершенство родено од копнежот по убавина и по совршенство – совршенство кое не се наоѓа ниту во нас, ниту во другите, ниту во предметите на нашето задоволство, ниту во природата; оттаму и онаа типично романтичарска склоност кон вечното незадоволство, немир, апатија... Нешто во стилот на автопоетичките ставови на Едгар Алан По изнесени во неговиот есеј „Филозофија на композицијата“, кои ја разоткриваат техниката на настанување на песната „Гарванот“: вистинско подрачје на песната е *убавинајта*, а нејзин најсоодветен израз е – *шагајта*, вели По во споменатиот есеј (По 2013: 172-173).

Намесѐо заклучок

Може да се рече дека целокупното дело на Лермонтов е резултат на трагичниот судир помеѓу латентната и безмерна убавина на животот и баналноста на човековиот живот во неговите конкретни, појавни облици. Не е тешко да се воочи дека тоа е една од варијациите на романтичарската негација на овој свет во име на недостижниот, идеален, вистински живот и свет (Sibinović 1980: 9). Но, Белински, преку анализата на Лермонтовата лирика, докажува дека субјективноста на големите духови и поети е, всушност, израз на она што е објективно, општочовечко и неминливо: „Говорејќи лично за себе, за своето Јас, големиот поет говори за *општото* – за човештвото. И затоа во неговата тага секој ќе ја препознае сопствената тага, во неговата душа секој ќе ја препознае сопствената душа, и во него ќе препознае не само *поет* туку и *човек*, свој брат по припадноста на човештвото“ (цит. според: Sibinović 1980: 10). Зашто, како што вели Ив Бонфоа: „Не се веќе уметностите тие кои ни ја испорачуваат меланхолијата: тие можат само да ни ја позајмат и да ја развијат. На поезијата задача ѝ е да нè изведе од овој континет во кој демне споменатото лудило. Иако, треба да знаеме, но тоа не е ни важно, дека патувањето ќе биде бесконечно“ (Bonnefooy 2005: 22).

Користена литература**на кирилица:**

Аристотел. 2006-2007. „О меланхолији.“ *Градац*, бр. 160-161, 15-22.

Градац 2006-2007, бр. 160-161. Темат: Меланхолија. Чачак.

Ђивоне, С. 2009. „Меланхолик.“ *Ликови романтизма* (прир. Ф. Фире). Београд: Сlio, 264-269.

Клер, Ж. 2006-2007. „Музеј меланхолије.“ *Градац*, бр. 160-161, 235-241.

Клетников, Е. 2013. „Спокој во бурите.“ Поговор во: Лермонтов, М. Ј. *Избрани дела* (Избор, препев и предговор: Е. Клетников). Скопје: Магор, 329-339.

Кристева, Ј. 2006-2007. „Путања меланхолије.“ *Градац*, бр. 160-161, 179-183.

Кристева, Ј. 2021. *Црно сонце*: депресија и меланхолија. Скопје: Артконект (превод: Е. Поповска).

Лермонтов, М. Ј. 1974. *Поезија*. (Избор, препев и предговор: Г. Сталев). Скопје: Македонска книга.

Лермонтов, М. Ј. 1991. *Лирика. Поеми*. (Препев: П. Т. Бошковски и др.). Скопје: Наша книга.

Лермонтов, М. Ј. 2013. *Избрани дела* (Избор, препев и предговор: Е. Клетников). Скопје: Магор.

- По, Е. А. 2013. *Авантиурите на Артур Гордон Лим. Филозофија на композицијата*. Скопје: КСЦ, Битола: Микена, Скопје: Макавеј (превод: В. Пемова), 167-181.
- Прео, М. 2006-2007. „Меланхолије.“ *Градац*, бр. 160-161, 241-249.
- Сибиновић, М. 1976. „Михаил Јурјевич Лермонтов.“ *Руска књижевност 1*. Сарајево: Свјетлост, Београд: Нолит“, 277-294.
- Сибиновић, М. 1990. *Поетика и поезија: велики руски лиричари*. Београд: КЗ „Звездара“.
- Фројд, С. 2006-2007. „О меланхолији.“ *Градац*, бр. 160-161, 162-165.
- Фројд, С. 2006-2007. „Жалост и меланхолија.“ *Градац*, бр. 160-161, 165-175.

на латиница:

- Bonnefoy, Yves. 2005. „La mélancolie, la folie, le génie – la poésie.“ *Mélancolie: genie et folie en Occident*. Paris: Réunion des musées nationaux / Gallimard, 14-22.
- Ljermontov, M. J. 1980. *Lirske pesme. Poeme*. (Izbor, predgovor i komentari: M. Sibinović). Beograd: Rad.
- Mélancolie: genie et folie en Occident*. 2005. (Sous la direction de Jean Clair). Paris: Réunion des musées nationaux / Gallimard.
- Sibinović, M. 1980. „Književno delo M. J. Ljermontova.“ Predgovor vo: M. J. Ljermontov, *Lirske pesme. Poeme*. Beograd: Rad, 5-55.

ПОЭЗИЈА И МЕЛАНХОЛИЈА (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТВОРЧЕСТВА М.Ю. ЛЕРМОНТОВА) Резюме

В тексте основное внимание уделяется творчеству одного из крупнейших русских романтиков-лириков м. Дж. Лермонтова (1814-1841) с акцентом на характерном для нашего времени явлении меланхолии. Отсюда тема имеет не только исторический, но и текущий аспект.

Начиная с теоретических размышлений юлии кристевой и ее исследования «черное солнце (депрессия и тоска)», а также в контексте поэтики романтизма феномен меланхолии прослеживается через парадигматические примеры из поэзии лермонтова, полной меланхолической, меланхолической, мрачное, горькое, грустное и пессимистическое настроение. Будучи неисправимым романтиком по натуре, лермонтов в своей поэзии защищает свободу и справедливость в несправедливом мире, выражает свое неповиновение и недовольство несовершенством мира и, неспособный реализовать тоску по идеалу, неуловимую в ограниченном, прозаическом мире. Мира, оно заканчивается эскапизмом и пессимистическим недоверием: «жизнь – пустая и глупая шутка».

Ивана КОЧЕВСКИ

Филолошки факултет

Универзитета у Београду, Србија

ЕМАНЦИПАЦИЈСКА ОСВЕШЋЕНОСТ ЖЕНСКИХ ЛИКОВА РУЖЕНЕ СВОБОДОВЕ*

Апстракт: У раду смо настојали да истакнемо важну појаву за прозу чешке списатељице с краја 19. и почетка 20. века – Ружене Свободове (Růžena Svobodová), а то је еманципацијска освешћеност њених јунакиња. Специфичност грађења самосвести женских ликова, осликавање њиховог субјективног погледа на свет и проблема којима су биле преокупирани, постао је уобичајен за приповетке и романи Свободове још на почетку њеног књижевног стваралаштва, на шта нарочито обраћамо пажњу. Студија истиче карактеристичне догађаје, начине размишљања и одлуке које је књижевница доносила у приватном животу, што се у великој мери рефлектује на избор тема и осликавање карактера јунакиња које представљају и форму аутостилизиције саме ауторке. Уз истицање еманципацијске освешћености неколико изабраних јунакиња из приповедака и романа Свободове, указујемо и на њен уметнички и културни ангажман на прелому између два столећа, односно у периоду *La Belle Époque*.

Кључне речи: Ружена Свободова, чешка књижевност, еманципација, женски ликови.

„Ниједан портрет је није веродостојно представио. Колико је у њој било зачараних живота! Њено биће је био жив ток, освежавајући ветар, непрестано лепршање, кључање и превирање. Била је снажна, нова, различита, очаравајућа. Била је најзанимљивија међу женама.

А најлепше у вези са њом било је то што је била духовита и потпуно ослобођена од конвенција“.

Ружена Шварцова о Ружени Свободовој

Разматрајући проблематику женске судбине и њен развој у делима чешких књижевница на прелому између два века, Добрава Молданова налази да се пут развоја чешке књижевности деведесетих година 19. века кретао кроз акцентовање уметничког стваралаштва субјекта и његовог индивидуалног социјалног и личног искуства, те кроз његов лични поглед на свет и живот. Ова констатација се огледа најпре у тематским областима које су преокупирале пажњу чешких

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Књижевност и визуелне уметности: руско-српски дијалог*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број пројекта 178003).

књижевница у погледу на њихово окретање женским питањима. Молданова се, притом, не осврће на избор тема различитих књижевница, већ пре свега на начин на који су такозване „женске теме“ схваћене. Као доминантну тему код Софије Подлипске, Елишке Краснохорске и Ружене Свободове ауторка препознаје представљање судбине младих девојака. Оно што је притом уочљиво јесте да се у делима наведених књижевница појављује тип самосталне жене која се ослобађа традиције и полази властитим путем. Код Свободове је то нарочито приметно у вези са емотивним и моралним осамостаљивањем девојака (Moldanová 1986).

Већ на почетку књижевног стваралаштва чешке списатељице Ружене Свободове (Růžena Svobodová, 1868–1920), уочљиво се издвајају жене као главне јунакиње, почев од збирке приповедака *Přetížený klas* (*Обремењено класје*⁸¹, 1896), прозе *Ztroskotáno Brodолом*, 1892) и *Na písčité půdě* (*На пешчаном тлу*, 1895), у којима књижевница јасно прокламује своје животне ставове у погледу на улогу жена у њој савременом друштву. У првим приповеткама, и касније романима, Свободова кроз судбине жена, као и њихов слободно изабран ангажман у приватном животу, одражава властита уверења и представе, градећи тако различите карактере својих јунакиња. Оне су увек представљене са јасно формираним психичким и интелектуалним особинама, иако су неретко контрастних карактеристика: неке су активне, пожртвоване, добродушне, образоване жене, док су неке од њих пасивне, себичне, незаинтересоване за друге, а коначно и за властити напредак; неке од јунакиња превладавају злехуду судбину, док друге од њих скончавају трагично. Међутим, свим различитим карактерима заједничка је нота самосталности и независности, или тежње ка непотчињености, и жеља за ослобађањем од традиционалних предубеђења и очекивања. За опис животних ситуација и портретисање јунакиња, Свободова се користи различитим средствима, која у духу модерне Либуше Хечкова (Libuše Hečková) препознаје у књижевно прерађеном облику хтонских кривуља орнамента. Заправо, ова ауторка говори о теми жене, слике и истине у делу Ружене Свободове, при чему се концентрише на сецесијски орнамент у књижевности, посматран не само у својству транспозиције ликовних средстава у други медиј, већ

⁸¹ Преводи назива дела Ружене Свободове у заградама су ауторски, будући да списатељичина проза није била преводена на српски језик.

као специфичан концептуални поступак уметничке модерне. Хечкова стога налази да се код Свободове стилизација истине (нарочито о женама) може поистоветити са љубављу, при чему је феномен љубави скривен у сецесијском ораменту. Овде се не мисли на конкретне поступке у делу, већ на дело посматрано у целини. Фреквентна тема у првим радовима Свободове препозната као – изразита еманципација женских ликова, може бити по свему ономе што Хечкова наводи, орнамент као митологизација љубави – што је стваралачки израз новог уобличавања идеалног садржаја (Heczková 2001). Овоме можемо додати, да колориту различитих животних судбина јунакиња Свободове, доприноси и списатељчина управљеност ка импресионистичким описима моралног и духовног поретка стварности, чулног доживљаја света, страсти и дезилузија еманципованих жена.

Основа тумачења женских ликова у прози Свободове, њихово портретисање, грађење односа према партнеру или супружнику, као и према осталим блиским особама – пријатељицама, рођацима, родитељима, у великој мери је подстакнута проживљеним искуством саме Свободове, и заснована је на односу који је она имала са својом мајком – Елишком Чаповом (Eliška Čárová). О узајамном односу Ружене Свободове са мајком сазнаје се директно из дневника саме списатељице, као и из заоставштине рукописа њеног брата Габријела Чапа⁸² (Gabriel Čáp), о чему сведоче и пишу њене биографкиње – Јармила Моуркова (Jarmila Mourková) и Ружена Шварцова (Růžena Schwarcová). Моуркова бележи да се почетак лошег односа са мајком доводи у везу са раним детињством Свободове, управо док је мајка ламентирала над смрћу две ћерке рођене пре Ружене, није обраћала пажњу на ону која је била жива поред ње (Mourková 1975: 13). Оно што је књижевници у детињству највише недостајало, наставља Моуркова, био је мајчин осмех и радосно расположење. „Мајчин свет је непрестано био окружен тајном које дете није могло да разуме: отуда потиче осећај отуђености, страх од хладноће и таме, чежња за љубављу, који носи као печат целог живота“ (исто, 14).

Оно што сазнајемо о књижевници јесте то, да иако се дуго бранила од осећања потчињености, најпре у односу на мајку, Ружена Свободова је ипак била економски зависна у односу на друге и након одласка из породичног дома када је радила као гувернанта, или као

---

⁸² У питању је књига успомена Габријела Чапа под називом *Letopisy lidské duše*.

дружбеница у различитим породицама, па чак и у првим годинама брака када се удала за Франтишека Ксавера Свободу, до потпуне афирмације познате списатељице. Отуда у њој постоји константна жеља за борбом да се ослободи друштвених, економских и различитих психичких утицаја. Но, и поврх свега, она се никада није мирила са ситуацијом која ју је лишавала било ког вида слободе. На ове податке бисмо додали становишта енглеске књижевнице Вирџиније Вулф (Virginia Woolf) која је, размишљајући на тему о женама и књижевности у чувеном есеју *Сопствена соба* (A Room of One's Own, 1929) дошла до важних становишта која можемо довести у везу управо са Свободовом. Наиме, и Вулфова сматра да је економски моменат увек круцијалан у самосталности субјекта, у вези са доношењем одлука и приликама за било какав вид стваралаштва. Размишљајући о изостанку материјалне потпоре жена, Вулфова констатује да ситуација није таква каква јесте, не би ни било потребе за њеним предавањем, односно сачињавањем есеја на тему „Жене и књижевност“. Веома вешто, са суптилном дозом подсмеха, она наводи следеће:

А да се којим случајем бавила бизнисом (мисли се на Мери Ситон, списатељичин alter ego, али и отеловљење читаве генерације жена које нису имале прилику да се образују, зарађују новац и баве се одабраним занимањима, прим. И.К.), да је постала власница фабрике за производњу вештачке свиле или магнаткиња на берзи [...] ми бисмо вечерас опуштено седеле и теме нашег разговора би можда биле археологија, ботаника, антропологија, физика, природа атома, математика, астрономија, релативитет, географија. (Vulf 2014: 26)

Након прегледа биографских података књижевнице Свободове које смо упоредили са њеном белетристичком прозом, установили смо да се њена борба за еманципацију огледа у неколико сегмената: најпре кроз образовање и самоусавршавање, потом кроз просвећивање и едукацију осталих заинтересованих страна – једнако мушкараца, а пре свега жена, потом кроз буђење самопоуздања код других, али и у одмереном и разумном прекоревању ученика, прагматично устројеном; еманципација се огледа и у самопорицању и раду, самопожртвовању, покушају да брак као институцију са социолошког становишта издигне на виши ниво и форму. Еманципација Свободове се тако препознаје и у вези са њеном хуманитарном делатношћу у оквиру друштва Чешко срце; на тај начин еманципација постаје свесност о потреби да се помаже

другима, о чему књижевница бележи: „Потребно је служити, једино тако се може живети“ (Schwarcová 1940: 98).

Од књижевних утицаја на Свободову издавајају се дела Гончарова, Толстоја, Чехова, Тургенјева, Достојевског, Хамсуна, Витмана, Флобера. Отуда се почетак њеног стваралаштва приписује жанру критичког реализма у коме уочљиво доминирају теме везане за осликавање живота жена и конвенција којима су ограничене (*Přetížený klas, Ztroskotáno, Na písčité půdě*). Међутим, ова свестрана жена није се заустављала; заправо њене аспирације везане за еманципацију управљале су се и ка образовању и просвећивању других, као и интересовању за животе и судбине разних личности које је у животу упознавала. Шварцова истиче да је Свободова захтевала од уметника да сам ствара, а не да импровизује, како би израстао из себе, те да се не окреће ни за ким (Schwarcová 1940). Управо како је учила ђаке да самостално посматрају и пишу и да никога не имитирају, једнако их је учила да стварају властити живот из властитих услова и властитих снага. Пример тога да је Свободова дословно проживљавала оно чему је учила ђаке, јесте примењен поступак аутостилизације у осликавању књижевних карактера јунакиња њене прозе, а потом и аутентично осликавање могућих решења одговарајућих ситуација, које у каснијој прози можемо да читамо и разумемо као модел који се препоручује девојкама у постизању одговарајућег степена независности у друштву.

Јармила Моуркова проналази да су јунакиње из првих дела, као што су то – Олга из приповетке „Обремењено класје“, Рафаела из новеле *Бродолом*, и Блажена из романа *На пешчаном тлу*, различитог карактера и различитог животног искуства, али да припадају истом друштвеном сталежу и проживљавају своја прва девојачка разочарања зато што одбијају да се поистовете са светом око себе, са просеком и конвенцијама, не желе да прихвате брак као једину судбину жене, и да се пасивно препусте животу. Оне се не мире са улогом слушкиње, чезну да буду признате као индивидуе које проживљавају личне чежње, грешке и боли (Mourková 1975).

Дакле, у првим књижевним остварењима Свободова је проблеме свог одрастања и одгоја поистоветила са јадима и трагањем младих девојака своје генерације које нису ни хтеле, ни могле да се помире са постојећим стањем у коме женама није било признато

никакво право на самостално зарађивање⁸³, уколико не би желела да се задовоље тиме, да раде омаловажавајуће послове који би их деградирани или понизили. У погледу на такве услове живота, наметало се једино оновремено решење, а то је била својеврсна капитулација девојке која би пристала на брак, чиме би се свака мисао о некаквој каријери завршавала. Овом темом ће се Свободова бавити у приповеткама уврштеним у избор *Обремењено класје*, где ће се нарочито у случају јунакиње Олге, разрачунати са тако увреженим очекивањима. Наиме, Олга је свесна своје различитости, нарочито у погледу на мајку која је следила пут жена њиховог друштва и породице – удала се и помирљиво живела са условима живота који су јој били споља наметнути. Ово није случај са Олгом која за себе каже: „Знам да сам различита од других. Ја сам као нови злочин за који још нису пронашли закон. Не знају на основу чега да ми суде. Ја сам као памфлет који расправља о нечему новом⁸⁴“ (Svobodová 1916: 44–45). Ово је прва јунакиња Свободове која самосвесно исказује своје негодовање против очекивања родитеља да се уда, и на тај начин реши свој статус у друштву и времену у коме живи. Спиратељица кроз њен лик јасно ставља до знања да су емоције те девојке важне, те да не може да се о исте оглуши и понаша се као неемотивни предмет. Ово

⁸³ Енглеска књижевница Вирџинија Вулф ће, након готово више од две деценије по објављивању првих радова Свободове, у другачијем контексту писати о истом проблему у есеју *Три гвинеје* (*Three Guineas*, 1938), истичући, притом, величину и значај могућности жене да зарађује новац. Она на једном месту каже: „ако нам [...] укажете на то да је зависност од професије само други облик ропства, признаћете да је, имајући у виду ваше лично искуство, зависност од професије, за разлику од зависности од неког оца, много мање омражен облик ропства. Призовите у сећање радост коју сте осетиле кад сте зарадиле своју прву гвинеју, кад сте први пут кратко и дубоко удахнуле дах слободе“ (Vulf 2001: 14–15). Слобода о којој говори Вирџинија Вулф комплекснија је од онога што се да замислити када о истој пише Ружена Свободова, будући да је чешкој књижевници најпре стало до тога да девојка може да, слободом коју би стекла правом на зарађивање, најпре одреди правац властите судбине – то јест, да ли ће се уопште удавати или не, и за кога ће заправо поћи. Док, с друге стране, енглеска књижевница, под економском независношћу подразумева и слободу активног ангажовања жене у друштву у коме живи, те њено неометано и потпуно искрено изјашњавање размишљања која би имала. О томе читамо у редовима: „Кћер образованог мушкарца сада има на располагању утицај који је другачији од било ког утицаја који је раније имала. [...] није то ни онај утицај који је поседовала кад је имала право гласа али кад је била лишена права да зарађује за живот. [...] то је утицај из ког је уклоњен елемент новца. Она више не мора да се служи шармом да би добила новац од свог оца или брата. Пошто је њена породица не може финансијски казнити, она може да изражава сопствена мишљења. Уместо да исказује дивљење и антипатију које је често несвесно диктирала потреба за новцем, она може да покаже своја права осећања. Укратко, она не мора да пристаје; она може да критикује. Она напокон поседује утицај који није пристрасан. Таква је у грубим и кратким цртама природа нашег новог оружја, утицаја који кћер образованог мушкарца може да врши сада кад је у стању да зарађује за сопствени живот“ (Vulf 2001:15).

⁸⁴ Сви преводи са чешког језика у раду су ауторски.

се уочава у гнушању јунакиње пред могућом судбином која би је очекивала у силом наметнутом браку, без узајамног разумевања, међусобне комуникације и наклоности, што се саображава у речима: „Довољно им је тело, проста жена, куварица, домаћица, здрава мајка њихове деце. Све остало је сувишно, можда и за подсмех, само за раздор и зловољу“ (исто, 44).

Самоиницијативне, сличне одлуке, доносе и друге јунакиње Свободове: Ана из приповетке „Pohřby“ („Погреб“) која, иако искрено заљубљена у човека за кога је верена, раскида веридбу како би самостално од својих прихода издржавала мајку и брата. Затим у приповеци „Škrtnuté věty“ („Прецртане реченице“), девојка Мила одбија да се повинује мајчиној вољи и уда се за човека којег јој је она изабрала, те бежи од куће са изабраником свога срца. Самоволне жене ипак нису добродошле у чешком друштву крајем 19. века. Без обзира на висок степен просвећености и економског напретка, у питању је патријархална средина која има своје предрасуде када су у питању правила понашања којима би оба пола требало да се управљају. У то се уверавамо текстом приповетке „Nepřipiaté lodí“ („Непривезане лађе“), у којој читамо размишљање мушког гласа из масе:

Зашто бих се женио? Да се крвим са женом? Да ме зове из кафане, да ми прегледа џепове? Овако радим шта хоћу, одем до Прага и боље ми је него ожењеном. Осим тога, ове данашње госпођице, нарочито те учене, воле да се над нама уздижу. Све сама врлина и надменост! Куда с тим, молим те, када је данас такав избор да се човек онесвести!

Одмах потом, главна јунакиња Ањинка објашњава својој саговорници:

Та надменост и врлина, а и ученост, односе се на мене! Зашто би иначе господин чиновник тако викао?... Замолила сам га да ми не говори 'они' ни 'она', и рекла сам му да ваљда није навикао на друштво пристojних жена када ме је одмах ухватио око струка и рекао, да за еманциповану жену не постоје глупи обзири, и да сам ја потпуно слободна. Сада, кад год је у близини, чујем такве опаске. (Svobodová 1916: 169–170)

Јасно је да Ањинка критикује невоспитање и простаклук типског мушкарца који не показује поштовање према саговорницама, нарочито ако је у питању неудата жена, или ако је притом још и образована, што у погрешној интерпретацији и рецепцији код

супротног пола, може да значи да је таква жена лакомија и прилежнија на неморал.

Својим писањем, односно, конкретно осмишљеном прозом, Свободова изражава протест против постојеће стварности – то је њен начин борбе. Да прикаже како девојке крајем 19. века заправо живе, које су њихове могућности, какви су услови њиховог одгоја и образовања, шта се од њих очекује, какве изборе оне саме праве. Међутим, пошто се ради о самом почетку књижевног стваралаштва Свободове, она још увек нема јасно решење за своје јунакиње, осим што описује њихов бунт. Моуркова сматра да Свободова није веровала да еманципацијске снаге и настојања могу да реше тај проблем. Зато у својим првим приповеткама, Свободова осликава судбину својих јунакиња као безизлазно стање (Mourková 1975) – Олга умире од богиња док негује оболеле пацијенте као часна сестра; Ана се суочава са својом судбином заборављене и никоме потребне уседелице; Мила извршава самоубиство са изабраником свог срца; Ањинка остаје усамљена у свом избору да напусти вереника и град, и посвети властити живот просвећивању омладине на селу. О томе ауторка управо кроз нараторски глас записује: „Напустила сам Ањинку која је за разлику од својих ученица које су се отимале за прашка места, желела да буде од користи на селу, напустила сам је потиштену, остављајући је као ситну воштану свећу, упаљену на овом тамном гробљу живота“ (Svobodová 1916: 171).

Радек Тоуш у својој студији под називом „Proměny díla Růženy Svobodové na přelomu století“ („Промене дела Ружене Свободове на прелому столећа“) примећује, да у погледу на главне јунакиње, долази до важне промене у приповедном поступку Свободове, а то је да она у односу на прва дела као што су, на пример, приповетке *Обременено класје* или новела *Бродолом*, и каснијих дела, почев од романа *Замршене нити* (*Zamotaná vlákna*, 1899) и романа *Љубавнице* (*Milenky*, 1902), прелази са „монографичне“ или „монотематске“ методе где је пажња била управљена на једну конкретну јунакињу која се својим ставовима супротставља непријатељском свету и патријархалним конвенцијама, сада на комплекснији вид осликавања неколико јунакиња чији су различити карактери синтетисани у једну приповедну нит (Тоуш 2022).

Ову констатацију бисмо довели поново у везу са приватним животом Свободове, која се након недоумица и премишљања удаје 1890. године за писца Франтишека Ксавера Свободу (František Xaver

Svoboda). Међутим, Руженин однос према мушкарцима личи на доживотну трауму коју је стекла у периоду својих несугласица са мајком управо у пубертету, те би првобитно интересовање за мушкарце при новим сусретима и познанствима, код ње било брзо смењено осећајем хладноће, незаинтересованости и равнодушности. О томе сама каже: „Немам никога ко би ме разумео... Лоше сам одгојена. Нисам знала да сам жена, а да је жена слушкиња, куварица свога мужа и дадиља својој деци. Нисам навикла на ту чињеницу, и била бих лоша жена, и још гора мајка“ (Mourková 1975: 28). Иако овај запис потиче из 1887. године, у њему је сажета антиципација будућег односа који ће она имати са својим супругом. Шта више, Свободова себи на једном месту покушава да објасни своју разочараност браком који је ни својом формом, ни садржином не испуњава; њено тумачење кризе у коју је допала садржано је у констатацији: „Схватам да људи који се превише добро разумеју немају заправо о чему да причају, јер једва да један отвори уста, онај други већ све зна, шта је овај први хтео да каже“; нешто потом записује у дневнику: „Већ одавно, још од када је отац умро, осетила сам да сам ништавна личност до које никоме није стало, која је увек свакоме сметала“ (Mourková 1975: 34, 35).

Пажњу са овако деструктивних мисли, Свободова скреће на своје књижевно стваралаштво, које ће понети јаке елементе аутостилизације, препознатљиве у роману *Замршене нити* из 1899. године. Ово дело је исприповедано са два различита – амбивалентна стајалишта која заступају две јунакиње, пријатељице Маркета и Хелена. Радек Тоуш каже да Хелена представља тип жене која се одрекла еманципације како би могла да се брине за своју породицу и тим вредностима настоји да приволи своју пријатељицу Маркету која се супротно томе, окреће од мужа и деце са визијом слободног живота који она проводи у љубавном односу са сликаром Бергером. Међутим, ниједна од јунакиња притом, не полаже право на „истину“, јер обе сумњају и исправљају своје ставове (Тоуш 2022: 137). Оно што изговара Маркета, поверавајући се својој блиској пријатељици од које очекује пре свега разумевање, савет, а коначно и одобравање каснијих поступака, може се упоредити са интимним незадовољством саме Свободове, о коме смо малочас читали. Маркетин ламент над животом који је изабрала, или који јој је био чак кроз установљену традицију у друштву наметнут, читамо у следећим редовима:

У чему је моја кривица? Имам мужа који ме не види! Је л' због тога треба да увене моја лепота којој се нико не диви? Да ли мој муж некада уопште примети моје квалитете? Наравно да је за све он крив! Друга би на мом месту вероватно умела да другачије схвати живот. Моје ћерке не смеју да се тако бедно удају! [...] За мене је срећа, да онај ко с тобом живи открије све твоје врлине и воли те због њих! [...] Љубав је срећа, и нема ничега изнад ње. Љубав је та ватра која нас спаја са вечношћу. У њој је Бог и нема другог! Да, то је срећа! Али самоћа?! Мој муж је ваљда самом себи довољан, израста из себе, а ја му нисам потребна. (Svobodová 1899: 60, 66–67)

Наведене речи јунакиње Свободове могу имати различита тумачења, иако је заправо реч о пропустима у одгоју најпре девојчице, потом девојке, и читаве генерације жена које имају погрешна очекивања од институције брака. Свободова управо то жели да истакне, оне мало тога разумеју, више сањаре и замишљају живот него што га уистину проживљавају; те се у браку, као што је овде случај са Маркетом, осећају као у клопци, и чини се неразумним да траже нешто више од живота. Зато је Свободова желела да узвиси брак, и учила је жене да изаберу мушкарце по властитој слободи душе. Шварцова каже да их је учила да чезну за поузданим и дубоким осећајем који би им испунио живот, а не само обојио тренутак. Учила их је да воле учтивост и нежност, и да је права љубав она која је заснована на одговорности, поштовању и оданости. Као једна од оних која је учила од Свободове, Шварцова наводи списатељичине полудуховите, полугорке речи:

У време моје младости, млада господо, за нас девојке било је веома лоше. Морале смо да изаберемо оног који би дошао, хтеле то или не. Једино питање које би одлучивало о просцу било је: Да ли ће девојку прехранити или не? А када би могао да је прехрани, без устручавања би му је давали.“ Једном је тегобно признала. „Верујем у велику љубав. То је најлепша ствар на свету“. (Schwarcová 1940: 26)

Своје програмске ставове о еманципацији, Свободова ће наставити да развија у наредном роману који је самостално био објављен већ 1902. године под називом *Milenky* (*Љубавнице*). У тумачењу Радека Тоуша, овај роман је само потврдио окретање Свободове од „монотематичности“, те проналажење позитивних решења и ефектног програма који су следиле њене јунакиње; као што је то био случај са Хеленом из претходног романа, која је разумно и рационално прихватила своје обавезе у животу на супрот Маркети

(Touš 2022). Тоуш, притом истиче појам „нове жене“ који је оновремена књижевна критика препознала у новом роману Свободове; он с тим у вези, наводи констатацију Франтишека Вацлава Крејчија (František Václav Krejčí), да је та „нова жена“ интелектуално постала равноправна са мушкарцем, налазећи се на најлепшем путу ка својој друштвеној еманципацији, и која жели да дâ нову форму свом односу према мушкарцу, чиме ствара нове облике среће (Touš 2022: 140 према Krejčí 1902: 762). Тоуш свакако мисли на лик Еме из романа *Љубавнице*, иако је Свободова предано радила на комплексној грађи читаве лепе женских карактера који се појављују у роману. Свободова гради лик Еме са наивним ентузијазмом, уносећи у карактер своје јунакиње претерани идеал чедне девојке. Ема је представљена као племенита млада жена која с непоколебљивом ревношћу тражи оца (кога једва познаје) услед тешко нарушених односа са бестидном и развратном мајком Малвом – куртизаном. Она је великодушна и племенита, што се препознаје када је спремна да се одрекне Валтера, кога воли и који јој је веома наклоњен, јер га препушта Марији – чију је породицу руинирала њена мајка Малва. У свему наведеном, чини се да се Ема одриче властите среће зарад добробити других.

О карактеру Еме се може судити и на основу разговора са њеним умирућим учитељем, паном Силабом, који јој се на разјављује обраћа речима: „Сећаш се када смо заједно читали у малој Платоновој књизи о човеку који, окићен властитим накитом, односно разборитошћу, праведношћу, храброшћу и истинитошћу, очекује свој силазак у подземни свет у часу када судбина позове?“ (Svobodová 1918: 68). Ове речи на неки начин описују природу Еме, која ће се у сваком од наведених атрибута осведочити. О њеном образовању и начитаности за оновремену жену, што је Свободовој свакако било важно да нагласи код своје јунакиње, сведочи и одговор учитељу шта заправо чита од литературе коју јој је препоручио: „Свакодневно читам Палацког, Шафарика, Колара и све те старе, миле књиге које сте ми препоручили. И посланицу Добровског сам прочитала у старом Ханкином издању као куриозитет“ (исто, 69).

Дакле, овде укратко читамо да се Емина природа веома разликује од њене мајке; да чезне за оцем, да је веома наклоњена учењу и просвећивању, да је спремна да се одрекне једине праве и истинске љубави. И на овом месту бисмо прибегли истицању паралеле садржаја овог романа са субјективним искуствима саме

књижевнице. Наиме, већ у раним годинама, Ружена је настојала да наметне своју вољу, што јој је полазило за руком док је отац био жив, међутим то се мења када је у питању однос са мајком. Мајчин ауторитет је био за њу непремостива препрека против које се додуше бунила, али коју никако није савладала. Моуркова бележи да се мајка непријатељски поставила против еманципацијских сила своје ћерке, те се свим силама трудила да је себи потчини. Образовање је признавала само као неопходно средство за повећање вредности девојке која је ионако предодређена да се уда. У том смислу је карактеристична усмена Свободове на учитељицу из Микуловица која је стално читала, и коју је отац због тога хвалио, док јој је „мајка управо замерала читање, јер се усудила на ту највећу одвратност за коју је жена способна. Наиме, да чита пре подне“ (Mourková 1975: 24).

Даље, у погледу на то да се јунакиња Ема спремно одриче љубави, те да свесно наставља да се друштвено и емотивно развија сама као успешна солисткиња, може се довести у везу са чињеницом да је једина велика љубав у животу Ружене Свободове био нико други него чувени књижевни критичар – Франтишек Ксавер Шалда (František Xaver Šalda); међутим, она се никада није одрекла комфора живота са Франтишеком Свободом, нити је имала одважности да се сукоби са светом попут јунакиње Маркете (*Zamotaná vlákna*). Моуркова сматра да је Шалда кроз своја субјективна разматрања, исказана у писмима упућеним Свободовој⁸⁵, открио разлог њеног подсвесног одбијања љубави. Свободова одбија љубав у физичкој форми јер јој се она чини понижавајућом. Она живи у времену где се свакодневно говори о еманципацији, о равноправности, при чему се сама лично програмски не ослања на своју женственост, већ жели да је замени „човечношћу“, хуманошћу, јер је уверена да доминација мушкараца не може бити превазиђена уколико сама жена жели да се потчини мушкарцима, да постане предмет који мушкарац може да узме, присвоји и одбаци. Свободова је претпостављала да је највећи допринос човечанству жртва личне непоновљиве женске среће под именом људског напретка. Хтела је нетелесну љубав, ослобођену од прозаичности и баналности, у некаквом сненом облику, и управо се трудила да такву љубав реализује у свом животу. И овде је местимично зависила од оновременог еманципацијског идеала, иако

⁸⁵ Кореспонденција Франтишека Ксавера Шалде и Ружене Свободове сабрана је у књизи под називом *Tiživá samota* (Тегобна самоћа, 1969).

је то негирала (Mourková 1975). Све ово, Свободова је управо приказала на примеру јунакиње Еме; али слично као и у претходном роману, и овде су представљене амбивалентне личности. Потпуна супротност Еми, њеном одлучном и пожртвованом карактеру, оличено је у јунакињи Марији. Марија је заправо емотивно преосетљива личност и на све реагује претерано емотивно уносећи се у туђе проблеме. Исувише је погађа људска беда, сиромаштво, социјална неправда, вулгарност простог и непросвећеног света, неправедно богаћење (о томе сведочи и њено одбијање да прими новац од својих послодаваца, богате јеврејске породице из Прага). У корену таквих осећања налазе се два емотивна губитка – пре свега мајке, која је умрла на сличан начин изгубивши разум, након што ју је муж преварио са Малвом, којој је потом испод цене продао имање Безстахов. А други емотивни губитак се односи на Валтера који је непромишљено ступио са њом у платонску везу, без озбиљне намере да тај однос продуби у конкретном правцу. Све ово доприноси томе да Марија почиње ментално и духовно озбиљно да копни, да жели да умре, али не са намером да се убије, већ да сама себе исцрпи од нејела, некомуникације са људима, и уопште од небриге према самој себи.

Свободова у грађењу психолошког профила ове јунакиње уноси социјални елемент који се односи на Маријино суосећање са сиромашнима, са радницима, и уопште са људима са најниже лествице друштва. Међутим, списатељица ни на једном месту не износи неки социјални програм или идеје којима би понудила решење за проблеме социјалне обесправљености и неједнакости које њене јунакиње виде, осуђују, али ништа притом не могу да учине. С друге стране, Свободова делимично феминистички освешћује своју јунакињу, уносећи у њена размишљања идеју о томе да треба да искупи женски род. Ово се препознаје у реченици у којој се за Марију каже: „Марија је знала да ће је казнити, јер је обећала да ће умрети, али живела је још увек и до сада није искупила жене“ (Svobodová 1918: 281).

Еманципацијска освешћеност јунакиња Свободове ставља се у службу културног развоја и напретка читаве генерације жена које ће учити од Свободове, и које ће стварати истовремено са њом и после ње. Од млађих књижевница са којима је блиско сарађивала и које је свакако инспирисала својим делом, можемо да наведемо Божену Бенешову и Марију Мајерову код којих ћемо препознати једнако одважне и смеле јунакиње. Међутим, изван књижевне делатности,

еманципација Свободове огледала се у активном ангажману у виду хуманитарне делатности у вези са чиме је партиципирала у Чешком срцу, али исто тако се та еманципација рефлектовала кроз регенерацију духа целог народа. У вези са тиме, Шварцова наводи да је књижевница знала да је неопходно регенерисати саму људску природу, те да је неопходно да се васпитају родитељи, да се продуби веза између мушкараца и жена, да се узвиси брак као институција, да се поштују деца, старији људи, нова омладина. Знала је да је неопходно да се промени цео људски живот из темеља, и чезнула је за новим Коменским. Издавала је часопис Липу и трудила се да кроз њега спроведе праведност и поштовање према човеку (Schwarcová 1940).

Еманципација је за Свободову била више од самопреобразбе, нових тема у књижевном стваралаштву, већ се односила на ширење просвећивања и регенерацију друштва кроз образовање најширих слојева. У питању је конкретно усвојен модел и начин живота који књижевница лично проживљава, а потом преноси у поетику свог књижевног остварења. У пажљиво протумаченом стваралаштву Свободове њен блиски пријатељ, Франтишек Ксавер Шалда (František Xaver Šalda), проналази да јој је проживљено животно искуство омогућило разноврсне алузије, сећања и полазишта, која је она потом вешто уткала у романи и приповетке, чиме се образовао један нови вид постојећег света. Оно што је раније било целина, у њеном делу постаје јасно осветљен детаљ, у вези са чиме списатељица жели да спозна људску душу у њеном целокупном развоју, а живот у његовој сразменој структури (Šalda 1950: 247). У том процесу она образује карактеристичне типове жена од којих свака представља делић искуства саме списатељице Свободове. То је разлог због кога се њени романи могу посматрати и као образовни; јер како Шалда каже, они исписују пут људских душа и показују судбину као превод карактера, као у спољашњости изложену повезаност унутрашњег састава душе. Стога је било неопходно, да у вези са еманципацијском освешћеношћу јунакиња Свободове, пажњу упутимо пре свега њеном приватном животу и субјективној борби за самосталност, коју она потом, не скривајући, преноси и на оживотворење еманципацијски освешћених јунакиња.

Кориштена литература:

- Heczková, L. 2001. „Чthonické křivky ornamentu: několik poznámek na téma žena, obraz, pravda a Růžena Svobodová.“ *Česká Literatura* 5. 519–30. <http://www.jstor.org/stable/42686702>.
- Krejčí, F. V. 1902. „Nové české romány.“ *Rozhledy* VII/28. 761–756.
- Moldanová, D. 1986. „Obraz ženského osudu a jeho proměny v tvorbě spisovatelek na přelomu století.“ *Česká Literatura* 5. 420–432. <http://www.jstor.org/stable/43745668>.
- Mourková, J. 1975. *Růžena Svobodová*. Praha: Melantrich.
- Touš, R. 2022. „Proměny díla Růženy Svobodové na přelomu století.“ *Česká literatura* 2. 133–154.
- Schwarcová, R. 1940. *Růžena Svobodová*. Praha: Společnost Českého Červeného kříže.
- Svobodová R. 1899. *Zamotaná vlákna*. Praha: Knihtiskárna F. Šimáčka.
- Svobodová R. 1916. *Přetížený klas*. Praha: Nákladem české grafické akc. společnosti „Unie“.
- Svobodová R. 1918. *Milenky*. Praha: Česka grafická akc. společnost „Unie“.
- Šalda, F. X. 1950. „Dvě stati o díle Růženy Svobodové.“ *Duše a dílo. Podobizny a medailony. Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 2*. Praha: Melantrich, 235–262.
- Vulf, V. 2001. *Tri gvineje*. Beograd: Feministička 94: Žene u crnom.
- Vulf, V. 2014. *Sopstvena soba*. Beograd: Plavi jahač.

EMANCIPAČNÍ UVĚDOMĚNÍ ŽENSKÝCH POSTAV V DÍLE RŮŽENY SVOBODOVÉ

Resumé

Téma ženských postav Růženy Svobodové a jejich emancipačního vědomí je v tomto příspěvku zpracováno v porovnání s biografickými údaji o životě spisovatelky. Jejich hlavním zdrojem se staly knihy Růženy Schwarcové a Jarmily Morukové věnované životu a dílu Růženy Svobodové. Vzhledem k mnoha prvkům, které lze v románech a povídkách Svobodové rozpoznat z biografických zdrojů, je zřejmé, že se spisovatelka zabývala autostylizací ve ztvárnění ženských postav. V tomto ohledu má literární tvorba Svobodové dichotomický charakter – na straně jedné bylo pro ni psaní knih procesem uskutečnění vlastního osamostatnění a boje za svobodu v patriarchální společnosti, na straně druhé použila spisovatelka literární text k prosazování programových myšlenek, jejichž uplatněním se romány staly prostředkem osvícení mladých dívek.

V prvních dílech Svobodové lze sledovat postupnou změnu charakteru hlavních hrdinek i způsob, jakým Svobodová přistupovala k tématu emancipace. Spisovatelka v první řadě vyjadřuje prostřednictvím různých hrdinek v povídkách sebraných ve sbírce *Přetížený klas* (1896) jakousi vzpouru proti zavedeným konzervativním očekáváním, že by se mladá dívka měla za každou cenu vdát, aby si zajistila ekonomické zabezpečení. Každá z těchto hrdinek (Olga, Mila, Anna, Aninka) však končí tragicky, buď smrtí anebo osamělostí, neboť Svobodová sama netušila, jaká by byla správná cesta k realizaci nezávislosti jejich hrdinek. Výzkum dvou paralelních řešení, kapitulaci před tradicí a naprostý rozpor s ní, představila Svobodová v románu *Zamotaná vlákna* (1899) zobrazující dva odlišné osudy hrdinek – Heleny a Markéty. Tímto literárním experimentem se brzy potvrdilo, že vzdělání a možnost samostatného vydělávání peněz je základem pro úplné uskutečnění svobody mladých žen. Právě tento úhel pohledu se částečně stane tématem románu *Milenky* (1902), v němž Svobodová představila celou řadu různých ženských postav a jejich jednání. Po přehledu

těchto literárních děl se zdá, že i soukromý život Růženy Svobodové byl naplněn neustálým bojem a vzpourou, a to jak proti společenským konvencím, zejména v souvislosti s konfliktem, který spisovatelka měla s matkou – Eliškou Čáповou, tak proti vlastním citům, pokud jde o její vztah k manželu – F. X. Svobodovi, a k příteli – F. X. Šaldovi. V každém případě se její osobní boj za emancipaci odráží ve sebevýchově a sebezdokonalování, dále v osvětě dívek a žen prostřednictvím literárních děl, ve výchově mladé generace spisovatelů a v humanitární práci v rámci společnosti České srdce.

Димитрија РИСТЕСКИ

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ЗАСТАПЕНОСТА, ИЗУЧУВАЊЕТО И ПРОУЧУВАЊЕТО НА РУСКАТА КНИЖЕВНОСТ НА КАТЕДРАТА ЗА СЛАВИСТИКА

Апстракт: Авторот на трудот ја анализира состојбата со застапеноста, изучувањето и проучувањето на руската книжевност на Катедрата за славистика од нејзиното основање, па сè до денес. При тоа тој, следејќи го континуитетот и дисконтинуитетот, односно синхронијата и дијахронијата во нејзиниот развој, истовремено укажува на причините и последиците кои постепено доведуваат до криза во која запаѓа не само изучувањето и проучувањето на руската книжевност, туку и другите наставни и научни содржини не само на Катедрата за славистика, туку и пошироко од неа во областа на високото образование.

Клучни зборови: застапеност, изучување, проучување, руска книжевност, славистика

Бидејќи авторот на трудов е само една година помлад од 75-годишниот јубилеј на Катедрата за славистика и еден од малкутемина нејзини студенти и професори кои од крајот на 60-те години на минатиот век, кога на неа се запишува како редовен студент, па сè до неговото пензионирање како редовен професор по руска литература, стекнал доволно животно и работно искуство и собрал доволно аргументи и факти, кои на овој начин сака ги сподели со пошироката академска, славистичка, културна и научна јавност. Иако повеќето од нив се среќаваат во разни монографски и јубилејни изданија на Катедрата и на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, овде јас ќе се обидам да дадам свое видување за нив само од аспект на застапеноста, изучувањето и проучувањето на руската литература на Катедрата за славистика од нејзините почетоци до најново време.

Како што е познато, Катедрата за славистика организирано заживува од 1950/1951 година со доаѓањето на професорката Серафима Мадатова Пољанец од Загреб, која е ангажирана во изведувањето на поголем број на курсеви како од областа на рускиот јазик, така и од областа на руската литература. Уште оттогаш се водело сметка за рамномерноста во застапеноста на рускиот јазик и руската литература на Катедрата при што, со постепениот на развој на Катедрата, соодносот во изучувањето на јазикот и литературата изнесува 3:1, односно: фонетика, морфологија, синтакса на рускиот јазик (3)- руска книжевност (1). Со извесни отстапки, врз таквиот

сооднос се базира и понатамошниот развој на Катедрата за славистика.

Кога станува збор за почетоците во изучувањето на руската литература, проф. д-р Серафима Мадатова Пољанец, заедно со своите асистенти Цветанка Органџиева (стара руска литература и фолклор) и Лилјана Мојсова (нова руска литература), неа ја организира врз еден афирмативен програмски пристап со кој што се привлекувал интересот и вниманието на студентите не само од нашата, туку и од другите катедри за нејзино изучување. Како поткрепа на овој факт, овде јас ќе ги цитирам зборовите на проф. д-р Георги Сталев, искажани во неговиот труд, *„Моите интересирања за руската литература“*, што е напишан во 2017 година, по повод на 70-годишнината од постоењето на Катедрата за славистика и објавен во Зборникот *„Руско-македонски јазични, литературни и културни врски 7“*. „Во текот на моите редовни студии на тогашниот Филозофски факултет, како студент на Катедрата по историја на книжевноста на народите на ФНРЈ, јас на своја рака, незадолжително, ги следев и предавањата на проф. Серафима Полјанец којашто предаваше руска литература на Катедрата за славистика. Може да се каже дека таа не предаваше, не анализираше, туку, едноставно речено – таа рецитираше сè од А до Ш во однос на поезијата, па дури и цели поеми, како што е *„Демон“* од Лермонтов, *„Мороз-красный нос“* од Некрасов... Кажуваше наизуст и големи фрагменти од прозата на Тургенев, а се сеќавам и на романот *„Рудин“*. На часот по семинарска вежба посветен на оваа тема, јас дури и дискутирав, а професорката воопшто не знаеше дека не сум нивни студент. За потребата на студентите проф. Полјанец имаше подготвено на шапирограф кратка скрипта, со основни податоци за поединечни автори и нивни дела.“ (Скопје, 2018, стр. 437-440). Овие зборови на проф. Сталев се живо сведоштво и од нив јасно може да се заклучи врз какви цврсти основи било поставено изучувањето на руската литература уште од самите почетоци на Катедрата за славистика.

Од основањето, па до 1955 година, функционирањето на Катедрата за руски јазик и литература во најголема мера е поврзана со активната и неуморната дејност на единствениот професор Серафима Пољанец, која од здравствени причини, кон крајот на таа година заминува во пензија. Нејзиното заминување создава бројни проблеми во поглед на наставното и научното заживување на Катедрата. Поради недостиг на наставен кадар, проф. Пољанец со

повремени гостувања настојува да го пополни наставниот вакуум и одржува постојани контакти со Катедрата сè до својата смрт во 1964 година. За време на својот престој во Скопје, проф. Пољанец објавила поголем број на студии од областа на руската и од светска литература. Посебно треба да се одбележи нејзината обемна компаративистичка студија „Тело за пари“, објавена на македонски јазик во 1958 година. Освен тоа, таа е автор и на првите скрипти од областа на руската поезија на XIX и XX век, што таа ги подготви со тогашниот нејзин асистент Лилјана Мојсова.

По заминувањето на проф. Пољанец, за шеф на Катедрата привремено доаѓа проф. Блаже Конески, кој раководи со неа во периодот од 1956 до 1961 година. Оттогаш започнува нова фаза во развојот на Катедрата за руски јазик и литература, што е обусловено, пред сè, со доаѓањето на поголем број на нови кадри. Оттогаш наставата по руска литература ја изведуваат професорите Милан Ѓурчинов и Цветанка Органџиева, а Катедрата се здобива и со двајца асистенти: Ефтим Кафеџиски од областа на руската литература во 1-та половина на XIX и Димитар Бошков во областа на 60-те години на XIX век. Тоа покажува дека областа на руската литература во тоа време кадровски е покриена со двајца професори и двајца асистенти што, секако, ќе придонесе за нејзиното континуирано и синхронизирано изучување и проучување. Мислам дека во таа смисла, клучна улога има ангажманот на проф. Милан Ѓурчинов. Тој во периодот меѓу 70-те и 80-те години од минатиот век, кога ги поминува сите наставно-научни звања на Катедрата, има најголем придонес за застапеноста, изучувањето и проучувањето на руската литература и за нејзина афирмација не само во нашата земја, туку и надвор од неа.

Аналогно на погореизнесените оценки на проф. Георги Сталев, како слушател на предавањата по руска литература кај проф. Серафима Мадатова Пољанец, овде јас ќе си допуштам пошироко да ги парафразирам моите оценки за проф. Милан Ѓурчинов, напишани непосредно по неговата смрт и коишто повод 90-годишнината од неговото раѓање, се публикувани во мојот текст под наслов „Милан Ѓурчинов како професор, афирматор и истражувач на руската литература во Македонија“ во електронското списание *Stephanos* #4 (30) 07.2018 кое го издава Филолошкиот факултет при Московскиот универзитет „Ломоносов“.

Професорот Ѓурчинов јас го запознав како студент во 1968 година, односно неколку години по неговиот избор за доцент на Катедрата за руски јазик и литература при тогашниот Филозофски факултет, иако уште од моите гимназиски денови, сосем случајно, ја имав при рака неговата прва книга „Време и израз“ (1956), во која тој ги објавува првите критики за македонската и руската книжевност. Како тогашен студент на трета и четврта година, кај него ги слушав предавањата и вежбите по руска литература од 19-ти и 20 век. И веднаш сакам посебно да нагласам дека беше вистинско задоволство да се следат тие курсеви, бидејќи професорот Ѓурчинов нив ги имаше така конципирано, што излегуваа од секакви идеолошки и било какви други клишеа. Тие предавања се базираа исклучиво на најзначајните појави и процеси, на автори и дела од руската книжевност. Токму затоа неговите предавања и вежби ние како студенти ги следевме со огромно внимание, а кај некои од нас, особено кај мене, се вроди зголемен интерес и љубов за пошироко и попродлабочено изучување на руската литература... Кога станува збор за мојот професор по руска литература, не можам, а да не ја нагласам неговата постојана заложба да ги запознава студентите дури и со најсовремените автори и нивни дела кои тогаш не влегуваа во официјално усвоената наставна програма по тие предмети. Кај нас како студенти посебен интерес привлекуваа неговите семинарски вежби затоа што тие беа вистинска книжевна работилница. Така на пример, токму јас бев еден од првите студенти кој изработи семинарска работа за расказот „Еден ден на Иван Денисович“ од Александар Солженицин и за која се дебатираше на еден семинарски час по руска литература 20 век (Москва, 2018, стр.261-265).

Професорот Милан Ѓурчинов, како доцент, вонреден и редовен професор работеше на Катедрата за руски јазик и литература повеќе од 20 години и на која од 1965-1971 година беше нејзин шеф. Освен тоа тој беше и ментор на многу докторски и магистерски дисертации од областа на руската книжевност во нашата земја и во странство. Токму на негов предлог, по завршувањето на моите студии, во 1972 година, бев избран за негов стажант-асистент по руска литература. Така со тек на време и по неговото пензионирање, јас станав еден од неговите наследници, продолжувајќи да работам на истата Катедра, подоцна преименувана во Катедра за источнословенски и западнословенски јазици и книжевности, а од 1996 година, Катедра за славистика, на која бев избран во вонреден и

редовен професор по руска литература, од каде во 2013 година заминав во пензија.

Имајќи предвид неколку основни параметри, како што се: кадровската екипираност, бројот на запишаните студенти, наставно-научната и апликативната дејност на Катедрата за славистика, би можело да се констатира дека токму во периодот помеѓу 60-тите и 90-тите години треба да се лоцира периодот на нејзиниот континуиран развој. Во 80-те години, кога многу членови на Катедрата отидоа во пензија или преминаа на други катедри, како на пример, проф. д-р Милан Ѓурчинов и проф. д-р Вера Јанева преминаа на новооснованата Катедра за општа и компаративна книжевност, тоа како да значеше најава за почеток на процесот на дисконтинуитет, кој постепено ќе почне да зема замав во 90-те години од минатиот век, кога во нашата земја започнаа (и за жал сè уште траат) транзициските процеси во нашето општество кои негативно се одразија во развојот на многу области од животот, особено во развојот на високото образование. Тогаш, речиси скоро без водење на сметка барем за проста репродукција на кадрите, не само што започна осипувањето со постојниот наставно-научен кадар со одењето во пензија, туку и, речиси, како да замре приемот на млад наставно-научен кадар. Колку за илустрација, ќе го наведам фактот дека од четворица професори и двајца асистенти по руска литература, со заминувањето на проф. д-р Ефтим Кафеџиски во пензија во октомври 1995 година, целокупната настава по руска литература ја презема проф. д-р Ружица Јанчулева. За жал, наскоро по моето заминување во пензија, колешката Јанчулева почина, и оттогаш до денес нема вработено ниеден наставник или соработник по руска литература. Според моите информации, сега наставата онлајн, ја изведува исклучиво една колешка од Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет во Белград. Ако на тоа се додаде и фактот дека последниве неколку години нагло опаѓа бројот на новозапишани студенти, зарем и тоа не е еден од показателите за почетокот на процесот на дисконтинуитет, во развојот на Катедрата за славистика.

И покрај сите потешкотии, Катедрата за славистика во 90-те години бележи натамошен подем на своите активности (студии на полонистика под „А“ и „Б“, бохемистика под „Б“, а проширена и осовремена е наставната програма по руски јазик и литература, остварени се нови контакти со универзитетите во Москва, Перм, Санкт-Петербург и во Минск.) Во тој период членовите на Катедрата

продолжуваат со своето учество на бројни меѓународни собири и конгреси на слависти, русисти, бохемисти, полонисти и македонисти во земјава и во странство. На некои од нив таа е и нејзин организатор (Полско-македонската, Руско-македонската и Чешко-македонската научна конференција).

Овде посебно би сакал да го нагласам придонесот на неколкумина членови на Катедрата за славистика во подготовката и учеството на 14 Меѓународен конгрес на слависти којшто до сега за првпат се одржа во Македонија (во Охрид), 2008 година. Претседател на Организациониот одбор на тој Конгрес беше академик Милан Ѓурчинов, а авторот на овој текст негов секретар и секретар на Меѓународниот славистички комитет.

Повеќемина членови од Катедрата за славистика за својата работа, како и за нивниот придонес во развојот на македонистиката и славистиката, се одликувани со медали и се добитници на многу државни и меѓународни награди и признанија. Така на пример, во 1999 година, по повод 200-годишнината од раѓањето на големиот руски писател и поет А. С. Пушкин, на Катедрата за славистика за својата успешна работа во изучувањето и проучувањето на рускиот јазик и литература во Република Македонија доделен ѝ е медал „Пушкин“.

Користена литература

- Универзитет „Св.Кирил и Методиј“-Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 60 години, монографија 1946-2006, Скопје, 2006
- Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, *Катедра за славистика, Слудиски и предметни програми*, Скопје, 2010
- Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Филолошки факултет „Блаже Конески“-Скопје, *Слудиски и предметни програми од вториот циклус (магистерски слудии)*, Скопје, 2010.
- Сталев Г. 2018. „Моите интересирања за руската лиетарура“, *Руско-македонски јазични, лиџерајшурни и кулшурни врски 7, Зборник на шрудови од VII македонско-руска научна конференција одржана во Скопје на 15 и 16 јуни 2017 г.*, стр. 437-442.
- Ристески Д. 2018. „Милан Ѓурчинов како професор, афирмајтор и истражувач на руската лиџерајшурна во Македонија“, *Stephanos #4(30) 07.2018* <http://stephanos.ru>

**ЗАСТУПЛЕННОСТЬ, ИЗУЧЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
НА КАФЕДРЕ СЛАВИСТИКИ**

Резюме

На основу собственного опыта как прежнего студента, а позже профессора нескольким поколениям своих студентов, автор труда прослеживает процесс континуитета и дисконтинуитета в изучении и научного исследования русской литературы на Кафедре славистики при Филологическим факултом „Блаже Конеский“ в Скопье.

Славица СРБИНОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје

**ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ И ИНТЕРМЕДИЈАЛНИ ОДНОСИ:
„ВУЈКО ВАЊА“ ОД А.П.ЧЕХОВ И „ВОЗИ ГО МОЈОТ
АВТОМОБИЛ“ ОД РЈУСУКЕ ХАМАГУЧИ И ХУРАКИ
МУРАКАМИ**

Апстракт: Студијата се занимава со толкување на јапонскиот филм „Вози го мојот автомобил“ од Рјусуке Хамагучи. Таа се фокусира врз режијата и врз глумата кои се професија на главниот лик, а со помош на кои во текот на двете фази од животот, онаа од минатото и оваа од сегашноста во која работиво елен театар во Хиошиманастојува да ги разрешува сопствените интимни драматични загуви. Така двата периоди, минатото и сегашноста по однос на професионалниот ангажман се поврзуваат со неговиот живот напред од театарот, бидејќи ликот е ненаминливо заглавен во траумата поврзана со загубата на ќерката, а потоа и на сопругата. Лелото „Вујко Вања“ од А.П.Чехов е текстот врз чија интерпретација и режија е посветен актерот и режисерот во филмот, бидејќи драмата е приказна која треба да биде изведена на сцена. Професијата е начинот на кој тој минува низ фази на самоиспитување и соочување со траумата. Студијата го интерпретира актвализирањето на текстовите во три медиуми, филм, театар и литература. Сценариото на филмот „Вози го мојот автомобил“ е адаптација на истоимениот расказ на Хураки Мураками од книгата „Мажи без жени.“ Таа се фокусира врз процесот на адаптација, но особено врз процесите на нивната рецепција со условеноста на овие текстови од културолошките и историските контексти на епохата во која се создадени. Текстовите, потоа самостојно патуваат од една во друга култура и епоха, а потоа се трансформираат како последица на разбирањето и читањето во сегашноста при нивната реализација како претставена приказна во расказ, филм, драма и театар. Филмот „Вози го мојот автомобил“ се занимава колку со интимната и професионална преокупација на актерот и на режисерот во филмот и во театарот, толку и со аспектите на интертекстуалното и интермедииалното поврзување на естетските одлики на текстовите во делата претставени низ три медиуми и во реалноста на живеењето.

Клучни зборови: интертекстуалност, интермедииалност, нарација, драма, сценарио.

Чехов е заситрашувачки. Кога ги кажуваше неговите рејлики, го извлекува висшинското јас. Не го чувствуваш тоа?

Рјусуке Хамагучи

Вовед

Студијата се соочува со три клучни медиуми, филм, театар и литература. Филмот „Вози го мојот автомобил“ е адаптација на истоимениот расказ „Вози го мојот автомобил“ на Хураки Мураками од книгата „Мажи без жени“. Хураками го насловува расказот кој на јапонски јазик се појавува во 2014 година, а на англиски јазик во 2015 година, според песната која Пол Макартни и Џон Ленон (кој го уредува веќе направениот текст и мелодија на Макартни) од 1965 година. Во песната на П.Макартни и Џ.Ленон клучниот мотив е автомобилот, кој, според Макартни, поттикува, пред сè, сексуални алузии. Девојка на прашањето на момчето „Што сака да стане“ му одговара „Сакам да станам филмска ѕвезда.“ Во дијалогот со момчето, таа му сугерира дека би било добро, тој наместо да работи за ситни пари, таа да му понуди нешто многу повеќе, имено таа му предлага тој да стане нејзин возач. Овој предлог во исто време е предлог на тоа таа да му стане девојка, да го сака. Потоа го предупредува дека иако нема автомобил, што неа ѝ го крши срцето, би можел барем да стане нејзин возач. Ритамот на музиката е специфичен. Музиката за песната е снимена со користење на бас гитара и гитара, во неа доминира бас линијата според намерите и влијанијата на други музички групи кои Џ. Харисон ги прифатил. Авторот Роберт Родригез ја опишува песната како „отворено R&B вежбање“, таа е прогласена за редок пример на песна од Битлси кои го демонстрираат восхитувањето на уметниците од Стакс и Мотаун чија музика е создавана со влијанија од фолк-рок-ориентираната Rubber Soul. Макартни го пее главниот вокален дел, интерпретацијата, според новинарот Ричи Унтербергер, се определува како интерпретација на хард рок вокал. Со започнување на песна со вокал кој пее со едноставен фанк ритам користејќи два акорди во стихот, пеењето преминува на многу покомплексен рефрен кој содржи клавијарски модузации во џез-стил на пијано. Макартни ги нагласува и менува синхронизирањатана делот за пијано и соло изведбата на слајд-гитарата. Песната започнува со блуз ритам свирен на две електрични гитари, а потоа преминува на користење на бас гитара. Овој воведен дел, исто, упатува на една нова нагласена синхронизација на основната линија. Според музикологот Волтер Еверт, тоа на песната ѝ дава аметричност и нарушување на рамнотежата во воведот, а потоа со вградување на експресивни тонови кои не се стандардни како во блузот и во џезот се менува изразот. Инаку, самиот наслов на песната, според Пол Меккартни, кој

гласи „вози го мојот автомобил“ е всушност еден стар блуз еуфемизам за секс кој бил многу вообичаен во епохата пред да завладеат автоматизираните автомобили.

Адаптација и наратија

Расказот „Вози го мојот автомобил“ на Мураками нè воведува во практиката на актерот Куфуку кој возејќи го својот автомобил SAAB 900 со жолта боја го вежба текстот на улогата која ја игра, станува збор за ликот вујко Вања во истоимената драма од Чехов. Во исто време тој неуморно ја слуша музиката на Бетовен, а повремено вклучува и некои американски групи од неговата младост, тоа се музичките групи Бич бојс, Расклс, Темптејшн, тоа се групи од седмата деценија на 20 век или некаде од периодот меѓу 60 и 70 години. Меѓу нив значајни се црнечките групи кои изведуваат соул музика и кои се дел од култна музичка историја на Америка наречена „мотаун музика,“ самото име е портманто на две именки мотор и град, а се однесува на градот со најголемата автомобилска индустрија од тој период, Детроит.

Ако се вратиме на овој провокативен фрагмент од расказот на Мураками, ќе можеме да го сфатиме и вградувањето на деконтекстуализирани и контекстуализирани цитати од драмата на Чехов од 1897-1898 година чија изведба се реализирала во режија на Станиславски на почетокот на дваесеттиот век. Потпирајќи се на традицијата на овој театарски режисер, Рјуносуке Хамагучи со Такамаса Ое го пишува сценариото во кое „паузите“ и дијалозите од драмата „Вујко Вања“ се говорат првостепено во текот на возењето на автомобил од страна на актерот кој подоцна се занимава и со режија. Неговиот начин на учење на текстот на улогата на Вујко Вања која повеќепати ја има играно, а подоцна и неговото осмислување и креирање на субјектите на другите ликови од истото дело од Чехов кога решава да се препушти на режирањето сеповрзуваат со слушање на содржини снимени на лента од касетофонод страна на сопругата на актерот. Возењето на автомобилот и просторот на неговата внатрешност станува сцена за имплицитно актуелизирање насодржините кои се во јадрото на наратијата ограничена со текстот на драмата „Вујко Вања.“ Целокупното сценарио е адаптација на споменатиот расказ од Х. Мураками чија клучна тема е режирањето на претстава според драмата „Вујко Вања“ што овозможува во филмот да се вкрстуваат различните текстови и да се откриваат функциите на

различни медиуми на искажување. Вонративниот текст на сценариото кое примарно го апсорбира текстот на драмата „Вујко Вања“ доминира примената на методот на режирање актуелен и на рамништето на режирање на целиот филм применуван од страна на познатиот руски режисер Станиславски. На театарската сцена, ликот на Куфуку Јусуке кој е театарски актер и театарски режисер сепоставува драмата со учество на актери кои говорат на различни јазици чии преводи се прикажуваат на екран. Драмата се изведува како претстава изведувана од актери кои имаат различно потекло, тие се Кореанци, Јапонци, меѓу себе комуницираат на англиски јазик, така што составот од репликина сцената се изведува мултилингвално, на јапонски, на кинески, на корејски јазик, на јазик со знаци кој го користи актерката која е нема и ја игра улогата на Соња од наведената драма „Вуко Вања.“ Таа говори со знаци, а драматургот ги преведува знаците од јазикот на немите лица изведени од корејскиот јазик на јапонски јазик, додека пак со другите актери комуницира на англиски јазик. Глумицата која ја игра улогата на Соња е Кореанка.

Така во режијата на драмата „Вујко Вања“ како тема во филмот се развива можноста таа режија да се однесува на претстава во која се активни јазиците на различни култури, а во трансферот на значењата подеднакво станува актуелна колку режијата во театар, глумата на театарскиот актер, толку филмската режија и актерската игра во филмот. Текстовите кои историски се вмрежуваат и стапуваат во дијалог и со тоа во интерсубјективен и интертекстуален однос се културолошки и историски настанати во епохата на дваесет и првиот век, тука се мисли на расказот од 2014 година од збирката раскази „Мажи без жени“ на Мураками издаден на јапонски јазик, на сценариото на филмот напишано во 2021 година како адаптација на расказот, а текстот кој е во центарот на дејството, а тоа е драмата „Вујко Вања“ е настаната на крајот на 19 век и изведувана за прв пат на самиот почеток на 20 век. Драмата „Вујко Вања“ е напишана на руски јазик. Изданието на расказот исценариото на филмот се создадени со временска дистанца од седум години. Филмот е прикажан во 2021 година на Канскиот филмски фестивал, а потоа е кандидиран за оскар меѓу филмовите претставници на странската продукција.

Со расказот кој ги дава основите на приказната, во сценариото на филмот, а потоа и во филмот се отвора архипелаг од животи каде

секој лик е во сопствена приказна и во сопствена драма. Во драмата Вујко Вања, таков состав од острови – луѓе се Иван Петровиќ Војницки-Вујко Вања, Александар Сребрјаков, професор по уметност, Михаил Љвович Астров, доктор, Елена Андреевна, втора сопруга на Сребрјаков, Софија Александровна-Соња, ќерка на Сребрјаков и бабата на Сребрјаков, Марија Александровна, дадилката Марина, еден работник и поранешниот спахија Иља Иљич Тељегин. Драмата е жанровски класифицирана како трагикомедија, а нејзиниот поднаслов гласи „сцени од животот на село во 4 чина“. Филмот пак е структуриран како целина снимена во 2 дела, прологот трае 45 минути, а втор дел од филмот има траење од 2 часа и 45 минути, односно филмот во целина трае речиси 3 часа. Нестандардната должина на филмот, неговата епска форма изградена без големи зафати во развојот на дејството, а која е резултат на адаптација на кус расказ може да биде сфатена како минијатура набљудувана со лупа каде големи се само времетраењето и главниот лик, карактерот во филмот. Гледачите најчесто реагираат со отпор и замореност од должината на траење, бидејќи стандардните филмски текстови имаат траење од 1 час и половина или најмногу 2 часа.

Расказот на Мураками се фокусира на актерот кој глуми во претставата „Вујко Вања“, неговото секојдневие се одвива на релацијата меѓу станот и театарот, тој во животот има доживеано два трауматични настани: загуба на штотуку родено дете, а потоа и на сопруга која умира од рак. Тој се навикнува на секојдневна средба и разговор со жената возач која го вози актерот во неговиот автомобил до театарот и покрај неговото противење во почетокот. Во текот на возењето во просторот на автомобилот низ долги и емпатички дијалози со неа, Куфуку Јусуке ја растворува сопствената болка, меланхолија и напор да пронајде причини за да го продолжи животот по заминувањето на оние кои ги сакал и да ја исполнува празнината која останува зад нив, бидејќи со нивната смрт остануваат многу нереализирани потенцијални ситуации, многу незавршени разговори, многу меѓусебни неразбирања и несподелени емоции кои го оптоваруваат. Приказната во расказот се врзува за перформирањето на улогите во животот и во театарот, ликот е човекот кој е професионално профилиран како актер, а приватно се чувствува поразен, затоа што наместо во животот исполнет со спонтаност во релациите со другите, тој повторно ги преиспитува однесувањата во улогите на сопруг, на љубовник, на пријател.

Ова вклучување на уметноста и во расказот и во филмот, на уметноста на актерската работа, на режисерската работа нема функција да ја разоткрие само уметноста со нејзините поучни пораки, таа не се сфаќа како сфера чија цел е да ни пренесува лекции за животот, таа во оваа филмска приказна тежнее да ја поттикне рефлексивната за решавање на комплексните ситуации кога траумите ја блокираат индивидуата која бара начини да продолжи да живее понатаму носејќи се со празнините кои не се совладливи, а не може ниту да се исполнат, ниту да се премостат.

Траумата и филмската нарација

Филмот во широк распон од време и траење од три часа во кои дејството е поделено во 4 дела ги претставува сложените превирања во животот на актерот и режисер Јусуке Куфуку. Во првиот дел, се претставува секојдневниот живот и работните преокупации на актерот Јусуке и неговата сопруга Ото, во овој дел се соочуваме со траумата во нивниот брак поврзана со смртта на четиригодишната ќерка, бидејќи во една сцена се обележува годишнина од нејзината смрт. Траумата произлезена од загубата на детето е причината заради која Ото одлучува да се откаже од актерството, а да се посвети на пишување телевизиски сценарија. Интересно е решението на Хамагучи и Такамаса Ое поврзано со претставувањето на карактерот на Ото. Таа, во сцената со која се отвора филмот, раскажува приказна, напливот од идеи за развојот на дејството трае додека таа води љубов со сопругот. Зависноста меѓу потребата да раскажува и сексуалниот чин поврзани со ликот на Ото, авторите ја засновале на идеја активна во друг расказ на Мураками, тоа е расказот *Шехерезада* од истата збирка раскази под наслов „Мажи без жени“. Приказните кои Ото ги раскажува додека води љубов ги заборава, а потоа нејзиниот сопруг ѝ ги прераскажува со негови дополнителни сугестии и надградувања. Во компатибилната и речиси силна љубовна поврзаност на сопругниците Јусуке и Ото Куфуки, како и во расказот „Вози го мојот автомобил“ од Мураками, смртта на сопругата и создадената празнина го обликуваат вителот од двоумења, прашања, преиспитувања во животот на оној кој продолжува да живее тематизирајќи го колку минатото, толку и сегашноста, имено дали во животот успехот се заснова на моќта да навлезете сосема во територијата на другиот, да го освоите сосема или едноставно тој постои и заминува за да размислувате колку за него, толку за себе,

особено ако сферата на уметноста е ваша професија (Hutcheon 2006: 114).

Така се обликува филмот „Вози го мојот автомобил“ и се создава комплексен интертекстуален и интермедијален мозаик од приказни и ликови кој наведува на активно креативно уметничко изразување засновано на современите постмодернистички постапки, меѓутоа влијателно и врз начините на кои читателот ја разбира и ја толкува уметноста, а потоа и врз начините на тоа што тој го применува во текот на личните преиспитувања. Овој последен аспект на рецепцијата упатува на реакции кои дозволуваат текстот да биде разбран и како реалистично и емотивно четиво аналогно на начинот на кој Чехов и Станиславски дејствуваат во уметноста во 19 век, првиот кој го пишува текстот на драмата и вториот кој го поставува како претстава на сцената. Драмата има неколку различни и специфични ситуации и односи меѓу ликовите, таа е основата од каде почнува сценариото на филмот, нејзините реплики се впишуваат во сценариото на филмот „Вози го мојот автомобил“, особено во делот во кој режисерот и актер Јусуке Куфуку работи како режисер, бидејќи по смртта на сопругата се откажува од актерството. Во прологот на филмот додека Јусуке Куфуку е уште активен како актер, во делот кој претставува сцена од претстава изведувана според делото на С. Бекет „Чекајќи го Годо“ остава впечаток изведбата во која едниот актер говори корејски јазик, а другиот говори јапонски јазик. На екранот зад актерите се чита преводот од корејски на јапонски јазик. Начинот на кој Јусуке Куфуку ги режира претставите што е видливо во вториот дел од филмот се карактеризира повторно со примена на мултилингвалниот метод. Тој ги селектира актерите, како што тоа и реалниот режисер на филмот Р. Хамагучи го прави со снимање на филмот во делот на подготовка на претставта „Вујко Вања“ со учество на актери од Јапонија, од Кореја, од Тајван. На прашањето на младиот актер кому му ја определува улогата на возрасниот 47-годишен Вања, а актерот има 30 години, Јусуке го дава следното објаснување зошто се откажал од актерството и што играњето на лик од драма на Чехов значи за него: „Чехов е застрашувачки./Кога ги кажувате неговите реплики, го извлекува вистинското јас./Не го чувствуваш тоа? Не можам повеќе да го поднесам тоа./Што значи дека повеќе не можам да се предадам на оваа улога./Но, тогаш, зошто јас?“, прашува младиот актер. „Се чувствувам надвор од оваа продукција./Не сум погоден за оваа улога./ Сигурен сум дека и публиката ќе го чувствува истото.“

Драмата Вујко Вања, од која слушаме долги дијалози додека актерот се вози во автомобилот до работното место, е вградена во специфичниот „систем“ на работа на актерот кој ги пушта на касети снимените дијалози на другите ликови читани од страна на неговата сопруга, со нејзиниот глас, но во отсуство на нејзиното тело и воопшто нејзино отсуство од неговиот живот, а тој со својот глас ги изговара репликите на ликот вујко Вања. Возењето на автомобилот како повторлива сцена му овозможува на режисерот на филмот Р. Хамагучи да создаде тесен и интимен простор од внатрешноста на автомобилот каде актерот во почетокот ја вежба улогата од драмата, а подоцна низ разговори со неговиот возач, со девојката Мисаки го анализира својот живот со сопругата (Jens & Jannidis & Schneider 2016:67).

Пред да се навратиме на толкување на драмата „Вујко Вања“ и на репликите кои додека се изговараат го поттикнуваат реализмот на емоциите кај гледачите произведени со примена на начинот на работа на актерите според Станиславски, сакам да споменам неколку детали кои се тесно поврзани со примената на овој метод во текот на снимањето. Автомобилот е просторот каде главниот лик Јусике Куфуку чувствува, мисли, го изживува својот интимен живот во симулирана комуникација со гласот на неговата отсутна и почината сопруга. Појавата на возачот во филмот не е поврзана со предлог на човекот кој го одржува неговиот автомобил, како во расказот, туку со предлогот на институтот за театар за кого Јусике Куфуку ја режира драмата „Вујко Вања,“ како практика и составен дел од проектот, а во тесна врска и со болеста на очите или глаукомот на левото око од што страда актерот.

Фигурата на автомобилот во повеќе кадри е снимана од птичја перспектива. Бојата на автомобилот во филмот е црвена, а во расказот таа е жолта, на тој начин автомобилот секогаш се одделува од другите автомобили. Возењето се случува во впечатливите урбаните средини на Токио и Хирошима, тоа се градовите во кои е сниман филмот. Онолку колку што е автомобилот црвен, стар, меѓутоа цврст и според сите овие својства различен од останатите автомобили, толку сопственикот, актерот и режисерот е скроман, затворен и навидум емотивно неприепознатлив по однос на какви било изразувања на тага, на бес, на болка. Иако во почетокот е збунет од предлогот, апотоа и од правилото дека мора да има возач, овој лик ќе се препушти на возењето на возачот-жена кој ќе му биде доделен од институцијата за

која ја режира претставата. Во просторот на автомобилот ќе бидеме сведоци на сложената психопатологија и траума на актерот и режисер и на неговиот возач.

Во посттрауматскиот период кој во филмот е означен како „две години“ по смртта на сопругата на Јусуке Куфуку, автомобилот се претвора во минијатурен простор на сцена каде на спокоен и молчалив начин, низ паузи, како што би рекол Станиславски, и како што пишува Чехов, постепено и низ спонтани откривања, но и низсознанија стекнати со текот на комуникација меѓу странците се разобличуваат страдањето на патникот и на возачот. Во двата лика е впишана траумата. Таа е длабоко потисната, меѓутоа таа е непрекинато активна, таа е дел од минатото кое за двајцата е сеуште активен дел од сегашноста во која се бараат начини да продолжат да живеат.

Возењето е суштински и симболички форма на одржување контрола која реално се однесува колку на контрола врз автомобилот, толку и на контрола врз траумата, болката и празнината од кои Јусуке не може да се откаже, затоа што тие се емотивни форми на одржување контакт со неговата сопруга. Со предавање на автомобилот на девојката која му е доделена како професионален возач, таа контрола полека се напушта, а зад тоа стои можноста да се отвори молчаливо и низ куси реплики дијалогот за взаемната размена на информациите за страдањата.

Снимањата се ограничуваат на фокусирање на лицето или профилот на едниот и на другиот лик во крупен план. Наизменичните снимања на урбаните пејзажи на улиците на градовите и лицата на возачот и на режисерот создаваат ритам кој е бавен, меѓутоа апсолутно соодветен на доживувањата што влијаат врз тоа погледот на гледачот да биде привлечен и тојда сведочи на дијалозите за болката на оние кои се возат во автомобилот.

Драмскиот и филмскиот текст како интертекст

Емоционалната блокада и изолација на Куфуку Јусуке е проектирана во текстот на драмата „Вујко Вања“. Репликите кои ги споменав ќе се обидам да ги пренесам со цел да ја покажам моќта на уметноста која отвара прашања за возраста, за разочарувањето, за немоќта, за гневот, но и за излезите, кои Чехов ги поврзува со работата. Во филмот „Вози го мојот автомобил“, ликот Куфуку Јусуке излезот ќе го најде во работата во театарот и тоа како режисер, како и ликовите кај Чехов.

Паузите, во кои, според Станиславски, се вградени на специфичен начин значења во повеќе драми од Чехов, стануваат исто толку активни во филмот на Р. Хамагучи. Моќта на тишината со значење, во филмот е досегната со свртување на камерата кон лицето на актерот кој молчи. Го гледаме фокусираниот и зумиран лик во крупен план додека тој е воздржан и ги скрива емоциите кои забавено се излеваат тогаш кога ќе започнат меѓусебните исповеди на ликовите во автомобилот, на режисерот и на девојката која е стара колку што би била стара неговата почината ќерка. Девојката со негова согласност станува возач на автомобилот со кој патува од оддалечениот хотел до театарот. Последица на забавените споделувања на емоциите на ликовите се трансформациите низ кои минуваат и насоките во различни правци за кои се одлучуваат на крајот (Grishakova and Poulaki 2019:100-101).

Репликата која неколкупати се повторува како рефрен во текот на возењето додека е пуштена касетата е онаа со која Иван Илич Војницки или вујко Вања се жали велејќи: „Не сакам да молчам. Ти ми го уништи животот.“(29) (...)„Дење и ноќе како кошмар ме гуши помислата дека мојот живот е неповратно пропаднат. Немам минато. Го потрошив бесмислено на ситници, а сегашноста е страшна со својата апсурдност. Ете тоа ви е мојот живот и мојата љубов: каде ќе одам со нив и што да правам со нив. Мојата љубов пропаѓа залудно како сончев зрак кој паѓа во јама. И јас самиот пропаѓам.“ (...) „Имам сега 47 години. До минатата година, јас, како и вие, себеси се обидував да си ги замачкам очите со таа ваша схоластика, да не го гледам вистинскиот живот, и мислев дека правилно постапувам. А сега, кога само би знаеле! Не спијам цели ноќи од гнев и од бес што толку глупаво го потрошив времето, кога можев да имам се што ми го оневозможува мојата старост сега.“ (19)

Овие две реплики кои се однесуваат на чувството на залудно потрошен живот, на празнина со која е обземен и ликот во драмата и режисерот соодветствуваат на ситуациите од кои произлегуваат значењата. Иван Илич чувствува силна привлечност и љубов кон Елена Андреевна, сопруга на неговиот поранешен зет Сребрјаков, таа никогаш нема да му стане сопруга, ниту љубовница, исто како што оваа реплика Јусуке Куфукија вежба во автомобилот кога заминува на пат, а при тоа знае и очајно се бори со фактот дека неговата сопруга има други љубовници со кои ја реализира незапирливата потреба да продолжи да ја раскажува приказната која ги измислува во тој чин.

Во драмата „Вујко Вања“, Марија Васиљевна, неговата мајка на овие зборови на Вања ќе одговори: „Ти како да си замеруваш за своите поранешни убедувања... Меѓутоа не се виновни убедувањата, туку ти лично. Забраваш дека убедувањата сами по себе не се ништо, мртво слово на хартија... Треба да се работи“ (19).

Оваа реплика е пуштена во автомобилот кога Куфуку во прологот од филмот ќе стане непосреден сведок на едно од многубројните неверства на сопругата, а недела дена потоа доживува сообраќајна несреќа, судар по кој докторот кој го прегледува открива дека актерот има глауком на левото око. Љубовта кон сопругата и живеењето со неверствата се дел од убедувањата со кои се бори актерот Јусуке Куфуку при тоа совладан колку од чувството на немоќ, толку и од чувството на љубов кон сопругата. Ситуацијата на спознавање на немоќта поврзана со коментарот за начинот на однесување искажан во репликата на Марија Васиљевна е истоветно активна кај двата лика. Од драмата, репликата е временски транспонирана како снимка на касета во филмот. Онака како што со своите убедувања за празен живот живее Иван Илич или вујкото Вања, кој безуспешно се додворува, а на крајот сосема се повлекува во тишината на селскиот живот на имотот кој го напуштаат Сребрјаков и неговата млада сопруга Елена Андреевна, така Јусуке Куфуку живее свесен за однесувањата на неговата сопруга која сепак многу ја сака. Темата за неверството е актуелна во следниот фрагмент од драмата кога актерот ги слуша снимките во автомобилот и при тоа е веќе оптоварен од сведоштвото за неверството на неговата сопруга, имено тој враќајќи се дома заради неуспешното полетување на авионот ја затекнува со љубовникот, меѓутоа нечујно заминува од станот и се префрла во хотел каде го чека следниот лет. Исказите на Иван Иљич во еден кус разговор со докторот Астров ги содржат следниве прашања проследени со негативни квалификации за карактерот на сопругот на Елена Андреевна, Сребрјаков:

„Дали му е верна?“, „Да, за жал“. Таа верност е лажна до крај. Во неа има многу реторика, но нема логика. Да го изневериш стариот маж кого не можеш да го трпиш е многу неморално, а да ја загушиш јадната младост и живото чувство тоа не е неморално“ (17). „...Дваесет и пет години зазема туѓо место, а гледај го чекори како полубог. /Астров: Ти изгледа му завидуваш? Вања: Да му завидувам! А каков успех има кај жените! Ниту еден Дон Жуан нема таков успех! Неговата прва жена, мојата сестра, прекрасно кротко суштество,

чиста како синилото на небото, благородна, жена која што имаше повеќе обожаватели отколку што тој има студенти го сакаше така како што чистите ангели можат да сакаат, суштества исто толку чисти и прекрасни како и тие самите. Мојата мајка, негова баба, и сега го сака и неа ѝ влева почитување. Неговата втора жена, убавица... паметна, ја видовте сега пред малку, се омажи за него кога веќе беше стар, му ја даруваше својата младост, убавина, своето воодушевување. Зошто? Заради што?“(17)

Овој фрагмент снимен на касетофонот дава имплицитна рефлексивност на Јусуке за младиот актер со кого неговата сопруга Ото има секс. Гневот на Иван Иљич го презема Јусуке кој ја вежба улогата, ги изговара зборовите на вујко Вања и посредно го квалификува својот реален соперник (Vera 2015: 23).

Со репликата на Соња од последната сцена на драмата кога заминуваат Сребрјакот и Андреевната, а останатите продолжуваат со животот на селскиот имот се укажува на состојбата низ која минува Јусуке кој го живее трауматскиот период по ненадејната смрт на неговата сопруга од мозочен удар. Репликата на Соња гласи: „Ќе живееме вујко Вања. Ќе проживееме долг низ од денови, долги вечери. Трпеливо ќе ги поднесеме искушенијата кои ќе ни ги додели судбината, ќе работиме за другите и сега и во староста, без одмор и без спокојство и кога ќе дојде судниот час ќе умреме покорно, и таму на оној свет ќе кажеме дека сме плачеле, дека сме пателе, дека животот ни бил горчлив и бог ќе нè пожали и ние вујко, мил вујко ќе видиме друг живот(...)радосен, прекрасен, возвишен...(65)

Вториот дел од филмот започнува со патувањето на Јусуке Куфуку во Хирошима каде треба да работи на режија на претставата „Вујко Вања“, додека во автомобилот повторно го слуша гласот на неговата сопруга која го чита делот во кој Соња, ќерката на Сребрјакот разговара со Елена за љубовта кон докторот Астров. Заедно со прашањето се дава коментар со кој се откриваат нејзините емоции кон него. Елена решава да и помогне и при тоа ја кажува следнава реплика со која започнува вториот дел од филмот: „Јас мислам дека вистината каква и да е, сепак не е толку страшна колку неизвесноста...“ (43). Соња се двоуми, па вели дека „неизвесноста е подобра, затоа што сепак има надеж.“(43) Елена заклучува дека нема ништо полошо од тоа да ја знаеш туѓата тајна, а да не можеш да помогнеш.

Овие фрагменти се однесуваат на длабоката болка со која е обземен Јусуке Куфуку кој сознанијата за однесувањата на сопругата ги носи како тајна, меѓутоа нема никакво решение, а ниту помош за да ја разреши тајната со разговор. Сопругата која го најавува разговорот со него во текот на утрото не успева да ја дочека вечерта, бидејќи паѓа од мозочен удар. Таа умира во денот кога тој го одложува разговорот, додека го чека неговото враќање во текот на вечерните часови.

Приложениот говор меѓу Сребрјаков Александар и Иван Петровиќ Војнички ќе открие многу повеќе за режисерот Јусуке Куфуку: „Ти ми го уништи животот.(...) Јас не живеам. Заради твоја вина јас ги запустив, јас ги уништив најубавите години од животот...“ Сребрјаков: „Што сакаш ти и од каде имаш право со таков тон да разговараш со мене... Ништожник. Ако имотот е твој земи го, мене не ми треба.“ /Елена Андреевна:„Јас заминувам во овој момент од овој пекол“./ Војнички:„Животот ми е уништен. Јас сум надарен, мудар, одважен. Да живеам паметно можев да станам Шопенхауер, Достоевски... Говорам што и да е...јас полудувам мајко!“ (/4чин/ Соња:„Јаден вујко Вања, ти плачеш (низ солзи). Ти не си знаел за радост во животот, меѓутоа, вујко Вања трпеливо, трпеливо, ќе се одмориме. Ќе се одмориме“ (53).

Приказната на филмот не е сведена само на методот со кој се учи улогата на ликот вујко Вања и во исто време се слушаат останатите реплики снимени на касетофонска лента, туку и на болниот и имагинарен процес на комуникацијамеѓу актерот и гласот кој ги чита репликите, односно починатата сопруга Ото Куфуку. Паралелно со самиот процес на совладување на улогата, потоа со работата на режисер, во филмот е вградена една исцелителна драма во која со размена на искуствата на траума, а со тоа и со вложување на енергија во трансформации, во лекување или во искажување за причините за создадената длабока празнина во ликовите Јусуке и Мисоки, неговиот возач која е девојка, се случува процесот на лечење, ако воопшто извлекувањето на трауматичните искуства со нарација значи продуцирање на лековити дејства врз двајцата.

Мисаки е вториот лик чија способност за возење е совладана под тешки околности во кои нејзината мајка барала да биде возена, без да ја буди, а бидејќи живееле во рурална средина, а патот бил непрооден и исполнет со дупки на секој потрес на автомобилот, мајката, која главно работела ноќе, реагираше со удар со стап по грбот на Мисаки. Во една временска непогода кога се случил голем одрон од земја во

селото и нивната куќа била закопана, Мисаки се извлекла, меѓутоа ја оставила мајката во куќата покриена со земја. Мајката покажувала знаци на шизофренија со реакции кои биле симптоми за болеста, тоа била вистинската причина заради која Мисаки морала да ја остави во куќата, а потоа оптоварена со грижата на совеста да замине и да живее со траумата.

Заклучок

На крајот од толкувањето на оваа комплексна интертекстуална и интермедиијална структура ќе наспоменам неколку референци поврзани со градот Хирошима во кој се поставува претставата и каде на предлог на Мисаки, Куфуку ќе ја посети градската депонија чија градба е направена со атриум кој дозволува во контекст на архитектонското решение да се спомене големата катастрофа поврзана со уништувањето на градот со атомска бомба за време на Втората светска војна, бидејќи низ тој атриум од едната страна е отворен видикот кон Плоштадот на мирот, а од другата страна отворот директно го покажува бранувањето на морето. Алузиите на градбата која е депонија се однесуваат колку на катастрофата поврзана со историјата на Хирошима, толку и со филмот посветен на тој настан од францускиот режисер Ален Рене.

Долгиот епски стил на бавна наратива со длабоки психолошки исполнети паузи во филмот одделува само половина час време во кое се случува автомобилската несреќа по која дознаваме дека Јусуке Куфуку боледува од болест заради која го губи видот на едното око, потоа дека тој и Ото, неговата сопруга имале ќерка која починала пред неколку години, а потоа се случува хеморагичниот шок од кој ненадејно починува сопругата за која знае дека континуирано го изневерува.

Расказот „Вози го мојот автомобил“ на Мураками е книжевната предлошка на филмот, меѓутоа постојат остри разлики во тоа како секој уметник ги артикулирал темите во приказната. Книжевната стратегија нè става во умот на Кафуку со сите елементи налик кој има проблематичен карактер со потреба да се осветува. Тој е лик определен со неговиот сексизам и неисполнетите желби за насилна одмазда и казна за оние кои го повредиле. Во расказот доминираат неговите сеќавања, накратко го запознаваме неговото минат, слушајќи ги разговорите кои сè уште одекнуваат во неговата

глава, иако се поминати повеќе години. Расказот има нарација со нагласено концентрирање врз моќни ретроспективи.

Извлекувајќи се од тој текст и земајќи детали од расказите *Кино и Шехерзада* од истата збирка раскази, Хамагучи не се препушта на ниту еден порок пишувајќи го сценарио. Тој доаѓа до заклучоците на Мураками преку механизми што му доликуваат на големиот екран, а не на вербалниот текст од книгата. Меморијата е надвор од фокусот со кој би бил преокупиран гледачот, бидејќи филмот во аналогија со драмата и постапките на Чехов се концентрира врз внатрешниот свет на ликовите. Така, можеме да ги видиме Кафуку и неговата сопруга како нешто што се случува во сегашноста, филмот започнува со четириесетминутен пролог кој претходи дури и на шпицата. Непосредноста на откровението е исто така изменета, органска. Не е избрзано со обликување на преминот кон остатокот од дејството. Дијалозите меѓу ликовите се доживуваат како автентични и се случуваат со темпо што одговара на барањата на драмата, а не на форматот на кратките раскази. Покрај тоа, Р. Хамагучи како режисер пристапува кон прашањето на адаптација преку водечките принципи кои се наоѓаат во оригиналниот текст, а тоа значи дека пристапува кон променина структурата на филмот за да ги почитува своите вистини. Вештината на Р. Хамагучи се состои во тоа што тој ја преобразил приказната и начините на кои таа ги рефлектира идеите веќе присутни во делото на Мураками. Во следниот фрагмент од расказот преведен на англиски јазик се вели:

„... Идејата дека можеме да погледнеме во туѓото срце со совршена јасност, мисе чини како глупава игра. Не ми е грижа колку правилно мислиме дека треба да ги разбереме, или колку ги сакаме другите. Сè што може да се направи е сето тоа да се согледа како чин кој може да нѝ предизвика болка. Меѓутоа, испитувањето на сопственото срце е друга работа. Мислам дека е можно да се види што има таму ако се трудите доволно околу тоа. Така, на крајот можеби тоа е предизвикот: да погледнете во сопственото срце колку што можете попрецизно и сериозно и да се помириете со она што ќе го најдете таму. Ако се надеваме дека навистина ќе видиме друга личност, треба да почнеме со гледање во себеси“ (30)

Уметникот мора прво да погледне во себе за да ги види ликовите, да ги види другите луѓе. Низ таквите процеси, Кафуку станува режисер на актери, а не само изведувач како што е тоа претставено во расказот. Навистина, неговата техника го повторува карактеристичниот пристап на Хамагучи, терајќи ги актерите да го читаат

сценариото гласно, како да читаат телефонски именик. Ова се повторува преку многу читања сè додека не стане автоматизирано и текстот не навлезе во нивните глави. Дури тогаш може да започне глумата. Ото, сопругата на Кафуку, е развиен лик кој добива уште еден квалитет од Хамагучи, таа станува раскажувач и сценарист. Режисерот оди дотаму што нејзините телесни потреби ги поврзува со креативниот процес како во расказот *Шехерезада*, дефинирајќи ја пред сè како уметник. Тајната на жената за Кафуку и за нас, се поврзува повеќе со Хамагучи кој се обидува да ја пренесе оваа тајна од еден медиум во другиот (Hutcheon 2006:79).

Интертекстуалните и интермедиијалните релации ја движат текстуарта на драмата на Чехов под наслов „Вујко Вања“ до филмот на Рјуносукџе Хамагучи и расказот под истиот наслов „Вози го мојот автомобил“ со елементи на повеќејазичен предизвик, изговорен со различни идиоми од актерите кои не се разбираат на сцената. Меѓутоа, преку читање на текстот, преку споделените моменти и споделените простори, болки за време на пробите, тие ги истражуваат со интерактивен пристап сите фрустрации, така тие стигнуваат до место на длабоко разбирање што е клучната цел на филмот.

Користена литература

- Murakami, Haruki. 2017. *Men without Women*. Trans. Philip Gabriel & Theodore Goosen. New York: Alfred A. Knopf.
- Čehov, A.P. 2019. *Ujka Vanja*. Beograd: Izdavač: Zavod za udžbenike.
- Hutcheon, Linda. 2006. *Theory of Adaptation*. New York: Routledge.
- Grishakova, M. and M. Poulaki (Eds). 2019. *Narrative Complexity: Cognition, Embodiment, Evolution*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Jens, E. And F. Jannidis and R. Schneider. (Eds). 2016. *Characters in Fictional Worlds: Understanding Imaginary Beings in Literature, Film and Other Media*. Berlin: De Gruyter.
- Vera, N. 2015. Ed. *Unreliable Narration and Trustworthiness: Intermedial and Interdisciplinary Perspectives*. Berlin, Munich, and Boston: Walter De Gruyter.
- Murakami, H. & Oe, T. 2021. <https://www.scriptslog.com/script/drive-my-car-2021>

ИНТЕРТЕКСТУАЛНА И ИНТЕРМЕДИАЛНА ТРАНСПОЗИЦИЈА ТЕКСТА ПЬЕСЫ «ДЯДЯ ВАНЯ» А. П. ЧЕХОВА В ФИЛЬМЕ РЮНОСКЭ ХАМАГУТИ «УПРАВЛЯЙ МОЕЙ МАШИНОЙ»

Резюме

В статье анализируется интертекстуальная и интермедиаальная транспозиция текста пьесы «Дядя Ваня» А. П. Чехова в фильме Рюносукэ Хамагучи «Управляй моей машиной». Повествование фильма изобилует цитатами из пьесы и глубокими психологическими переосмыслениями смысла прошлого и настоящего периода жизни, как это делают персонажи произведения А. П. Чехова.

Звонко ТАНЕСКИ

Филозофски факултет, Универзитет „Комениус“
Братислава, Словачка

**МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ
ВО НАУЧНИОТ И ВО ПРЕВЕДУВАЧКИОТ ОПУС
НА СЛОВАЧКИОТ СЛАВИСТ ЈАН ЈАНКОВИЧ (1943 –
2021)**

Апстракт: Целта на рефератот е да го презентира комплетниот научен и преведувачки опус на словачкиот славист и академик Јан Јанкович поврзан со македонската книжевност и култура. Во трудот го наведуваме целосниот архивски обем на библиографски референци од истражувачкиот домен кој вклучува текстови објавувани во посебни книжни изданија, во списанија, во зборници и во енциклопедии. Резултатите од спроведените истражувања сведочат за неспорните заслуги на Јан Јанкович во полето на развитокот на македонско-словачките книжевни врски сè до денес.

Клучни зборови: македонска книжевност, Јан Јанкович, Словачка, книжевни преводи, научен опус.

Намерата на нашава студија е да го претстави во комплексна форма научниот и преведувачкиот опус на словачкиот академик д-р Јан Јанкович посветен на македонската книжевност и култура. Јан Јанкович (1943 – 2021) е неспорно еден од најголемите агитатори на македонската литература во словачката културна средина до денес, погледнато и од квантитативен и од квалитативен аспект. Впрочем, Јан Јанкович беше долг период восприеман во пошироката јавност како етаблиран научник и докажан словачки стручњак за јужнословенските книжевности, а воедно е досега и најпродуктивниот преведувач и афирматор на македонската книжевност на словачко тло. Импозантен е неговиот научен и преведувачки опус кој е речиси целосно посветен на елаборирањето и растајнувањето на книжевно-историските идеи во словенскиот свет. Автор е на повеќе научни монографии и на публицистички книги, а згора на тоа има дури 150 преведени и објавени дела од хрватската, српската, словенечката и македонската литература. Повеќето од тие преводи Јанкович ги објави во својата издавачка куќа „Југа“ со седиште во Братислава, каде што досега се објавени и собраните драми на Горан Стефановски, драмата „Р“ од Јордан Плевнеш, како и првата научна монографија за

словачко-македонските книжевни и културни врски од Звонко Танески, каде што тој се јавува и во улога на стручен редактор и на главен рецензент (Taneski 2009: 304).

Според бројот на книжно издадените литературни дела, Јанкович го држи приматот во преведувањето книжевни дела од македонски на словачки јазик. Општите заслуги на акад. Јанкович што сметаме дека треба да им бидат познати на поширокиот културен круг во Македонија се тие дека братиславскиот театар *Нова сцена* го инсценирала преводот на Јанкович на драмата *Парадоксот на Диоген* (*Diogenov paradox*) од Томе Арсовски, досега единствената македонска театарска претстава (одиграна на словачки јазик) инсценирана на словачката професионална театарска сцена. Исто така, освен преводот на Кочо Рацин во 1990 година (Бели мугри / *Biele úsvity*), кој го подготви заедно со Вилијам Марчок, Јан Јанкович самостојно превел и две книги за деца и младина и тоа *Пријателите Бон и Бона* (*Priatelja Bon a Bona*) од Оливера Николова и *Летувалциите од Славино* (*Vzrušujúce leto*), потоа драмата *Рацин* (*Racin*) од Борис Вишински во 1983 година, собраните драми на Горан Стефановски во 2009 година, како и драмата „Р“ од Јордан Плевнеш во 2010 година. Најпрвин, две драми од Г. Стефановски публикувал Јанкович и во периодиката. Аматерскиот театар од Брезно го поставил на сцена преводот на драмата *Тетовирани души* (*Tetované duše*) во 1992 година. Податоци за неговата активност с енаоѓаат, исто така, во различни енциклопедии и речници, а од негова страна е, пак, и македонската литература презентирани и афирмирани во репрезентативни словачки речници, енциклопедии и антологии⁸⁶. Тој е претставен со кратка белешка и во *Лексиконои на сѝрански македонисѝи*, кој се објави во Македонија во 2008 година (Доровски 2008: 40). Јан Јанкович е носител на многу домашни и странски признанија за научна дејност, за книжевен превод, како и за популаризација на словенските литератури.

⁸⁶Види на пример: *Encyklopédia literárnych diel*. Bratislava: Obzor, 1989. *Spracoval kolektív autorov. Zostavovateľ: Libor Kněžek*. 864 s. *Z macedónskej literatúry*: Arsovski, T.: *Diogenov paradox*; Čašule, K.: *Tmy*; Čingo, Ž.: *Velká voda*; Iljoski, V.: *Utečenka*; Janevski, S.: *Dedina za siedmimi jaseňmi*, *Chlieb a kameň*; Krle, R.: *Peniaze sú zločin*; Miladinov, K. – Miladinov, D.: *Zborník ľudových piesní*; Racin, K.: *Biele úsvity*; Višinski, B.: *Tiene a smäd* (Autor textov – Ján Jankovič); Čašule, K.: *Heslo o autorovi*. In: *Encyklopaedia Beliana. Zväzok 3*. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Veda, vydavateľstvo SAV, 2003, s. 35; Čingo, Ž.: *Heslo o autorovi*. In: *Encyklopaedia Beliana. Zväzok 3*. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Veda, vydavateľstvo SAV, 2003, s. 121 (Autor hesiel: Ján Jankovič).

Подолу во текстов ќе се обидеме да го претставиме детално целокупниот „македонистички“ багаж на акад. Јан Јанкович со помош на прецизните библиографски регистри што ќе го отсликаат богатиот фонд на преводи и текстови на Јан Јанкович кои биле објавени во списанија, во посебни книги, во енциклопедиски изданија, а исто така ќе ги приложиме на увид и новинските и критичките одгласи на неговите „македонистички“ трудови што биле објавувани и во еден поширок временски дијапазон и во словачкиот и во македонскиот културен простор, но и надвор од него (некои рецензии за неговата „македонистичка“ актива се, на пример, објавени и во Чешка и во Србија).

Имено, академик Јан Јанкович почнува да објавува преводи од македонската книжевност во словачката периодика уште од 1964 година и забележливо е притоа дека во неговиот избор се вклучени автори со различни профили и тоа: автори за деца и младина, поети, прозаисти, драматурзи и критичари. Сите тие преводи и текстови се објавувани во познати списанија и во репрезентативни зборници што сведочи и за тоа дека Јан Јанкович се трудел што е можно пошироко и посеопфатно да им ја претстави македонската литература на словачките читатели. Затоа, ја наведуваме листата на преводи од македонската книжевност, како и критичките текстови посветени на автори и на дела од корпусот на македонската книжевност, кои Јан Јанкович самиот ги напишал или ги превел од македонски јазик и потоа ги објавил во **словачката периодика**. Регистрите се подредени хронолошки, според годината на нивното појавување⁸⁷. Еден стручен

²Popovski, M.: *Bosorácky kruh*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Roľnícke noviny*, č. 34, roč. 19, 3 (8). 2. 1964, s. 5; Bojadžiski, B.: *Pieseň*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Ohník*, č. 19, roč. 20, 1967/1968, s. 12; *Dieťa s hviezdou na čele (Macedónska ľudová rozprávka)*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Ohník*, č. 19, roč. 20, 1967/1968, s. 2-3; Vajanovski, Gj.: *Tajná chodba*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Ohník*, č. 19, roč. 20, 1967/1968, s. 8-9; *Zázračné semiačka (Macedónska ľudová rozprávka)*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Ohník*, č. 19, roč. 20, 1967/1968, s. 3; Janevski, S.: *Kôň veľký ako osud*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Revue svetovej literatúry*, č. 5, roč. 10, 1974, s. 27-31; Koneski, B.: *Pieseň*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Revue svetovej literatúry*, č. 5, roč. 10, 1974, s. 32-34; Višinski, B.: *Cudzie dieťa*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Revue svetovej literatúry*, č. 5, roč. 10, 1974, s. 39-42; Drugovac, M.: *Macedónska poviedka*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Revue svetovej literatúry*, č. 5, roč. 10, 1974, s. 18-21; Jankovič, J.: *Vilo dievča tri zelené vence. Miniantológia macedónskej ľudovej poézie* (Spolu s Mariánom Kováčikom). In: *Revue svetovej literatúry*, č. 6, roč. 11, 1975, s. 154-161; Nanevski, D.: *Mágia macedónskeho básnického umenia*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Revue svetovej literatúry*, č. 6, roč. 11, 1975, s. 161; Jankovič, J.: *Žiarivá dúha zo Skopje*. In: *Nové slovo*, č. 12, roč. 18, 25. 3. 1976, s. 15 (Rec: *Dúha* / Boris Višinski. – Bratislava: Tatran 1975); Mitrevski-Majstorot, I.: *Najväčšie srdce* (Mikropoviedka). Preklad: Ján Jankovič. In: *Zornička*, č. 15, roč. 34, 1982, s. 13 (V rubrike *Čo čítajú deti v časopise Radosť*); Janevski, S.: *Kôň veľký ako osud*. Preklad: Ján Jankovič. In: *Život*, č. 20, Roč. 33, 1983, s. 42-43 (V rubrike *Poviedka na tento týždeň*); Jankovič, J.: *Básnik – legenda*. Doslov. In: Racin, K.: *Bielé úsvity* (Бели мугри). Výber z poézie. Bratislava – Nový Sad: Tatran – Obzor,

краток текст на Јан Јанкович е објавен на словачки јазик и кај еден македонски издавач⁸⁸, а во неколку наврати беа публикувани и рецензии и осврти за неговото научно и преведувачко дело, исто така, и во македонската периодика⁸⁹. Можеме да земеме за пример еден

1990, s. 72-84; Jankovič, J.: Perexová charakteristika / GoranStefanovski – Tetované duše. In: Bulletin Divadelného súboru Jána Chalupku pri závodnom klube Mostárné a. s. Brezno. Réžia, scéna, kostýmy, výber hudby: Ivan Hansman-Jesenský. Premiéra 5. 12.1992 (Oblas: Tetované duše / GoranStefanovski. Brezno: ZK Mostarné Brezno, 1992); Jankovič, J.: Slovenská zástava maľovaná – Na okraj macedónskeho festivalu poézie. Struga 1993. In: Extra Slovensko, č. 42, roč. 2, 14.10.1993, s. 7; Jankovič, J.: Chorvátske, macedónske, slovinské a srbské dramatické texty na Slovensku (Niektoré problémy a ich riešenia). In: Pavol Winczer a kol.: K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku I, Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1993, s. 114-130; Bakevski, P.: Pozerám na ženu, Jeseň, XX. Storočie. Preklad: Ján Jankovič a Ján Majerník. In: Literárny týždenník, č. 13, roč. 7, 25. 03. 1994, s. 8 (Pod spoločným názvom – Aby si uveril v krajinu); Pavlovski, J.: Neuveriteľne, ako rýchlo na všetko padá jemný prach. Preklad: Ján Jankovič a Ján Majerník. In: Literárny týždenník, č. 13, roč. 7, 25. 03.1994, s. 8-9 (Pod spoločným názvom – Aby si uveril v krajinu); Siljan, R.: Majstri, Hlas čajky. Preklad: Ján Jankovič a Ján Majerník. In: Literárny týždenník, č. 13, roč. 7, 25. 03.1994, s. 8 (Pod spoločným názvom – Aby si uveril v krajinu); Smilevski, V.: Ikry v kohútiku, Dôležitý bod. Preklad: Ján Jankovič a Ján Majerník. In: Literárny týždenník, č. 13, roč. 7, 25. 03.1994, s. 9 (Pod spoločným názvom – Aby si uveril v krajinu); Džajkov, S. – Perimski, B. – Angelovski, J. – Ustaperov, K. – Taseski, B.: Aforizmy z Macedónie. Preklad: Ján Jankovič. In: Literárny týždenník, č. 13, roč. 7, 25. 03.1994, s. 16 (V rubrike Literárium); Jankovič, J.: Pár kvapiek zo starobylého Ochridu. In: Literárny týždenník, č. 13, roč. 7, 25. 03.1994, s. 8-9; Jankovič, J.: GoranStefanovski a macedónska dráma. Predhovor. In: Stefanovski, G.: Tetované duše (Vybrané dramatické práce). Preklad: Ján Jankovič. Bratislava: Juga, 2009, s. 7-23; Jankovič, J.: Recenzia. In: Taneski, Z.: Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy. Bratislava: Juga / Ústav svetovej literatúry SAV, 2009, s. 306; Jankovič, J.: Súvislosti alebo konspekt dejín macedónskej drámy. In: Stefanovski, G.: Tetované duše (Vybrané dramatické práce). Preklad: Ján Jankovič. Bratislava: Juga, 2009, s. 39-59; Jankovič, J.: JordanPlevneš – vzácny hosť z Macedónska. Predhovor. In: Plevneš, J.: „R“ – Dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch. Preklad: Ján Jankovič. Bratislava: Juga, 2010, s. 5-15; Jankovič, J.: O vzájomných vzťahoch. In: Slovanský jh, Roč. 10, č. 4, Brno: SpolečnostpřateljižníchSlovanů v České republice, 2010, s. 25-30 (Rec.: Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy - Zvonko Taneski. Bratislava: Juga / Ústav svetovej literatúry SAV, 2009); Matevski, M.: Vystúpenie pri príležitosti Ceny Jána Smreka. Preložil Ján Jankovič. Rukopis (Festival Jána Smreka), Bratislava, 25. 10. 2010, s. 1-2; Jankovič, J.: Konspekt macedónskej drámy (po nástup GoranaStefanovského). In: Philologica LXVII – UniversitasComeniana (Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského). Bratislava: Univerzita Komenského, 2011, s. 169-183; Jankovič, J.: Antológia slovenskej literatúry macedónskeho slovakistu (Zvonko Taneski: Jednota mnohohlasnosti – Единство на многугласје). In: Macedónsko-slovenské literárne, kultúrne a jazykové vzťahy / Македонско-словачки книжевни, културни и јазични врски / Macedonian-Slovak Literary, Cultural and Linguistic Relations. (Eds. Maja Jakimovska-Tošić – Zvonko Taneski – Martina Zajičková), Nitra: Filozofická fakulta UKF, 2015, s. 141-143.

⁸⁸Зборник на резимеа од XIV Меѓународен конгрес на слависти, Охрид, 10-16 септември 2008 (2. том – Книжевност, култура, фолклор, историја на славистика, тематски блокови. Уредник: Науме Радически, Snežana Venovska – Antevska): СЛОВАЧКА – Mojmir Benža, Erika Brtáňová, Peter Žeňuch, Katarína Žeňuchová, Ján Jankovič, Pavol Koprda, Ján Sabol, Hana Hložková, Ján Bosák, Lubor Králik, Zuzana Profantová, Tibor Žilka. Во: Зборник на резимеа (2. том). Скопје: Македонски славистички комитет, 2008, стр. 179-185, 306, 312, 346-348, 372-373.

⁸⁹Види на пример: Танески, З.: Рецејцијата на „Бели муџри“ од Кочо Рацин во словачката книжевна и културна средина. Во: Мираж (www.mirage.com.mk), бр. 20, Скопје, декември 2008, Доровски, И.: Косија Рацин на чешки и на словачки јазик. Во: 35-та научна конференција (литература) на 41-от меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура – Охрид

од таквите текстови според принципот *pars pro toto* – нека биде тоа нашата рецензија за книгата *Присјособливост̄ на њоезијата во свезденио̄т ѡериод (Adaptabilita hviezdneho obdobia)* – дело кое Јан Јанкович го објави по повод 170-годишнината од публикувањето на химничната песна *Ej, Словаци* од Самуел Томашиќ (кај нас попозната како *Ej, Словени*), а кое беше подготвено за печат и презентирано на 14. славистички конгрес во Охрид. И тоа дело на Јанкович повлекува со себе повеќе симболични посоки меѓу кои и македонистичкиот аспект зазема достоинство место со оглед на фактот што таму се рефлектира и македонскиот препев на песната што е настанат по Втората светска војна, а е подготвен од поетот, книжевен историчар и професор Георги Сталев Поповски (Танески 2009: 123-126). Посебно место и значење имаат, се разбира, **книжните изданија** на словачките преводи од Јан Јанкович на автори од македонската книжевност⁹⁰ во чии рамки треба посебно да се потенцираат **драмите**, бидејќи освен објавените драми од македонски автори во посебни книги (Горан Стефановски, Јордан Плевнеш), Јан Јанкович се јавува како преведувач и на македонски драми, чии преводи биле наменети само за театарска изведба во Словачка⁹¹. За сите нив во

(25. 8. – 26. 8. 2008). Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј – Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2009, стр. 7-14, Танески, З.: *Промислување на делото „Пријателите Бон и Бона“ од Оливера Николова низ ѡризмата на словачкиот книжевно-ѡеориски оиш на дејскаѡа лиѡература*. Во: Мираж (www.mirage.com.mk), Скопје, број 21, ноември 2009; Танески, З.: *Реѡеиѡијата на „Бели мугри“ од Кочо Раѡин во словачкаѡа книжевна и културна средина*. Во: 35-та научна конференѡија (литература) на 41-от меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура – Охрид (25. 8. – 26. 8. 2008). Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј – Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2009, стр. 65-73; Танески, З.: *Промислување на делото „Пријателите Бон и Бона“ од Оливера Николова низ ѡризмата на словачкиот книжевно-ѡеориски оиш на дејскаѡа лиѡература*. Во: XXXVI Научна конференѡија на XLII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Литература – Охрид, 24-25 август 2009). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2010, стр. 187-197.

⁹⁰Nikolovová, O.: *Priatelja Bon a Bona* (Пријателите Бон и Бона). Preklad: Ján Jankovič. Verše prebásnil Ján Štrasser. Bratislava – Nový Sad: Mladé letá – Obzor, 1978, s.165; Višinski, B.: *Racin*(Раѡин). Preklad: Ján Jankovič, Bratislava: Lita, 1983, 76 s.;Popovski, A.: *Vzrušujúce leto* (Летувалиците од Славино). Preklad: Ján Jankovič. Nový Sad: Obzor – Tvorba, 1990, 143 s.; Racín, K.: *Biele úsvity* (Бели мугри). Výber z poézie. Preklad: Ján Jankovič a Viliam Marčok. Bratislava: Tatran, Nový Sad: Obzor-Tvorba, 1990, 87 s.;Stefanovski, G.: *Tetované duše (Vybrané dramatické práce: Let na mieste, Tetované duše, Živé mäso, Hocikto, Čierna diera, Hi-Fi)*. Preklad: Ján Jankovič. Bratislava: Juga, 2009, 264 s.; Plevneš, J.: „R“ (*Dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch*). Preklad: Ján Jankovič. Bratislava: Juga, 2010, 56 s.

⁹¹Arsovski, T.: *Diogenov paradox* (Парадоксот на Диоген), Réžia: Branko Stavrev. Preklad: Ján Jankovič. Bratislava: Nová scéna, 1979; Stefanovski, G.: *Divé mäso* (Диво месо). Preklad: Ján Jankovič. In: Javisko, č. 1, roč. 21, 1989, s. 17-33; Stefanovski, G.: *Tetované duše* (Тетовирани души), Preklad: Ján Jankovič. In: Javisko, č. 6, roč. 26, 1994, s. 19-29.

периодиката се забележани бројни осврти и рецензии што зборуваат за тоа дека овие преводи биле позитивно пречекувани и прифаќани во домашното културно и медиумско милје⁹².

⁹²Види на пример: Aleksiev, A.: Povedali o hre... / Diogenov paradox – Tome Arsovski. Réžia: Branko Stavrev. In: Bulletin Novej scény – sezóna 1978/1979, s.14; Arsovski, T.: *Súd ľudského svedomia*. In: Bulletin Novej scény – sezóna 1978/1979, s. 6; Bakošová-Hlaveniková, Z.: *Diogenov paradox* / Tome Arsovski. Réžia: Branko Stavrev. In: Bulletin Novej scény – sezóna 1978/1979, s. 26.; (ii): *Diogenov paradox na javisku Novej scény – Kto si bez viny*. In: Práca, 3. 04. 1979 (Ohlas: Arsovski, T.: *Diogenov paradox* / *Парадоксои на Диоген*. Réžia: Branko Stavrev. Preklad: Ján Jankovič. Bratislava, Nová scéna 1979); Jaborník, J.: *Zakotvené vsúčasnosti – Macedónsky autor na Novej scéne* / *Diogenov paradox – Tome Arsovski*. In: Večerník, 13. 4.1979 (Ohlas: Arsovski, Tome: *Diogenov paradox* / *Парадоксои на Диоген*. Réžia: Branko Stavrev. Preklad: Ján Jankovič. Bratislava, Nová scéna 1979.; Kriváková, K.: *Detstvo na dúšok*. In: Vzlet, č. 2, roč. 10, 1979, s. 21 (Rec: Priatelie Bon a Bona. (Priatelie Bon i Bona.) / Olivera Nikolovová. – Bratislava: Mladé letá, 1978); Kujundžić, M.: *Povedali o hre... / Diogenov paradox – Tome Arsovski*. Réžia: Branko Stavrev. In: Bulletin Novej scény – sezóna 1978/1979, s. 14; Tušiak, J.: *Za tajomstvami detstva*. In: Nový život, Novi Sad, č. 2, roč. 31, 1979, s. 188-190 (Rec: Priatelie Bon a Bona. (Priatelie Bon i Bona.) / Olivera Nikolovová. – Bratislava: Mladé letá 1978); Valo, P.: *Stretnutie s macedónskym dramatikom*. In: Pravda, č. 88, roč. 60, 13. 4. 1979, s. 5 (Arsovski, Tome - *Diogenov paradox* - recenzie. Nová scéna Bratislava - Slovensko); Vlach, K.: *Perexová charakteristika / Diogenov paradox – Tome Arsovski*. Réžia: Branko Stavrev. In: Bulletin Novej scény – sezóna 1978/1979, s. 4-5; Cicka, J.: *Legenda o Racinovi a jeho poézii*. In: Hlas ľudu, č. 38, roč. 48, 1991, s. 10 (Rec: Biele úsvity. Výber z poézie / Kočo Racin. Preklad: Ján Jankovič a Viliam Marčok. Bratislava: Tatran, Nový Sad: Obzor-Tvorba, 1990); Dorovský, I.: *Bilé červánky poezie*. In: Rovnost, Brno, č. 4, roč. 106, 5. 1. 1991, s. 5 (Rec: Biele úsvity. Výber z poézie / Kočo Racin. Preklad: Ján Jankovič a Viliam Marčok. Bratislava: Tatran 1990); Dorovský, I.: *Bílý rozbřesk*. In: Svobodné slovo, 20.2.1991, s. 5 (Rec: Biele úsvity. Výber z poézie / Kočo Racin. Preklad: Ján Jankovič a Viliam Marčok. Bratislava: Tatran 1990); (dr) *Celoštátna premiéra / Tetované duše - Goran Stefanovski*. In: Koridor, 5.12.1992; Kret, A.: *Balkánske vývery (D. Kovačević: Generálka na samovraždu, G. Stefanovski: Tetované duše, J. Plevneš: „R“)*. In: Slovenské divadlo (Revue dramatických umení). Bratislava: Kabinet divadla a filmu Slovenskej akadémie vied, č. 2-3, roč. 57, 2009, s. 243-245; Kret, A.: *Edičná poznámka – Goran Stefanovski*. In: Stefanovski, G.: *Tetované duše (Vybrané dramatické práce)*. Preklad: Ján Jankovič. Bratislava: Jaga, 2009, s. 263-264; Bodacz, B.: *R (Dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch)*. In: Slovenské pohľady, č. 9, roč. 4 (+123), 2010, s. 125-126 (Rec.: „R“ – *Dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch* / Jordan Plevneš. Bratislava: Jaga, 2010); Kret, A.: *Jordan Plevneš – „R“ (Dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch)*. In: Plevneš, J.: „R“ – *Dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch*. Preklad: Ján Jankovič. Bratislava: Jaga, 2010, s. 58; Taneski, Z.: *Goran Stefanovski – Tetované duše (Recenzia)*. In: Knižná revue, Bratislava, č. 5, roč. 20, 3. marec 2010, s. 3 (Rec.: *Tetované duše* / Goran Stefanovski. Bratislava: Jaga, 2009); Taneski, Z.: *Goran Stefanovski – Tetované duše – Vybrané dramatické práce (Let na mieste, Tetované duše, Živé mäso, Hocikto, Čierna diera, Hi-Fi)*. In: Revue svetovej literatúry, Bratislava, č. 2, roč. 46, 2010, s. 150-151 (Rec.: *Tetované duše* / Goran Stefanovski. Bratislava: Jaga, 2009); Taneski, Z.: *O intímnej revolúcii macedónskeho Maksima Brodského (Jordan Plevneš)*. In: Tvorba, Bratislava, č. 2, roč. 20 (29), s. 48-49 (Rec: „R“ – *Dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch* / Jordan Plevneš. Bratislava: Jaga, 2010); Mikušiak, I.: *Vážna, iskrivá a znepokojujúca hra Jordana Plevneša vslovenčine*. In: Slovanský jih, Brno: Spoločnosť priateľ jížních Slovanů v České republice, Roč. 11, č. 2, 2011, s. 30-31 (Rec.: Jordan Plevneš – „R“ (*Dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch*). Preklad z macedónčiny: Ján Jankovič. Bratislava: Jaga, 2010). Za recepцијата на драмите на Goran Stefanovski и на Jordan Plevneš во Р. Словачка, чиј преведувач е акад. Јан Јанкович, објавивме и една посебна кратка студија на македонски јазик, која е вклучена и во оваа книга. Нејзината првична објава се наоѓа во: Taneski, Z.: *Драмийше на Goran Stefanovski и на Jordan Plevneš во словачкиот културен џорсиор*. Во: XLII Меѓународна научна конференција на XLVIII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и

Сепак, за рецепцијата на македонската драма во словачката средина е карактеристично и нешто друго. Погледнато од поширок аспект, во специфичниот хоризонт на драмската уметност, можеле најпосле да „влијаат“ и да „живеат“ во Р. Словачка и преводите, кои не биле ниту инсценирани, ниту отпечатени (поради различни прагматични и или естетски причини) и наспроти тоа што тие биле направени и биле така присутни во словачката културна средина. Во улога на нивни преведувач се јавува повторно Јан Јанковиќ. Некои од тие дела се објавени дури пред неколку години (Горан Стефановски, Јордан Плевнеш), а некои, пак, уште стојат во ракопис. Меѓу овие вторите треба да се споменат: *Скок ѓреку кожа* (*Skok cez kožu*) од Томе Арсовски, *Време за ѓеење* (*Nadišla doba spevu*) од Петре М. Андреевски, *Врѓлоѓ* (*Vír*) од Коле Чашуле, *Пречек* (*Slávnostné privítanie*) од Бранко Пендовски, *Канѓид во земѓаѓа на чугаѓа* (*Candide v krajine zázrakov*) од Венко Андоновски и *Сугоѓѓ, вогаѓа* (*Múr, voda*) од Живко Чинго (Ján Jankovič v bibliografii a citátoch 2003: 122-124). Сметаме дека е добро да се претстави и таквата реалност, бидејќи „комплексното следење на преводите (објавени / необјавени, инсценирани / неинсценирани, претставени на професионалните или на аматерските сцени, емитувани на радио и на телевизија) е значајно во прв ред во испитувањето на социологијата на преводот во областа на драмската уметност. Без комплексната листа на преводи и нивната анализа не е можно во целост да се осветли улогата на преведените дела од странските драмски корпуси во контекст на словачката драмска уметност“ (Jankovič 1993: 118). Дотолку повеќе, тоа е неопходно и поради тоа што „при истражувањето на поетиката на преводот, необјавените преводи на драмските текстови можат, всушност, многу да откријат за нивото на преведување на конкретните преведувачи, затоа што не поминале низ редакциска коректура. При испитувањето на „влијанието“ и на „животот“ на преводот во општествениот контекст е неопходно да се следат и одгласите на реализираните преводи наменети за театарска сцена, радио и телевизија. При анализирањето на надворешните услови и на културно-општествените предуслови на преведувачката дејност, преводите на драмските текстови треба да се разгледуваат и во

контекстот на културата од којашто доаѓа делото и во драмскиот контекст на културата што го прима делото“ (Jankovič 1993: 118).

При рецепцијата на македонската драма во словачката културна средина е веројатно и уште поинтересно тоа што – со оглед на тогашните општествени прилики – во 1977 година по пред-премиерата на драмата *Sugoī, vogaīa (Mūr, voda)* од Живко Чинго⁹³, тогашното словачко министерство за култура го разрешило целото уметничко раководство на театарот „Нова сцена“. Во рамките на уметничката соработка меѓу братиславската „Нова сцена“ и „Македонскиот народен театар“ од Скопје (која била воспоставена во рамките на меѓудржавниот договор за културна соработка меѓу Македонија - како дел од СФРЈ - и Словачка - како дел од ЧССР – потпишан уште во 1973 година, овие театри требало да направат размена на инсценатори – „Нова сцена“ требало да гостува во Скопје, а „Македонскиот народен театар“ во Братислава. Тогашниот режисер на „Нова сцена“ – Владимир Стрниско ја подготвил за изведба на скопската сцена изворната драма на Петер Ковачик – *Krčma ĩog zelenoīo grvo (Krčma pod zelenūm stromom)*, чија премиера се одржала на 27 февруари 1977 година. Во исто време, триесетгодишниот режисер Владимир Милчин од Скопје требало во Братислава да ја постави на сцена театарската адаптација на *Големата вода* од Живко Чинго, чија премиера била определена за изведба на 5 март 1977 година. Во драмската изведба, на претпремиерата, учествувале и мошне познатите словачки актери, како на пример: Милан Књашко, Емил Хорват младиот, Маријан Лабуда, Ида Рапаичова, Павол Микулик и др. За тоа благовремено информирал и државниот дневен весник *Правда*⁹⁴. Преведувач на драмата бил Јан Јанкович. Сепак, непланираниот развој на ситуацијата придонел дури и професионалната судбина на преведувачот на драмата да виси на крајот. За тоа најубедливо сведоштво дава самиот преведувач на драмата на словачки – Јан Јанкович: „На почетокот на седумдесеттите години се продлабочи соработката со Македонија, се оствари размена на недели на културата, братиславската *Нова сцена* реализира соработка со *Народниот театар* од Скопје. Македонските театарски стручњаци коректно испратија за избор неколку драми, ама раководството на „Нова сцена“ му даде задача на авторот на овој текст

⁹³Се работи за театарска адаптација на романот *Големата вода* (1971), која на македонски јазик била објавена во 1976 година.

⁹⁴*Velká voda / Živko Čingo*. In: *Pravda*, 10. 2. 1977.

да ја преведе токму драмата од директорот на македонскиот театар – Живко Чинго. Меѓународниот договор, името и работната функција на авторот не претставуваа гаранција за инсценацијата: *Sigouï, vodaiïa* е драма од повоена Македонија. Авторот ја обработил темата доследно, но во Словачка во никој случај не можеше да се движи на сцената воспитувач во кожен капут и воспитувачка во црвени шорцеви, која сака со удирање шлаканици да ги научи учениците – воените сирачиња – да го сакаат социјализмот. По претпремиерата – така се нарекуваше добивањето согласност за изведба на претставата од страна на функционерите во министерството – претставата беше забранета: директорот, драматургот, претседателот на партиската организација и преведувачот влегоа во големи проблеми. Театарските работници ги избркаа, на преведувачот му простија, затоа што постоеше меѓународен договор за соработка што требаше да се реализира. Затоа преведувачот, авторот на овој текст, мораше да ја простудира целата македонска драмска литература, да напише елаборат за неа и да му го достави на театарот, кој, секако, во фотокопирана верзија одеше и во Централниот комитет на Комунистичката партија на Словачка. Сите беа многу внимателни, затоа што, меѓу другото, тоа не им беше по волја ни на Бугарите (*Ѓријајтелише – комунистички друѓари*), бидејќи Словаците се збратимуваа со народот кој тие како народ и не го признаваа. По перипетиите, на крајот, во 1979 година се реализира првата премиера на македонска драма на професионалната сцена. Ја режираше, како гостин, Македонецот Бранко Ставрев. Авторот на преводот на премиерата не се појави, бидејќи забораваја да го поканат: така *Парадоксоï на Диоџен* од Томе Арсовски стана *Парадоксоï на Јан Јанкович*“ (Jankovič 2005: 88). Така, и од ова преведувачко искуство на Јан Јанкович, ни се потврдува фактот дека и во блиското минато имало ситуации, кога уметноста повеќе или помалку им подлегнувала на идеолошкиот притисок, на манипулациите од страна на официјалната моќ, на санкциите од цензурата и на траумите од автоцензурата. Партиските идеолози се обидуваа да ја обединат уметноста во една постојана форма, во идејно-воспитувачка схема. Индивидуалноста, оригиналноста – во средбата со форсираната утилитарна колективност – во нерамноправната битка претрпувала пораз, бидејќи првенствено посланието на самото дело морало да биде надредено над неговите уметнички квалитети. Партиските идеолози посакувале делото да знае да агитира, да убеди,

да се слева со колективот, да го води мислењето на луѓето со помош на моделите на новите јунаци, со колекциите на нивните успешни подвизи, со ангажираната активност како урнек и со одговорниот пристап во исполнувањето на барањата на владејачкиот апарат.

Како што наведовме погоре, Јан Јанкович заедно со Вилијам Марчок, благодарение на својот извонреден превод, го претставија речиси целокупниот поетски опус (со исклучок на песните од циклусот *Анџолоџија на болкаџија*) на Кочо Рацин пред словачката книжевна и културна јавност⁹⁵. Токму Јан Јанкович е автор и на долгиот афирмативен поговор за Рацин и за македонската култура со наслов *Поетѝ – леџенда*. Критичко-вредносната мисла на Јан Јанкович притоа со право оди дури и дотаму што во Рацин гледа и обнова на континуитетот на „книжевната школа што се роди на бреговите на Охридското Езеро, кајшто дејствуваа учениците на Кирил и Методиј по прогонувањето од Велика Моравија. Автентичноста на поетската порака е акцентирана и во животот на поетот-револуционер... Изворот на неговата поезија, сликовитоста, експресивноста и емоционалноста на изразот треба да се бара токму тука – среде бедата и маките на едноставниот работен човек, во длабока и суштинска врска со народот, со неговата историја и копнежи“ (Jankovič 1990: непагинирана корица). Овој прекрасен поговор за Рациновата поезија од Ј. Јанкович потврдува, меѓу другото, дека словачката рецепција на великиот Рацин е добар показател и за општата величина на македонската книжевност на која тој и припаѓа, затоа што „Рацин е Прометеј на својот народ, па со самото тоа симболично припаѓа и на културата на сите народи во светот“ (Jankovič 1990: 84).

Иако преводот на Јанкович и Марчок е убедливо најдобар во споредба со сите други преводи на Рацин на словачки јазик направени од други преведувачи, а се смета и за прво словачко книжно издание на Рациновото поетско творештво, треба да се забележи и тоа само пред него (а не и – по него) постоеле и други обиди за доближување на неговата поезија на словачки јазик. Така, во 1978 година, за време на одржувањето на Деновите на словачката култура во Македонија, објавено е и „брошурно издание“ на Рацин со наслов *Biele svitania* под заштитниот знак на МНТ и на неговата драмска едисија. Тој превод на словачки е направен од страна на Вера Јанева-

⁹⁵За таквиот значаен настан тогаш информирал и македонскиот дневен печат: *Бели муџри на словачки во издание на „Ташџран“ од Братислава*. Во: Нова Македонија, Скопје, бр. 15788, Год. 47, 8. 1. 1991, стр. 9.

Стојановиќ, Донка Роус и Станислава Шурлежаноска. Стручен соработник во подготовката на изданието е Владимир Милчин. Сепак, ова издание имало само тесен информациски досег за присутните учесници на манифестацијата, нема пагинација на страниците, а паралелно се во него дадени, на левата и на десната страна, двојазично (на македонски и на словачки јазик) 10 песни од Кочо Рацин. Текстот е печатен со измените настанати во текот на неговото подготвување за сцена. Слично послание како скопското двојазично издание од 1978 година изврши, исто така, и брошурното издание *Бели мугри – Biele úsvity* (Pro memoria) издадено во Словачката академија на науките во Братислава (поточно, се работи за заедничко издание на нејзините членки: Институтот за светска книжевност, Институтот за славистика „Јан Станислав“ и Словачкиот славистички комитет – подготвено од Јан Јанковиќ) во 2008 година, кое послужи за потребите на словачката делегација на Светскиот славистички конгрес во Охрид, каде што се одбележуваше, меѓу останатите бројни научни активности, и стогодишнината од раѓањето на К. Рацин⁹⁶. Во пресрет на споменатиот Светски славистички конгрес во Охрид, а по повод стогодишнината од раѓањето на Кочо Рацин, беше објавено во издание на издавачот Силсонс и клубот Матица од Скопје и јубилејно издание под наслов „Бели мугри на словенски јазици“ во кое беше поместен и словачкиот превод објавен во Македонија во 1978 година, кој за волја на вистината содржи бројни и многу сериозни пропусти⁹⁷ и кој по однос на бравурозноста на преведувачката вештина далеку заостанува зад словачкиот превод на „Бели мугри“ направен и објавен

⁹⁶Види: Racín, K.: *Biele úsvity – Бели мугри* (Pro memoria: Bratislava: Tatran, 1990, 84 s., Preklad: Viliam Marčok a Ján Jankovič, Ilustrácie: Naďa Rappensbergerová). Zostavil a vydal Ján Jankovič. Informatívne texty do macedónčiny preložil Zvonko Taneski. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2008, 40 s.

⁹⁷За нив подетално пишувавме во неколку свои стручни текстови, објавени и во Словачка и во Македонија. Види: Taneski, Z.: *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy*. Bratislava: Juga / Ústav svetovej literatúry SAV, 2009, s. 128-130; Танески, З.: *Кришиќајна на книжевните преводи: неопходни фактори и простор за вреднување (македонско-словачки негативни искуства) / Literary Translation Criticism: Indispensable Evaluation Factors and Space* (Macedonian-Slovakian Negative Experiences). Скопје: Културен живот (Списание за култура, уметност и општествени прашања), Год. 59, бр. 1-2, 2013, стр. 38-47; Танески, З.: *Кришиќајна на книжевните преводи: неопходни фактори и простор за вреднување (македонско-словачки негативни искуства)*. Во: 50-та научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 29 – 30 јуни 2013 година). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2014, стр. 386-402. Македонската верзија на наведениот текст е потоа поместена и во нашата книга *Просторите на шекспировиот (ио врвниот) на кришиќајна и на академското пишување*. Скопје: Македоника литера, 2015.

од страна на Јан Јанкович и Вилијам Марчок во 1990 година. Приредувачите на македонското јубилејно издание, сепак, од за нас непознати причини се одлучиле да не го поместат во книгата „Бели мугри на словенски јазици“ тој најуспешен словачки превод (ако воопшто се обретеа – сигурни сме дека и преведувачките права од Јан Јанкович ќе ги добиеја веднаш и бесплатно), па затоа таквиот потег и постапка последователно резултираа и со оправдано негодување и револт во словачките академски кругови. Во секој случај, ова може да претставува барем една своевидна поука и предупредување за сите во иднина, па затоа ни останува да се надеваме дека негативните искуства нема да нè пресретнуваат и во годините што чекаат пред нас. Попрво, би посакале, кажано заедно со Јан Јанкович, да „ни останува да се надеваме дека ќе се зголеми фреквенцијата, дека преку почести насирања во македонската поезија ќе успееме на словачкиот читател да му го пренесеме модерниот сензибилитет на оваа поезија, која пркосно не се срами за традицијата на својот народ. На народот на кој сакаат да му го откинат носот меѓу очите: неговото име, а со него и неговата самобитност, дури и егзистенција. И денешната капка македонска поезија потврдува дека постои древниот Охрид, дека македонските поети имаат способност да дебатираат со светот и другпат, а не само за време на фамозните, незаборавни Струшки вечери на поезијата на кој доаѓа целиот свет за да оддаде почит на Словоето и на Македонија“ (Jankovič 1994: 8-9).

Сосема на крајот, пак, како мала лична дигресија од сето горенаведено, ни останува објективно да потврдиме дека читањето на преводите на акад. Јан Јанкович на авторите и на делата од македонската книжевност претставуваат вистинско уживање за сите вистински почитувачи и љубители на литературата во Словачка. Сега кога веќе Јан Јанкович не е повеќе меѓу нас и кога неговиот научен и преведувачки опус е затворен⁹⁸ ни останува со почит и со восхит да си споменуваме на неговите бројни научни и преведувачки подвизи, а да не забораваме и уште еднаш да ја изразиме срдечната благодарност за целокупниот негов ангажман во претставувањето на македонската книжевност во словачкиот културен простор.

Користена литература

⁹⁸Види повеќе: Taneski, Z.: Nekrológ (Za Jánom Jankovičom 21. 7. 1943 – 12. 6. 2021). In. Konštantínove listy / Constantine's letters. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Vol. 14, Issue 2, 2021, s. 211-212.

кирилица

- Доровски, И. 2008. *Јан Јанкович*. Во: Лексикон на странски македонисти. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, стр. 40.
- Танески, З. 2009. *Книжевно-историските аспекти на словенството*. Во: *Спектар*, Скопје: Институт за македонска литература, број 53, Год. 27, стр. 123-126 (Rec.: Adaptability of poetry of hvezdneho obdobia / Ján Jankovič. Bratislava: Vydavateľstvo Jána Jankoviča, Ústav svetovej literatúry SAV, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008).
- Танески, З. 2013. *Критиката на книжевните преводи: неопходни фактори и простор за вреднување (македонско-словачки негативни искуства) / Literary Translation Criticism: Indispensable Evaluation Factors and Space (Macedonian-Slovakian Negative Experiences)*. Скопје: Културен живот (Списание за култура, уметност и општествени прашања), Год. 59, бр. 1-2, стр. 38-47.

латиница

- Jankovič, J. 1990. *Básnik – legenda*. Doslov. In: RACIN, Kočo: *Bielé úsvity* (Бели мургри). Výber z poézie. Bratislava – Nový Sad: Tatran – Obzor.
- Jankovič, J. 1993. *Chorvátske, macedónske, slovinské a srbské dramatické texty na Slovensku (Niektoré problémy a ich riešenia)*. In: Pavol Winczer a kol.: *Kotázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku I*, Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV.
- Jankovič, J. 1994. *Pár kvapiek zo starobylého Ochridu*. In: *Literárny týždenník*, č. 13, roč. 7, 25. 03. 1994, s. 8-9.
- Jankovič, J. 2005. *Srbska drama u Slovačkej*. Novi Sad: Sterijino pozorje. *Ján Jankovič v bibliografii a citátoch*. Bratislava: Juga, 2003.
- Taneski, Z. 2009. *Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy*. Bratislava: Juga / Ústav svetovej literatúry SAV.

MACEDONIAN LITERATURE IN THE SCIENTIFIC AND TRANSLATION OEUVRE
OF THE SLOVAK SLAVIST JÁN JANKOVIČ (1943 – 2021)

SUMMARY

In this contribution, we focus on the problematic of scientific and translation interest of famous Slovak Slavist Ján Jankovič about Macedonian literature and culture in his professional life. It remains for us to objectively confirm that the reading of the translations of Acad. Ján Jankovič on authors and works of Macedonian literature are a real treat for all true admirers and lovers of literature in Slovakia. His words are fluid, overflowing, the reader is not confused or hindered by any incomprehensible or spatially foreign elements. The ability to capture the spoken form of the language, the sense of stylistic nuances and a huge dose of creativity – these are just some of the characteristics of the unconventional personality of translators of the rank of Ján Jankovič, who, in addition to translating and addressing the issues of poetry translation, prose and drama were simultaneously and successfully dedicated to scientific activity. Now that Ján Jankovič is no longer with us and his scientific and translational oeuvre is closed, it remains for us to remember with respect and admiration his numerous scientific and translational feats, and not to forget to once again express our heartfelt gratitude for his overall engagement in the presentation of Macedonian literature in the Slovak cultural space.

Алла ШЕШКЕН

МГУ имени М.В.Ломоносова,
Москва, Русија

РУССКАЯ И МАКЕДОНСКАЯ ЛИТЕРАТУРЫ XX-XXI ВВ.: ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ

Аннотация: Изучение македонской и русской литератур с точки зрения компаративистики показывает разнообразие и богатство литературных связей, в результате которых возникали явления типологически родственного характера. Художественное обогащение македонской литературы происходило за счет обращения к творчеству классиков русской литературы XIX-XX вв., что сочеталось с собственной фольклорной традицией и наследием средневековой литературы. Ф. Достоевский, Н.Гоголь, М.Горький, М.Булгаков вызывали у В.Малеского, С.Яневского, Д.Солева, В.Урошевича, В.Андоновского и др. самый пристальный интерес. В последние несколько десятилетий у ряда македонских авторов произведения русских писателей приобрели функцию интертекста. Истоки устойчивого интереса к русской литературе лежат в общей культурной традиции (православие), которая в настоящее время вновь приобретает актуальность.

Ключевые слова: компаративистика, постмодернизм, роман, Ф.Достоевский, Н.Гоголь, М.Булгаков, В.Малеский, Д.Солев, В.Урошевич, В.Андоновский

Сравнительно-историческое изучение зарубежных славянских и русской литературы имеет в славистике богатую традицию и остается актуальной темой современного литературоведения. Это, в частности, подтверждают представительные научные конференции, где данная проблематика неизменно присутствует, в том числе проводимые университетом имени Свв. Кирилла и Мефодия в Скопье. Македонские ученые (Милан Гюрчинов и др.) внесли большой вклад в изучение национальной литературы в компаративном аспекте, сопоставляя процессы, протекавшие в национальной и русской литературах XX-XXI вв. Поиски македонских писателей, начиная с 1945 г., когда македонская литература на национальном языке начала развиваться ускоренными темпами, были связаны с их обращением к художественному опыту русской литературной классики и современной литературы. При этом наблюдалось эффективное творческое обогащение национального искусства слова, опиравшееся одновременно и на собственную культурную традицию. Впрочем,

контекст был шире. Большое значение имела литературная ситуация в Югославии и расширяющиеся связи с европейскими литературами. Возникли, следуя терминологии основоположника сравнительно-исторической школы русского литературоведения А.Веселовского, «встречные течения». Они являются одновременно подтверждением плодотворности литературных связей и возникновения типологически родственных явлений в русской и македонской литературах. Это можно проследить на примере творчества классиков македонской литературы и ее крупных современных авторов. Как правило, истоки неизменного обращения к опыту русской литературы лежат в общей культурной (православной) традиции и традиционном интересе к русской культуре в македонской среде.

На формирование поколения основоположников современной македонской литературы Б.Конеского, С. Яневского, В.Малеского, А.Шопова и др. сильное влияние оказал общий высокий интерес к русской культуре. Его в межвоенные годы, на которые пришлась юность названных авторов, сформировали две противоположные в идеологическом и эстетическом плане тенденции: популярность русской литературы в среде левой и революционной интеллигенции (Кочо Рацин и др.) и широкое присутствие русских эмигрантов, носителей русской культуры. О всеобщем увлечении гимназистов Максимом Горьким писал, например, М.Гюрчинов в своих воспоминаниях. Он же оставил свидетельство увлеченности Достоевским. Изучение биографии и творческой судьбы Ацо Караманова, публикация воспоминаний о Кочо Рацине, «Разговоры со Конески» Ц.Андреевского, недавно изданные воспоминания об Ацо Шопове и другие источники также подтверждают устойчивый интерес к русской литературе. Так, Б.Конеский читал Л.Толстого и Ф. Достоевского еще в юности, затем стал горячим поклонником А.Пушкина (и оставался им до конца жизни: вспомним стихотворение «Според А.С.Пушкин» из последнего сборника «Црн овен»). Он был лично знаком со многими представителями русской интеллигенции, осевшими в Скопье, и разделял интерес своего поколения к творчеству В.Маяковского и С. Есенина. Например, в рукописном варианте 1939 г. сохранилось одно из первых стихотворений Б.Конеского, написанных начинающим поэтом на македонском языке, «Письмо матери», которое было инспирировано известным стихотворением Сергея Есенина под таким же названием («Письмо

матери» : «Ты жива еще, моя старушка...»). Но сам Конеский подчеркивал, что в нем речь шла именно о македонской матери, которая «ниже тутун». То есть творческий импульс был, но не подражание. К другому выдающемуся поэту XX века Маяковскому классик македонской литературы тоже обращался неоднократно. Но если в поэме «Мост» (1945) можно говорить о сходстве тематики (строительство и вера в светлое завтра), версификации (лесенка), то в дальнейшем явных параллелей с произведениями Маяковского не обнаруживается. Гораздо ближе Б.Конескому был А.Блок, которого он переводил и с которым вел творческий диалог («На непознатата»). При анализе данного цикла и ряда стихотворений, где создается «блоковская атмосфера» («Во крчма» и др.) моменты влияния и типологического сходства настолько срослись, что разделить их весьма проблематично. Гораздо продуктивнее говорить именно о творческом диалоге, в том числе при введении в македонскую поэзию любимых Блоком стихотворных размеров.

С.Яневский в ранней прозе (повесть «Улица», 1950) переносит на македонскую почву опыт М.Горького (трилогия «Детство», «Юность», «Мои университеты»), в духе эпохи рисуя суровый мир городской бедноты и его влияние на формирование личности подростка. Но именно в этой повести появляется одна из первых в македонской литературе аллюзий на «Преступление и наказание» Ф.Достовского. Это связано с рождающимся интересом литературы к морально-нравственной проблематике, хотя в целом внимание автора направлено на изображение социальной среды, «улицы» как особого топоса, что дало С.Яневскому возможность вывести большое количество разных характеров и героев, и где тоже есть страдающие и самоотверженные «сонечки». А вот первый македонский роман «Село зад седумте јасени» (1952), по единодушному мнению критики, содержит следы именно влияния на С.Яневского первой книги «Поднятой целины» М.Шолохова. Проза Яневского ярко демонстрирует, что опыт русской литературы воспринимался македонскими авторами «вне хронологии»: одинаково значимым были М.Горький, М.Шолохов и Ф.Достоевский, хотя в первое послевоенное пятилетие ввиду доминирующей эстетической концепции соцреализма произведения XIX в., казалось бы, не должны были «конкурировать» с теми авторами, которые отражали актуальные общественные процессы (борьба с фашизмом,

партизанское движение, социалистические преобразования в обществе и др.)

Если посмотреть под этим углом зрения на прозу В. Малеского, то такое, «вне хронологии», переосмысление традиций русской литературы будет еще более заметным. Как известно, участник партизанского движения, автор песни (впоследствии гимна) «Денес над Македонија се раѓа», В. Малеский был одним из «строителей» литературы на национальном языке, причем литературы отнюдь не идейно нейтральной. Он был человеком своей эпохи и разделял понимание задач литературы социалистической Македонии, был переводчиком и популязатором советской литературы (перевел классический для соцреализма роман «Мать» М. Горького). В художественной ткани его ранних рассказов прослеживается перекличка с М. Горьким («Селанка од Копачка») и А. Фадеевым («Синови», «Уметник»). О том, что именно для такого восприятия советской литературы существовала общая основа – христианская идея жертвенности ради высокой идеи, нам уже приходилось писать и говорить. Это обстоятельство помогало воспринимать героев новой эпохи органично, ибо и материнская жертва, и мученическая смерть от руки врага имели под собой мощную традицию житийной литературы. Одновременно в этих же рассказах Малеского можно увидеть первые ростки изображения героя эпохи, воина-партизана, не лишенным колебаний и сомнений, который понимает, что искусство должно трогать душу человека. Именно поэтому нарратор из рассказа «Синови», говорит, что ему «не хватало Левинсона» – комиссара из романа А. Фадеева «Разгром» (1927), с которым русская критика связывала попытку психологического изображения участника гражданской войны. Затем в первом македонском философско-психологическом романе «Она што беше небо» (1958) В. Малеский выдвигает на первый план героя, который решает для себя сложную проблему «идейного убийства», восходящую к образу Раскольникова. Правда, герой македонского писателя проходит другой путь: через внутренние терзания от позиции смиренного монаха до человека, готового защищать родину с оружием в руках. Таким образом возникает диалог-спор с романом Достоевского «Преступление и наказание». Отсутствие решимости выстрелить во врага в ситуации Наума / Иннокентия, когда от него зависели жизни партизан, было бы «преступлением» и предательством. В. Малеский, таким образом,

своим романом включается в обсуждение проблемы «идейного убийства», актуальной для русской послеоктябрьской литературы (А.Блок «Двенадцать», М.Шолохов «Поднята целина» и др.) и предлагает свое оригинальное художественное решение. В этом направлении в те же годы думал и Д.Солев, роман которого «Под усвитеност» был опубликован в 1957 г.

Македонская литература решала проблему изображения внутреннего мира личности участника борьбы с фашизмом, делая на этом пути важные художественные открытия. И хотя В.Малеский и Д.Солев в острых идейно-художественных спорах 1950-х гг. стояли по разные стороны баррикад, в постановке и решении проблемы «идейного убийства» они были, скорее, единомышленниками. Д.Солев в романе «Под усвитеност» при изображении молодых подпольщиков избегает их героизации, подчеркивает, насколько сложно этим ребятам дается выполнение приказа о ликвидации предателя. Они прежде всего видят в нем не врага, а человека, в которого нужно выстрелить, то есть «преступить». Сцена, раскрывающая глубокое потрясение героя после выполнения задания, относится к одной из самых сильных в романе. В ней Солев проводит явную параллель с «Преступлением и наказанием». Бранко убегает с места, где он и его друзья убили предателя. Оказавшись в безопасности, обессиленный, он бросается на землю: «Я, освобожденный, прижимаюсь щекой к земле и смотрю, как от моего дыхания на ней шевелится труха; от этого совсем не поднимается пыль, как в городе, и мне кажется, что я могу успокоиться. Понемногу, без напряжения, я начинаю дышать ровнее, но не отнимаю щеки от шершавой сухой земли. Она теплая, но я все-таки приникаю к ней губами. Я хотел бы пить из нее, но ей нечего мне дать. Внезапно я чувствую ее запах, запах земли. Никогда до сих пор я не чувствовал этого; я приникаю губами, горящими от жажды, к ней, твердой и шершавой, словно она все-таки напоит их». Как тут не вспомнить сцену покаяния Раскольникова, целующего землю. Затем в романе «Зора зад аголот» (1984) Солев пародирует «Записки из подполья» Достоевского, подменяя рассказчика, который в своих «записках из надземелья» предлагает смену ракурса изображения, что носит принципиальный характер, и ассоциация с Достоевским неслучайна. Приближаясь вплотную к произведению русского прозаика по форме («записки»), Солев вкладывает в нее диаметрально противоположное содержание. Неподвижный персонаж, наблюдающий за

окружающими и ведущий дневниковые записи, – лишь внешнее сходство с произведением русского автора. В романе македонского писателя вместо сырого и темного угла – освещенный солнцем балкон, спрятавшийся в ветвях деревьев. На месте «злого, больного человека» – остроумный подросток, которого совершенно не интересуют потаенные и темные уголки человеческой души, бездны сознания и подсознательного. Он намеренно сосредотачивает свое внимание на внешнем, объективном, изображая персонажей типичных для разных слоев общества. Перед читателем проходит целая вереница жителей Скопье разных профессий – врачей, художников, ветеринаров, профессоров, официантов, студентов, актеров, библиотекарей, сторожей, пенсионеров, чиновников. Македонский автор, таким образом актуализирует значение художественного опыта предтечи Ф.Достоевского Н.В.Гоголя, к творчеству которого он тоже проявлял устойчивый интерес.

В 1950-е гг. Н.Гоголь привлекал Д.Солева в первую очередь «фантастическим реализмом» повести «Нос». В «Заре за углом» ракурс другой: наблюдается переключка с поэмой «Мертвые души», особенно заметная в пристальном внимании к «тине мелочей, которая ежеминутно перед очами». «Реалистическую проекцию произведения», «фокусирование внимания на будничной жизни», создание «картины жизни посредством повествования об индивидуальных судьбах людей, живущих рядом с нами, представителей разных профессий, со своими характерами, устремлениями, мечтами непритязательную и, возможно, поэтому такую убедительную» – эти черты выделяет национальная критика в романе Солева.

В то же время, опираясь на опыт Гоголя, македонский писатель по-своему переосмыслил возможности организации сюжета, позволяющего плотно населить повествование характерами, «встречающимися в жизни». И опять мы имеем дело с пародией. В «Мертвых душах» стряпнем сюжета является путешествие Чичикова. Д. Солев использует похожий прием, но реализует его «зеркальным» образом. Рассказчик Цабланко, который постоянно с балкона наблюдает за завсегдатаями ресторана, статичен. Смысл такого его положения в том, что оно идеально для наблюдения, и в том, что, заставив многочисленных посетителей двигаться, македонский прозаик хотел подчеркнуть их жизненную достоверность, узнаваемость и живучесть. Кроме того, сосредоточив место действия

в одном месте, Солев противопоставил камерность эпическому замыслу русского писателя. Отсюда не гротескное, а лишь ироничное, а иногда и открыто сочувственное отношение Солева к героям. Ему явно нравится эта «тина мелочей» и возможность ее наблюдать.

Творческий диалог, полемика и пародирование – самые распространенные формы взаимодействия македонских писателей с русской литературной классикой. В случае с Б.Конеским мы имеем дело с самым неожиданным «прочтением» Гоголя в македонской литературе (возможно, не только в ней). Речь идет о стихотворении «Вий» из сборника «Везилка» (1955). Вий у Конеского, безусловно, имеет ассоциацию с гоголевским сюжетом (упоминание церкви, куда в полночь должен явиться Вий, страшные заклинания, очерченный круг-оберег), но его основной пафос другой – неодолимое и неутолимое любовное влечение: «Јас идам како оној грозен Виј, / со сиви очи, сиот земја жедна, / да, страшен сум, и дека нежност носам / во тврди грутки – затоа си бледна. / Се ближам како нежен Виј, но веќе / таинствена си повлекала ти црта, / и штом ќе стапам до пределот, остро / се руши понор и со карпи чкрта. /И сиот жеден, песок, јас се ронам / во таа пропаст, и сè веќе гасам. / Јас, Виј, во свеста те доминав мошно, / но жеден, немам сила да те стасам». Так мотив inferнального чудовища, известного у восточных славян, превращается в мотив страстного желания, а само стихотворение принадлежит к ярким образцам любовной лирики.

В македонской литературе XXI в. появились новые черты восприятия русской литературы. Это связано в первую очередь с распространением интереса к поэтике постмодернизма. Македонские борхесианцы, авторы постмодернистской прозы и драмы были, в основном, профессиональные филологи. Для них «литературность» мировосприятия («мир как текст»), лабиринт библиотеки, способность по разным поводам цитировать произведения национальной и мировой литературы (нередко их пародируя) являются частью внутреннего мира и профессиональной жизни. Они адресуют свои произведения образованному читателю, с которым можно вести увлекательную интеллектуальную игру. В этой игре македонские авторы нередко обращались к произведениям русской литературы, в том числе к М.Булгакову и Ф.Достоевскому.

В македонской культурной среде одним из самых популярных и любимых авторов М.Булгаков стал вскоре после публикации романа «Мастер и Маргарита» в журнале «Москва», а затем в Европе. Перевод

журнального варианта «Мастера и Маргариты» (1970) на македонский язык талантливым переводчиком русской литературы Таней Урошевич положил начало присутствия Булгакова в Македонии. Предисловие к отдельному изданию «Мастера и Маргариты» написал Влада Урошевич, который и как писатель был близок по духу М.Булгакову. В.Урошевич дебютировал в конце 1950-х гг. лирикой в духе поэзии надреализма и стал одним из первых в национальной литературе авторов «городской» поэзии. Реальность, с неизбежными для сюрреализма причудливыми очертаниями (в отличие от поэзии, без нарочитой метафоричности), воплощена и в прозе этого автора конца 1960-1970-х гг.. Два мира, фантастический и реальный, равноценны и сосуществуют в его новеллистике («Прогулки по Скопье», «Моя сестра Эмилия») и романе «Вкус персиков».

Перекличка же с произведениями Булгакова обнаруживается в творчестве В.Урошевича намного позднее, в повести-сказке «Невеста змея» (2009). Сразу подчеркнем, что никаких прямых ассоциаций (цитат прямых или скрытых, упоминания имен булгаковских персонажей и пр.) с текстом «Мастера и Маргариты» в произведении Урошевича нет. Там со всей очевидностью присутствует фольклорная основа, ориентация на национальную сказочную традицию. С точки зрения возможностей типологического сопоставления следует указать, пожалуй, на присутствие идеи об относительности добра и зла, характерная, как в свое время отметил Урошевич, для романа Булгакова. Если вспомнить, каким интеллигентным, приятным и обходительным был Воланд, то сходство с изображением нечислой силы у писателей становится очевидным. Олицетворение зла Змей тоже оказывается весьма сипатичным и в этом приближается к булгаковскому персонажу. Змей изображен интеллектуалом, в пещере которого есть богатая библиотека, в том числе энциклопедические издания.

Именно в той части повести Урошевича, где описываются реалии современного города (он называется «Нижней землей»), прослеживается, на наш взгляд, интертекстуальная связь с «Мастером и Маргаритой». Это касается эпизода, где на улицах города появляется необычная компания, прибывшая из Верхнего мира спасать невесту змея. Она явно ассоциируется с разгуливающими по Москве помощниками Воланда. Вот как выглядела кампания: «Мужчины выглядели странно – один помоложе, был одет, как подсобный рабочий на стройке, на нем, совершенно не по сезону,

была кепка из толстой ткани, мятая куртка и такие же брюки; второй лысый, самый крупных из них, был в черной майке без рукавов, бриджах и грубых ботинках на босу ногу; у третьего на голове была соломенная шляпа-канотье с черным шнурком, длинный черный фрак на голое тело и пестрые брюки в оранжевую и фиолетовую полосу. В руках у третьего был большой черный футляр от виолончели».

Посетители из «Верхнего мира» с интересом разглядывают город и отмечают, что «тут у них все не такое, каким кажется с первого взгляда». Спасателям девушки готовы к разным шуткам и мелким пакостям. Петенталья настроен «хорошо повеселиться» а еще отомстить разным «мрачным типам», возмнившим, что на них нет управы. Плешак вообще планирует целый город «на уши поставить». Ученый Крыс сформулировал поставленную цель философски: «победа иррациональных сил хаоса над приверженцами порядка и разума». У колдуньи разные глаза: один карий, другой зеленый. Первый смотрит ласково, второй злобно. Вспомним, что разные глаза были у Воланда, который также хромал. Колдунья при появлении в городе в черном обтягивающем платье сначала с тудом идет в туфлях на каблуках, затем она шутит над цыганом, превращая его дешевый товар в драгоценные украшения. Жители города, как и москвичи у Булгакова, становятся свидетелями необычных природных явлений, сильной грозы и бури. Таким образом, у образованного и внимательного читателя есть немало подсказок в предложенной литературной игре.

При сопоставительном изучении тестов М.Булгакова и В.Урошевича следует учитывать вопрос их отношения с постмодернизмом. «Мастер и Маргарита» одними учеными относится к одному из первых постмодернистских текстов в русской литературе, другими — к предшественникам этого направления. «Невеста змея» В.Урошевича, напротив, может считаться попыткой художественного оппонирования постмодернизму. Произведение несет отчетливый отпечаток македонской литературной ситуации начала XXI века и связана с возрастающей оппозицией поэтике постмодернизма, доминировавшего в национальном искусстве слова в 1980-1990-е гг. В нулевые годы чувствуется «усталость» постмодернизма, появляются произведения, где полемически опровергаются его основные художественные принципы. В этом ряду свое место занимает и повесть В.Урошевича, где пародируются,

например, такие приемы, как палимпсест. В целом же для повестки-сказки В.Урошевича роман Булгакова, наряду с волшебной сказкой, может рассматриваться как архетип.

Другой известный македонский писатель В.Андоновский также традиционно упоминается в ряду представителей национального постмодернизма. В ряде произведений 1990-х 2020-х гг. он использует ассоциации с русской литературой, а в выступлениях и литературно-критических эссе прямо обращается к творчеству Ф.Достоевского. Так, в пьесе «Кандид в стране чудес» (1998/99) В.Андоновский обратился к трактовке повести Вольтера «Кандид или оптимизм» - одного из важнейших для эпохи Просвещения произведений. В круг интертекстуальных связей пьесы попадает и Достоевский, о котором упоминает героиня. Обращение к великому писателю присутствует затем с заметным постоянством, по мере того, как как В.Андоновский все острее ощущал потребность возвращения народу чувства национальной гордости и отчетливо видел опасность глобализма. В пьесе «Славянский ковчег» (1998) звучат слова, обращенные и к публике, и к художникам-эпигонам: «Если бы могли, вы бы изгадили гробы предков, лишь бы Запад сказал, что это искусство. А по сути вы создаете дешевку. Вместо того, чтобы рисовать фрески. Знаете ли, что бы сделал Запад, если бы имел ваши фрески? Наплевал бы на свои несчастные аванграды, трансавангарды и постмодерны». Профессиональный филолог, В.Андоновский неоднократно критически высказывался по поводу состояния современной национальной и мировой литературы, оказавшейся перед непростым выбором между содержательностью, духовностью и коммерческим успехом. Этот выбор македонский писатель остроумно назвал дилеммой современного автора между Достоевским и «Макдональдсом». В наиболее законченном виде его представления о феномене ценностей в художественном творчестве были сформулированы им в докладе на XVI Международном съезде славистов в Белграде (2018) и затем развиты в литературно-критическом эссе «Достоевский и Макдональдс» (2019), в котором с темпераментом полемиста он обрушился на такое распространенное явление современной культуры, как бестселлер, называя его литературным фастфудом. Чтобы подчеркнуть все убожество современного бестселлера, этой «Макдональдс-литературы», В.Андоновский обращается к творчеству Ф.М.Достоевского. Подчеркывая духовный потенциал русской классики, содержание в

ней ценностей высшего порядка, В.Андоновский видит в Достоевском символ настоящей литературы, раскрывший бесконечное богатство человеческой души.

Обстоятельства современной истории, трагические и судьбоносные для славянских народов, требуют осмысления в художественном слове, и писатели не могут укрыться «в библиотеке» от потрясений реальной жизни. В связи с этим наследие классиков приобретает новый ценностный смысл. Последний роман В.Андоновского «Пуп света» (2023), как говорит сам автор, «посвящается гениям русской литературы XIX века, таким как Толстой и Достоевский. Уроки, почерпнутые из их книг, я возвращаю как некий долг моему русскому читателю века XXI в. в надежде быть услышанным и понятым». Роман многослоен, в нем переплетаются несколько сюжетных линий, мотив переселения душ и перемещения во времени. С точки зрения поэтики – широко используются приемы, характерные для постмодернизма (роман в трех шрифтах и одной рукописи света), в том числе интертекст. Причем интертестуальная связь прослеживается как с произведениями мировой литературы (герой носит имя Ян Людвиг, заимствованное из романа чешского писателя М.Кундеры «Шутка»), так и с его собственными романами «Азбука для непослушных», «Пуп земли» и книгой литературно-критических эссе «Достоевский и Макдональдс». Это проявляется в основной сюжетной линии (герой пишет пьесы и романы, ссорится с немецким издателем, мастером создавать авторов бестселлеров). Мотив азбуки, буквы как знака, содержащего тайный смысл, который может раскрыть спасительный для человека путь, сквозной в прозе В.Андоновского. Настойчиво поворачивается мысль о постепенной утрате возможности проникнуть в истинное содержания букв и слов. Печатный станок и затем печатная машинка ослабили связь создателя текста с божественным светом, а компьютер почти ее уничтожил. Кажущаяся легкость создания книги обманчива и нередко ведет к измельчанию идейному и художественному. Духовное очищение и восхождение к «свету» стали результатом мучительных испытаний. Из монастыря, куда судьба приводит героя, он (он же автор Венко Андоновский и одновременно Ян Людвиг) выходит духовно просветленным с намерением строить жизнь на здоровых основах. Композиция романа построена на противопоставлении ценностей «низшего» и «высшего» порядка: денег, успеха, бездуховного западного мира и поиска смысла жизни и

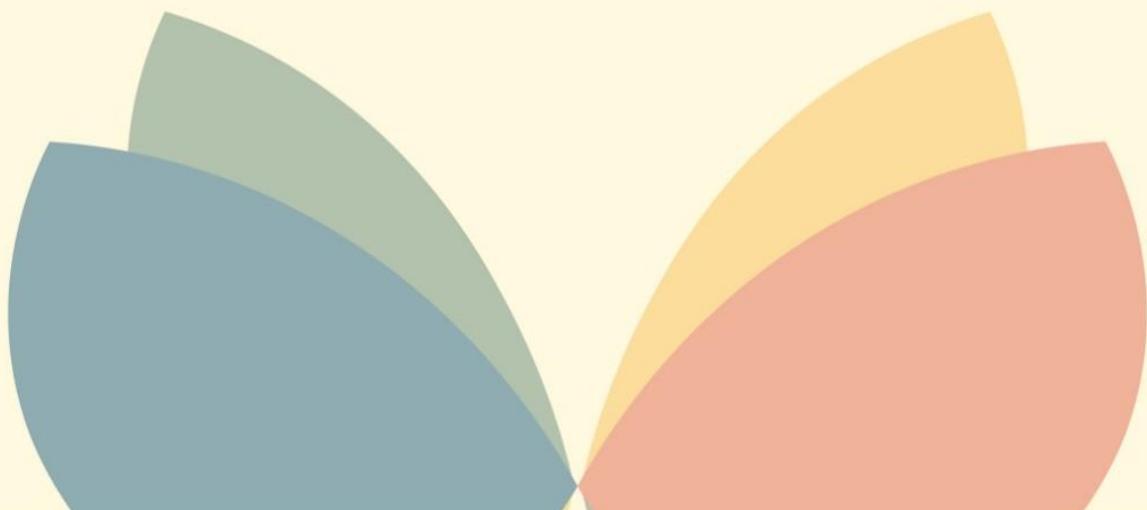
творчества, духовного просветления. В этом ключе следует трактовать и смысл названия романа «Пуп света». Это возможность покаяния и обретения высшего смысла жизни, построенной по законам искренней любви. «Все, что нужно сделать человеку, это затеплить лампаду, взять свет от великого светильника и сохранить и поддерживать его в своем доме» - так завершает свое повествование В.Андоновский, обнажая его главную ценностную установку. Роман «Пуп света» имеет определенное типологическое сходство, вернее сказать неявный диалог, с одним из популярных современных русских писателей Е.Водолазкиным и его романом «Лавр» (2012). В Водолазкине македонский автор видит одного из современных последователей Достоевского.

РУСКАТА И МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ОД ХХ-ХХІ ВЕК: КНИЖЕВНИ ВРСКИ И ТИПОЛОШКИ ПРОЦЕСИ

Резиме

Проучувањето на македонската и на руската книжевност од аспект на компаративните студии ги покажува различноста и богатството на книжевните врски, како резултат на што настанале појави од типолошки поврзан карактер. Уметничкото збогатување на македонската книжевност се случува преку свртување кон делата на класиците на руската литература од 19-20 век, која е споена со сопствената фолклорна традиција и наследството на средновековната литература. Ф. Достоевски, Н. Гогољ, М. Горки, М. Булгаков предизвикале најголем интерес кај В. Малески, С. Јаневски, Д. Солев, В. Урошевиќ, В. Андоновски и други. Во изминатите неколку децении делата на руските писатели добиваат функција на интертекст кај голем број македонски автори. Потеклото на постојаниот интерес за руската литература лежи во заедничката културна традиција (Православието), која во моментов повторно добива на важност.

IV.
Иновативни дидактички методи
во словенскиот свет

УДК 378.22.018.43:004]:616.98:578.834(497.7:437.3)
УДК 378.22.018.43:004]:347.7(497.7:437.3)

Кристина ДУФКОВА

Филолошки факултет, Масариков универзитет
Брно, Чешка република

Барбора ТОМЕЧКОВА

Правен факултет, Масариков универзитет
Брно, Чешка република

НАСТАВА ЗА ВРЕМЕ НА ПЕРИОДОТ НА ПАНДЕМИЈАТА И ПРОБЛЕМИ СО АВТОРСКИТЕ ПРАВА

Апстракт: Нашата статија се однесува на интердисциплинарната тема – помеѓу лингводидактиката и правото. Во трудот се занимаваме со почетокот на наставата во времето на пандемија во Чешка и со споредбата на законите за авторските права во Република Чешка и Република Северна Македонија. Го опишуваме исклучокот од авторските закони кој се однесува на наставниците и на наставата. Се фокусираме на можностите за легална употреба на онлајн материјалите во наставата. Обрнуваме внимание на односот на авторските закони и дела, кои можат да се најдат на интернет, но веќе се „украдени“ од изворот и не се цитирани.

Клучни зборови: авторски права, настава, онлајн материјали, промена на закон.

1 Пандемијата и образованието

Пандемијата на вирусната болест „Ковид-19“ значително го погоди образованието во основното, средното и високото училиште од пролетта 2020 година.

Меѓу другото, училиштата беа затворени во многу случаи. Во Чешка тоа се случи во март кога Министерството за здравство на Чешка донесе регулатива со која од 11 март 2020 година се забранува лично присуство на луѓе кои учат во училиштата и универзитетите. Во Република Северна Македонија училиштата беа официјално затворени од 13 март 2020 со Одлука за мерки за спречување на внесување и ширење на Коронавирус COVID-19. Учениците, студентите и наставниците постепено се префрлија на други наставни платформи. Рака под рака со ова, неопходна беше и транзицијата кон онлајн материјали за учење. (МРО 2020)

Целта на нашиот труд е да ја прикажеме наставата по јазик во периодот на пандемијата и учењето на далечина, како и да го истакнеме прашањето на користените дидактички материјали.

1.1 Чешкото образование

Чешкиот образовен систем не беше подготвен за онлајн настава, првично беше хаотично. Задачите им се испраќаа преку е-пошта на учениците, а ако некој немаше е-пошта, наставниците секој ден ги оставаа задачите на шкафовите на учениците. Наставниците користеле и други платформи како што се Messenger, WhatsApp, Skype, Google Classroom, Bakaláři итн. Сепак, некои студенти и ученици останаа без комуникација (немаа пристап до онлајн ресурси или не доаѓаа по задачи). (Pavlas 2020)

1.2 Материјална база

Во време на пандемијата, дигиталните технологии се апсолутно незаменливи во областа на образованието и се користат за воспоставување контакт меѓу наставниците и учениците, за споделување на материјали, но и за барање соодветни материјали.

На почетокот на пандемијата постоеше само недоволна материјална база, од која наставниците и учениците можеа да црпат (Rokos, Vančura 2020). Библиотеките беа затворени во многу случаи. Затоа во контекст на чешкиот закон, во овој период имаше измена на законот за авторските права, кој стапи на сила во февруари 2021 година. Оваа промена овозможи објавените дела да бидат достапни и репродуцирани. Во моментот онлајн материјалите се добро застапени, но нивната употреба понекогаш може да се смета како проблематична, на пример дистрибуција и споделување без согласност на авторот.

2 Споредба на законите за авторските права

Во оваа статија направивме споредба на два закона за авторските права – чешки и македонски. Авторското право е наменето да ги заштити интелектуалните придонеси на креаторите и да промовира креативна активност. Друг придонес треба да биде овозможување на целото општество да има можност да го користи културното наследство. (Faladová 2011)

2.1 Закон за авторските права

Чешкиот закон, кој се занимава со авторските права, е *Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů* (Законот број 121/2000 Збиркана закони, Закон за авторско право, права поврзани со авторско право и измена на одредени акти). Тој закон накратко може исто да се нарекува „закон за авторско право“. Македонскиот закон, кој се занимава со авторските права, е *Закон број 115/10 Збирка на закони, Закон за авторското право и сродните права, со измени и дополнувања*. Горенаведените закони накратко можат исто да се нарекуваат „закони за авторско право“.

2.2 Три основни области во законот

Се занимававме со три основни области, односно *материјалните авторски права, времетраењето на авторските права и таканаречените дела слободни за користење*, кои во чешкиот закон се нарекуваат *volná díla*, македонскиот закон не го знае овој термин, колку што знаеме, само дефинира што се случува со делото по истекот на материјалното авторско право.

2.2.1 Материјалните авторски права

Материјалните авторски права се однесуваат на правото на користење и копирање на делото, како и на правото за објавување во јавноста и менување на делото.

Специфично кажано, чешкото право на користење на делото се занимава со право на репродукција на делото, и што се однесува до оригинал или репродукција на делото, правото се занимава со: дистрибуирање, изнајмување, позајмување или изложување и посредување на делото до јавноста (на пр. право да се емитува делото на радио или телевизија). Како одговор на технолошкиот развој, по измената на законот за авторските права од 2016 година, неопходно е оваа листа да се разбере како демонстративна. (Koukal 2020: 109–114). Покрај тоа, постојат и категории на други права на сопственост (по § 24–25а од Законот за авторски права), кои вклучуваат право на награда за понатамошна препродажба на оригиналното уметничко дело, право на надоместок во врска со репродукцијата на делото за лична употреба и сопствена внатрешна употреба и право на награда во врска со изнајмувањето на оригиналот или репродукцијата на делото.

Македонското право во оваа точка (по член 27 од Законот за авторски права) се занимава со користење на делото и неговите репродукции и го дефинира правото на умножување на делото, правото на пуштање во промет на делото, правото на јавно соопштување на делото и правото на преработување на делото. Чешкото и македонското право се согласуваат во оваа точка.

2.2.2 Времетраење на ексклузивните имотни права

Втората важна точка е времетраењето на авторските права. Авторското право според двата закона трае до крајот на животот на авторот, а исто така и 70 години по неговата смрт. Според чешкиот закон, делото потоа станува таканаречено *volné dílo* (слободно дело), или *dílo volné k použití* (дело слободно за користење) (Teles, Tůma 2019: 355).

Меѓу другото, чешкиот закон ги предвидува и имотните права на анонимните и псевдонимните дела. Во случај на овие дела, имотните права траат 70 години од овластеното објавување на делото.

2.2.3 Дела слободни за користење

Општо земено, слободните дела се дела, на кои им е истечен рокот на ексклузивното материјално авторско право. Во оваа смисла се мисли и на делата од авторите кои немаат чешко државјанство (и кои инаку не се опфатени со законот). Делото припаѓа на општиот фонд, тоа значи, дека нема потреба од авторската дозвола да се користи делото, ниту да се плаќа за него. Заедно постои и постмортална заштита на делото, која што не истекува. Постморталната заштита на делото го обврзува корисникот да не се претставува како автор, да го наведе името на авторот, да го користи делото на начин што не ја намалува неговата вредност (Teles, Tůma 2019:377). (во чешкиот закон § 28)

Во некои случаи (на пример, кога правното лице кое станало сопственик на авторското право по смртта на авторот при процес на ликвидација го губи правото на сопственост без правен следбеник), делото не станува слободно, туку настанува наследување од страна на државата *ex lege*. (Teles, Tůma 2019: 377–378)

Македонскиот закон не го знае овој термин, не го користи. Но може да најдеме член 62 во кој се пишува, дека авторското дело по истекот на рокот на материјалните права утврдени со овој закон се користи без дозвола и без надомест.

Во следната табела ќе видите споредба на законите за авторски права во две избрани држави:

Испитувана гледна точка \ Држава	Чешка	Северна Македонија
материјалните авторски права	Право на користење на делото (сите опции § 12-23) Други права на сопственост (§ 24-25а)	член 27
времетраењето на авторските права	Општо: За време на животот на авторот и 70 години по неговата смрт (§ 27)	Општо: За време на животот на авторот и 70 години по неговата смрт (член 55)
дела слободни за користење	Постои термин „слободни дела“, регулиран во § 28 од Законот за авторски права	Законот не го знае терминот, туку слична регулатива во член 62 од Законот за авторски права

3 Исклучок на авторските права

Она што го опишавме погоре, се разбира, важи во сите ситуации. Меѓутоа, во законот можеме да најдеме еден исклучок, а тоа е образованието. На наставниците исклучокот им дава поголема слобода на користење на авторските дела употребени при настава.

3.1 Дела во образование

Авторското право не е повредено од некој, што го користи делото во наставата за илустративни цели или во научно истражување. Целта на користење на делото не смее да придонесе директна или индиректна економска или комерцијална корист, а при тоа корисникот не треба да го надминува опсегот, што одговара на намената.

Тоа значи дека може да се користи речиси сè и на кој било начин при предавањето, но секогаш треба да се спомене авторот, насловот и изворот (како цитација). Она на што треба многу да се внимава, се дела кои ги наоѓаме на интернет и кои веќе се „украдени“. На пример возможно е да се користи филмот од официјалната веб-страница (веб-страница на лице, кое што има авторските права), но не од неофицијални страници.

3.2 Чешкото решение за авторските права при пандемија

Проблемот беше пандемијата, а меѓу другото и затворањето на училишта и библиотеки, како што беше споменато погоре. Затворени библиотеки значат, дека иако наставник има послободни раце со оглед на користење на авторските дела, нема каде легално да ги добие делата.

Чешкото решение на оваа ситуација беше договор со колективниот управител на авторски права Дилија. Со договорот дојде до обезбедување на делата кои подлежат на материјални авторски права. Делата можат само да се читаат, но не беше дозволено, да се преземат или да се печатат.

На веб-страницата Крамериуспристапни беа само слободните дела, туку и делата, на кои не им е истечен рокот на материјални авторски права (irozhlas2020).

Горенаведеното решение, иако звучи одлично, не беше идеално. Проблем се појави во тоа, дека со решението на таков начинсекако доаѓа до дисторзија на пазарот. И по неколку месеци, кога веќе не беше ситуација со материјалите толку важна (библиотеките почнаа да се отвораат или веќе неколку месеци беа отворени), пристапот до дигиталната библиотека (што значи и пристап до слободните и „неслободните“ дела) беше укинат. Студентитесепак имале (веќе долгорочен) интерес за овие услуги и обид да се изврши притисок врз државата да им обезбеди на училиштата средства за стекнување повеќекратни лиценциза делата (ЏТ242021).

Можеби и затоа сега во Чешка постои нов, т.н. пандемичен закон (*Zákon č. 94/2021 Sb. Zákon o mimořádných opatřeních při epidemii onemocnění COVID-19 a o změně některých souvisejících zákonů*, т. е. Закон бр. 94/2021 Збирка на закони, Закон за вонредни мерки за време на епидемија на болеста Ковид-19), со кој доаѓа до измена на постоечкиот закон за авторските права. Објавено дело се пушта на јавност на барање, кога библиотеката е затворена повеќе од 2 месеца. Како што нам ни е познато, ништо слично не постои во македонско право.

4 Што е тогаш легално за да се користи во настава?

Законот за авторски права треба да се почитува во сите случаи, како што наведовме погоре. Специфична категорија е употребата на дела во училиштата за време на наставата. Не е можно да се користат

делата, што се „украдени“, треба да се провери, дали фотографијата/видеото/филмот го користиме од оригиналниот извор. Треба да се внимава при репродукција на цели учебници и нивна дистрибуција (или дури и продажба) – во тој случај тоа би било прекршување на законот. Но репродукција на „разумни“ делови од учебникот (за анализа, превод, граматички вежби) е дозволена (секако со цитирање на изворот). (Faladová 2011)

Кога наставникот ги креира сопствени едукативни материјали, при што користи и делови на учебиците и други дела, неопходно е секогаш да го наведе изворот. Изворот мора да се наведе и за користени слики. Сликите на интернет, како и секое друго дело, исто така подлежат на законот за авторски права. Во моментов, постојат неколку платформи, од кои може бесплатно да се црпат делата, кои се слободни за употреба, на пример Pixabay, Unsplash, Creative Commons (неопходно е за секоја слика да се открие, дали е навистина бесплатна за користење). Избраните дела можат слободно да се користат, но потребно е да се наведе, каде се пронајдени (на пример: слики од Pixabay).

Како што наведовме, кога наставникот ја користи снимката или филмот во лекцијата, би требало да го пушти од официјалниот канал на сопственик на авторските права или од официјалното ДВД. Ако наставникот го пушта целиот филм, тоа мора да биде таканаречена „разумна“ употреба на делото (тоа значи дека таквата употреба има смисла во наставата, дека наставникот следи педагошки цели).

Споделувањето на делата за учениците на интернет е можно, но само на платформите за учење. Во овој поглед, неопходно е да се обрне внимание на поставките на поединечните платформи и на поставената приватност на страницата.

Од друга страна, ова што го доживуваме денес би можело да се нарече бум на материјали, кои наставниците ги креираат и споделуваат меѓу себе на интернет. На интернет има безброј материјали со различен квалитет. (Покрај тоа: Ако наставникот сам изработи некој материјал, добро е да го потпише за да може да се предава и цитира, затоа што материјалот е исто авторско дело, и за него важат авторските права.)

5 Заклучок

Во оваа објава накратко го опишавме проблемот што се појави за време на пандемијата Ковид-19, а кој беше поврзан со наставата и

достапноста на наставните материјали. Го анализиравме чешкиот и македонскиот закон за авторски права (чешкиот закон: *Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů*, т. е. Законот број 121/2000 Збирка на закони, Закон за авторско право, права поврзани со авторско право и измена на одредени акти; македонскиот закон: *Закон број 115/10 Збирка на закони, Закон за авторското право и сродните права, со измени и дојолнувања*).

Конкретно се фокусиравме на три области од горенаведените закони: материјалните авторски права, времетраењето на авторските права и таканаречените дела слободни за користење. Дојдовме до заклучок, дека законите се споредливи, освен тоа, дека македонскиот закон не го дефинира прецизно поимот *volné dílo* (слободно дело), или *dílo volné kroužití* (дело слободно за користење). Исто така, покажавме како чешките законодавци го решија проблемот со пристапот до авторските дела користени за настава во време на пандемијата, и го опишавме новиот закон: т.н. пандемичен закон, поточно *Zákon č. 94/2021 Sb. Zákon o mimořádných opatřeních při epidemii onemocnění COVID-19 a o změně některých souvisejících zákonů* (Закон бр. 94/2021 Збирка на закони, Закон за вонредни мерки за време на епидемија на болеста Ковид-19). Користејќи го чешкиот пример, можеме да видиме, дека има голема предност и за наставниците и за учениците, кога системот е флексибилен и реагира на промени.

Во последниот дел од работата покажавме кои ресурси (и како) може да се користат за настава и на што треба да го обрнеме вниманието.

Веруваме, дека нашата статија е релевантна во сегашноста, кога може да се претпостави поголем степен на пребарување, пронаоѓање или користење на дела кои постојат онлајн. Тоа се односи на поголемата вклученост на ИКТ во образованието и проширувањето на полето за учење на далечина и на зголемувањето на удобноста на учесниците во онлајн образованието. Истовремено, ваквата состојба треба да се одрази и во подлабока законска регулатива, која би соодветствувала на реалноста во согласност со овој тренд.

Користена литература

- Benediktová, J. 2021. *Kramerius zůstane on-line. Studenti, učitelé a vědci smí digitální knihovnu využívat do června* [online]. ČT24.cz [cit. 29. 11. 2022]. <https://ct24.ceskatelevize.cz/kultura/3269138-kramerius-zustane-line-studenti-ucitele-a-vedci-smi-digitalni-knihovnu-vyuzivat-do>
- Faladová, A. 2011. *Vybrané otázky autorského práva pro potřeby škol* [online]. Metodický portál RVP [cit. 21. 11. 2022]. <https://clanky.rvp.cz/clanek/11387/VYBRANE-OTAZKY-AUTORSKEHO-PRAVA-PRO-POTREBY-SKOL.html>
- Koukal, P. 2020. "Oddíl 3 Majetková práva" Polčák, R. a kol. *Autorský zákon: praktický komentář s judikaturou*. Stav k 1. dubnu 2020. Praha: Leges, 109–167.
- Národní knihovna zpřístupní vysokoškolákům své knihy online. *Budou si moct přečíst 206 tisíc titulů* [online]. irozhlas.cz [cit. 29. 11. 2022]. https://www.irozhlas.cz/kultura/literatura/koronavirus-v-cesku-v-cr-narodni-knihovna-knihy-online-studenti-aktualne-novinky_2003161506_ako
- Odbor komunikace. 2020. *Přehled vládních usnesení od vyhlášení nouzového stavu* [online]. Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu [cit. 18. 5. 2020]. <https://www.mpo.cz/cz/rozcestnik/pro-media/tiskove-zpravy/prehled-vladnich-usneseni-od-vyhlaseni-nouzoveho-stavu--253581/>
- Pavlas, T. a kol. 2020. *Vzdělávání na dálku v základních a středních školách* [online]. Praha: Česká školní inspekce [cit. 21. 5. 2020]. <https://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Tematicke-zpravy/Tematicka-zprava-Vzdelavani-na-dalku-v-ZS-a-SS>
- Rokos, L. Vančura, M. 2020. "Distanční výuka při opatřeních spojených s koronavirovou pandemií – pohled očima učitelů, žáků a jejich rodičů", *Pedagogická orientace*, roč. 30, č. 2. 122–155.
- Telec, I., Tůma P. 2019. *Autorský zákon: Komentář*. Praha: C. H. Beck.

Легислатива

- Закон број 115/10 Збирка на закони, Закон за авторското право и сродните права, со измени и дополнувања
- Одлука за мерки за спречување на внесување и ширење на Коронавирус COVID-19 Врз основа на член 58 став (1) од Законот за заштита на населението од заразни болести („Службен весник на Република Македонија“ бр. 66/04, 139/08, 99/09, 149/14, 150/15 и 37/16), Владата на Република Северна Македонија
- Закон č. 94/2021 Sb., Zákon o mimořádných opatřeních při epidemii onemocnění COVID-19

Zákon č. 121/2000 Sb., Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

VÝUKA V OBDOBÍ PANDEMIE A OTÁZKY AUTORSKÝCH PRÁV

Резиме

V tomto příspěvku jsme stručně popsaly problém, který vznikl během pandemie Covid-19 a který souvisel s výukou a dostupností výukových materiálů. Analyzovaly jsme český a makedonský zákon o autorských právech (Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů a Zákon č. 115/10 Sbírka zákonů, zákon o právu autorském a právech souvisejících, ve znění změn a doplňků). Konkrétně jsme se zaměřily na tři oblasti výše uvedených zákonů: hmotná autorská práva, doba trvání autorských práv a tzv. volná díla, termín, který makedonský zákon nezná. Připomenuly jsme také výjimku z autorských práv, která se vztahuje na učitele a výuku, a zaměřily jsme se na možnosti legálního využití online materiálů ve výuce.

Upozornily jsme na vznik nového, tzv. pandemického zákona (Zákon č. 94/2021 Sb., Zákon o mimořádných opatřeních při epidemii onemocnění COVID-19), kterým se mění stávající autorský zákon a který připouští v daných případech možnost zpřístupnit zveřejněna díla na vyžádání, když je knihovna uzavřena vícenež dva měsíce. Dále jsme se zaměřily na několik problematických bodů při využívání online zdrojů.

Vzhledem k tomu, že v současné době dochází k většímu zapojení IT techniky do vzdělávání a k rozšíření oblasti distančního vzdělávání a že je o takový způsob výuky velký zájem, domníváme se, že by se tento stav měl zároveň promítnout do hlubší právní úpravy, která by v souladu s tímto trendem odpovídala skutečnosti.

Наталья МЕДВЕДЕВА

Филологический факультет
Пермского государственного гуманитарно-педагогического
университета
Пермь, Россия

ПОДГОТОВКА БИЛИНГВАЛЬНОГО УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ ТЕКСТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В статье актуализируется проблема методической подготовки билингва коми-пермяка к профессии учителя русского языка в условиях национального коми-пермячко-русского отделения педагогического вуза. Раскрывается понятие образовательной технологии и уточняется понимание текстовой деятельности как технологии, применяемой в билингвальной обучающей среде. Методика текстовой деятельности разрабатывается с учетом бикультурности и билингвальности будущего учителя русского языка.

Ключевые слова: билингвальный учитель, русский язык, технология в образовании, текстовая деятельность

В современной педагогической науке термин «технология» активно вошел в научный и учебный дискурсы. Разработкой теории педагогических технологий в современной российской науке занимались Г.К. Селевко, В.П. Беспалько, М.А. Чошанов, В.М. Монахов, М.В. Кларин, М.Ю. Олешков и др. Понятие «педагогическая/образовательная технология» трактуется в современной науке очень широко. Технологией считают содержательную технику реализации учебного процесса (Беспалько 1989), процессуальную модель дидактической системы (Чошанов 1996), модель совместной педагогической деятельности по проектированию, организации и проведению учебного процесса (Монахов 1995), системную совокупность и порядок функционирования всех личностных, инструментальных и методологических средств, используемых для достижения педагогических целей (Кларин 1989). М.Ю. Олешков, резюмируя, уточняет понятия «методика обучения» и «педагогическая технология»: «...система правил передачи конкретного содержания обучения является методикой обучения <...>, а спроектированная и

теоретически обоснованная система правил образовательной деятельности, не связанная с конкретным содержанием, – педагогической технологией» (Олешков, 2011: 6).

Г.К. Селевко, обобщая результаты исследований по образовательным/педагогическим технологиям, определяет их функционирование в педагогической практике «...на трех иерархически соподчиненных уровнях»: общепедагогическом (общедидактическом), когда технология характеризует целостный образовательный процесс – такое толкование синонимично понятию «педагогическая система»; на частнометодическом (предметном) уровне – понятие обозначает «частную методику» – совокупность методов и средств для реализации определенного содержания обучения в рамках преподавания учебного предмета; на локальном (модульном) уровне технология реализует решение локальных образовательных задач. Она характерна для определенных видов деятельности, этапов обучения, форм и видов работы (Селевко 1996: 16.). Это утверждение позволяет интегрировать понятие «технология» в методику предметной науки и локальные области методики, проецируя общепедагогические модели технологии на конкретную учебно-предметную плоскость, реализуя технологию в образовательных условиях конкретной учебной дисциплины, то есть в частной методике.

Технология текстовой деятельности в обучении русскому языку отражает интеграционные связи общепедагогической (дидактической) технологии и технологии предметного обучения при работе с текстом, которая реализуется системой методических подходов и инструментария, свойственного теории и практике обучения русскому языку в развитии текстовой деятельности обучаемых.

Исследования текстовой деятельности проявляются в работах современных отечественных лингвистов и психолингвистов Т.М. Дридзе, Н.С. Болотновой, В.З. Демьянкова и др., опирающихся на традицию и классику исследований психологии речи Л.С. Выготского, С.Л. Рубинштейна, А.А. Потебни, А.А. Леонтьева, И.А. Зимней и др. Т.М. Дридзе определяет текстовую деятельность как одну из проблем семиосоциопсихологии в работе «Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации», она пишет, что «в текстовой деятельности как «образующей» знакового общения реализуется собственно «общенческий» мотив. В ней опредмечивается особая

внутренняя потребность субъекта общения в реализации коммуникативного намерения, замысла общения, а не в формировании и формулировании мыслей, которых может быть великое множество у любого субъекта и на любом отрезке линейно-организованного потока речи» (Дридзе 1984: 69); и еще «<...>Деятельность знакового общения актуализируется ... в текстовой деятельности или, точнее, **в действиях порождения и интерпретации текстов**. При этом речь идет отнюдь не о фиксации некоторых отрезков речевого потока, запечатлеваемых на том или ином материальном носителе (на бумаге, пленке и т. п.), но об определенном способе организации коммуникативно-познавательных программ. Понимаемый таким образом текст – порождение коммуникативно-познавательной деятельности, ее образ и продукт – в «круговороте» этой деятельности превращается в ее объект» (Дридзе 1984: 70). Таким образом, «<...> Текст как сложный знак и целостная единица общения – это некоторая система смысловых элементов, функционально (т. е. для данной конкретной цели общения) объединенных в единую замкнутую иерархическую коммуникативно-познавательную структуру общей концепцией или замыслом (коммуникативным намерением) субъектов общения (Дридзе 1984: 71). «Анализируя тот или иной текст как воплощение коммуникативно-познавательного намерения его автора, как иерархию содержательно-смысловых блоков (предикаций), мы в сущности стремимся реконструировать ориентировочную фазу текстовой деятельности, которая, предшествуя появлению «исполненного» (реализованного) текста в качестве продукта текстовой деятельности, естественно, находит в нем свое отражение» (Дридзе 1984: 82).

Н.С. Болотнова в работе «Филологический анализ текста» дает понятие текстовой деятельности: «Под текстовой деятельностью понимается система действий на основе знаний, навыков и умений, позволяющих создавать тексты и воспринимать, интерпретировать их. Поскольку текст является формой коммуникации..., текстовую деятельность можно рассматривать как речевую разновидность коммуникативной деятельности» (Болотнова 2009: 301). Выделяют первичную и вторичную текстовую деятельность. Первичная связана с созданием текстов, «имеет цель, замысел, характеризуется отбором фактов и языковых средств..., а также осмыслением композиции»; вторичная «включает этапы восприятия (зрительного и слухового), интерпретации, понимания» (Демьянков 1983).

Текст с точки зрения вторичной текстовой деятельности в процессе обучения будущего билингвального учителя русского языка может быть рассмотрен на основе разных подходов к его анализу и интерпретации. В нашем исследовании мы остановимся на вторичной текстовой деятельности билингвальных студентов коми-пермяков с позиции интерпретации текстов родной (коми-пермяцкой) и русской культуры на основе *культурологического/культуроведческого/лингвокультурологического, контрастивного и методического подходов.*

Роль связи языка и культуры просматривается в работах выдающихся лингвистов Э. Бенвениста, В. Гумбольдта, Э. Сепира, Б.Л. Уорфа, Ф.И. Буслаева, Е.М. Верещагина, В.И. Карасика, В.Г. Костомарова, В.В. Колесова, В.В. Красных, А.А. Потебни, И.И. Срезневского, Ю.С. Степанова, К.Д. Ушинского и др.

В методике преподавания русского языка как родного/как неродного /как иностранного определены подходы в обучении интерпретации текстов, которые несут культурологическую информацию:

– **культурологический** – общий, формирующий «личность, живущую в культуре, содержанием, методами и средствами всех учебных предметов и внеучебной деятельностью» (Дейкина, Левушкина 2012 : 25);

– **культуроведческий** (А.Д. Дейкина, А.П. Еремеева, Л.А. Ходякова, Т.М. Пахнова и др.), определенный Л.А. Ходяковой как подход, обеспечивающий «усвоение учащимися в процессе изучения языка жизненного опыта народа, его культуры (национальные традиции, религию, нравственно-этические традиции, нравственно-этические ценности, искусство) и духовно-эстетическое воздействие на мысли, чувства, поведение, поступки обучаемых» (Ходякова 2000: 16);

– **лингвокультурологический** подход (Т.К. Донская, Н.Л. Мишатина, И.П. Цыбулько, А.Д. Дейкина, О.Н. Левушкина и др.) «...как совокупность методов, позволяющих в процессе обучения русскому языку формировать языковую личность учащегося в контексте культуры» (Дейкина, Левушкина 2012: 26). Интерпретация культурного содержания текста возможна несколькими способами: «...посредством прямого личностного воздействия педагога на учащихся; посредством работы с текстами, содержащими эксплицитную информацию о культуре; посредством работы с текстами, содержащими информацию о культуре имплицитно, путём

использования инструментария лингвокультурологической характеристики текстов, прежде всего художественных» (Дейкина, Левушкина, Рязова 2020: 109).

– **контрастивный подход** предполагает развитие сопоставительных умений в текстовой деятельности в процессе анализа текстов культуры разносистемных языков, взаимовлияющих на когнитивную, коммуникативно-речевую деятельность будущего билингвального учителя русского языка.

Очевидно, что организация текстовой деятельности может потребовать формирования умений с текстами и на русском, и на родном языках обучающихся на основе контрастивной работы. Работа с текстами, имеющими этнокультурологическое содержание, в подготовке будущего билингвального учителя русского языка позволит, по справедливому утверждению А.Д. Дейкиной, «...соотнести языковые нормы и речевые средства с коммуникативными интенциями в культурном пространстве изучаемого языка, а также соотнести иноязычные культуры в чертах сходства и различия», «возможность научить понимать чужие культуры» (Дейкина, Левушкина, Рязова 2020: 110).

Связный текст на занятиях с билингвами, как культураносная единица, является транслятором культуры. «Транслировать культуру – значит делать ее известной», – пишет А.Д. Дейкина. Трансляторами культурных смыслов являются тексты единицы – «хранители» культуры (по определению А.Д. Дейкиной), интегрирующие культуру, язык, речь. «Язык – это ментальная доминанта, определяющая картину мира, ментальный инструмент, обладающий колоссальным потенциалом: он используется в процессе обучения, передачи знания, порождения эмоций, возвращения личности» (Дейкина, Левушкина, Рязова 2020: 111).

– **методический подход** к формированию умений вторичной текстовой деятельности у будущего билингвального учителя русского языка связан с анализом методического потенциала связного текста, оптимальным отбором текстов в процессе формирования профессиональных компетенций будущих билингвальных учителей русского языка. Связный текст обладает объемным методическим потенциалом для формирования текстовой деятельности будущего учителя: работа с ним позволяет извлечь культурные смыслы, определить культурные концепты, развивает все виды речевой деятельности (слушание, чтение, говорение,

письмо); этикетные речевые и культурноречевые умения; кроме того, на основе связного текста возможна работа, позволяющая обучать студентов методически оснащать текст в соответствии с его языковым, речевым, этнокультурологическим потенциалом, следовательно, он становится инструментом обучения учащихся-билингвов в условиях национально-русского двуязычия.

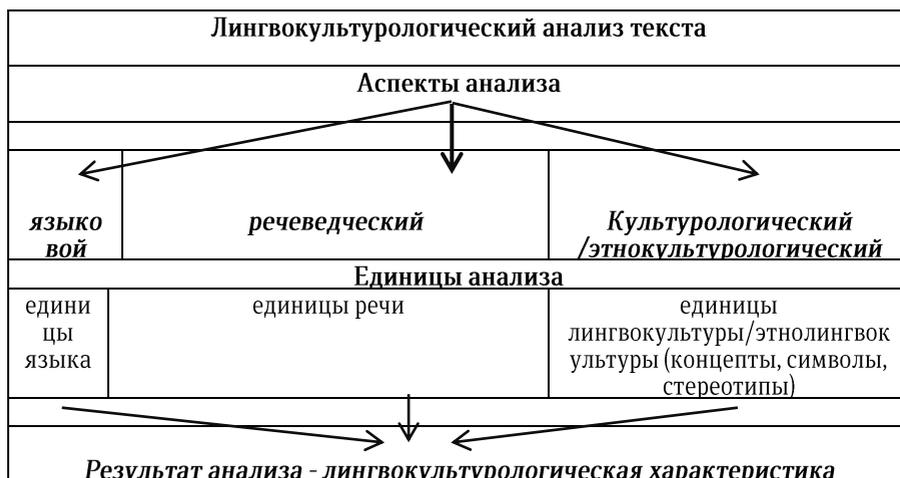
Работа с текстами – аналогами, текстами – переводами с родного языка на русский, отражающими образы русской и родной культуры, позволяют формировать на основе их анализа умения текстовой деятельности: межкультурный диалог, приблизить понимание иных культурных реалий, рождение и развитие идеи, определить специфику раскрытия одной и той же темы, аналогичной ситуации на примере работы с текстом родной и инациональной культуры. Об этом пишет О.Н. Лёвушкина в статье «Роль лингвокультурологических характеристик текстов в межкультурной коммуникации»: «При обучении лингвокультурологическим характеристикам текстов разных культур возможно организовать процесс межкультурной коммуникации. Этому может быть посвящен учебный модуль, состоящий из нескольких занятий: одно из них посвящается работе с текстом, принадлежащим русской культуре; второе – тексту на ту же тему, но принадлежащему иной культуре; третье – их сопоставлению. Выявление того, какие средства использует каждый автор, чтобы выразить свою мысль, раскрыть проблему, демонстрирует приоритеты тех культур, к которым принадлежат тексты» (Лёвушкина 2011: 91).

А.Д. Дейкина и О.Н. Лёвушкина в работе «Методический потенциал лингвокультурологических характеристик текста в школьном обучении русскому языку» пишут о *лингвокультурологической характеристике* как продукте текстовой деятельности, которая реализуется в обучающем методе (инструментарии учителя), учебной деятельности (учащихся или совместную с учителем), итоге работы – создании собственного текста сочинения-рассуждения на основе прочитанного и осмысленного. Лингвокультурологическая характеристика текста предполагает аспектный анализ с позиции интенций автора в языковом (фонетическом, лексическом, грамматическом, текстовом аспектах), речеведческом (содержательном, композиционном, функционально - стилистическом, функционально - смысловом, изобразительно-выразительном аспектах), культурологическом

аспектах (символы, концепты, стереотипы и т.д.) (Дейкина, Лёвушкина 2014: 14).

Таблица 1.

**Лингвокультурологическая характеристика текста
этнокультурологической направленности**

Лингвокультурологическая характеристика выражается в первую очередь в ценностном отношении субъекта к предмету анализа – тексту. Ценностное отношение к текстам народной культуры, безусловно, связано с их когнитивно-семантической природой, ассоциативностью и метафоричностью, способностью воплощать в языковом знаке ценностные знания, фокусирующие культурно-исторический опыт, обобщенно отражающие духовные ценности родного этноса и русского народа.

Таким образом, для будущего учителя русского языка – билингва коми-пермяка работа с текстами лингвокультурологического содержания позволит извлекать культурные смыслы родной и русской культуры, выстраивать межкультурный диалог, формировать духовно-нравственную основу мироощущения будущего учителя русского языка, который любит и понимает родную и русскую культуру, приобщаясь к культурному наследию родного и русского слова – это будет формировать духовные ценности будущего учителя. Лингвистический потенциал связного текста, в том числе и текста с этнокультурологической составляющей, раскрывается в первичной и вторичной текстовой деятельности будущего учителя, а методический – в выявлении

возможностей применения этого текста в смоделированной ситуации обучения.

Использованная литература

- Беспалько, В.П. 1989. *Слагаемые педагогической технологии*. Москва: „Педагогика“, 192 стр.
- Болотнова, Н.С. 2009. *Филологический анализ текста*. Москва : „Флинта“ : „Наука“, 520 с.
- Дридзе, Т. М. 1984. *Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации : Пробл. Семиосоциопсихологии*. Москва : „Наука“, 268 стр.
- Кларин, М.В. 1989. *Педагогическая технология в учебном процессе: (Анализ зарубеж. опыта)*. Москва : „Знание“. 75 стр.
- Монахов. В.М. 1995. *Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса*. Волгоград : „Перемена“, 152 стр.
- Олешков, М.Ю. 2011. *Современные образовательные технологии: учебное пособие*. Нижний Тагил: „НТГСПА“, 144 стр.
- Селевко, Г.К. 1998. *Современные образовательные технологии: Учебное пособие*. Москва: „Народное образование“, 256 стр.
- Ходякова, Л.А. 2000. *Живопись на уроках русского языка: Теория и методические разработки уроков*. Москва: „Флинта“ : „Наука“. 352 стр.
- Чошанов, М.А. 1996. *Гибкая технология проблемно-модульного обучения*. Москва: „Народное образование“, 157 стр.
- Дейкина, А.Д., Левушкина, О.Н. 2012. „Роль лингвокультурологического подхода в методике преподавания русского языка как родного, как иностранного и как неродного“, *Полилингвильность и транскультурные практики* №4, 23-28.
- Дейкина, А.Д., Левушкина, О.Н. 2014. „Методический потенциал лингвокультурологических характеристик текста в школьном обучении русскому языку“, *Русский язык в школе* № 4, 12-18.
- Дейкина, А.Д., Левушкина, О.Н., Рязова, О.Ю. 2020. „Актуальные способы трансляции культурологического содержания в современном обучении русскому языку“. *Перспективы и приоритеты педагогического образования в эпоху трансформаций, выбора и вызовов*. Казань, 108-117.
- Демьянков, В.З. 1983. „Понимание как интерпретирующая деятельность“, *Вопросы языкознания* №6, 58-67.
- Левушкина, О.Н. 2011. „Роль лингвокультурологических характеристик текстов в межкультурной коммуникации“. *Ярославский педагогический вестник*. №3, 90-94.

PREPARATION OF A BILINGUAL TEACHER OF THE RUSSIAN
LANGUAGE BASED ON THE TECHNOLOGY OF TEXT ACTIVITY

Резюме

The article actualizes the problem of methodological preparation of a Komi-Permian bilingual for the profession of a Russian language teacher in the conditions of the national Komi-Permian-Russian department of a pedagogical university. The concept of educational technology is revealed and the understanding of textual activity as a technology used in a bilingual learning environment is clarified. The methodology of textual activity is developed taking into account the biculturality and bilingualism of the future teacher of the Russian language.

Jolanta TAMBOR

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Katowice, Polska

Agnieszka TAMBOR

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Katowice, Polska

**MIEDZY NOSTALGIĄ A SOLASTALGIĄ.
CZY I CO NOWEGO W GLOTTODYDAKTYCE POLONISTYCZNEJ W XXI W.
MIEDZY GRAMATYKĄ, LEKSYKĄ I WIEDZĄ O ŚWIECIE**

Abstrakt: Glottodydaktyka polonistyczna (i nie tylko polonistyczna) jest na przełomie tysiącleci jedną z najdynamiczniej rozwijających się dyscyplin humanistycznych. Następują w niej przełomy dosłownie co kilka lat. Przez ostatnie 30 lat kilkakrotnie zmieniało się podejście metodologiczne do uczenia gramatyki. Zaczęło się od dyskusji, czy w ogóle uczenie gramatyki jest konieczne, obecnie zaprzęta nas tylko myśl, jaka gramatyczna teoria jest w glottodydaktyce najwłaściwsza. O tym, że uczenie języków fleksyjnych bez wskazywania reguł systemowych jest o wiele mniej efektywne, wiemy już wszyscy. Uważamy, że wybór teorii gramatycznej jeszcze nie został ostatecznie dokonany. Glottodydaktyka wymaga odrębnego podejścia.

Z kolei sam XXI wiek, a szczególnie ostatnie dziesięciolecie przynosi refleksje nad treściami nauczania. Coraz częściej stwierdzamy, że lekcje o „kupowaniu marchewki” winny być zastąpione nowocześniejszymi treściami (technologie, media, komunikologia). Za jedną z najważniejszych wśród nich należy uznać dziś kwestie klimatyczne, dbałość o środowisko, wpływ na otoczenie naturalne, by pojęcie solastalii było po prostu ludzką tęsknotą za dzieciństwem, a nie rozpaczą z powodu bezpowrotnie utraconego świata z czasów dzieciństwa. Glottodydaktyka daje po temu wiele możliwości.

Słowa kluczowe: glottodydaktyka polonistyczna, gramatyka, klimat, ochrona środowiska

Zmiana medium nauczania i uczenia się

Glottodydaktyka polonistyczna (i nie tylko polonistyczna) jest na przełomie tysiącleci jedną z najdynamiczniej rozwijających się dyscyplin humanistycznych. Przełomy następują w niej dosłownie co kilka lat. Uczenie się kolejnych języków obcych, poznawanie kolejnych kultur staje się coraz prostsze, coraz łatwiejsze, choćby dzięki gwałtownemu rozwojowi technologii. Można uczyć i zbierać informacje, chłonąć i doświadczać, nie ruszając się z własnego domu, ze swojej kanapy. Czas pandemii spowodował gwałtowny rozwój metod i technik zdalnego

nauczania, zatem coraz więcej osób zabiera się do nabywania języków i do uczenia języków, co wywołuje pozytywny ferment w gronie glottodydaktycznym. Warto tu przytoczyć zdanie jednego z prekursorów polskiej glottodydaktyki technologicznej, czy może zdalnej glottodydaktyki polonistycznej, Roberta Dębskiego, który w pracy *Dwujęzyczność angielsko-polska w Australii* przywołuje atrakcyjną w tym kontekście metaforę R.E. Clarka: „Wpływ mediów na uczenie się jest od dawna przedmiotem dyskusji. W swoim istotnym dla tego problemu artykule Clark (1983) udowadniał, że wybór określonego medium, na przykład telewizji lub komputera, nie ma żadnego wpływu na proces nauczania i na ewentualne korzyści, jakie mogą wyniknąć dla ucznia: »media są jedynie pojazdami, które transportują procesy nauczania, ale nie mają wpływu na rezultaty nauczania, podobnie jak ciężarówka przewożąca żywność nie powoduje zmian w naszej diecie« (Clark 1983: 445)” (Dębski 2009: 105). Dębski opublikował te słowa w roku 2009. Wydawałoby się, że kilkanaście lat to niewiele. A jednak dwa czynniki – rozwój nowych technologii i upowszechnienie internetu z jednej strony i wspomniana już pandemia z drugiej spowodowały absolutną rewolucję nauczania glottodydaktycznego. Na pewno należy się zgodzić z nadaniem mediom roli pojazdu. Z tym, że w latach osiemdziesiątych, gdy Clark pisał te słowa był to co najwyżej pociąg pospieszny, dziś to raczej samolot odrzutowy, który lada moment stanie się ponaddźwiękowym. A to powoduje, że owo elektroniczne medium zaczyna jednak mieć wpływ na rezultaty nauczania. Sposób percepcji i akwizycji języków i, ogólniej, wiedzy w kolejnych pokoleniach zmienia jej przyrost i jakość w zależności od „środka transportu”, którym jest dostarczana. Ta konstatacja pociąga za sobą przemiany metodologiczne.

Innowacyjne elementy glottodydaktyki polonistycznej w XXI w.

Jedną z ważnych zmian metodologicznych przełomu wieków stało się nauczanie według sprawności. Ogromne znaczenie miało tu wprowadzenie w systemie nauczania i testowania znajomości języka polskiego egzaminów certyfikatowych z języka polskiego, które stanowiły innowacyjny przełom w glottodydaktyce. Władysław Miodunka jeden z rozdziałów *Glottodydaktyki polonistycznej* zatytułował *Rozwój glottodydaktyki polonistycznej z punktu widzenia teorii innowacji*, wskazując innowacje na przykładzie: wprowadzania podejścia

komunikacyjnego, podręczników do nauczania sprawności pisania i systemu certyfikacji języka polskiego.

Miodunka pisał: „Jeśli chodzi o skalę zmian powstałych w wyniku wprowadzenia certyfikacji, to są to zmiany wielkie, przełomowe dla nauczania języka polskiego jako obcego. Decyduje o nich upowszechnienie znajomości standardów europejskich w wersji ESOKJ [Europejskiego systemu opisu kształcenia językowego – przyp. J.T. i A.T.] oraz rozumienie nauczania polszczyzny jako procesu złożonego z opanowywania czterech sprawności: rozumienia ze słuchu, rozumienia tekstów pisanych, pisania rozumianego jako redagowanie tekstów po polsku oraz mówienia w monologu i dialogu” (Miodunka 2016: 259).

Certyfikacja diametralnie zmieniła i metody, i techniki, i sposób pisania podręczników. Przy pełnej świadomości, iż języka o tak wyraźnej konstrukcji morfologicznej, a szczególnie fleksyjnej, nie tyle nie da się, ile nie warto uczyć bez przyswajania struktur, zasad i reguł gramatycznych, zdano sobie sprawę, iż muszą one być podporządkowane wskazanym sprawnościom.

Gramatyka w nowoczesnej glottodydaktyce

Przez ostatnie 30 lat kilkakrotnie zmieniało się podejście metodologiczne do uczenia gramatyki. Zaczęło się od dyskusji, czy w ogóle nabywanie gramatyki jest konieczne, czy też podejście komunikacyjne powinno uczenie gramatyki wykluczyć. Przed taką postawą ostrzegał w połowie lat 90. Donald Pirie, brytyjski polonista, pomysłodawca i jeden z założycieli Stowarzyszenia „Bristol” Polskich i Zagranicznych Nauczycieli Kultury Polskiej i Języka Polskiego jako Obcego. Na wszystkich konferencjach i spotkaniach, w referatach i rozmowach kulturalnych zawsze powtarzał, byśmy – my wszyscy, nauczyciele języka polskiego jako obcego – nie dali się zwieść modom i nowinkom, byśmy pamiętali o fleksyjności języka polskiego, co powoduje, że nie ma sensu przenosić na grunt glottodydaktyki polonistycznej każdej metody choćby z nauczania języka angielskiego jako obcego. W Dziesięciorgu przykazaniach dla nauczyciela języka polskiego jako obcego Pirie pisał m.in. „Język polski nie jest chaosem końcówek i form wyjątkowych, ale logiczną strukturą” (Pirie 1997, 16), a poznanie i zrozumienie struktury daje niezwykle rozległe możliwości.

Obecnie już chyba nikt nie ma takich dylematów, zaprzęta nas tylko myśl, jaka gramatyczna teoria jest w glottodydaktyce najwłaściwsza. O tym, że

uczenie języków fleksyjnych bez wskazywania reguł systemowych jest o wiele mniej efektywne, wiemy już wszyscy.

Spróbujmy zatem dać błyskawiczny przegląd teorii gramatycznych z punktu widzenia glottodydaktyki polonistycznej. Zastanówmy się, które z podejść w gramatyce wybrać jako najwłaściwsze dla glottodydaktyki języka polskiego: transformacyjno-generatywne, tradycyjne, kognitywne czy komunikacyjne?

W odniesieniu do gramatyki tradycyjnej można by za synonim uznać sformułowanie: gramatyka normatywna. To podejście skupiające się na poprawności językowej, na sprawdzaniu, na ile wypowiedzi realizują wyabstrahowane schematy, które językoznawcy uznali za poprawne. Gramatyka tradycyjna jest zatem związana z podejściem kulturowojęzycznym. Dla gramatyków-tradycjonalistów podstawowym materiałem analizy i opisu jest zbiór jednostek formalnych, najbardziej uchwytnych i obserwowanych bezpośrednio przejawów językowych, wyodrębnianych przy pomocy kompetencji językowej nosicieli języka. Celem tych działań jest wskazanie i zestawienie kryteriów wyodrębniania jednostek formalnych, ich charakterystyka i klasyfikacja oraz opis reguł ich łączenia (za: Awdiejew, Habrajska 2004: 13). Gramatyka tradycyjna stanowi podstawę poznawania struktury języka, to właśnie ona daje możliwości późniejszego przejścia na wyższy poziom, czyli tworzenia na podstawie skończonej liczby poznanych schematów nieomal nieskończonej (zależnej wszak od zasobu przyswojonych leksemów) serii wypowiedzeń.

Tu jest właśnie miejsce dla gramatyki transformacyjno-generatywnej, formalnej, formalizującej, która opisuje konstruowanie (generowanie) zdań i ich przekształcanie (transformowanie). Wedle jej założeń mówiący, znając pewne reguły, struktury, potrafi zbudować (prawie) nieskończoną liczbę zdań, których dotąd nie budował, a odbiorca, podobnie, potrafi te zdania zrozumieć, choć wcześniej ich nie słyszał. Aby jednak idee gramatyki transformacyjno-generatywnej wykorzystać w przyswajaniu języka o takiej budowie jak język polski, nie można się bez normatywnych ustaleń tradycyjnej morfologii i składni obejść. Na dodatek okazuje się, że samo generowanie wedle schematów i przekształcanie nie wystarcza w żywym języku, który wszak nawet w swej odmianie codziennej, potocznej, najbardziej „zwykłej” spełnia często w sposób nawet przez mówiących nieuświadomiany choćby funkcję poetycką, jest zmetaforyzowany, co podstawami tej gramatyki chwieje.

Nie da się więc opisać języka naturalnego bez sięgnięcia w głąb struktur poznawczych, co oferuje kognitywizm.

Gramatyka kognitywna jest oparta na obserwacji, że język jest ściśle powiązany z umysłowymi procesami dotyczącymi postrzegania świata. Według jej założeń gramatyka nie jest systemem wyłącznie, a nawet nie przede wszystkim formalnym, co wszak leżało u podstaw dwu poprzednich teorii. Kognitywizm w języku ma cechy funkcjonalizmu, czyli bada: jak język jest używany, czemu służy i jakie efekty owo użycie daje, jakie są funkcje elementów języka, pozwala się przyjrzeć, czy funkcje te są zgodne z regułami czy niezgodne, więc w rezultacie dlaczego i po co mówimy właśnie tak, czemu takie użycie języka służy.

Kolejne lata przyniosły popularność gramatyki komunikacyjnej. A. Awdiejew pisał, że cel gramatyki komunikacyjnej to opis generowania i organizacji przekazu komunikacyjnego oraz procesu jego odbioru. Oparta jest na nurcie badań gramatyki funkcjonalnej, a wedle jej założeń morfologia to nie tylko zbiór elementarnych jednostek językowych zorganizowanych pod względem formalnym, lecz zbiór elementów znaczących. Zatem język naturalny to złożony system powiązanych ze sobą różnorodnych, znaczących jednostek językowych, którego podstawową funkcją jest funkcja komunikacyjna. Język służy przede wszystkim jako narzędzie do magazynowania, przechowywania i przekazywania informacji pożytecznej w praktyce działalności ludzkiej. „Gramatyka powinna nie tylko opisywać jednostki językowe i reguły ich łączenia, lecz przede wszystkim winna dążyć do określenia funkcji tych jednostek i reguł ich realizacji w naturalnym procesie komunikacji” (Awdiejew, Habrajska 2004).

Ze wszystkich koncepcji, które dominowały w różnych momentach nauczania jpo ostatniego trzydziestolecia, wybrałyśmy to, co wydaje się najistotniejsze dla nauczyciela i ucznia w procesie nabywania języka: obcego czy też rodzimego „jako/jak” obcego. W takim zestawieniu te teorie nie są wszak sprzeczne, są komplementarne, wzajemnie się uzupełniające. Jakakolwiek teoria gramatyczna byłaby podstawą nauczania, ono ma jeden cel: komunikację, porozumienie, współdziałanie z innymi ludźmi i ze światem. Komunikacja jest tu rozumiana w sensie najbardziej podstawowym tego pojęcia jako całkowite, niezakłócone, zgodne z intencjami nadawcy porozumienie, to sygnał jednocześnie: komunikatywny, bo znaczący dla nadawcy, i informatywny, bo znaczący dla odbiorcy. Porozumienie znaczy, że „[p]rzy pewnym dość powszechnie stosowanym uproszczeniu przyjmuje się, że to, co komunikuje nadawca

(czyli informacja niejako wkładana w sygnał przez nadawcę na skutek wyboru jednej z istniejących możliwości) oraz informacja czerpana z sygnału przez odbiorcę (którą można sobie wyobrazić jako dokonany przez niego wybór jednej spośród tychże możliwości) są identyczne” (Lyons 1984, 36).

Zaproponowany przegląd prowadzi więc do wniosku, że należałoby postulować stworzenie gramatyki glottodydaktycznej, która zawierałaby po trochu wszystkiego, co mieści się w przedstawionych koncepcjach. Powinna pomieścić: budowanie struktur, ale też poprawnych struktur, zdolność ich analizowania, umiejętność dopasowania wypowiedzi do funkcji, do celu, dopasowania wypowiedzi do sytuacji i zawarcia w wypowiedzi odpowiednich sensów i odczytanie tych sensów przez odbiorcę. Większość nauczycieli, lektorów, glottodydaktyków takie podejście dziś intuicyjnie stosuje, bazując na swoich doświadczeniach.

Uczą tego, co służy porozumiewaniu się, uczą tak, by student/słuchacz mógł się komunikować z coraz większą liczbą osób w coraz większej liczbie sytuacji. Często jednak poszukują oparcia dla swoich pomysłów i konceptów, podpowiedzi i sugestii pozwalających uczynić proces nauczania bardziej sprawnym, efektywnym i wydajnym.

Gramatyka glottodydaktyczna powinna być podporządkowana sytuacjom komunikacyjnym. I, oczywiście, tak są budowane nowoczesne podręczniki. To sytuacja jest czynnikiem organizującym nauczanie, gramatyka jest elementem tę organizację wypełniającym i normującym. Klasyfikacja komunikacyjna w gramatyce odpowiadałaby na pytania: co dana kategoria wyraża, kiedy, w jakiej sytuacji. Np. ważne jest przedstawianie się, które prowokuje poznawanie form narzędnikowych (jestem Polką, nauczycielką, kobietą), umiejętność oznaczania części, wyrażana często dopełniaczem (kostka masła, butelka mleka), oczekiwań i planów, dla których niezbędny wydaje się gramatyczny tryb warunkowy itp.

Gramatyka w służbie ekologii

Musimy się jednak zastanowić, jakie sytuacje komunikacyjne są przedstawiane w podręcznikach i na lekcjach języka polskiego? Czy spełniają one warunek „współczesności” i fortunnej aktualności? Czy potrafimy się dzięki nim komunikować we współczesnym świecie, dyskutować o problemach współczesnego świata? Za podejściem językowym musi więc iść leksykalne i światopoglądowe. Zmieniamy nie

tylko sposób objaśniania łączenia słów (morfemów) w większe całości, ale musimy też zmienić czy może podmienić zakres / wycinek rzeczywistości, którego opisywaniu służyć mają budowane struktury. Bo tylko to, co wyzwała emocje, co nas porusza, co jest ważne i istotne, pobudza do wysiłku intelektualnego, do uczenia i nauczania się. Zatem szukajmy motywatorów w dziedzinach istotnych dla uczniów, studentów, kursantów.

Niewątpliwie w drugiej i trzeciej dekadzie XXI wieku tematem poruszającym młode umysły jest kształt otoczenia, środowiska, Ziemi, od której kondycji zależy ich przyszłe życie. Dziś ważne jest wszystko to, co EKO i BIO. Nauki o klimacie tworzą gigantyczny kapitał wiedzy o kondycji Ziemi. Wiedza ta przestaje być hermetyczna, jak jeszcze niedawno ją oceniano, bo przecież dotyczy dziedziny ważnej dla każdego człowieka. Nie jest już wiedzą wyłącznie z obszaru nauk przyrodniczych, weszła we wszystkie zakamarki życia. Takie założenia przyświecały tworzeniu w Uniwersytecie Śląskim realizowanego w ramach Funduszu Wyszehradzkiego projektu Edukacja Humanistyczna V4 dla Klimatu:

Innowacyjność projektu HEC polega na skierowaniu uwagi na humanistyczny wymiar klimatu wyrażany w różnorodnych tekstach kultury, tworzących i kształtujących uniwersum myślowe człowieka. Ponieważ żyjemy w czasach antropocenu i kryzysu klimatycznego, orientujemy nasz projekt na edukację odpowiadającą potrzebom współczesności. Tworzymy systematyczną, wieloaspektową merytorycznie propozycję humanistycznego nauczania o klimacie, która wykształci świadomość jego stanu i zagrożeń oraz postawy proklimatyczne⁹⁹.

Tak pojawiają się nowe wyzwania. Glottodydaktyka w dobie antropocenu musi być ukierunkowana nieco inaczej niż dotąd. Warto spróbować, ucząc języka – polskiego, macedońskiego, jakiegokolwiek słowiańskiego, czy w ogóle każdego języka – uczyć przy tym odpowiedniego widzenia świata, odpowiedniej wrażliwości, odpowiedniego stosunku do rzeczywistości, uważności na drugiego – nie tylko człowieka, ale także na pozostałych uczestników życia (zwierząt, roślin, skał i kamieni...).

---

⁹⁹ Z opisu projektu HEC – „Humanistyka dla klimatu” prowadzonego w ramach Funduszu Wyszehradzkiego przez Interdyscyplinarne Centrum Badań nad Edukacją Humanistyczną (<https://www.hec.us.edu.pl/opis-projektu/>).

„Eko”gramatyka w praktyce

Co zatem zrobić, aby także gramatykę, bez której uczenie języka polskiego nie jest efektywne, podporządkować ekologii? Spójrzmy na kilka przykładów dostosowania klasycznych treści gramatycznych do zmieniającej się rzeczywistości, na których wybiórczo bazować może każdy nauczyciel lub z których uczynić można pełny program nauczania języka polskiego jako obcego opartego na treściach klimatycznych.

Pierwsza propozycja dotyczy nauczania trybów czasownika. Umieszczenie w orbicie tego zagadnienia treści, o których mowa w niniejszym tekście jest wysoce uzasadnione – czyż bowiem nie właśnie warunek, przypuszczenie i nakaz są tymi formami, których używamy najczęściej, mówiąc, także w potocznym dyskursie, o przyszłości naszej planety? Zamiast konstruować prozaiczne¹⁰⁰ zdania „Gdybyś odrobił zadanie, mógłbyś pograć na komputerze”, „Gdyby wczoraj była środa, dziś byłby czwartek” warto podporządkować tryb warunkowy idei ocalenia Ziemi:

- *Gdyby ludzie nie palili węglem...*
- *Gdyby ludzie nie wycinali lasów...*
- *Gdyby ludzie nie osuszali mokradeł...*
  - *...nie byłoby pożarów.*
  - *...nie byłoby suszy.*
  - *...nie byłoby wielkich powodzi.*
  - *...nie byłoby głodu.*

Z kolei tryb rozkazujący, ćwiczony w podręcznikach najczęściej na popularnych czasownikach: pić, jeść, sprzątać, tańczyć, śpiewać itp., można byłoby połączyć z powtarzaniem aspektu. Nasuwa się tu momentalnie zastosowanie metody projektowej – stworzenie ze studentami plakatów, ulotek, ogłoszeń, które zostaną powieszone na korytarzach, w salach, w toaletach, przy kontaktach dla ładowarek telefonicznych. Prace graficzne związane z tematyką zaleceń takich, jak: *Zakręcaj wodę / Zakręć wodę, Oszczędzaj wodę, Segreguj śmieci, Gaś światło / Zgaś światło, Kupuj mniej, Rządziej korzystaj z telefonu* itp.¹⁰¹ można wykonać w programach graficznych lub ręcznie. Uzasadnione

---

¹⁰⁰ Jak się wydaje nie tylko z punktu widzenia tego, o czym mowa w artykule.

¹⁰¹ Z zajęć na kursie przygotowawczym do studiów w Polsce: lektorka Katarzyna Szczotka, rok akademicki 2021-2022; Szkoła Języka i Kultury Polskiej, Uniwersytet Śląski.

wydawałoby się także przygotowanie plakatów wdrażających jednocześnie ideę recyklingu. Wykorzystajmy zatem papierki po cukierkach, opakowania jednorazowego użytku, fragmenty plastikowych opakowań, zużyte ubrania i wiele innych materiałów¹⁰².

Porzućmy na chwilę czasownik. Proekologiczny i proklimatyczny stosunek do świata może zostać odzwierciedlony także w nauczaniu/wykorzystaniu słowotwórstwa.

Minimalizowanie roli słowotwórstwa w procesie przyswajania jppo może wydawać się, na pierwszy rzut oka zaskakujące, zwąszywszy na fakt, że derywacja (w tym także kompozycja) jest jednym z głównych sposobów uzupełniania zasobu leksykalnego polszczyzny; podobnie zresztą jest również w wielu innych językach europejskich. Z ustaleń słowackiego lingwisty, J. Furdika wynika, że wyrazy słowotwórczo motywowane stanowią 65% ogółu słownictwa w języku słowackim, 66% – w rosyjskim, 57% – we francuskim, 80% – w węgierskim i aż 88% – w języku fińskim (Pastuchowa 2013, 11).

Uzasadnione wydają się tu ćwiczenia pokazujące możliwości budowania rodziny wyrazów

- wokół przedrostka EKO-

ekologia, ekoturystyka, ekobohater, ekożywność, ekogroszek, ekookna, ekobazar, ekocentrum, ekodom, ekodermatologia, ekodrogeria, ekodoradca, ekofabryka, ekofarma i in.

- wokół przedrostka BIO-

biocenoza, biologia, bioróżnorodność, biożywność, biokominek, biopaliwo (biopaliwo do biokominka), bioogród (*Bioogród*. Uprawa roślin w zgodzie z naturą), biowłókna, biowłóknina, biobaza, biobenzyna, biohumus, biojogurt i in.

Zapewne interesującą dla studentów zabawą będzie nie tylko poszukiwanie w otoczeniu nazw z pierwszym członem bio- i eko-, ale także

---

¹⁰² Nie należy oczywiście wykorzystywać w grze odpadów potencjalnie niebezpiecznych, które należy poddawać segregacji na specjalnie przeznaczone do tego sposoby (i w specjalnie przeznaczonych do tego miejscach), np. stare baterie, opakowania po lekarstwach, elektrośmieci itp. Co więcej, sytuacja lekcyjna może w tym przypadku stać się pretekstem do przeprowadzenia podporządkowanego gramatycznym potrzebom szkolenia z zakresu BHP (bezpieczeństwa i higieny pracy) dotyczącego sposobów prawidłowej segregacji śmieci – „Segreguj odpady”, „Nie wyrzucaj baterii do kosza na śmieci”, „Nie wylewaj oleju do zlewu”, „Zanieś baterie do punktu selektywnej zbiórki odpadów” itp.

wymyślanie, co jeszcze w ich mniemaniu może te przedrostki zyskać¹⁰³. Skłoni ich to z jednej strony do poznawania nowych słów, z drugiej zaś da pretekst do pokazania, iż wprawdzie w potocznym dyskursie przedrostki te można stosować do nazywania dowolnych desygnatów, w praktyce jednak istnieją stosowne przepisy dotyczące znakowania produktów przedrostkami „eko-”, „bio-”¹⁰⁴. Regulacje takie znajdzie nauczyciel przede wszystkim w przepisach unijnych. Przeanalizowanie aktów prawnych pod kątem językowym, umożliwi podniesienie kompetencji społecznych, polegających na umiejętności rozpoznania prawidłowego oznakowania produktów i oceny etyki współczesnego rynku konsumpcyjnego.

Wielokrotnie można usłyszeć od studentów, że chcieliby podczas zajęć większej ilości ćwiczeń ze składni, która przecież może wyrażać stosunek do otaczającej nas rzeczywistości. Przyjrzyjmy się więc podczas lekcji temu, jak inaczej wygląda świat, gdy podmiotem czynimy siebie-obszernika, i wtedy, gdy podmiotem jest element świata, który na nas oddziałuje: „Rozczuliłam się tym widokiem > **Ten widok** mnie rozczula”, „Zachwyciłam się górami z ośnieżonymi szczytami > Ośnieżone **szczyty** gór zachwyciły mnie”, „Przeglądałam się ukwieconej łące > **Ukwiecona łąka** przyciągnęła mój wzrok”. Przykłady tego typu można mnożyć w nieskończoność, wykorzystując jednocześnie zadanie do pokazania różnorodności geograficznej Polski, poznania ciekawych przyrodniczo miejsc i promowania atrakcyjnych turystycznie regionów. Ale najważniejsze jest, poprzez składniowe transformacje, uświadomienie studentom, jak zmienia się ogląd świata, gdy „składnia nam pokaże”, że nie świat działa i funkcjonuje dla nas, lecz że my jesteśmy tylko (i aż) obserwatorami niezależnie istniejącej natury.

Nic jednak nie stoi na przeszkodzie, aby posunąć się nieco dalej i odchodząc na chwilę od roli najwyżej usytuowanego ewolucyjnie gatunku „naczelnego”, postawić się w miejscu pozostałych członków-uczestników świata:

- Jestem drzewem...
- Jestem kwiatem...
- Jestem słońcem...
- Jestem dżdżownicą...

¹⁰³ O potrzebie gromadzenia słownictwa wokół różnych dziedzin życia pisze m.in. Z. Cygal-Krupa w artykule *Badania słownictwa tematycznego i ich rola w nauce języka polskiego jako obcego* (2016).

¹⁰⁴ Można dodać do tego zestawu także słowo „organic”.

- Jestem chmurą deszczową...
- Jestem mrówką...

Ćwiczenia obudowane wokół takiego założenia mogą być szalenie różnorodne¹⁰⁵ – mogą przybierać formy listu, ogłoszenia, zażalenia, pamiętnika, dziennika, opowiadania, wywiadu czy felietonu¹⁰⁶. Co jednak wydaje się najważniejsze, dają one możliwość wprowadzenia słownictwa specjalistycznego z zakresu botaniki i zoologii. Aby postawić się w jakiegokolwiek roli i spróbować zrozumieć, trzeba bowiem w pierwszej kolejności poznać ją/jego/to, o czym mówić chcemy. Wspecjalizowane słownictwo opisujące budowę roślin czy zwierząt nie występuje przecież w podręcznikach, trudno więc wymagać od studenta umiejętności jego używania bez odpowiednich ćwiczeń wprowadzających przygotowanych z pomocą stosownych publikacji, atlasów, krótkich filmów w internecie czy chociażby serwisów, takich jak Wikipedia.

Pozostając jeszcze w kręgu zagadnień leksykalnych, warto zastanowić się nad trudnymi w nauczaniu wyrazami funkcyjnymi, których znaczenia nie da się łatwo zdefiniować. Tematyka ekologiczna pozwala zauważyć ich niuansującą funkcję:

- Od katastrofy ekologicznej dzieli nas **zaledwie** 100 lat.
- Aby ocalić Ziemię mamy jeszcze **aż** 100 lat.
- Dla zmiany podejścia wobec Ziemi mamy **niespełna** 100 lat.
- Na zmiany zostało nam **prawie** 100 lat.
- Wykonanie ekologicznego ogrzewania to **koszt** rzędu ... dolarów.
- Wykonanie ekologicznego ogrzewania to **inwestycja** zaledwie ... dolarów, której przyszłościowe korzyści są niezmierzone.

Na wagę owych niepozornych części zdaniowych: niespełna, nieomal, prawie, niemalże zwracał uwagę P. Müldner-Nieckowski:

*W biegu na 1500 metrów nasz zawodnik przybiegł do mety niespełna dziesięć sekund przed następnym – czytamy w dobrej sportowej gazecie i dziwimy się. Bo to by znaczyło, że owych dziesięć sekund różnicy nie stanowi żadnego nadzwyczajnego osiągnięcia. Wyraz *niespełna* mówi nam przecież, że podana liczba mimo wszystko mogłaby być większa, a wobec tego nasz biegacz nie spisał*

---

¹⁰⁵ Można w ten sposób przy okazji ćwiczyć sprawności pisania i mówienia.

¹⁰⁶ Nauczyciel zyska tym samym możliwość przećwiczenia form wypowiedzi pojawiających się np. na egzaminach certyfikatowych.

się należycie. Innymi słowy zawiódł nasze oczekiwania. Jest godny pożałowania. Zasluguje na naganę. Tymczasem każdy rasowy kibic doskonale wie, że dziesięć sekund w wyścigu na dystansie półtora kilometra to różnica gigantyczna. To wielkość, która oznacza różnicę klas (...). Ktoś, kto dobrze zna język polski, w użyciu słowa *niespełna* wyczuwa w tej sytuacji jakiś niepokojący fałsz. Może lepiej byłoby powiedzieć: *prawie dziesięć sekund?*" (Müldner-Nieckowski, www).

Ten krótki cytat doskonale pokazuje trudności, z jakimi boryka się uczący się języka polskiego – jest to, jak się wydaje, także doskonały przykład na to, iż wykorzystanie danego zagadnienia gramatycznego w połączeniu z dostosowanym do niego kontekstualnie tematem pozwala je zdecydowanie lepiej objaśnić i ukierunkować studenta na prawidłowe użycie¹⁰⁷. A od wyboru form z „zaledwie” czy „aż” mogą wszak zależeć losy planety – jeśli „aż”, to można leżeć i nic nie robić, jeśli „zaledwie”, należy zakasać rękawy, by widmo katastrofy odsunąć.

Wykorzystanie tematów z zakresu szeroko pojętej ekologii, kryzysu klimatycznego, ekstremalnych zjawisk pogodowych, odnawialnych źródeł energii, surowców energetycznych, chorób cywilizacyjnych, sytuacji gospodarczej krajów rozwijających się i wielu innych, bardziej szczegółowych i specjalistycznych tematów, które rozpalają obecnie umysły ludzi na całym świecie i stanowią nić ponadnarodowego i ponadpokoleniowego porozumienia, wydaje się w kształceniu glottodydaktycznym nie tylko nieodzowne, ale także, jak starałyśmy się pokazać, uzasadnione. Za opisanymi ćwiczeniami, dającymi narzędzia (gramatyczne i leksykalne) do wypowiedzania się na wymienione tematy, pójść powinny zadania polegające na budowaniu pełnych tekstów mówionych i pisanych. Także tu, idąc tropem poprzednich propozycji, pomyślmy nad intrygującymi tematami, które mogą skłonić do nieszablonowych wypowiedzi:

- Za czym tęsknisz? – Za zielonym lasem, szumiącym morzem...
- Czego potrzebujesz do szczęścia? – Słońca, wody, szumu morza, spokoju...
- Co chciałbyś widzieć za oknem? – Wodę, łąkę, las, pole, kwiaty, sad...

---

¹⁰⁷ Tak samo rzecz ma się z opisanymi wcześniej trybami czasownika.

- Co czujesz, gdy słyszysz pytania: Jaki był nasz świat? Jaki jest nasz świat? Jaki będzie nasz świat?

Dłuższa wypowiedź może prowadzić także do dyskusji, burzy mózgów, debaty, podczas której studenci zastanowią się, czego brakuje im we współczesnym świecie, co utraciliśmy i dlaczego? Warto odwołać się do zupełnie nowych, nieoswojonych jeszcze często pojęć, opisujących uczucia i emocje związane z kryzysem klimatycznym.

Coś się w nas gotuje, ale czujemy się bezradni wobec skali problemu. Jego ogrom nas przytłacza, nie jesteśmy w stanie wyobrazić sobie realnych rozwiązań. Władze nam w tym nie pomagają, i robią to świadomie, gdyż leży to w ich krótkoterminowym interesie. Nie widać konkretnych propozycji systemowych rozwiązań. Zamiast tego uwaga przekierowywana jest na kwestie pozornie istotne, „zależne tylko od nas”, jak odpowiedzialność za zalewającą nas po uszy falę plastiku. To celowe zarządzanie naszymi emocjami, które pojawiają się w związku ze wzrastającą świadomością na temat stanu planety. (...) Solastalgia to „smutek i lęk odczuwany w związku z drastycznymi zmianami, które zachodzą w środowisku. To tęsknota za domem, w którym ciągle jesteśmy, ale tracimy go na naszych oczach (Cimochołowicz 2019).

Pojęcie solastalgii ukute przez australijskiego filozofa Glenna Albrechta, to neologizm, utworzony przez połączenie łacińskich słów *sōlācium* ‘komfort’ i greckiego rdzenia *-algia* ‘ból, cierpienie’, który opisuje formę emocjonalnego lub egzystencjalnego niepokoju spowodowanego zmianą środowiska. Najlepiej można to opisać jako przeżyte doświadczenie negatywnie postrzeganej zmiany środowiskowej (por. Wikipedia). Czy zatem nostalgia i solastalgia są tym samym uczuciem? Jeśli nostalgia to tęsknota za czymś, co minęło (wsjp.pl), czy ją odczuwamy? Co minęło bezpowrotnie, a co da się jeszcze przywrócić / odwrócić?

„Nauczanie i uczenie się treści związanych z »ekologia« musi wiązać się z wykorzystaniem wiedzy w projektach społecznych, a także z zachęcaniem uczestników do samodzielnego zgłębiania tematów – zwiedzania, poznawania świata i ciągłego zmieniania go na lepsze” (Tambor 2023). Sens nauczania gramatyki w bezpośrednim powiązaniu z treściami proekologicznymi nie może ograniczać się wyłącznie do ćwiczeń w zamkniętej przestrzeni klasy. Koniecznością i obowiązkiem jest w tym przypadku wdrożenie w tok nauczania metody zadaniowej. Może

ona przybierać dwa oblicza. Jednym z nich byłoby podejście obserwacyjne, niekoniecznie angażujące uczącego się w konkretne czynne działania. Polegać może ono na zachęceniu studentów do:

- działań poszukiwawczych w internecie i w terenie – szukajmy wokół siebie, w internecie, w mediach, w przestrzeni publicznej słów, których nie notują słowniki;
- prac koncepcyjnych – twórzmy nowe słowa, które pozwolą nam na nowe postrzeganie świata; co wokół nas może być bio i eko, byśmy byli bliżej natury?
- do osobistych wywiadów – tę formę można pozostawić dowolności studenta, polegając na jego umiejętnościach komunikacyjnych i predyspozycjach charakterologicznych. Ciekawsze jednak byłoby wsparcie tych wywiadów przygotowanym wcześniej, podczas lekcji, kwestionariuszem z pytaniami – porozmawiajmy z rodzicami/dziadkami i dowiedzmy się, jaki był ich świat. Co mieści się w ich solastalgicznym widzeniu? Co wspominają jako odmienność swojego dzieciństwa?

Drugą możliwością jest metoda aktywna – „uczestnicząca”, zakładająca wykonanie konkretnych działań dla dobra planety:

- napisz podanie do rektora/dziekana w sprawie ustawienia na uczelni pojemników do segregacji śmieci
- przygotuj tabliczki informacyjne o gaszeniu światła, zakręcaniu wody, zamykaniu drzwi
- zasiej trawę i kwiaty
- zaapeluj o nielakierowanie opakowań
- skontroluj znajdujące się w naszym otoczeniu produkty eko i bio – zastanówmy się czemu jest ich tak mało (jakie są tego powody)
- przygotuj odpowiednie zapisy nowej ustawy o ochronie środowiska (ćwiczenie języka urzędowego, prawnego...).

Warto zwrócić uwagę na to, iż proponowana metoda zadaniowa nie skupia się wyłącznie na działaniach społecznych – aby poprawnie zrozumieć polecenia i przeprowadzić większość z nich, trzeba także poznać i opanować zagadnienia gramatyczne omawiane w tekście. Przykładami mogą być chociażby tryb rozkazujący: zaapeluj, zasiej, skontroluj i tryb przypuszczający: co chciałbyś widzieć za oknem, okresy warunkowe: jeśli..., to... itp.

Podsumowanie

Ekogłottodydaktyka stała się faktem. Za istotne treści w nauczaniu – także języków obcych – należy uznać dziś kwestie klimatyczne, dbałość o środowisko, wpływ na otoczenie naturalne, by pojęcie solastalgii było po prostu ludzką tęsknotą za dzieciństwem, a nie rozpaczą z powodu bezpowrotnie utraconego świata. Ekogłottodydaktyka daje po temu wiele możliwości.

Bibliografia

- Awdziejew A., Habrajska G. 2004. *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, Łask.
- Cimochoicz A. 26.04.2019. <https://krytykapolityczna.pl/kraj/solastalgia-czyli-smutek-klimatyczny-czujesz-to/>, dostęp: 1.02.2023.
- Cygal-Krupa Z. 2016. *Badania słownictwa tematycznego i ich rola w nauce języka polskiego jako obcego*, w: Janowska I., Gębal P., red., *O lepsze jutro studiów polonistycznych w świecie. Glottodydaktyka polonistyczna dziś*, Kraków.
- Dębski R. 2009. *Dwujęzyczność angielsko-polska w Australii. Języki mniejszościowe w dobie globalizacji i informatyzacji*, Kraków.
- Lyons J. 1984. *Semantyka I*, Warszawa.
- Miodunka W. 2013. *Innowacje w glottodydaktyce polonistycznej*, w: J. Mazur, A. Małyska, K. Sobstyl, *Glottodydaktyka polonistyczna w obliczu zmian językowo-kulturowych i potrzeb społecznych*, t. 1, Lublin, s. 23–40.
- Miodunka W. 2016. *Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie – stan obecny – perspektywy*, Kraków.
- Müldner-Nieckowski P., *Niespełna to nie prawie*, <https://izba-lekarska.pl/numer/numer-42018-2/niespelna-to-nie-prawie/>, dostęp 1.02.2023.
- Pastuchowa M. 2013. *Słowotwórstwo – sposób na nazywanie świata czy część systemu gramatycznego?*, w: A. Achtełik, J. Tambor, red., *Sztuka to rzemiosło. Nauczyciel Polski i polskiego*, t. 3, Katowice.
- Pirie D. 1997. *Dziesięcioro przykazań dla nauczyciela języka polskiego jako obcego (jpjo)*, w: W.T. Miodunka, red., *Nauczanie języka polskiego jako obcego. Materiały z pierwszej konferencji polonistów zagranicznych i polskich zwołanej z inicjatywy Grupy „Bristol” do Instytutu Polonijnego UJ*, Kraków.
- Solastalgia, <https://en.wikipedia.org/wiki/Solastalgia>, dostęp: 1.02.2023.
- Tambor A. 2023. *Ekogłottodydaktyka polonistyczna – potrzeba i prawo XXI wieku*, „Postscriptum Polonistyczne”, nr 1, w druku.

МЕЃУ НОСТАЛГИЈАТА И СОЛАСТАЛГИЈАТА.

ДАЛИ И ШТО Е НОВО ВО ПОЛСКАТА ГЛОТОДИДАКТИКА ВО 21 ВЕК? ПОМЕЃУ ГРАМАТИКАТА, ЛЕКСИКАТА И ПОЗНАВАЊАТА НА СВЕТОТ

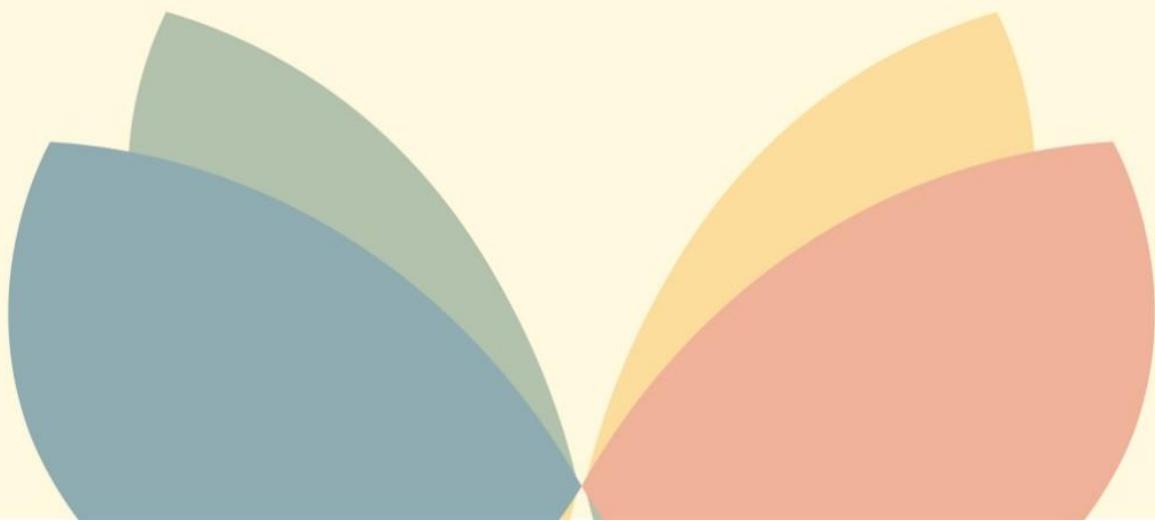
Резиме

Глотодидактиката на полскиот јазик (и не само на полонистиката) е една од најдинамично развиените хуманистички дисциплини на крајот на милениумот. Има откритија буквално на секои неколку години. Во текот на последните 30 години, методолошкиот пристап кон наставата по граматика се менуваше неколку пати. Започна со дискусија дали воопшто е неопходна наставата по граматика, за сега да нè засега само прашањето која граматичка теорија е најсоодветна во глотодидактиката. Сите знаеме дека подучувањето на флексивни јазици без укажување системски правила е многу помалку ефикасно. Сметаме дека изборот на граматичка теорија сè уште не е финализиран. Глотодидактиката бара посебен пристап.

Од друга страна, самиот 21 век, а особено последната деценија, носи размислувања за содржината на наставата. Сè почесто забележуваме дека лекциите за „купување моркови“ треба да се заменат со помодерни содржини (технологија, медиуми, студии за комуникација). Денес, меѓу нив треба да се сметаат климатските прашања, грижата за животната средина, влијанието врз природната средина, така што концептот на солосталгија е едноставно човечки копнеж по детството, а не очај поради неповратно изгубениот свет на детството. Глотодидактиката нуди многу можности за ова.

V.

Поттикнувачката моќ на преводот

Елена ВЕРИЖНИКОВА

Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова
Москва, Россия

ГРАМАТИЧКАТА АСИМЕТРИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ И РУСКИОТ ЈАЗИК КАКО ПРЕВЕДУВАЧКИ ПРОБЛЕМ

Апстракт: Граматическите проблеми при преводувањето се јавуваат во оние случаи, кога граматикализираното во едниот јазик значење не е експлицитно во другиот. За парата рускиот – македонскиот такви значења, во частности, се јавуваат детерминираност на имените, евиденцијалност и др. Овие случаи бараат како јазикова, така и преводеска компетенција за прифаќање преводеско решение. Проблемот е представен и со асиметрија на модално-временските системи на два јазика: веома редуцираната во рускиот во споредба со разгранетата македонска. Освен тоа, даже при присуство на кореспондирајќи граматически значења се јавуваат суштествени расхожденија во структурата на значењата. Пати на решение на граматическите проблеми се разгледуваат на примерот на преводувањето на художествена литература со рускиот на македонскиот.

Клучни зборови: превод, граматически трансформации, глаголски прилог, евиденцијалност.

Јазиките, дури и да се блиски и сродни, секогаш покажуваат асиметрија во репертоарот и поставеноста на граматическите категории. Особено тоа е изразено кога се работи за македонскиот јазик и рускиот, како и другите небалкански словенски јазики, поради познатите балканистички процеси што ги доживеал македонскиот јазик во својот развој низ вековите на интензивни меѓујазични контакти кои резултирале со драстичната промена на целиот граматически систем во правец на аналитизација. Дел од наследените категории се елиминирале, но притоа се појавиле повеќе нови што немаат соодветни граматически експоненти во рускиот. Меѓусебната граматическа асиметрија претставува преводувачки проблем. Заемната конфигурација на секои два конкретни јазика е уникатна и бара посебно проучување кое ќе придонесе и за теоријата и практиката на преводувањето, но и за осветлување на некои појави во граматиката на секој од јазиките.

Руската наука многу се има занимавано со граматичкиот аспект на преведувањето од самиот почеток на формирањето на теоријата на преведувањето како посебна лингвистичка дисциплина (Федоров 1958: 179-219; Рецкер 1974/2010: 81-129; Швейцер 1973: 77-94; Бархударов 1975/2007: 143-168 и др.).

Во класичната статија „За лингвистичкиот аспект на преведувањето“ Роман Јакобсон порачува: “Any comparison of two languages implies an examination of their mutual translatability; widespread practice of interlingual communication, particularly translating activities, must be kept under constant scrutiny by linguistic science. It is difficult to overestimate the urgent need for and the theoretical and practical significance of differential bilingual dictionaries with careful comparative definition of all the corresponding units in their intension and extension. Likewise differential bilingual grammars should define what unifies and what differentiates the two languages in their selection and delimitation of grammatical concepts” (Jakobson 1959: 234; Якобсон 1985: 363). ‘Споредувањето на кои било два јазика бара проучување на нивната заемна преводливост. Широко застапената практика на меѓујазичната комуникација, посебно преведувачката активност, мора постојано да биде предмет на темелно испитување од страна на лингвистичката наука. Не може да се прецени, колку е голема насушната неопходност, како и теоретската и практичната вредност на двојазични речници, кои би давале студиозно изработени споредбени дефиниции на сите постоечки единици од гледна точка на нивното значење и сферата на употреба. На истиот начин неопходни се и двојазични граматики во кои би се посочувало што ги обединува, а што ги разликува двата јазика во однос на избор и разграничување на граматички категории’.

Во теоријата на преведувањето (в. на пример, кај Федоров 1958: 186-187; Гак, Григорьев 2009: 21) се одбележува дека граматичката супституција е задолжителна кога:

I. значењето на категоријата што е присутна во јазикот на оригиналот не е граматикализирано во јазикот на преводот;

II. значењето на категоријата во јазикот на преводот не е граматикализирано во јазикот на оригиналот;

III. се разликуваат функциите или стилските норми на употреба на соодветните категории во двата јазика.

Овој, последниов, случај Ирина Алексеева го образложува подетализирано, посочувајќи дека проблемите настануваат: „Если

есть несовпадения в структуре грамматического значения в системе языка, в его конвенциональном и функциональном диапазоне при речевой реализации в ИЯ <исходном языке> и ПЯ <переводящем языке>, в том числе: 1) если грамматическое значение имеет несколько форм выражения в языке перевода и при речевой реализации нужно делать выбор; 2) если различаются традиции количественного употребления данной грамматической формы и т.п.; 3) если грамматическое значение включается в содержательный инвариант“ (Алексеева 2008: 210-211). ‘Ако има несовпаѓања во структурата на граматичкото значење во системот на јазикот, во неговиот ковенционален и функционален дијапазон при говорната реализација во јазикот на оригиналот и на преводот, односно: 1) ако граматичкото значење има неколку експоненти во јазикот на преводот и треба да се врши избор; 2) ако се разликуваат традициите во застапеноста на употребата на граматичката форма итн.; 3) ако граматичкото значење е дел од содржинската инваријанта’.

И. Алексеева нагласува дека во теоријата на преведувањето треба да се разгледуваат само оние случаи на граматичка асиметрија кои спаѓаат во сферата на преведувачката компетенција, додека регуларните меѓујазични граматички корелати (односно кореспондирачките правила) се дел од јазичната компетенција и се предмет на лингводидактиката. Ние, пак, овде нема да правиме отсечна граница меѓу тие две компетенции, затоа што дури и кога има редовен корелат, преведувачот секогаш има можност да избере поинакво решение. Ваков избор може да фрли светлина на некои јазични појави кои инаку не би биле толку воочливи.

Понатаму ќе ги разгледаме трите случаи на граматичка асиметрија и начините на нејзиното надминување врз примери од неколку убави преводи од руски на македонски.

1. Граматичкиот елемент е присутен во рускиот, но не е застапен во македонскиот јазик. [P+, M-]

Таков е случајот со рускиот глаголски прилог од свршен вид. И во двата јазика има глаголски прилог од несвршен вид, тие наполно си одговараат по своето основно значење: истовременост со главното дејство во реченицата, што го потврдува и нивната кореспондирачка употреба во оригиналот и во преводот (примерите во овој дел се

земени од најновиот превод на романот „Дворјанско гнездо“ од И. Тургенев, преведувачот Андреј Јованчевски).

Руски	Македонски
<...> после многолетней разлуки, проведенной в двух различных мирах, не понимая ясно ни чужих, ни даже собственных мыслей, цепляясь за слова и возражая одними словами, заспорили они о предметах самых отвлеченных <...> XXV	По долгогодишната разделба помината во два различни света, не разбирајќи ги јасно ни туѓите, па дури ни сопствените мисли, фаќајќи се за зборови и возвраќајќи само со зборови, врзаа спор за најапстрактни нешта <...> 129

Меѓутоа, рускиот глаголски прилог од свршен вид, чиешто основно значење е **неистовременост** (во најголемиот број случаи **претходност**) во однос на главното дејство во реченицата, нема соодветна форма во македонскиот. Вообичаено преводно решение, односно регуларна граматичка трансформација во тој случај би била глаголскиот прилог да се преведе со свршен глагол во зависна дел-реченица (пред сè временска, со сврзниците *откако*, *штом*, *кога*, но и други видови зависни реченици):

Осмотрев дом, Лаврецкий вышел в сад и остался им доволен. XIX Погасив свечку, он долго глядел вокруг себя и думал невеселую думу; <...> XIX	Откако ја разгледа куката Лаврецьки излезе од градината и беше задоволен од неа. 104 Откако ја изгаси свеќата, долго зјапаше околу себе и го обземаа невесели мисли <...> 105-106
Нашептавшись вдоволь, Антон взял палку, поколотил по висячей, давно безмольной доске у амбара и тут же прикорнул на дворе, ничем не прикрыв свою белую голову. XIX	Кога се нашепотија , Антон си го зеде стапот, удри неколкупати по клепалото што одамна бесшумно висеше кај амбарот и си прилегна тука, во дворот, без да си ја покрие со ништо белата глава. 106

Меѓутоа, ова преводно решение не може да биде соодветно за сите употреби на свршениот глаголски прилог. Во следниов пример на руските глаголски прилози во преводот им одговараат глаголски придавки, и тоа е потполно во согласност со значењето на оригиналната форма која во контекстов не значи претходност, туку истовременост и има перфектно значење, искажувајќи резултативна статична ситуација (Биккулова 2011):

<p>Приложившись головой к подушке и скрестив на груди руки, Лаврецкий глядел на пробегавшие веером загоны полей, на медленно мелькавшие ракиты, на глупых ворон и грачей, с тупой подозрительностью взиравших боком на проезжавший экипаж, <...> XIX</p>	<p>Потпрен со главата на перницата и со рацете прекрстени преку градите, Лавреци ги гледаше плотовите на полињата како јурат покрај него како ветрила, врбите што полека се меркаа, глупавите врани и гаврани, кои со тапа сомнежливост ја следеа откосо колата што минуваше <...> 98</p>
---	---

Внимателно проучување на кореспондирачките форми дава важна информација и за граматиката на македонскиот јазик. Така, не е мал бројот случаи кога рускиот глаголски прилог од свршен вид што означува претходност се преведува со македонскиот глаголски прилог од несвршен вид:

<p>Марья Дмитриевна встала; Сергей Петрович тоже встал и поклонился. «Елене Михайловне наше нижайшее», – проговорил он и, отойдя в угол для приличия, принялся сморкать свой длинный и правильный нос. II</p>	<p>Марја Дмитриевна стана; Сергеј Петрович исто така стана и се поклони. „Длабок поклон, Елена Михајловна“, рече и, пристојно повлекувајќи се в кош, зеде да си го секне долгиот, прав нос. 14</p>
<p>Паншин любезно раскланялся со всеми находившимися в комнате, пожал руку у Марьи Дмитриевны и у Лизаветы Михайловны, слегка потрепал Гедеоновского по плечу и, повернувшись на каблуках, поймал Леночку за голову и поцеловал ее в лоб. IV</p>	<p>Паншин љубезно им се поклони на сите што беа во собата, се ракува со Марија Дмитриевна и со Лизавета Михајловна, лесно го потапка по рамото Гедеоновски, и, вртејќи се на потпетици, ја фати Леночка за главата и ја бакна в чело. 19</p>
<p>– Слушаю-с, – промолвил Паншин с какой-то светлой и сладкой улыбкой, которая у него и появлялась и пропадала вдруг, – пододвинул коленом стул, сел за фортепьяно и, взявши несколько аккордов, запел, четко отделяя слова, следующий романс: IV</p>	<p>– Во ред – рече Паншин со некаква ведре и слатка насмевка, која кај него се појавуваше и се губеше нагло. Го поттурна столчето со коленото, седна пред пијаното и, факајќи неколку акорди, ја запеа романсата, јасно разделувајќи ги зборовите. 21</p>
<p>– Я не слушил, – произнес дурным русским языком вошедший человек и, раскланявшись со всеми, неловко остановился среди комнаты. IV</p>	<p>– Не сум слушил – рече на лош руски јазик човекот што влезе и, поклонувајќи им се на сите, застапа несмасно среде собата. 22</p>

<p>В тот же день, в одиннадцать часов вечера, вот что происходило в доме г-жи Калитиной. Внизу, на пороге гостиной, улучив удобное мгновение, Владимир Николаич прощался с Лизой и говорил ей, держа ее за руку: «Вы знаете, кто меня привлекает сюда; вы знаете, зачем я беспрестанно езжу в ваш дом; к чему тут слова, когда и так всё ясно». VII</p>	<p>Истиот ден, во одинаесет часот вечерта, еве што се случуваше во куќата на госпоѓа Калитина. Долу, на прагот на салонот, ловејќи згоден миг, Владимир Николаич се збогуваше со Лиза и ѝ зборуваше, држејќи ја за рака: „Знаете кој ме влече овде; знаете зошто постојано доаѓам кај вас; што повеќе да ви кажам, кога и онака сè е јасно?“ 39</p>
<p>Войдя однажды в отсутствие Варвары Павловны в ее кабинет, Лаврецкий увидал на полу маленькую, тщательно сложенную бумажку. XVI</p>	<p>Влегувајќи еднаш додека ја немаше Варвара Павловна во нејзиниот кабинет, Лаврецки здогледа на подот малечко, грижливо здиплено ливче. 85</p>

Ваква појава е одбележана кај Блаже Конески: „Можеме да посочиме и случаи, иако поретко, кога дејството на глаголскиот прилог му претходи по време на дејството искажано со личната глаголска форма. Така е кога имаме обично глаголски прилог од итеративен глагол, употребен во склоп како што е овој: *Дојдувајќи во градот, тој тргна веднаш по шетање* (Откога дојде во градот, тој тргна веднаш по шетање). Сп. и со траен глагол: *Слегувајќи, затропа со ластегарката и од дома дотрча невестата Митра* (С.Попов). Овој начин може во извесни случаи да го замени при превод глаголскиот прилог на минатото време што го имаат некои јазици. Со ваква употреба донекаде се надоместува немањето на форми за глаголски прилог од свршените глаголи“. (Конески 1981: 447-448). Наведените примери сосема се согласуваат со тенденцијата забележана од великанот.

Меѓу паралелните употреби на рускиот свршен глаголски прилог и македонскиот несвршен има контексти каде што глаголскиот прилог во постпозиција во однос на финитната форма, означува последователно дејство:

<p>Судьбе, однако, не было угодно порадовать его этим последним и первым счастьем: пятидесяти лет, больной, до времени одряхлевший, застрел он в городе О... и остался в нем навсегда, уже окончательно потеряв всякую надежду покинуть ненавистную ему Россию и кое-как</p>	<p>Судбината, сепак, не сакаше да го израдува со таа прва и последна среќа: на педесет години, болен и прерано остарен, се најде во градот О... и остана таму засекогаш, губејќи секаква надеж дека ќе замине од омразената Русија, и некако си ја</p>
---	---

поддерживая уроками свое скудное существование. V	крпеше скудната живејачка давајќи часови. 25
---	--

Од горенаведеното заклучуваме дека, како прво, постојат повеќе можности да се пренесе во преводот значењето искажано со рускиот глаголски прилог од свршен вид и, како второ, дека со македонскиот глаголски прилог може да се искаже претходност, истовременост и последователност спрема дејството на основниот глагол.

2. Граматичкиот елемент е присутен во македонскиот, но не е застапен во рускиот јазик. [P-, M+]

„Languages differ essentially in what they *must* convey and not in what they *may* convey“ (Jakobson 1959: 236). ‘Јазиците во суштина се разликуваат според тоа што тие *мораат* да изразат, а не според тоа што тие *можат* да изразат.’

Евиденцијалноста е една од најспецифичните и најсложените глаголските категории во македонскиот јазик. Како егоцентрична категорија во самата семантика на која се подразбира говорното лице, таа во потполност доаѓа до израз во канонската комуникативна ситуација кога нејзините учесници се присутни на исто место во исто време и можат да се гледаат (Падучева 2019: 17-18; 249-251). Затоа како најпогоден материјал за анализа ќе ни послужат два превода на едно драмско дело: „Ревизор“ од Николај Гогољ, преведен од Илија Милчин (1996) и од Светлана Ивановска (2003). Овде немаме можност целосно да ја претставиме проблематиката, ќе назначиме само некои аспекти што претставуваат интерес од гледна точка на преведувањето.

Пред сè, се разликува изборот на директна или индиректна евиденцијална форма во зависност од тоа дали се работи за минато или, пак, за неминато дејство. Секако, во ситуациите кога говорното лице пренесува туѓа информација, особено ако искажаното дејство се случило поодамна и/или не е многу веродостојно, преведувачот нема избор и тука се работи исклучиво за јазична компетенција:

Руски	Илија Милчин	Светлана Ивановска
Он говорит, что в детстве мамка его ушибла , и с тех пор от него отдают немного водкою.	Тој вели дека, кога бил мал, дадијарката го повредила , и дека оттогаш смрди по малку на ракија.	Тој вели дека дадилката го повредила кога бил мал, и дека оттогаш заудира помалку на вотка.

<p>Хлестаков. Я тоже сам очень рад. Без вас я, признаюсь, долго бы просидел здесь: совсем не знал, чем заплатить. <i>Городничий</i> (в сторону). Да, рассказывай, не знал, чем заплатить! (Вслух.) Осмелюсь ли спросить: куда и в какие места ехать изволите?</p>	<p>Хлестаков. Мене ми е исто така многу мило. Да не бевте вие, да си признаам, јас долго ќе поседев овде: воопшто не знаев со што да платам. <i>Градоначалникот</i> (за себе). Ајде де, не знаел со што да плати! (Гласно.) А смеам ли да прашам: каде и во кои места ќе повелите да патувате?</p>	<p>Хлестаков. Мене, исто така, ми е многу мило. Без вас, си признавам, уште долго ќе поседев овде, воопшто не знаев со што да платам. <i>Градоначалникот</i> (На страна): Да, ти зборувај само! Не знаел со што да плати! (Гласно.) Се осмелувам да прашам: каде и во кои места сакате да патувате?</p>
--	---	--

Во случај кога ситуацијата ѝ припаѓа на сегашност или на иднина преведувачите имаат избор. И. Милчин широко користи индиректни евиденцијали, за разлика од С. Ивановска која најчесто претпочита директни.

<p><i>Почтмейстер.</i> Објасните, господа, што, кој чинovníк едет? <i>Городничий.</i> А вы разве не слышали? <i>Почтмейстер.</i> Слышал от Петра Ивановича Бобчинского. Он только что был у меня в почтовой конторе.</p>	<p><i>Управникот на поштата.</i> Кажете ми, господа, што има, каков чинovníк ќе доаѓал? <i>Градоначалникот.</i> Па зар вие не сте чуле? <i>Управникот на поштата.</i> Чув од Петар Иванович Бопчински. Тој тукушто беше кај мене во поштата.</p>	<p><i>Управникот на поштата.</i> Објаснете ми, господа, што се случува, каков чинovníк ни доаѓа? <i>Градоначалникот.</i> Зарем вие не сте слушнале? <i>Управникот на поштата.</i> Слушнав од Петар Иванович Бопчински. Пред малку беше кај мене во поштата.</p>
--	--	---

Во наведениот пример наспрема сегашното време во оригиналниот текст И. Милчин избира прекажана форма за идно време што придонесува за поголема експресивност на исказот, а се чини употребата на формата покажува и тоа што информацијата веќе е слушната, но сè уште не е прифатена, „не е сварена“.

<p><i>Почтмейстер.</i> <...> Как вы, Антон Антонович? <i>Городничий.</i> Да что я? Страху-то нет, а так, немножко... Купечество да гражданство меня смущает. Говорят, что я им солоно пришелся, а я, вот ей-Богу, если и взял с иного, то, право, без всякой ненависти. Я даже думаю <...>, я даже думаю, не было ли на меня какого-нибудь доноса. Зачем же в самом деле к нам ревизор?</p>	<p><i>Управникот</i> на поштата. <...> што мислите вие, Антоне Антонович? <i>Градоначалникот.</i> Да се плашам – не се плашам, туку онака, по малку... Трговците и другите граѓани ми создаваат грижи. Расправаат дека скапо сум им чинел, а јас, жими бога, ако сум зел нешто од некого, тоа секогаш било без никаква омраза. Јас дури мислам <...>, јас дури мислам да не случајно некој ме тужил. Инаку зошто, навистина, да доаѓа кај нас ревизор.</p>	<p><i>Управникот</i> на поштата. <...> Како сте вие, Антоне Антонович? <i>Градоначалникот.</i> Та што јас? Јас не се плашам, само онака, по малку... Трговците и другите граѓани ми задаваат грижа. Зборуваат дека многу ги чинам, а јас, фала богу, ако и сум зел од некого, го правев тоа без некаква омраза. Јас дури мислам <...>, јас дури мислам да не некој ме поткажал. Зошто инаку би ни доаѓал ревизор?</p>
--	---	---

Употребата на прекажаните форми од истиот преведувач наспрема непрекажани кај С. Ивановска му дава на исказот голема нијанса на незадоволство, раздразнетост, но и страв и желба на градоначалникот да се извади, црното да го прикаже бело. Евиденцијалното значење придружено со епистемичка модалност придонесува за ваков ефект.

<p><i>Купцы.</i> <...> Именины его бывают на Антона, и уж, кажись, всего нанесешь, ни в чем не нуждается; нет, ему еще подавай: говорит, и на Онуфрия его именины. Что делать? и на Онуфрия несешь.</p>	<p><i>Трговците.</i> <...> Имениот ден негов паѓа на свети Антонија и ние, кажи-речи од сè ќе му донесеме, ништо не му недостига; туку не, давај за него уште: вели дека му било именден и на свети Онуфрија. Па што да правиме? Му носиме и на свети Онуфрија.</p>	<p><i>Трговците.</i> <...> Неговиот именден паѓа на Свети Антонио, и веќе ти се чини дека има сè и ништо не му фали. Ама не, дај уште: и на Свети Онуфрија е негов именден. Што да правиш? Носиш и на Свети Онуфрија.</p>
---	--	---

Евиденцијалот во овој пример настапува во дубитативно значење, се искажува неприфаќање на прекажаната информација како вистинита.

Исто и во следниов пример, прекажаната форма нагласува негирање на тврдењето на соговорничката, револтираност, поекспресивен протест. Впечатокот го засилува и употребата на да-конструкција, којашто и во непрекажана форма би изразувала несогласување, неприфаќање на ставот на ќерката:

<p><i>Марья Антоновна.</i> Ах, маменька, вам нейдет палевое!</p> <p><i>Анна Андреевна.</i> Мне палевое нейдет?</p> <p><i>Марья Антоновна.</i> Нейдет, я что угодно даю, нейдет: для этого нужно, чтобы глаза были совсем темные.</p> <p><i>Анна Андреевна.</i> Вот хорошо! а у меня глаза разве не темные? самые темные. Какой вздор говорит! Как же не темные, когда я и гадаю про себя всегда на трэфовую даму?</p>	<p><i>Марија Антоновна.</i> Ах, мамо, вам светложолта не ви прилега!</p> <p><i>Ана Андреевна.</i> Мене светложолтата да не ми прилегала?</p> <p><i>Марија Антоновна.</i> Не ви прилега; се обложувам во што сакате дека не ви прилега: за неа би требало да имате сосем црни очи.</p> <p><i>Ана Андреевна.</i> Ете ти сега! Па зар моиве очи не се црни? Поцрни, здравје! Само тресеш глупости! Како не биле црни, кога јас и на карти кога си гледам, секогаш се сметам дека сум кокона спатија.</p>	<p><i>Марија Антоновна.</i> Ах, мамичке, светложолта боја не ви прилега многу.</p> <p><i>Ана Андреевна.</i> Мене не ми прилега светложолто?</p> <p><i>Марија Антоновна.</i> Не ви прилега; давам сè што сакате – ама не ви прилега: за таков фустан потребно е очите да бидат сосема темни.</p> <p><i>Ана Андреевна.</i> Убаво, богоми; а зарем моите очи не се темни? Па, дури најтемни. Какви будалаштини зборуваш! Како не се темни кога секогаш кога гледам на карти се сметам дека сум маковата дама?</p>
--	---	--

Кај И. Милчин прекажаните форми служат како дополнително средство за изразување на карактерот на ликовите, пообемно нивно претставување, што и не е чудно за еден театарски човек. Големиот актер не ја преведува драмата како литературно дело, туку ја одигрува како претстава.

За тоа сведочи и разновидната употреба на експонентите на уште една категорија што ја нема во јазикот на оригиналот: определеност/неопределеност (детерминација). И. Милчин ги

употребува сите три вида членски морфема, како да се наоѓа во опишуваниот простор, на тие штици што живот значат.

<p>Городничий. Чш! экие косолапые медведи – стучат сапогами! Так и валится, как будто сорок пуд сбрасывает кто-нибудь с телеги! Где вас черт таскает?</p>	<p>Градоначалникот. Чш! Какви несмасни мечки, како тропаат со скорнине! Само бувтаат, како некој да фрла од кола четириесет пуда тежина! Каде бевте, по ѓаволите?</p>	<p>Градоначалникот. Чш! Колку се невешти тие мечки, удираат со чизмите! Така татни како некој да фрла од кола четириесет трупци. Каде ѓаволот ве носи?</p>
<p>Держиморда. Был по приказанию...</p>	<p>Держиморда. Бев по заповед.</p>	<p>Держиморда. Бев по наредба.</p>
<p>Городничий. Чш! (Закриваает ему рот.) Эк как каркнула ворона! (Дразнит его.) Был по приказанию! Как из бочки, так рычит. (К Осипу.) Ну, друг, ты ступай приговляй там, что нужно для барина. Все, что ни есть в доме, требуй. (Осип уходит.) А вы – стоять на крыльце, и ни с места! И никого не впускать в дом стороннего, особенно купцов!</p>	<p>Градоначалникот. Чш! (Му ја затвора устата). Види го како грачи, како гавран. (Се подбива со него). „Бев по заповед!“ Рика како од буре! (На Осип). Е па, пријателе, ти оди, приговти таму сè што треба за господинот. Сè што има во куќава, барај. (Осип излегува.) А вие – стојте на влезон и да не мрднете од место! И никој туѓ да не пуштите внатре, особено од трговците!</p>	<p>Градоначалникот. Пст! (Му ја затвора устата). „Бев по наредба!“ Рикна како од буре. (На Осип.) Па, пријателе, ти оди и подготви сè што треба за господинот. Барај сè што има во куќата. (Осип заминува.) А вие стојте на капија и да не сте се мрднале! И во куќата не пуштајте никој непознат, а посебно не трговците!</p>

3. Граматичкиот елемент е присутен и во рускиот и во македонскиот јазик, но се разликуваат функциите или стилските или квантитативните норми на употреба на соодветните категории во двата јазици. [P+ ≠ M+].

Како пример овде ќе ни послужат глаголските форми за изразување на повторливоста на дејствата во минато или во сегашност. Во рускиот јазик итеративноста пред сè се изразува со

несвршени глаголи во минато или во сегашно време. Во македонскиот јазик им одговараат несвршени глаголски форми во имперфект (примерите понатаму се од романот на И. Тургенев):

Наступили горькие денечки, натерпелись от него все. Иван Петрович утихал только, пока обедал; никогда он так жадно и так много не ел; всё остальное время он ни себе, никому не давал покоя. Он молился, роптал на судьбу, бранил себя, бранил политику, свою систему, бранил всё, чем хвастался и кичился, всё, что ставил некогда сыну в образец; твердил, что ни во что не верит, и молился снова; не выносил ни одного мгновенья одиночества и требовал от своих домашних, чтоб они постоянно, днем и ночью, сидели возле его кресел и занимали его рассказами, которые он то и дело прерывал восклицаниями: «Вы всё врете – экая чепуха!» XI

Горки денови дојдоа и сите се напатија од него. Иван Петрович се смируваше само додека ручаше – никогаш немаше јадено толку лакомо и толку обилно – а сето останато време ни себеси ни на другите не им даваше мир. Се молеше, ја колнеше судбината, се кудеше себеси, пцуеше по политиката, по својот систем, пцуеше по сè што некогаш му го истакнуваше на синот како пример; тврдеше дека во ништо не верува, па пак се молеше, не поднесуваше ни миг да остане сам и бараше од домашните постојано, дење и ноќе, да седат до неговата фотелја и да го занимаваат со раскажувања, кои цело време ги прекинуваше извикувајќи: „Сè лажете – чиста глупост!“ 65

Другиот начин на изразување повторливост во сегашност или во минато во рускиот јазик е оној со форми за сегашно време од свршен вид. На тие форми во итеративно значење им одговараат македонските форми за идно или за минато-идно време поради блокираноста на слободна употреба на свршено сегашно.

Жена Петра Андреича была смиренница; он взял ее из соседнего семейства, по отцовскому выбору и приказанию; звали ее Анной Павловной. Она ни во что не вмешивалась, радушно принимала гостей и охотно сама выезжала, хотя пудриться, по ее словам, было для нее смертью. **Поставят** тебе, рассказывала она в старости, войлочный шлык на голову, волосы все **зачешут**верху, салом **вымажут**, мукой

Жената на Петар Андреич беше кротка душа; ја беше зел од соседите, по избор и заповед на татко му; се викаше Ана Павловна. Во ништо не се мешаше, срдечно ги примаше гостите и самата со задоволство одеше на гости, иако пудрењето, како што велеше, ѝ беше смрт. **Ќе ти стават** – раскажуваше на стари години – **ќе ти стават** филцена капа на глава, **ќе ти ја зачешлаат** косата целата нагоре, **ќе ти ја измачкаат** со сало,

<p>посыплют, железных булавок натыкают – не отмоешься потом; а в гости без пудры нельзя – обидятся, – мука! VIII</p>	<p>ќе ја посипат со брашно, железни топуски ќе набоцкаат – после не можеш да ја измениш. А на гости без пудра не се оди – ќе се навредат. Маки! 42-43</p>
---	---

Меѓутоа, многубројни се примерите кога со руските несвршени глаголи во минато време во преводниот текст кореспондираат формите за идно или за минато-идно време од свршен глагол. Тоа не е случајно и го одразува македонскиот узус, формите со **ќе** повпечатливо ја изразуваат итеративноста, со тоа што секој чин го претставуваат како посебно заокружено дејство:

<p>В разговорах своих с Марьей Дмитриевной он часто упоминал о замечательных способностях Паншина. Ведь вот, рассуждал он, как не похвалить? И в высшей сфере жизни успевает молодой человек, и служит примерно, и гордости ни малейшей. IV</p>	<p>Во своите разговори со Марија Дмитриевна, често ги споменуваше Паншиновите исклучителни способности. Ете, ќе рече, како човек да не го пофали? Младичот се пробива во највисоките кругови, примерен е во службата, а нема ни најмала гордост. 20</p>
<p>Она любила кататься на рысках, в карты готова была играть с утра до вечера и всегда, бывало, закрывала рукой записанный на нее копейный выигрыш, когда муж подходил к игорному столу; а всё свое приданое, все деньги отдала ему в безответное распоряжение. VIII</p>	<p>Сакаше да ја влечат брзи коњи, карти можеше да игра од утро до мрак, и кога маж ѝ ќе пријдеше до масата, си го покриваше со раката ситниот кар што беше запишан на нејзино име; а целиот свој мираз, сите пари му ги имаше дадено нему да ги располага без да ѝ положува сметка. 43</p>
<p>В обществе этой наставницы, тетки да старой сенной девушки Васильевны провел Федя целых четыре года. Бывало, сидит он в уголке с своими «Эмблемами» – сидит... сидит; <...> XI</p>	<p>Во друштво на оваа воспитувачка, на тетка си и на старата слугинка Васильевна, Федја помина цели четири години. Ќе си седне в кош со своите „Амблеми“ – си седи и си седи... 61</p>
<p>Обыкновенно Лаврецкий садился с трубкой табаку и чашкой холодного чаю к окну; Антон становился у двери, заложив назад руки, и начинал свои неторопливые рассказы о стародавних временах, о тех</p>	<p>Лавреци обично седеше до прозорецот, со луле и со чаша истинат чај; Антон ќе застанеше до вратата, со рацете фатени одзади, и ќе ги почнеше своите бавни беседи за старите времиња; за тие баснословни времиња кога</p>

<p>баснословных временах, когда овес и рожь продавались не мерками, а в больших мешках, по две и по три копейки за мешок; когда во все стороны, даже под городом, тянулись непроходимые леса, нетронутые степи. XII</p>	<p>овесот и житото не се продавале по мерка, туку во големи вреќи, по две-три копејки за вреќа; кога на сите страни, дури и околу градот, се протегале непроодни шуми, недопрени степи. 110-111</p>
---	---

Ова е уште една потврда на узуалноста на итеративната употреба на ќе-формите, многу поширока од употребата на свршените презентни форми со тоа значење во рускиот јазик.

3.1. Граматичкиот елемент што е присутен во рускиот и во македонскиот јазик не се совпаѓа, а притоа е содржински значаен, то ест претставува дел од преводната инваријанта.

Класичниот пример на ваква асиметрија кој многупати бил тема во научната литература е несовпаѓање на родот на соодветните именки. Во јазиците со граматички род (какви што се сите словенски јазици) предметите, животните или растенијата често се метафоризираат и нивниот граматички род го условува природниот род што станува дел од творечката замисла. Проблем при преведување настанува кога во јазикот на преводот родот на еквивалентот не се совпаѓа со родот на именката во оригиналот.

Р. Јакобсон во цитираната статија го наведува насловот на стихозбирката и на песната на Борис Пастернак во врска со препејувањето на чешки јазик: „Название книги стихов Бориса Пастернака *Сестра моя – жизнь* вполне естественно на русском языке, где слово *жизнь* – женского рода; но это название привело в отчаяние чешского поэта Йозефа Хора, когда он пытался перевести эти стихи, ибо на чешском языке это слово – мужского рода (*život*)“ (Јакобсон: 366-367). Тука задачата дополнително се усложнува со тоа што во насловот стои и роднинско име.

Истата тешкотија го демне и македонскиот преведувач. Во литературата се застапени две решенија. Во статиите на Милан Ѓурчинов ги има и двете, што најверојатно сигнализира дека ни едно не му изгледало задоволително:

„Вниманието во „Анкетата“ го привлекуваат оние места што ни откриваат непосреден увид во вистинската содржина на творечките преокупации на Пастернак првите години по Револуцијата, т.е. во интервалот помеѓу неговата втора стихозбирка

(„Над бариерите“, 1916) и веќе напишаните, но сè уште необјавените вонредно значајни книги „Сестра моја – животот“ и „Теми и варијации“ (Ѓурчинов 1974: 360).

³³Станува збор за книгата „Братот мој – животот“ (Ѓурчинов 1970: 428).

Во статијата за Борис Пастернак во Македонската Википедија (https://mk.wikipedia.org/wiki/Борис_Пастернак#cite_note-23) исто така е искористена варијантата со промена на родот на именката, а и на роднинското име: „По Октомвриската револуција, Пастернак ги објавил збирките „Братот мој – животот“ (1922), и „Теми и варијации“ (1923)“.

Меѓутоа, се чини, во македонскиот јазик постои уште една опција, која нам ни изгледа поприватлива. Овој збор во дијалектите, во народната поезија, а и кај повеќе писатели (почнувајќи од Константин Миладинов) се употребува како именка од женски род, така што може да се понуди решението: „Сестрата моја – животта“.

Да резимираме. Преведувачот во својата работа се соочува со проблемот на граматичка асиметрија меѓу јазикот на оригиналот и јазикот на преводот, кога еден граматички елемент (вид збор, граматичка категорија) отсутствува во еден од јазиците или, пак, кога соодветните елементи покажуваат асиметрија во својата употреба (стилска, узуална и др.). Проучување на начините на надминување на проблемот придонесува за теоријата и за практиката на преведувањето, но и за расветлување на појавите што се од теоретска важност за изучување на граматичката семантика на секој од двата јазика.

Користена литература

- Алексеева И. С. 2008. *Введение в переводоведение: учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. 3-е издание, исправленное и дополненное.* СПб: Филологический факультет СПбГУ. М.: Academia. 368 стр.
- Бархударов Л. С. 2008. *Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода.* Изд. 2-е. М.: Издательство ЛКИ. 240 стр.
- Бикквлова О. С. 2011. *Лекции по теме „Материалы для проекта компьютерного описания русской грамматики“* (<http://rusgram.ru>). На правах рукописи. М.
- Гак В. Г., Григорьев Б. Б. 2009. *Теория и практика перевода: Французский язык: Учебное пособие.* Изд. 9-е. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ». 464 стр.
- Ѓурчинов. М. 1970. „Пастернак и Мајаковски“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 22, 421–442.
- Ѓурчинов, М. 1974. „Два прилога за Б.Л.Пастернак“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 26, 359–366.

- Конески, Б. 1981. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура: Македонска книга: Мисла: Наша книга. 551 стр.
- Падучева Е. В. 2019. *Эгоцентрические единицы языка*. 2-е изд. М.: Издательский дом ЯСК. 440 стр.
- Рецкер Я. И. 2010. *Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Дополнения и комментарии Д. И. Ермоловича*. 4-е изд., стереотип. М.: «Р. Валент». 244 стр.
- Федоров А. В. 1958. *Введение в теорию перевода (Лингвистические проблемы)*. Изд. 2-е, переработанное. М.: Издательство литературы на иностранных языках. 371 стр.
- Швейцер А. Д. 1973. *Перевод и лингвистика*. М.: Воениздат. 279 стр.
- Якобсон, Р. 1985. О лингвистических аспектах перевода / Якобсон Р. Избранные работы. М.: Прогресс. 361-368.
- Jakobson. R. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: On Translation, ed. Reuben A. Brower, Harvard University Press. 232-239.

Извори

- Гоголь Н. В. *Ревизор*. Комедия в пяти действиях. М.: Детская литература. 1974. 158 стр.
- Гоголь, Николај Василевич. *Ревизор*; [превел од руски Илија Милчин]. Скопје: Детска радост, 1996. 227 стр.
- Гоголь, Николај В. *Ревизор*. [Превод и подготовка: Светлана Ивановска]. Скопје: Феникс, 2003. 115 стр.
- Тургенев И. С. *Дворянское гнездо*: роман. СПб: Азбука, Азбука-Аттикус. 2020. 224 стр. <https://ilibrary.ru/text/1647/index.html>
- Тургенев, Иван. *Дворјанско гнездо*; [превод од руски јазик Андреј Јованчевски]. Скопје: Бегемот, 2020. 267 стр.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ АСИМЕТРИЯ НА МАКЕДОНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ КАК ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА

Резюме

В общей теории перевода выявлены разновидности грамматической асимметрии, требующие при переводе грамматической трансформации: 1) отсутствие категории языка оригинала в языке перевода; 2) отсутствие в языке оригинала категории языка перевода; 3) расхождение в узусе, функциональном диапазоне, стилистических характеристиках корреспондирующих категорий в двух языках. В каждой частной теории перевода (в нашем случае для пары языков: русский – македонский) круг таких явлений всегда индивидуален и уникален.

1) Так, при передаче отсутствующего в македонском языке деепричастия совершенного вида используются разные средства: финитный глагол в придаточном предложении, причастие, деепричастие несовершенного вида. Анализ показал, что в переводных контекстах македонское деепричастие может обозначать не только одновременность (что является его категориальным значением), но также предшествие и даже следование.

2) Показатели не грамматикализованной в русском языке категории эвиденциальности при переводе на македонский язык в канонической коммуникативной ситуации в исследованных текстах различают два вида контекста. В первом (прошедшие ненаблюдаемые, недостоверные действия) выбор косвенного

эвиденциала обязателен, а во втором (настоящие и будущие действия) норма допускает употребление как прямого, так и косвенного эвиденциала. Тот или иной выбор обусловлен переводческой стратегией, видением переводчика, трактовкой характера персонажа. Использование косвенного эвиденциала может быть продиктовано желанием внести дополнительные эпистемические модальные оттенки, придать высказыванию дополнительную экспрессивность.

3) Контекст итеративной ситуации, при наличии совпадающих или частично совпадающих грамматических средств в обоих языках, демонстрирует более широкое употребление футуральных глаголов совершенного вида в македонском языке даже в тех случаях, где в оригинале употреблены претеритальные формы несовершенного вида, хотя в диапазоне форм македонского имперфекта тоже есть значение повторявшегося в прошлом действия.

Сопоставление двух текстов, оригинала и перевода, дает ценный материал как для выявления репертуара возможных переводческих трансформаций, так и для теоретической грамматики обоих языков.

Екатерина Михайловна НЕДОПЕКИНА

Российский университет дружбы народов
Москва, Россия

МЕТАФОРИКА СОВРЕМЕННОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА: ПРОБЛЕМА ИНТЕРПРЕТАЦИИ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА (НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДА ВЫСТУПЛЕНИЙ ПРЕЗИДЕНТА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ)

Аннотация: В докладе поднимается вопрос о целесообразности включения образных выражений в широком смысле этого понятия и прецедентных текстов, например, из русского национального кинематографа, популярных песен, фольклора в политические выступления первых лиц государства. В качестве материала исследования используются обращения Президента Российской Федерации В.В. Путина к представителям российских государственных органов, гражданам России, а также журналистам отечественных и зарубежных средств массовой информации. Данная проблема рассматривается в аспекте перевода и оформления в печатных и электронных стенограммах метафор и прецедентных текстов на иностранные языки с точки зрения их эффективности для реализации коммуникативной стратегии политического лидера.

Ключевые слова: политический дискурс, метафорика, прецедентный текст, перевод, коммуникативная стратегия

Настоящая статья посвящена вопросу об уместности использования образности в политическом дискурсе, о роли метафоры в решении задач коммуникативной стратегии говорящего и степени взаимопонимания между докладчиком и его аудиторией в условиях их общения посредством перевода. Подобного рода исследование предполагает многостороннее рассмотрение ряда выступлений лидера государства перед слушателям как внутри страны, так и за ее пределами, изучение различных форматов данных выступлений, а также анализа интерпретации смысла обращений президента Российской Федерации гражданами России и жителями иностранных государств. Важную роль в поиске ответов на поставленные вопросы играет оформление речи В.В. Путина в печатных и электронных средствах массовой информации на русском и иностранных языках.

Метафорика в политическом дискурсе

Прежде всего, необходимо дать определение понятий дискурса в целом и политического дискурса, в частности, в том преломлении, в котором они рассматриваются в рамках данной работы. Согласно Т. ван Дейку (Т. ван Дейк, 1994), понятие дискурса может трактоваться двояко. Толкование дискурса в широком смысле предполагает, что он представляет собой комплексное коммуникативное событие между говорящим и слушающим. В этом определении слово «комплексное» является особенно важным, так как оно указывает на необходимость принимать во внимание не только конкретное высказывание говорящего, но и внеязыковой фон, на котором осуществляется диалог между выступающим и слушающими. В узком понимании дискурс обозначает завершённый или продолжающийся продукт коммуникационного действия между реципиентами. Первое определение кажется более точным, так как предполагает учет экстралингвистических факторов коммуникации: культурного, исторического, политического и т.д., – которые являются весьма значительными для корректного понимания смысла слов докладчика аудиторией.

По мнению Ф. де Соссюра, политический дискурс опирается в первую очередь на язык, это «форма социального действия, всегда определяемая языковыми ценностями и социальными нормами, условностями (как, например, натурализованные идеологии) и социальными практиками, всегда ограничиваемая структурами власти и историческими процессами, находящимися под их влиянием» (Соссюр, 1999, с. 426). В основе политического дискурса лежит, прежде всего, язык политики с присущей ему терминологией и жанровой спецификой. Но вместе с тем политический деятель часто упрощает свою речь, делая ее доступной для наиболее широкой аудитории, и допускает в ней средства выразительности, чтобы привлечь внимание слушателей, приобрести их расположение и доверие.

При анализе политического дискурса важно помнить о той коммуникативной стратегии, которую преследует говорящий. Для реализации этой стратегии, согласно О.С. Иссерс (О.С. Иссерс, 2008), политик или его команда спичрайтеров разрабатывают комплекс речевых действий с учетом условий общения и личности коммуникаторов, то есть самого говорящего и его собеседников. В этом плане исследователь, применяя когнитивный подход к

изучению коммуникации, некоторым образом сравнивает лингвистику и военное дело, где стратегия тесно связана с расчетами боевых действий, однако в языкознании О.С. Иссерс представляет это как подготовку к действиям, сопряженным с социальной конфронтацией или сотрудничеством.

Выбор того, в каком русле будет осуществляться коммуникация между говорящим и реципиентами, определяется, с одной стороны, целями самого выступающего, а с другой стороны, типом аудитории. В рамках данного исследования были выделены два вида целевой аудитории. Первая представлена согражданами политика, которые воспринимают его речь напрямую (без переводчика). В этом случае слушатели погружены в культурный, исторический, политический и социальный контекст, в котором существует сам говорящий. Они знакомы с фактами русской литературы, кино, песенной культуры, образными выражениями. Как правило, такая аудитория отлично понимает смысл речи политика, улавливает иронию, которая может иметь место в его словах, и, как результат, чаще всего выступает в роли единомышленника говорящего. Вторая разновидность слушателей – это иностранные граждане, которые участвуют в коммуникации опосредованно, сквозь призму языковой личности переводчика, и могут обладать иным видением политической, исторической или социальной ситуации, их культурный фон не совпадает с культурным багажом выступающего. Степень их понимания речи политика во многом определяется работой переводчика, тем, насколько точно он передает смысл оригинальных фраз выступающего на иностранном языке. Таким образом, от ответа на вопрос о характере аудитории и качестве перевода в значительной мере зависит оценка эффективности речевых тактик в достижении коммуникативной стратегии политика и отношениях, которые установятся между ним и его слушателями.

Одним из средств достижения коммуникативных целей политика и повышения привлекательности его речи для собеседника является использование метафоры. Она помогает «оживить» некоторые политические штампы, упростить понимание, завладеть вниманием слушателя и установить с ним более тесные «приятельские» связи. Метафора в данном случае трактуется широко: под ней понимается не столько художественный троп, основанный на скрытом сравнении двух предметов или явлений, сколько

использование выражений в переносном значении для достижения большей образности. В зависимости от того, насколько использование этой образности способствует достижению коммуникативных целей, можно судить о таланте оратора, его умении рассуждать, о способности делать выводы и о навыке доносить свою мысль до слушателя.

Основным материалом для языкового анализа в рамках данной работы послужили выступления и интервью президента Российской Федерации Владимира Владимировича Путина перед российской и зарубежной аудиторией, в которых метафоричность, образность его речи играет важную роль в понимании смысла всего высказывания. В задачи исследования входила попытка определить, схожим ли образом сказанное трактуется русскоязычной и иностранной аудиторией, оценить точность передачи смысла речи президента в переводческой интерпретации и редакторском оформлении цитат российского лидера в зарубежных СМИ, а также выяснить степень эффективности метафоры в реализации коммуникативной стратегии российского политического лидера.

Образность в выступлениях президента Российской Федерации

Первый пример – это ответ В.В. Путина, данный 14 июня 2021 года в интервью журналисту телекомпании ЭнБиСи (NBC) Киру Симмонсу (Keir Simmons) как реакция на обвинения в приписываемых Москве кибератаках, которые, по мнению президента, не имеют под собой фактических оснований и, как следствие, не могут быть рассмотрены официальными (судебными) органами. Дословно В.В. Путин произнес следующую фразу: «Можете жаловаться в Международную лигу сексуальных реформ». В опубликованной стенограмме беседы с российским президентом телекомпания привела эти слова без кавычек и без курсива, а в переводе фраза выглядела как «You can take your complaint to the International League of Sexual Reform». Таким образом, ЭнБиСи не указала на то, что в данном случае выражение «Международная лига сексуальных реформ» представляло собой несколько измененную цитату из романа И. Ильфа и Е. Петрова «Золотой теленок», в котором главный герой Остап Бендер советует другому персонажу книги Михаилу Самуэлевичу Паниковскому, жалующемуся на то, что его не любят девушки, «обратиться во Всемирную лигу сексуальных реформ». В целом, ирония высказывания президента осталась

затемненной для иностранного слушателя, незнакомого с этим произведением, и даже, вероятно, его дезориентировала, так как у зарубежного слушателя могли возникнуть вопросы о том, что это за организация, где она осуществляет свою деятельность, в чем ее функция. Очевидно, в качестве основной целевой аудитории, к которой В.В. Путин обращал свою речь, была внутренняя, российская аудитория, так как именно русскоязычные люди могли прочесть данную фразу в книге или слышать ее в одноименном фильме, а значит, верно интерпретировать ее ироническую подоплеку.

Следующий пример взят из того же интервью Киру Симмонсу. В нем журналист процитировал В.В. Путину слова американского президента Джо Байдена (Joe Biden) о том, что в ходе последней встречи двух лидеров Д. Байден якобы не увидел души в глазах российского президента. В стенограмме телекомпании ответ В.В. Путина выглядел так: «Something's wrong with my memory». И вновь фраза не была выделена курсивом или закавычена. Большинство граждан России считали цитату «Что-то с памятью моей стало», звучавшую в песне «За того парня» из фильма «Минута молчания» (1971, реж. И. Шатров), и поняли юмор президента, так как знакомы, если не с полным текстом песни, то, по крайней мере, с этой строкой. А для иностранного слушателя эта фраза прозвучала как признание В.В. Путина в слабости памяти и проблемах со здоровьем, чего, конечно, президент не имел в виду. И вновь В.В. Путин явно адресует свой посыл российской аудитории, объединяется с ней, будто призывая вместе посмеяться над незначительной для него и его государства ситуацией.

В том же интервью, высказывая мнение о внутренних проблемах США, президент сказал: «Нечего на зеркало пенять, когда рожа крива». Телекомпания ЭнБиСи представила выражение как «Don't be mad at the mirror if you are ugly». Пояснения того, что данная фраза является русской поговоркой, которую следует трактовать как пожелание не обвинять других в собственных ошибках и несовершенствах, американской стороной сделано не было. Российский слушатель однозначно интерпретировал это выражение как отказ США в праве обвинять другие суверенные государства в том, что совершают сами. Однако для иностранной аудитории эта фраза прозвучала в некоторой мере как оскорбление. Таким образом, она могла спровоцировать негативное отношение к личности говорящего у зарубежной общественности. Но способствовал этому

процессу скорее не сам оратор, а небрежная работа переводчика, сделавшего дословный перевод образного выражения и не подобравшего аналоговой идиомы в английском языке, а также редактора, который не заковычал и не пояснил цитату.

Следующий пример вызвал огромный ажиотаж в мировой прессе. В ходе совместной с президентом Франции Эмманюэлем Макроном (Emmanuel Macron) пресс-конференции, состоявшейся 8 февраля 2022 года, В.В. Путин заочно адресовал президенту Украины В.А. Зеленскому фразу «Нравится – не нравится, терпи, моя красавица». Ее смысл состоял в том, что Украина должна выполнять положения Минских соглашений, под которыми оставила свою подпись. Цитата строки из песни «Чтобы гость не уходил» российской музыкальной группы «Красная плесень» была переведена на многие языки мира. В частности, ее английский перевод появился на сайте американской телекомпании СиЭнЭн (CNN), которая, как и многие другие зарубежные СМИ, не указала на то, что вся фраза представляет собой именно песенную цитату. Тем не менее, англоязычный слушатель мог уловить метафоричный характер выражения, так как перевод сохранил ритмику и рифму оригинального высказывания: «Like it or don't like it, it's your duty, my beauty». Однако комментарии некоторых журналистов европейских СМИ показывают, что фраза все же была неверно истолкована. Так, например, польские журналисты в своих комментариях к этой фразе В.В. Путина сделали вывод, что Россия грозит Украине насилием, чего, конечно, президент не имел в виду. В данном случае употребление в речи первого лица государства образного выражения вызвала неоднозначную реакцию зарубежной аудитории, породила волну негатива и вызвала поток критики как самого президента, так и России в целом.

Особый интерес вызывает перевод просторечия, которое прозвучало в послании В.В. Путина Федеральному собранию Российской Федерации 20 февраля 2019 года. Президент использовал разговорное слово «подхрюкивают» в предложении «Сателлиты аккуратненько *подхрюкивают* американцам». Смысл выражения состоял в том, что страны Европы оказывают неизменную и безусловную поддержку своим американским партнерам по любым вопросам, даже тогда, когда это противоречит их национальным интересам. Фраза из этого примера, в первую очередь, безусловно, была нацелена на домашнюю аудиторию (представителям

Федерального собрания и гражданам России), поэтому президент позволил себе разговорное слово, отражающее отношение большинства членов правительства и населения России к безропотной и безусловной поддержке стран Европы своих американских партнеров. Однако англоязычная версия *Russia Today* смягчила фразу, «обеззубила» ее для иностранной аудитории, заменив «подхрюкивают» на «grunt along» («кряхтят вместе»). Этот перевод в целом передает смысл сказанного, но несколько нивелирует оскорбительность этого выражения для зарубежного читателя.

Некоторые выводы о метафоричности политического дискурса и его переводе

Все приведенные примеры свидетельствуют о том, что использование метафор не только допустимо в политическом дискурсе сегодня, но даже активно применяется большинством заметных политических лидеров, в том числе первыми лицами государства. Образность придает речи политиков яркость, широко цитируется в СМИ, вызывает ощутимую реакцию у любой аудитории и способствует построению отношений между политиком и его электоратом внутри страны. Однако выбор метафор и контекст их использования должны быть уместными, обязаны соответствовать коммуникативной ситуации, отвечать уровню мероприятия, в рамках которого произносится речь, соответствовать образу говорящего и государства, представляемого им.

Вместе с тем идиоматика выступлений должна быть верно интерпретирована слушателями. Для этого при планировании своей коммуникативной стратегии политическому деятелю следует учитывать характер целевой аудитории, которой он адресует свое выступление. Эта стратегия вполне может быть многовекторной, то есть быть нацеленной и на внутреннего слушателя, и на зарубежного. В таком случае посыл будет разным, его модальное значение может отличаться для сограждан говорящего и для иностранной аудитории. Тем не менее, сущностное содержание высказывания не может допускать множественного толкования в целях устранения недопонимания, которое способно привести к драматическим последствиям как для самого говорящего, так и для общества, от имени которого он выступает. Совершенно недопустимым в этой связи является использование образных выражений, которые могут

показаться оскорбительными или унижительными по отношению к отдельным личностям или даже к целым государствам.

В аспекте перевода использование метафор должно осуществляться с учетом национальных культурных традиций реципиентов, опыта и фоновых знаний аудитории и особенностей языка, на который переводится речь политика, а также установок самого политического лидера. Немаловажную роль в трансляции перевода политической речи для иностранной аудитории играет грамотностью оформления цитат в СМИ. Нередко искажение смысла выступления политического деятеля происходит по причине небрежности редакторского отдела издания. Безусловно, труд переводчиков и работников средств массовой информации непрост тогда, когда осуществляется синхронный перевод и стенографирование живой речи, содержащей пословицы, фразеологизмы, строки из стихотворений, так как они представляют особую сложность для передачи на иностранном языке. И ситуация становится еще сложнее, когда встает вопрос о переводе выступления главы государства. Однако эта проблема традиционно привлекает внимание исследователей-лингвистов, так как живая речь выдающихся общественных и политических деятелей, ее перевод и степень ее понимания представляют интереснейший материал для языкового, социологического и политологического анализа.

Использованная литература

- Дейк Т.А. ван. Принципы критического анализа дискурса / пер. с англ. // Перевод и лингвистика текста. М.: ВЦП, 1994. С. 169 – 217.
- Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: монография / О. С. Иссерс. – 5-е изд. – М.: ЛКИ, 2008. – 288 с.
- Курс общей лингвистики / Редакция Ш. Балли и А. Сеше; Перевод с франц. А. Сухотина. Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре; Примечания / Пер. с франц. С. В. Чистяковой. Под общ. ред. М. Э. Рут. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. – 432 с.

Источники:

- Full transcript of exclusive Putin interview with NBC News' Keir Simmons, 11 July 2021 URL: <https://www.nbcnews.com/news/world/transcript-nbc-news-exclusive-interview-russia-s-vladimir-putin-n1270649> (дата обращения 17.09.2022).
- Интервью американской телекомпании NBC, 11 июля 2021 URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/65861> (дата обращения 17.09.2022).
- Putin's use of crude language reveals a lot about his worldview, 8 February 2022 URL: <https://edition.cnn.com/2022/02/08/europe/putin-coarse-remarks-ukraine-intl/index.html> (дата обращения 10.09.2022)
- Пресс-конференция по итогам российско-французских переговоров, 8 февраля 2022 URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/67735/videos> (дата обращения 10.09.2022).
- Putin's annual address to Russia's Federal Assembly as it happened, 20 February 2019 URL: <https://www.rt.com/news/451889-putin-federal-assembly-address/> (дата обращения 13.09.2022).
- Послание Президента Федеральному Собранию, 20 февраля 2019 URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/59863> (дата обращения 13.09.2022).

МЕТАФОРАТА НА СОВРЕМЕНИОТ ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС: ПРОБЛЕМОТ НА ИНТЕРПРЕТАЦИЈАТА ОД АСПЕКТ НА ПРЕВОДОТ (ВРЗ ПРИМЕРИ ОД ПРЕВОДОТ НА ГОВОРИТЕ НА ПРЕТСЕДАТЕЛОТ НА РУСКАТА ФЕДЕРАЦИЈА)

Резиме

Во трудот се покренува прашањето за препорачливоста да се вклучат фигуративни изрази во широка смисла на овој концепт, на пример, од руската национална кинематографија, популарните песни, фолклорот, во политичките говори на државните врвни функционери. Како истражувачки материјал се користат писмата на претседателот на Руската Федерација В.В. Путин до претставници на руските владини органи, руски државјани, како и новинари од домашни и странски медиуми. Овој проблем се разгледува од аспект на преводот и дизајнот во печатени и електронски транскрипти на метафори и преседан текстови на странски јазици од гледна точка на нивната ефикасност за спроведување на комуникациската стратегија на политичкиот лидер.

Димитар ПАНДЕВ

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

ПОТТИКНУВАЧКАТА МОЌ НА ПРЕВОДОТ НА „АДОЛФ“ ОД Б. КОНСТАН НА РУСКИ И НА ПОЛСКИ

Апстракт: Во рефератот се разгледува улогата на преводот од грофот Вјаземски на „Адолф“ од Б. Констан на руски јазик во развојот на рускиот литературен јазик, како и улогата на преводот на Тадеуш Желењски на истиот роман во полската антропологија. Сè разбира, основниот интерес е насочен кон прашањето: во што се состои интересот на македонистиката за овие преводи, особено преку нивната рецепција во теоријата за литературниот јазик на Блаже Конески и за антрополошките проучувања на македонската култура на живеење (Јозеф Обрембски и други).

Клучни зборови: историски портрет, нов биографизам, стилски синтези, метафизички јазик, јазикотворечки личности

Предложенава тема е предмет на наш интерес, пред сè, од аспект на историите на словенските литературни јазици.

Притоа, историите на литературните јазици ги сфаќаме како ретроспективно-проспективно проучување на јазичните ситуации во дадената општественојазична средина и на престижните особености на односните јазици кои прераснуваат во нивна јазична норма.

Јазикот на Пушкин е границата меѓу ретроспекцијата и проспекцијата во проучувањето на рускиот литературен јазик, а јазикот на Јоаким Крчовски – на македонскиот јазик.

Со други зборови, историјата на рускиот литературен јазик можеме да ја проучуваме пред и по Пушкин, а на македонскиот пред и по Крчовски.

Притоа, ги имаме предвид две од неколкуте последни статии на Блаже Конески, „Стилски синтези“ (1992/ 1993) напишана значи пред 30 години и „Македонскиот литературен јазик“ (1993). Кон овие две статии ја додаваме и книгата на Борис Успенски „Краток преглед на историјата на рускиот литературен јазик“ (второ издание од 1994 г)

Со „Стилски синтези“ Конески ја заокружува својата теорија за (историите на) литературните јазици, што ја разработува од 1958 г. а

со книгата на Успенски се надополнуваат сознајбите во оваа област поставени од Виктор Виноградов во 1938 година. Се разбира, на нив и ден-денес се работи во руската лингвистика. Се разбира, и во македонската...

Во статијата од 1958 г. Конески ја форсира улогата на престижниот јазик, не толку во една општествена заедница колку во јазикот на јазикотворечките личности меѓу членовите на таа заедница при оформувањето на литературниот јазик, а во својата книга Успенски тргнува од теоријата на диглосија и билингвизам, не без улогата на јужнословенското влијание врз рускиот јазик во постарите периоди од развојот на рускиот литературен јазик.

Во статијата, пак, од 1992 г. Конески го наведува примерот со улогата на преводот на грофот Вјаземски, од француски на руски, на книгата од Бенјамин Констан „Адолф“ (објавена во 1816 г.), што му го подарил на Александар Пушкин (во 1838 г.), да му послужи во неговата понатамошна литературна работа.

Во 1816 година, пак, Јоаким Крчовски ја објавува „Чудеса на пресветата Богородица“, составена на грчки од Агапиј Ландос, за која сега, следејќи му ја мислата на Харалампие Поленаковиќ, безрезервно прифатена од Блаже Конески, прецизираме т.е. деталзираме: македонскиот трговец, кривопаланчанецот Нешо Марковиќ му дал на Крчовски примерок од српскиот превод на истата книга од Виќентие Ракиќ донесена од на трговските патишта меѓу трансверзалите Венеција – Виена – Будим да му послужи при преводот.

Дополнуваме, Пушкин доволно знаел француски, па преводот не му бил неопходен, како што Крчовски можел полесно да ја преведе од грчки, зашто знаел грчки подобро од многу Грци. што и не е толку чудно ако имаме предвид дека и рускиот архимандрит Антонин и охриданиецот Григор Прличев подобро знаеле грчки од многу Грци а архимандрит Анатолиј Зографски и Крсте Мисирков подобро знаеле руски од многу Руси. (Оваа тема заслужува поопстојна анализа, не без целосни согледби на образованието во тоа време...)

Очигледно, друга им била мислата на библиофилот Вјаземски и книгољубецот Нешо Марковиќ.

Во тие нивни мисли го препознаваме подемот на рускиот и македонскиот литературен јазик, т.е. истиснувањето на престижните јазици од руската и од македонската општественојазична заедница,

од рускодворјанската – на францускиот, од македонскочаршиската – на грчкиот.

Во основата на јазикот на „Адолф“ од Бенјамин Констан е метафизичкиот јазик, развиен од љубовноепистоларниот стил засведочен токму во јазикот на искусниот политичар Бенјамин Констан, не без влијание на мадам де Стал, за која јазикот е вино и поезија, и не без потврда од Вилхелм Хумболт, за кого јазикот е израз на народниот дух, инаку теза на Хердер, сестрано прифатена и од словенофилите.

Врските меѓу Констан, мадам де Стал и Вилхелм Хумболт до толку биле сложени, што за нивно разгатнување, поточно за да им се простат гревовите што им ги накалемувало јавното мислење неопходен е капелан, т.е. исповедник од рангот на Јоаким Крчовски!

Се разбира, ако ги имаме предвид нивните заслуги за подемот на метафизичкиот, уште повеќе на јазикот на нацијата, т.е. татковината, и особено на општата лингвистика, исповедник со иста мисла како Јоаким Крчовски, бездруго би им ги простил, во онаа смисла во која гревовите што не можел да ги прости ниту свети Василиј Велики а ги проштевал Ефрем Сирин, независно од тоа што А.М. Селишчев никако да сфати како е можно Крчовски, приврзаник на учењето на Василиј Велики, да бил исповедник кога претходно не бил свештеник. И, се разбира, проштевал.

Приврзаник на учењето на Вилхелм Хумболт во американската средина е Едвард Сапир, чијашто етнопоетика во шеесеттите години на минатиот век станува дел од програмата на сексуалната револуција, исто онака како што идеите на Бенјамин Констан се дел од француската револуција. Ако го читаме Констан, од аспект на антрополошката лингвистика на Сапир, а така го читаме, сфаќаме дека за развој на националните јазици поважна е детализацијата што се постигнува со литотата и градацијата, отколку глобализацијата што резултира од метонимијата и метафората, па дури и изворот да им е во јазилната стихија.

До исти резултати доаѓаме и читајќи ги Крчовски и Пејчиновиќ.

Но, да ѝ се вратиме на сексуалната револуција во времето на нашите баби и дедовци.

Едни од претходниците на сексуалната револуција се закопанското друштво, претпоставувам разбирате дека станува збор за дружење во полскиот туристички центар Закопане, на Бронислав

Малиновски со Тадеуш Желињски, инаку преведувачот на „Адолф“ на полски јазик. Малиновски е еден од основачите на функционалната антропологија, во онаа смисла во која Едвард Сапир е основач на антрополошката лингвистика. Проста е закопанската шема: Возрасни дами од западните општества одат на одмор во Закопане за да општат и да се забавуваат со млади момчиња. Јасен ѝ е и супстратот: француската шема обработена во „Адолф“. Се разбира, нивното општење може да биде предмет на проучување од аспект на француската социјална лингвистика, во смисла на вкрстување на јазикот на возрасните со јазикот на младите но во билингвални и бикултурни услови, според моделот на социјалната диференцијација предложен од Антон Меје, но надополнет со проучувањата Борис Успенски во руската семиотика.

Идеите на Крчовски, пак, стануваат дел од програмата на црковнонародната борба во Македонија предводена од Григор Прличев, професорот по француски јазик во солунската гимназија, во која учел и Крсте Петков Мисирков, кој подоцна ја прифаќа лингвистичката програма на Бодуен де Куртене, инаку прва систематизирана програма на општата лингвистика.

Куртене, пак, не се согласувал со тезата на Вјаземски за улогата на метафизичкиот јазик во оформувањето на литературните јазици. Таа теза ја минимизирал и Крсте Петков Мисирков, но со тоа излегуваме надвор од нашава денешна тема.

Актуализација на меморирани записи според моделот „Дневник по многу години“ на Блаже Конески

Актуализацијата на исказот според овој модел ја сфаќаваме како минимум дијахронија во синхронија, т.е. развој на концептите во виртуелната стварност во период од најмалку шеесет години, според принципите на социјалната дијалектологија.

Во изминатава година особен предмет на мој интерес беа темите *Друштвојто на Конески* и *Лектиријта на Конески*, шго подразбира целосен регистар на имиња и поими во неговото творештво, при што секое име и ствар (да не речам предмет, особено ако мислам на книга, а користам метафизички јазик) може да развие приказна, најмалку запис, според моделот на „Дневник по многу години“

Се разбира, во овој повод тоа е книгата „Адолф“ на Б. Констан, и колку мојата приказна за „Адолф“ може да ја реконструира и да ја продолжи евентуалната приказна на Конески за „Адолф“ потем неговата статија „Стилски синтези“ (1992/ 1993) до денес 30 септември 2022 и, се разбира, да ја врати на почетна позиција од 1816 г.

Клучното прашање за нас е може ли да имаме малку од малку податок дека Конески ја прочитал оваа книга или пак, само ја цитирал според книга од Марина Цветаева, зашто за една друга книга за која веќе зборувавме во еден претходен реферат Конески јасно пишува дека му е позната од податок соопштен во разговор со Михајло Апостолски. Во тоа време тој податок бил строго доверлива информација, а денес е евтино продадена филмувана приказна (сп. Конески, *Крвава кошула*. – Годишен зборник на Филолошкиот факултет – Скопје, 1976, 3 стр. 269–273.)

Еден од одговорите може да гласи: Цвета Котеска. Имено, Цвета Котеска, преведувачот на повеќето книги од Конески на српски јазик и негова блиска пријателка, го преведува од француски на српски романот „Сесил“ на Констан објавен во иста книга со „Адолф“ во издание на „Реч и мисао“ во 1964 година. Конески бил добро упатен во сè што работела Котеска, та по негова препорака е вработена во „Радио Југославија“. И не само таа...

„Адолф“ во 21 век

Во 2002 година по овој роман е снимен филм со Изабела Аџани во главна улога, а во 2008 романот е преведен и на македонски во издание на „Темплум“. преведувач е Благоја Велковски-Краш.

Се разбира, овој роман е преведен на повеќе словенски јазици, па според тоа може да биде одлична подлога за проучување на лексиката и на граматиката на метафизичкиот јазик на словенските јазици особено од аспект на когнитивната лингвистика и когнитивната граматика. Спореди:

Француски: *Distrait, inattentif, ennuyé*, je ne m'apercevais point de l'impression que je produisais, et je partageais mon temps entre des études que j'interrompais souvent, des projets que je n'exécutais pas, des plaisirs qui ne m'intéressaient guère, lorsqu'une circonstance très frivole en apparence produisit dans ma disposition une révolution importante.

Руски (превод на Вјаземски): *Разсъянный, невнимательный, скучающий*, я не замѣчалъ впечатлѣнія, производимаго мною, я дѣлилъ время свое между занятіями учебными, часто прерываемыми, намѣреніями, не приводимыми въ дѣйствіе, и забавами для меня безъ удовольствія, когда обстоятельство, повидимому, весьма маловажное, произвело въ моемъ положеніи значительную перемѣну.

Полски (Жељенски): *Rozkojarzona, nieważna, znużona*, nie zauważyłam wrażenia, jakie robiłam, dzieliłam swój czas między studia, które często przerywałam, projekty, których nie realizowałam, przyjemności, które mnie nie interesowały. Okoliczność bardzo niepoważna z wyglądu wywołała w moim usposobieniu ważną rewolucję.

Македонски (Благоја Велковски - Краш): *Расеан, невнимателен, ѝришесней*, воопшто не забележував каков впечаток произведував кај другите, и распнат меѓу студирањето коешто често го прекинував, зацртаните замисли што не ги исполнував, разонодите што воопшто не ме засегаа – кога, ете, еден навидум безначаен настан предизвика во моето расположение несекидневен пресврт.

Спореди исто и на српскохрватски (превод Никола Трајковиќ, редакција Рашко Димитриевиќ): *Rasejan, nepažljiv, ispunjen dosadom*, nisam ni opražao kakav sam utisak stvarao kod drugih, i provodio sam vreme u stijama koje sam često prekidao, pravljenju planova koje nisam ostvarivao, zadovoljstvuma koja me nisu zanimala – dok jedan događaj, naoko veoma ništavan, ne izazva u mojoj duši jedan značajan preokret.

(Суштината на метафизичкиот јазик е во апстрактната лексика што означува психофизичко-физиолошки поими, што особено се однесува на именките со суфикс -ост. Наведуваме неколку од нив според преводот на Вјаземски, имајќи ги предвид токму оние што се од особен интерес за историјата на рускиот литературен јазик, врз основа на престижни примери од јазикот на руските писатели: суетность, возвышенность, тягость, увлекательность, стремительность.

Спореди во реченица: Нѣкоторая утонченность въ шуткахъ, разнообразіе въ разговорахъ, соединеніе мечтательности и веселости, унынія и живаго участія, восторженности и насмѣшливости, удивили и привлекли Элеонору. – Полесни шеги, поразнообразен разговор,

една особена мешавина од копнежливост и веселост, обесхрабреност и внимание, восхит и потсмев, ја зачуваат и ја приврзуваа Елеонора.

Забелешка: Примерите од втората глава)

Притоа, не ги испуштаме од вид препораките на Вјаземски до Пушкин, но и влијанието на преводот на „Адолф“ во оформувањето не толку на рускиот дворјанскометафизички јазик колку на рускиот литературен јазик. Од друга страна, преводите на „Адолф“ според когнитивната матрица што искусниот грешник Бенјамин Констан ја вложил во својот ракопис за кој тврди дека го нашол и го сместува меѓу оние фалсификати на книги изготвени во Белгија за францускиот и германскиот пазар, можеа да ни послужат за една македонска граматика според моделот за граматика на слушачот предложен од Вјачеслав Шчерба во онаа смисла во која го сфатила Зузана Тополињска, се разбира, без да го цитира. Но, проблемот е во тоа што Шчерба воопшто не мислел да составува граматика.

Од друга страна, предговорите на Констан и на Вјаземски кон книгата од аспект на една, според израз на Конески, книжевна патологија, ние денес би рекле, форензичка лингвистика, може да послужат за детализација на историите на словенските литературни јазици.

Воедно, во оваа година (2022) се одржа промоцијата на филмот *Niebezpieczni dżentelmeni – polska bohema początków XX wieku w komedii kryminalnej* во кој се претставени закопанските доживелици на Бронислав Малиновски и Тадеуш Жилињски. Во секој случај, да не биле, како што вели Конески, опсерватори на закопанските односи и врски меѓу возрасните дами и младите момчиња ќе ја превел ли толку успешно Жилињски книгата на Констан, да не зборуваме за подемот на функционалната антропологија и нејзината врска со Македонија.

Во таа смисла, овој реферат го завршувам со еден податок од архивата на предвоениот Филозофски факултет, инаку мимикриран во книгата на Миливој Павловиќ „Увод у науку у језику“: Кога Јозеф Обремски, следбеникот на Малиновски, будно следен од југословенска жандармерија пристигнал во Гостивар, на пат за Брод, одеднаш три дена му се губи секаква трага. Отпосле се дознава дека имал љубовна авантура во тајна соба во гостиварската пошта. Некаде сум напишал дека вујкото на Милка Ивиќ исто бил телеграфист во Македонија, и важел за голем бoем. И ние имаме со што да се пофалиме пред светот, не само Французите и Полјаците.

На крај, и „Митарства“, па „Чудесата на Јоаким Крчовски може да послужат за една граматика на слушачот. Та, кој слуша повеќе од исповедник.

Впрочем, разврските на повеќето загатки во овој реферат ќе ги најдеме на последните страници од „Различна поучителна наставленија“ на Крчовски: **от голем зор дали би и жени и деца, а да не си дадат халато.**

Во оваа реченица се крие одговорот и на голем број љубовни врски и односи во француското но и во руското општество, особено во она познато под името ОПОЈАЗ, произлезено од лингвистичката матрица на Бодуен де Куртене, мимикриран е и еден Хумболт. Нешто од тоа ќе најдеме и кај Цепенков. Ништо без примери!

Користена литература

- Ахматова, Ана (1968), „Адолф Бенжамена Констана в творчестве Пушкина“, *Сочинения*, т. 2, München
Конески, Б. (1992) „Стилски синтези“, Литературен збор 1992/1-2
Конески, Б. (1993) *Светот на песната и легендата*, Гоце Делчев, Скопје
Пандев, Д (2021) *Времето на Конески*, Матица Скопје
Пандев, Д (2022) *Историски портрет на македонскиот литературен јазик*, Матица Скопје

Нагледна литература

- Бенжамен Констан (2008). *Адолф*, Темплум, Скопје
Бенжамен Констан (). *Адолф*. <https://www.litmir.me/br/?b=96228&p=1>
В. Констан (1964), *Adolf. Sesila*, Rad Beograd
Benjamin Constant (2007), *Adolfe*, Folio plus classiques
Benjamin Constant (1930) *Adolf*, Warszawa, сп. <https://pl.wikisource.org/wiki/Adolf>

THE MOTIVATING POWER OF TRANSLATION ON "ADOLPH" BY B. KONSTAN IN RUSSIAN AND POLISH

Summary

The paper discusses the role of the translation by Count Vyazemski of "Adolph" by B. Constant in Russian in the development of the Russian literary language, as well as the role of Tadeusz Zelenski's translation of the same novel in the Polish anthropology. Of course, the main interest is directed to the question: what is the interest of the Macedonian studies in these translations, especially through their reception in the theory of the literary language of Blazhe Koneski and in the anthropological studies of the Macedonian culture of living (Jozef Obremski and others).

Ольга ПАНЬКИНА

ИЗ ПРАКТИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА: ПЕРЕВОД ИМЕН СОБСТВЕННЫХ С МАКЕДОНСКОГО НА РУССКИЙ

Абстракт: В статье рассматривается перевод художественного текста и рассматриваются вопросы из собственного опыта автора. Речь идет о переводах с македонского на русский язык.

Ключевые слова: уметнички превод, превод од македонски на руски јазик

Я занимаюсь художественным переводом уже много лет и хочу поделиться некоторыми соображениями, которые, как мне представляется, могут быть полезны другим переводчикам, особенно начинающим.

Я исхожу из того, что тот, кто берется за перевод, хорошо владеет родным языком и иностранным, на который и с которого он переводит, и теоретически представляет себе, к чему он должен стремиться (к тому, чтобы перевод был верным и максимально близким к оригиналу). Но на практике добиться этого получается не всегда. В данной работе я расскажу, с какими проблемами наиболее часто сталкиваюсь я, и на примере своих переводов с македонского на русский (ограничившись лишь прозаическими текстами) покажу, каким образом поступаю, стараясь их разрешить.

Основной принцип, которым я руководствуюсь при переводе, - сделать так, чтобы при чтении произведения, написанного изначально на другом языке, читатель не чувствовал, что читает перевод. Текст в идеале должен занять в новой языковой среде то же место, какое он занимал в среде первоначальной, сохранить свои культурные коннотации, структуру мысли автора, т.е. переводчик должен найти золотую середину – сделать текст по возможности удобочитаемым и понятным для иностранного читателя, не растеряв при этом особенности мировосприятия оригинала. Мне видится, что это главное, к чему должен стремиться переводчик.

Выдающийся македонский поэт Гане Тодоровский, имея это в виду, говорил, что его задача как переводчика – «помакедончить» текст, то есть сделать понятным читателю в его языковой среде.

Значит, то, как переведенный текст будет воспринят читателем, является определяющим моментом при переводе художественного произведения. Именно это надо учитывать в первую очередь.

Приведу некоторые примеры.

Главного героя книги Влады Урошевича «Невеста змея»¹⁰⁸ в оригинале зовут Денко. Мне показалось, что то, что это имя по-русски не изменяется по падежам, вносит в текст двусмысленность (фразу «сказал Денко» можно интерпретировать как Денко кому-то что-то сказал и как кто-то что-то сказал ему), что затрудняет понимание и замедляет чтение. С разрешения автора я переделала Денко в Ивана, сочтя, что Иван – вполне подходящее имя для сказочного персонажа, распространенное в фольклоре славянских народов. Кстати, в повести-сказке Урошевича упоминается дед, которого зовут Иван (с хитрецей и смекалкой, как дед Шукаръ). Его я назвала Наумом.

Тут же отмечу, что, из тех же соображений – чтобы не создавать читателю лишних неудобств – для македонских фамилий на *-ски/ска* я предпочитаю употреблять формы *-ский/ская*, что позволяет мне склонять их по правилам русского языка.

Чуть раньше я говорила про имена. Продолжу эту тему с другой точки зрения – а нужно ли вообще переводить имена, фамилии, прозвища, клички? Думаю, что да, если они говорящие. Таковыми они, как правило, являются в драматических произведениях. Тогда переводить их просто необходимо. Например, в пьесе Сашко Насева «Чья ты»¹⁰⁹ действуют лица: *Аџо Шџрџџ* (Аџо Щепка), *Ринџо Шайџка* (Ринго Утка), *Киро Сџай* (Киро Дрын) и др. Без перевода смысл их прозвищ остался бы загадкой для русскоязычных читателей и зрителей.

А вот другой случай: в романе Луана Старовы «Водная пирамида»¹¹⁰ одного из персонажей зовут *Јаџулче Дримски* – в моем переводе Ягулче Дримский. И имя, и фамилия многое говорят об этом человеке. *Јаџулче* – уменьшительное от *јаџула* – угорь (макед.).

¹⁰⁸ В. Урошевич, «Невеста змея», М., 2009

¹⁰⁹ «Современная македонская пьеса», М., 2010, стр. 399

¹¹⁰ Л. Старова «Водная пирамида», М., 2015

Дримский – прилагательное от *Дрим* (название реки в Македонии, по которой, в частности, проходил «путь угрей», который описывается в книге). Но в данном случае я не сочла возможным назвать человека Угорьком, поэтому сделала сноску, в которой пояснила, что значит слово *Јаѓулче*. «Яѓулче Дримский, кто знает, почему его стали называть Яѓулче: потому ли, что еще в пеленках он извивался угрем... Как бы то ни было, Яѓулче звался Яѓулче, и он привык к этому имени. А имя, чем взрослее он становился, подходило ему все больше и больше. Через все жизненные трудности он, еще с детских лет, как-то проскальзывал... Он всегда оставался верным своему имени».

В уже упомянутой повести-сказке Влады Урошевича «Невеста змея» одним из наиболее колоритных персонажей является человек по прозвищу *Келавиоѝ* (лысый, плешивый) – в моем переводе Плешак. Другой персонаж – оса Зуда. Назвав осу Зудой, мне пришлось позаботиться о том, чтобы оправдать ее имя. Приведу короткий отрывок – разговор крыса (именно – крыса, а не крысы!) с осой:

«Когда Иван поднялся в свою комнату, он услышал, как *Mus Rattus* с кем-то разговаривает.

– Ладно, – говорил крыс осе, попавшейся в паутину на оконной решетке, – но веди себя прилично. Я тебя освобожу, только не вздумай кусаться – сразу раздавлю.

– Зверь звезданутый, завязывай звонить, – зудела оса. – Заканчивай зевать зазря, зануда, запытал. Зараза, залетела и запуталась. Выззволюяй, грызззун. Только осторожжжно, а то ужжжалю.

– Условный рефлекс, – воскликнул *MusRattus*...

– Освобожжжайте, жжжлобье, – опять загудела оса. – Зазорно мне тут задерживаться. Засиделась.

– Ладно, утром, как соберемся уходить, тебя и освободим. А теперь спи. Все равно ночью осы не летают, так ведь?

– Злыдни заразные. Ну, завтра, так завтра. Заметано. Зззз.

– Хочешь, можешь с нами пойти. Будем тебя Зудой звать. Зуда – хорошее имя. А теперь засыпай, а то звякну по затылку, в зенках звезды заиграют!»

Далее остановлюсь на переводе имен собственных из недавно опубликованного на русском романа Блаже Миневского «Фантомная ступня»¹¹¹.

¹¹¹ Б. Миневский «Фантомная ступня» М., 2022.

Главного героя этой книги зовут Миле Пейкуре. Решить, переводить ли его фамилию/прозвище или оставить, как есть, было большой проблемой. Носителям македонского понятно, что она говорящая и состоит из двух частей. Рассмотрим первую: «Пей» (в переводе на русский «Пой»).

Из источников македонского народного фольклора известно, что Пейкуре называли человека, которого не переделаешь, он такой, какой есть, – не прибавить – не убавить. В каком-то смысле Миле Пейкуре Блаже Миневского является панданом литературного героя Яне Задрогаза (в русском переводе Яне Баламута), созданного Гораном Стефановским в его известной пьесе «Яне Задрогаз» («Яне Баламут»). В этом смысле эта фамилия могла бы истолкована как «пой и наслаждайся», ни о чем не заботься. Если брать шире, то она могла бы означать и то, что жизнь Миле, – это песня, замена фантомного существования, существует же такое выражение: *жизнь, что песня*. Но вторая часть фамилии/прозвища («куре», уменьшительное от вульгарного обозначения мужского полового органа) сразу же это опровергает. У главного героя романа нет реальной мужской силы для полноценной, реальной жизни, его существование лишь ее имитация. Недаром у Миле нет семьи. Тотальное сведение на нет мужского начала наводит нас на мысль о том, что у Миле Пейкуре нет будущего. У Миневского он исчезает в вечности.

Принимая во внимание все эти соображения, я решила оставить фамилию/прозвище Миле без перевода. Дословный перевод в данном случае по-русски звучал бы грубо и вульгарно применительно к такому человеку как Миле, народному мыслителю. К тому же автор романа сообщил мне, что он имя и фамилию для главного героя «Фантомной стопы» позаимствовал из жизни, так звали реального человека.

Расскажу про других действующих лиц романа:

Гано Колчак. Гано – это вариант имени Драган. В русском переводе я его так и назвала, чтобы иметь возможность изменять слово по падежам. Что касается фамилии/прозвища Колчак, учитывая то, что в русской истории есть человек с такой фамилией ("Верховный правитель России" адмирал Александр Колчак), и не желая вызывать у читателя ненужные с ним коннотации, я применила принцип смыслового перевода. «Колчак» – это галун, оторочка нитью края изделия. При этом русское слово «галун» вполне

созвучно македонскому «колчак». Так Гано Колчак в русском тексте стал Драганом Галуном.

Сѡамаѡ Ламја. Имя этого персонажа с целью сохранения национального колорита я оставила без изменений, а прозвище «ламја» перевела как Дракон.

Ано Шѡамѡа. Для русского человека привычно женское имя Анна, а в данном случае речь идет о мужчине. Я назвала его Антоном. «Штампа» - по-русски издательское дело, публикация книг, поэтому я перевела его фамилию/прозвище как Печатник. Ано Штампа стал Антоном Печатником.

Женщина с говорящей фамилией *Трбоѡазова* в русской версии романа стала Брюхозадовой, женщину по имени Јоргованка (от *јорѡван* – сирень), я назвала Маргаритой.

Македонская «Анѡа» для простоты восприятия имени стала Ангелиной, Иле стал Ильѡй, а «Мрна» Мирной (по законам русского в слове обязательно должна быть гласная буква). Фамилию семьи Убавковы (от *убав* – красивый) я перевела как Пригожевы.

Вот такими соображениями я руководствовалась, делая перевод. Надеюсь, что мой опыт может быть полезен другим переводчикам, хотя каждый переводчик решает сам, как ему поступить в той или иной ситуации. Желаю успехов всем, кто занимается этим нелегким, но увлекательным делом, каким является художественный перевод.

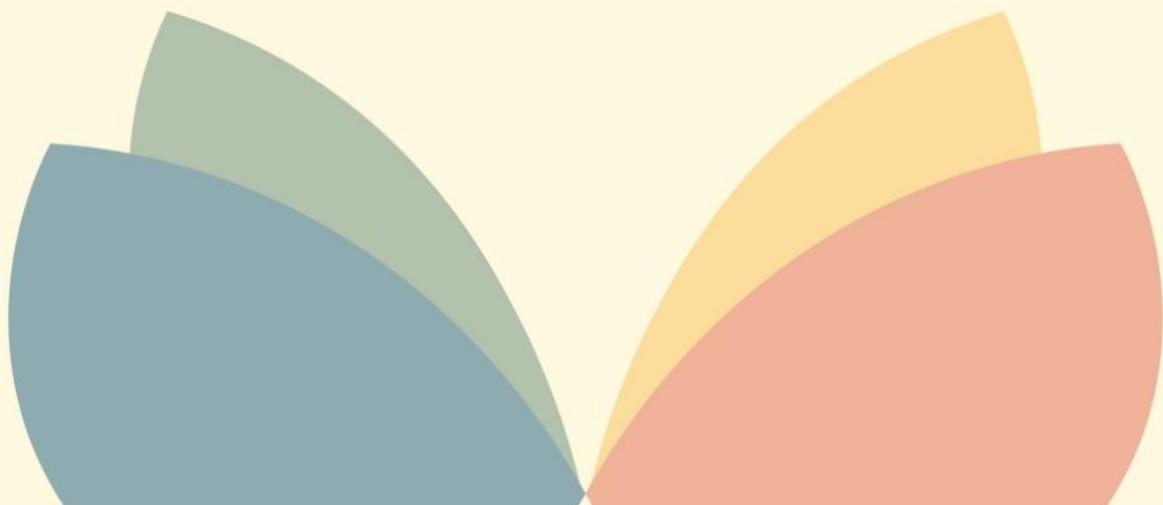
ОД ПРАКТИКАТА НА УМЕТНИЧКИОТ ПРЕВОД:
ПРЕВОДОТ НА СОПСТВЕНИТЕ ИМИЊА ОД МАКЕДОНСКИ
НА РУСКИ ЈАЗИК

Резиме

Во трудот се разгледува превод на уметничкиот текст и се занимава со прашања од сопственото искуство на авторката. Станува збор за преводи од македонски на руски јазик.

VI.
**Предизвици на современата
славистика**

Милица АНЧЕВСКИ

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

МАКЕДОНСКИ ПРИЛОЗИ ВО LINGUISTIC BIBLIOGRAPHY (1996-2021)

Апстракт: Структура и обработка на лингвистички податоци објавени во Македонија за Linguistic Bibliography за периодот 1996-2021 – 25 годишен јубилеј на учество во овој проект.

Клучни зборови: лингвистика, македонистика, библиографија

The Linguistic Bibliography / Bibliographie Linguistique ЛИНГВИСТИЧКА БИБЛИОГРАФИЈА и Linguistic Bibliography Online ЛИНГВИСТИЧКА БИБЛИОГРАФИЈА ОНЛАЈН (<https://bibliographies.brill.com/LBO/>) претставува годишна публикација под раководство од самиот почеток до денес на CIPL – Comité International Permanent des Linguistes/Permanent International Committee of Linguists <https://portal.clarin.inl.nl/> – интернационална организација основана за помош, поддршка и развој на лингвистиката, со цел да ги координира активностите за унапредување на лингвистичките истражувања. Публикацијата во печатена верзија се појавува континуирано од 1949 година и излегува до денес. Долг период издабието се наоѓа во рацете на Кралската библиотека на Холандија, како проект на УНЕСКО. Од 1997 година за печатената верзија на ЛБ, како и за дооформувањето и активирањето на базата на ЛБ-Онлајн се грижи издавачката куќа Брил (Brill), со традиција од 1683 година, со седиште во Лајден, Холандија и канцеларии во Бостон, Масачусетс, САД.

Во ЛБ-Онлајн се сместени преку 600 000 класификувани библиографски описи на публикациите од теоретска лингвистика од целиот свет, на мноштво јазици во светот (повеќе од 140 јазици на светот), со околу 20 000 нови единици годишно.

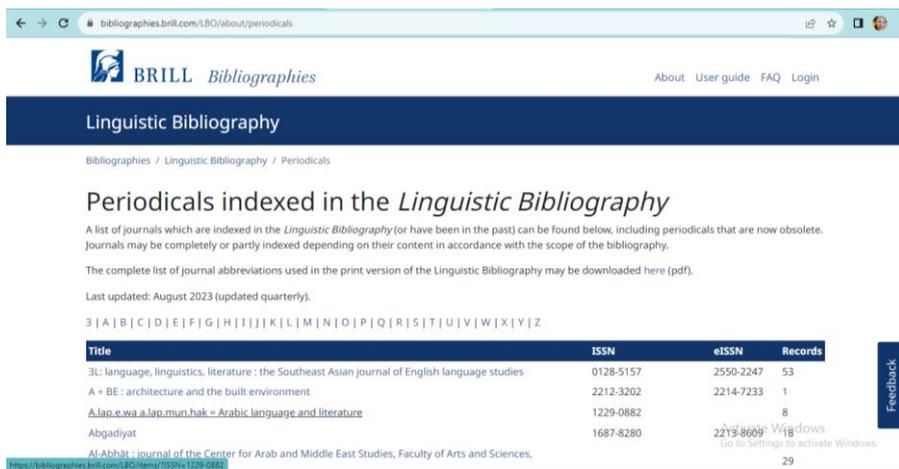
Од 2002 година, базата на податоци со име Linguistic Bibliography Online чиешто создавање започнало 1993 година е достапна за корисниците. Онлајн верзијата постојано се надополнува во текот на целата година. Таа денеска содржи околу 600 000 библиографски единици на лингвистички публикации од областа на општата лингвистика и сите нејзини поддисциплини, присутни во светски рамки, како и на локално ограничени јазични подрачја.

Лингвистичката библиографија (и Онлајн и печатената верзија) има амбиции да ги покрие сите јазици на светот, особено внимание се посветува во вклучувањето на публикации од јазици коишто имаат мал број на говорители или пак јазици карактеризирани како јазици во исчезнување. Секоја публикација е заведена на оригиналниот јазик и со оригиналното писмо, анализирана и аотирана (со употреба на систем од предметни и

Пребарување според име: Блаже Конески (Blaze Koneski)

јазични клучни зборови) од интернационален тим на лингвисти и библиографи од целиот свет. Со традиција од над 70 години, со околу 20 000 нови библиографски единици на годишно ниво ЛБ претставува најсцрпната библиографија за секој научник и студент што се занимава со лингвистиката. Онлајн верзијата на ЛБ содржи ДОО линкови кон публикациите, апстракти, цитираност, можност за принт, зачувување и препраќање на библиографската единица.

Пребарувањето може да се врши според повеќе од 1000 клучни зборови и повеќе од 140 јазици, со превод на некој од светските јазици, ако е потребно. Во врска со предметното пребарување, можеме да истакнеме дека ЛБ ги содржи сите јазици и јазични семејства на светот, лингвистички теории, биографски податоци на лингвисти, во врска со нивните јубилеи или соопштенија-ин мемориам. Како класификувани библиографски единици се вклучени книги: монографски публикации, редактирани публикации, зборници во чест, зборници од конференции, конгреси, собири, статии од претходно споменатите зборници и редактирани томови, списанија и статии во списанија (печатени и електронски, со линк до нив), поглавја од редактирани зборници, соопштенија, рецензии и прикази, библиографии, докторски дисертации, прирачници за студенти, онлајн ресурси, јазични анкети, јазична документација особено од помалку проучените јазици, како на пример, корпуси и речничка граѓа. Импазантен е бројот на индексирани лингвистички списанија (над 2500, во овој број спаѓаат и сега активните и оние, што во меѓувреме се угасиле

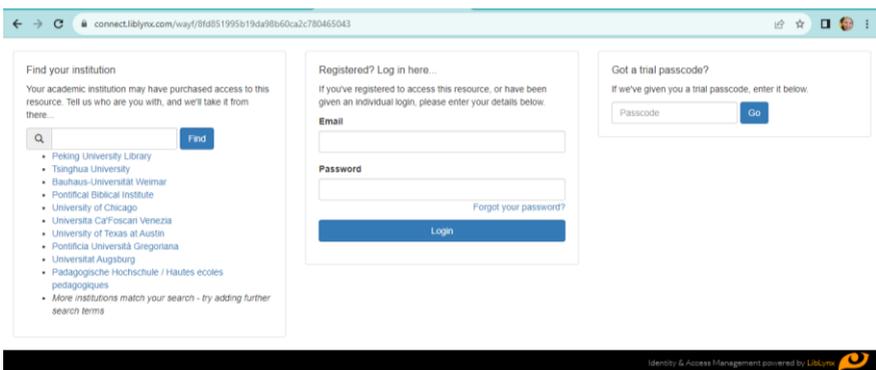
The screenshot shows the website interface for Linguistic Bibliography. The main heading is "Periodicals indexed in the *Linguistic Bibliography*". Below this, there is a list of journals with columns for Title, ISSN, eISSN, and Records. The table includes the following entries:

Title	ISSN	eISSN	Records
3L: language, linguistics, literature : the Southeast Asian journal of English language studies	0128-5157	2550-2247	53
A + BE : architecture and the built environment	2212-3202	2214-7233	1
A.lap.e.wa.a.lap.mun.hak = Arabic language and literature	1229-0882		8
Abgadiyat	1687-8280	2219-8609	
Al-Ah-ha : journal of the Center for Arab and Middle East Studies, Faculty of Arts and Sciences.			29

<https://bibliographies.brill.com/LBO/about/periodicals>) чиишто статии се обработени и класификувани во ЛБ и ЛБ-Онлајн.

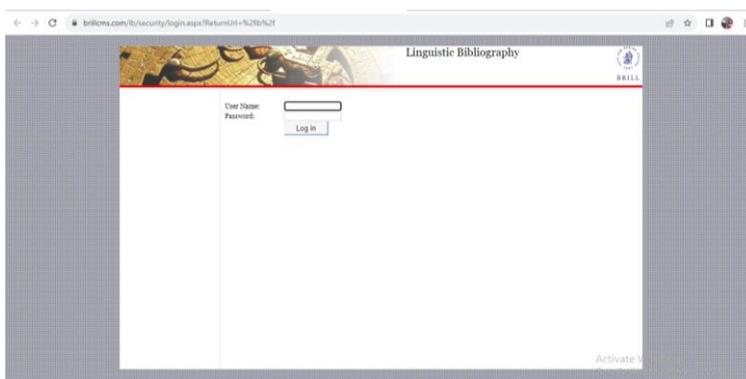
Во доставувањето и обработката на податоците, денеска, учествува меѓународен тим од 50 лингвисти и библиотечни работници. Досега како соработници, од 1949 година, низ ЛБ поминале над 100 лингвисти од различни лингвистички центри низ светот, како и неколку институции и библиотеки. На чело на тимот стои Советодавен одбор во состав: Prof. Willem Adelaar (University of Leiden, The Netherlands), Prof. Peter Austin (SOAS/ELAP, London, United Kingdom), Prof. Bernard Comrie (MPI/EVA, Leipzig, Germany), Prof. William Croft (University of New Mexico, Albuquerque, USA), Prof. Mark Janse (Ghent University, Belgium), Prof. Christian Lehmann (University of Erfurt, Germany).

Секој корисник што сака да ги користи услугите на ЛБ-Онлајн отпрвин ќе се сретне со корисничкиот портал на ЛБ-Онлајн. Услугите за користење се плаќаат на ниво на образовната институција или библиотеката преку којашто корисникот ги користи услугите, како што можеме да видиме на следната илустрација.

Зад овој кориснички портал се наоѓа базата на ЛБ-Онлајн, што секојдневно е ажурирана и одржувана од издавачката куќа Брил <https://brillcms.com/lb/>.

Јас како соработник во овој проект учествувам од 1996 година.

Доставувањето на обработените и класификувани лингвистички податоци од Македонија, пред сè за македонскиот јазик, но и лингвистички податоци и за други јазици печатени во Македонија, отпрвин беше во ворд документ, според соодветната проектна класификација, за потребите на печатената верзија на ЛБ. Извесен период базата ја пополнуваа лица ангажирани токму за таа работа, при што се изведуваа сите деталзирања наметнати од специфичноста на материјалите. Подоцна, по поминати обуки, повеќето соработници преминавме на директно електронско пополнување на базата на ЛБ-Онлајн, при што репрезентативен дел од внесените податоци се сместени и во печатената верзија за соодветната година, којашто сè уште излегува од печат.

Заштитената база на податоци ја пополнува соработникот. Зависно од соодветната година, за лингвистичката средина во Македонија бројноста на внесените библиографски единици во базата се движи од 50 до 300 единици годишно, што зависи од состојбата на лингвистичките изданија во Македонија. Досега, од 2015 година, откако започнав директно да внесувам и обработувам податоци во Базата имам внесено околу 4000 т.н. Фиши (обработени книги, зборници, статии) со лингвистичка содржина објавени во Македонија. Според состојбата на 6 септември 2023 година македонскиот јазик, во ЛБ-Онлајн е присутен со 4887 библиографски единици.

На следните илустрации гледаме како изгледа една Фиша во рамките на базата:

Linguistic Bibliography
User: Milica (log out) my profile

Search in field: Classification language: MAC: Macedonian
Search for: Record state: Name: Journal: Publisher: Title: Subject: More

gBr records found 15 per page

ID	Title	Name	Source	Page(s)	Category	Keywords	Status	Year
900000610774	Fjalor shqiptar-maqedonitit = Albanisko-makedonsko rečnik	Ymeri Bina, Haki	Logos A, Shkup	980 p.	ALB 03220	Dictionary	ADO	2012
900000610481	Makedonsko-shqiptarski rečnik = Fjalor maqedonisht-shqip	Ymeri, Haki	Logos A, Shkup	606 p.	MAC 03220	Dictionary	ADO	2020
900000609277	Podobrenia kolokvializm/v w jazyku macedonskim i serbskim	Dembowska, Zofia	Zeszyty Cyfrowe Metodianskie Cyfrowe Metodianskie papers (ZCM)	101-105	SCR 03000	Colloquial Serbian	ADO	2014

SDI
FICHE • PLACEYR

Fiche

FICHEID: 900000609168
VERSION: 1
PLACEYR: k002
BIBYEAR: 2022
BLNUM: 1
CONTRIB: MMR
BLFIRSTYR: 2022
BLFIRSTNUM: 12028
STATUS: PUB
CREATEDBY: Milica
LASTUPDATEDBY: Anne

ARTICLE

Categories

Section	Aspect	Type
MAC	03000	
NPL	07000	NORM

Subject keywords
Neologism (Neologism)

Abstract

The electronic inhabitants of the Cosmos, their experiences, the places where they move, inhabit and aspire to them, described in Stanislaw Lem "Cyberiad" are named with neologisms. Their world is very distant in time and space from today's reader which affects to a challenge to the translator translating from Polish into Macedonian.

Abstract

Електронските жители што го наследуваат Космосот, нивните доживувања, местата каде што се движат, ги наследуваат и се стрелат кон нив, опишани во „Киберијад“ од Станислав Лем се именувани со неологизми, временски и просторно многу оддалечени од денешниот читател, што претставува предизвик за преведувачи при превод на ремиција полски – македонски.

Author

Name: Mirkulevska, Milica Milica Mirkulevska
Altname: Anchevski, Milica Milica Anchevski
Personal link: orcid.org/0000-0001-6060-9302
Originname: Mirkulevska, Milica MAC Милена Миркулеvsка

Title Group

TITLESORT: Neologizme vo delata na Stanislaw Lem i nivniot prevod na makedonski jazyk
TITLE: Neologizme vo delata na Stanislaw Lem i nivniot prevod na makedonski jazyk (MAC)
ORIGTITLE: Neologizme vo delata na Stanislaw Lem i nivniot prevod na makedonski jazyk

Translation

TITLE: [Neologisms in the works of Stanislaw Lem and their translation into Macedonian language]

VOLREF

FICHE REF
FICHEID: 900000607756
VERSION: 1
YEAR: 2022
PAGE(S): 129-133

Note
E. & Maced. ab.

Со оваа статија се надеваме, дека ќе го razbudime interesot na makedonskata lingvistichka sredina kon ova svetски poznata i priznata naučna lingvistichka elektronска baza na podatoci, што ќе rezultira со соодветна грижа на научните власти да инвестираат во достапноста на оваа lingvistichka база на podatoci Linguistic Bibliography Online <https://bibliographies.brill.com/LBO/> во makedonskata naučna sredina, така што секој makedonski lingvist

или научник од друго подрачје, како и студент, ќе може да пребарува и да ги користи податоците од непроценливо значење содржани овде.

Користена литература

<https://bibliographies.brill.com/LBO/> (пристапено на 11.09.202)

MACEDONIAN CONTRIBUTIONS TO LINGUISTIC BIBLIOGRAPHY (1996-2021)

Summary

Structure and processing of linguistic data published in Macedonia for Linguistic Bibliography for the period 1996-2021 - 25th anniversary of participation in this project.

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

Лидија ТАНУШЕВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

ЛЕТНАТА ШКОЛА ВО РАМКИТЕ НА ПРОЕКТОТ NEWSLA

Апстракт: Во текстот се претставени целите, методите и мотивацијата за проектот во кој сме вклучени, со посебен акцент на Летната школа организирана во Македонија во рамките на овој проект. Летната школа се одржа од 9 - 14 јули, 2022 г. во Скопје и Охрид. На неа учествуваа по десет студенти од Остравскиот и Шлезискиот Универзитет и нивните наставници, учесници во проектот. Школата послужи како практика на изработените силабуси и како начин за оспособување на студентите за мултикултурен дијалог и социјална кохезија. Покрај секојдневните часови од предметите содржани во проектната програма, студентите имаа и часови по македонски јазик за почетници. Описот на активностите на школата може да послужи како идеја за една мултикултурна наставна содржина и за воспоставување меѓукултурен дијалог во наставата.

Клучни зборови: проект, летна школа, наставни методи, интеракција, меѓукултурност

Проектот „Towards Modern Slavic Studies“ е одобрен и поддржан од програмата Еразмус на Европската Унија во рамките на програмите КА2 – Соработка за иновации и размена на докажани постапки и КА203 - Стратешко партнерство во областа на високото образование во 2020 г. На македонски јазик проектот е прифатен под името „Модерни славистички студии“, а во широка меѓународна употреба е и кратенката од англискиот назив – NEWSLA. Целта на проектот NEWSLA е да се направи програма за втор циклус студии во траење од две години, четири семестри, според универзитетскиот систем 3+2 во Чешка и Полска, а во Македонија 4+2. Модерното, покрај цврстата дидактичка содржина, се курсевите во кои се вклучени т.н. „меки вештини“ или „суштински способности што вклучуваат развој на база на знаења, креативно размислување“, значи, важно беше студентите не само да имаат тесно специјализирано знаење, туку и вештини што ќе им овозможат да се приспособат на модерниот пазар и модерното општество.

Во рамките на проектот се изработија дваесетина сценарија за предмети, кои опфаќаат не само опис на содржината на предметот, туку и распоред на активности на часот, почнувајќи од вовед, презентација, главни активности, интерактивни вежби, материјали за конкретниот час, целокупна библиографија и материјали во електронска форма. Планирани се предметите: Фразеологија – поим и превод; Култура и стилистика на јазикот; Мотивот на митот во полската, чешката и македонската книжевност; Темата на градот во книжевноста; Книжевноста и сеќавањето; Реторика – умешност на говорење друг јазик; Интерперсонална комуникација; Јазичната етикета – учтивите форми во јазикот; Социокултурни и психолошки аспекти во јазиците; Преведувачки семинар; Популарната култура; Книжевноста и миграциите; Словен во посета на друг Словен (културен туризам и наука за реалитите); Работилница по методика на предавање јазик; Лингвистички работилници; Современи лингвистички теории; Книжевниот превод во дијалог на културите и Словенски јазични традиции. Македонскиот тим е заслужен за сценаријата од областа на фразеологијата, книжевноста и преводот и, како иновација во наставните програми по славистика – основите на издаваштвото.

Иновативноста во оваа замисла е тоа што наставните содржини на одредени предмети се интегрирани, така што не зборуваме, на пример, за национални книжевности, туку за одредена тема во книжевноста, која се појавува во избрани дела на сите три јазици, па дури и на друг јазик освен овие три, кој е близок, регионално, или словенски, а ја обработува истата тематика. Ваквиот вид настава ќе се реализира преку предавања во тандем, со двајца предавачи од различни земји, како и со спојување на сопствените специјализации, како што е случајот со нашиот тим – бохемистика, полонистика, но пред сè и македонистика. Со тоа на студентите им се претставува содржината од различни перспективи, а не само од онаа која се навикнале да ја прифаќаат, имено, предавач Полјак, бидејќи рецепцијата е, очигледно, честопати различна. На тој начин студентите ќе добијат поширока слика за меѓународната комуникација и меѓународниот дијалог, па, ќе се овозможи подобра асимилација на мигрантот, кај нив ќе се развива отвореност и толеранција спрема другите, односно, ќе се зацврстува социјалната кохезија – со оглед на тоа што на овие студии ќе бидат вклучени и студенти и предавачи од сите три држави.

Во рамките на проектот се одржа и Летна школа во Македонија, чија цел беше да се испробаат во практика делови од изработените програми и некои од иновативните методи на предавање. На летната школа учествуваа по десет студенти од Остравскиот и од Шлезискиот Универзитет и нивните наставници, полонисти од првиот и бохемисти од вториот центар, како и, се разбира, учесниците на проектот од УКиМ – Јасминка Делова-Силјанова и Лидија Танушевска, кои беа и организатори на школата, како и спорадично, неколку студенти од полонистиката и бохемистиката во Скопје.

Уште од првиот ден, со самото пристигнување, летната школа им ја понуди на учесниците првата животна лекција – солидаризирање со „туѓиот“ и соочување со реалиите на моменталната геополитичка ситуација – кога на границата беше вратена нивна колешка поради несоодветна виза за државјани на земја што е во војна. Па, така, учесниците станаа уште посвесни за товарот што го носи националната определба и правните ограничувања на мултикултурната интеграција. Со оглед на тоа што меѓу целите на летната школа е и асимилација на мигрантот, развивање отвореност и толеранција према другиот – иако во несреќни околности, таа беше постигната.

Планираниот престој во главниот град на Македонија започна со академски час во аулата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, со запознавање на бруталистичката архитектура како дел од историјата на градот, но и со запознавање на стожерите на македонската култура – Блаже Конески и светите Кирил и Методиј, се разбира, со акцент на меѓународниот културен дијалог преку сесловенската мисија на светите браќа, со посебен осврт на првите белешки за старото полско племе Шлезијци, направени токму од Методиј за време на моравската мисија. Часот продолжи на терен, преку наследството на градот оставено од Османлискиот период, испреплетеноста на култури во старата чаршија, трагите на постарите римска и византиска цивилизација на Калето, како и белезите на меѓународната солидарност вградена во поземјотресната архитектура на градот, Поштата и Музејот на современата уметност.

Во прилог на информациите од претходниот ден беше и првото предавање на професорката Ирена Богочева од Остравскиот

Универзитет, кое ја опфати целокупната историја на Македонија, од времето на Александар Велики и митовите околу него, па сè до современите спорови на македонската независна држава. Во предавањето беа разработени и сите легендарни личности поврзани со македонскиот идентитет, но и делењето на некои од нив со други народи во коегзистенцијата на Балканот. Со овие свежи информации, учесниците на Летната школа се упатија кон кањонот Матка, каде што веќе имаа претстава за Марко Крале и легендата поврзана со манастирот св. Андреја, сместена во преградките на прекрасната природа таму. Уште еден пример за современиот меѓукултурен дијалог беше спонтаната средба со водичот по водите на Треска, кој беше научил полски од многубројните посетители од Полска и без јазични бариери го прераскажа културното наследство на Матка, спојувајќи го прекрасниот амбиент со еден полски супкултурен феномен одразен во современата полска музика, која е и сржта на поделбата на полскиот народ, покрај другите суштествени светогледи.

Музиката како составен дел на интегрираните часови се појави на следното предавање за градот во литературата, се разбира, со акцент на Скопје, кое беше изведено во тандем, со професор од УКиМ – Лидија Танушевска и професор од Шлезискиот Универзитет – Малгожата Калита. Таму беше претставена творбата на култниот музички состав „Мизар“ – „Градот е нем“, како одраз на спојувањето на современата поезија со старословенското наследство, православната вероисповед и македонскиот фолклор. На часот беше начната темата на градот во литературата во делото „Кукла“ на полскиот писател Болеслав Прус, каде што се појавува Варшава како мапирана заднина на дејството и единствен нефиктивен „јунак“ во романот, како и делото „Варшава го црта Скопје“ на Кинга Нетман-Мултановска, во кое главниот јунак е самиот град – Скопје. Тоа беше интерактивен час, на кој студентите требаше да ги откријат асоцијациите и чувствата што се кријат зад архитектонската топка на градот. Преку знаењето здобиено на овој час тие можеа и подобро да го разберат градот во кој престојуваат, како и новосоздадениот идентитет со спомениците од проектот „Скопје 2014“.

Сведоштво на меѓукултурниот дијалог се секако јазичните контакти и многујазичноста, кои се одлика и на македонската територија, но и на пограничните области меѓу Чешка и Полска.

Одлична слика на оваа ситуација беше претставена на третото предавање на скопскиот универзитет, кое го одржа професорот Јиржи Муриц од Островскиот универзитет. На него студентите се запознаа со теоретските основи на јазичниот контакт и со прашањата поврзани со многујазичноста или двојазичноста, како што се: меѓујазичната интерференција, диглосија, префрлање на кодовите). Исто така, јазичниот контакт беше поставен на социолингвистички, психолингвистички план, како и во светлото на други јазични дисциплини на границата меѓу лингвистиката и другите научни области. Се обрна внимание и на проблемот на многујазичноста во многукултурна средина, прашањата на јазичната политика и на јазичната ситуација. На овој начин, учесниците на летната школа остатокот од денот го поминаа низ градот, забележувајќи ги натписите и звуците низ попоширена призма. Уште еднаш се појави меѓукултурно преплетување во Музејот на современата уметност, каде што можеше да се види работата на двајца полски уметници, на чии свежонастанати слики испловуваа впечатоците од македонското опкружување. Просторот на музејот, изграден од полски архитекти, топло ги прими учесниците, кои го истражуваа чекор по чекор и се почувствуваа како „свои“.

Петтиот ден на школата беше предвиден за нејзино „пренесување“ од Скопје во Охрид. Попатно го посетивме селото Вевчани и изворите во околината. Повторно беше начната темата на идентитетот, бидејќи некои од студентите беа заинтригирани од посебноста на вевчанците и пасошите на Вевчанската република, продавани како сувенири. Задачата им беше да истражат за овој феномен, при што се покажаа од полза претходните предавања за двојазичноста, меѓукултурниот дијалог, историските прашања. Во тоа истражување, секако, можеше да се примени наученото од Курсот по македонски јазик за почетници, кој се одвиваше секојдневно, под раководство на проф. Сташа Тофоска. На овие часови студентите се запознаа со основите на македонскиот јазик, основната лексика и јазичните специфики.

Предавањата и лекторатот по македонски јазик продолжија во Конгресниот центар на УКиМ на охридското крајбрежје со истото темпо. Проф. Дариуш Ткачевски од Шлезискиот Универзитет одржа практично предавање за дејноста на туристичкиот водич, во кое беа претставени полските правни закони за туристички водичи и

основните поими во врска со оваа дејност, како и за разликите меѓу туристички водич и туристички придружник, за барањата и психофизичките одлики на потенцијалните водичи, за типологијата на туристиката и карактеристиката на поединечни туристички форми, за организирањето туристички тури и улогата на придружникот во нивното подготвување, како и за техниката на дејствувањето на водичот или придружникот во кризни ситуации. Сето ова можеше прагматички да се искуси во следните неколку денови разгледување на Охрид и околината. Интеграцијата на студентите и наставниците од различни универзитетски центри и од различни земји веќе беше на мошне завидно ниво. Освојувањето и разбирањето на „туѓото“, исто така, достигнуваше кулминација. Во Античкиот театар одекна химната на Република Чешка, беше направена симулација на консекутивен превод на местото на разгледување на една знаменитост, се посвои бездомно маче од полски и чешки студенти, кои му дадоа македонско име, на македонски јазик беше изведена „Тга за југ“ врз фонот на брановите на Охридското езеро, се заигра оро на „Македонско девојче“, засвилено од хрватска група фолклористи, се запеаја чешки песни во доцните вечерни часови.

Последното предавање го одржаа професорките од Шлезискиот Универзитет – Јоана Дердовска и Каролина Поспишил-Хофмањска, кои, исто така, го испробуваа иновативниот начин на држење час со активно присуство на двајца наставници. Часот беше посветен на темата замислена географија и ги поврза индуктивното градење знаење и присвојувањето на поимскиот апарат на современите хуманистички науки, врз основа на дискусија за текстови од културата од територијата на Македонија, Чешка и Полска (уметничка фотографија, фотографии направени од учесниците на летната школа за време на теренската настава, фрагменти од туристички водичи и книжевни текстови). Овој вид настава очигледно вродува со резултати бидејќи дискусијата продолжи и на искачувањето до селото Горно Коњско, од каде се простира уникатен поглед на целото езеро. Исто така, во текот на оваа екскурзија можеше да се применат некои од стратегиите споменати во претходното предавање за справување на водичот во кризни ситуации, со оглед на тоа што групата се разби на помали единици,

кои требаше самите да го пронајдат патот, на места дури и непрооден и со учесници кои имаа здравствени проблеми.

Во рамките на летната школа, денот предвиден за одмор, беше искористен за посета на манастирскиот комплекс „Св. Наум“ и пловидба со брод. А последниот ден од летната школа беше испланиран за работна средба на учесниците на проектот, на која беше сумирано сработеното и се направија планови за завршните работи во проектот и организацијата на последната средба во Острава.

Според реакциите на учесниците на Школата, може да се каже дека таа беше многу успешна и дека ваквиот начин на настава несомнено вродува со резултати бидејќи дел од учесниците на оваа школа продолжија и во своите центри да се занимаваат со македонскиот јазик, литература и култура.

Се разбира, огромна придобивка од школата и од целиот проект, која веќе може да се види е и стратешкото партнерство на овие три универзитети како солидна основа за понатамошна плодна и успешна соработка на многу научни полиња од областа на славистиката.

Литература

Bogoczová I., Delova Siljanova J., Derdowska J., Kalita M., Mizerová S., Muryc J., Pospiszil-Hofmańska K., Tanushevska L., Tkaczewski D. *Book of good practices*, Towards Modern Slavic Studies, online edition. https://us.edu.pl/wp-content/uploads/Editor/01-Book-of-good-practices_cz_mk_pl.pdf [пристапено на 20.03.2023]

SUMMER SCHOOL WITHIN THE PROJECT NEWSLA

Summary

The text presents the goals, methods and motivation for the project in which we are involved, with special emphasis on the Summer School organized in Macedonia within the framework of this project. The summer school was held from July 9-14, 2022, in Skopje and Ohrid. Ten students each from Ostrava and Silesia University and their teachers, participants in the project, took part in it. The school served as a practice for the prepared syllabuses and as a way to train students for multicultural dialogue and social cohesion. In addition to the daily lessons of the subjects included in the project program, the students also had lessons in the Macedonian language for beginners. The description of the school's activities can serve as an idea for a multicultural teaching content and for establishing an intercultural dialogue in teaching.

Александар ТАЛЕСКИ

Пермски државен национален истражувачки универзитет
Перм, Руска Федерација

ВЛИЈАНИЕТО НА КОМУНИКАТИВНИТЕ ФАКТОРИ ВРЗ ТРОЈНАТА ПРОСТОРНА ОРИЕНТАЦИЈА НА РУСКОЈАЗИЧНИОТ ГОВОРТЕЛ ВО ВИРТУЕЛНАТА РЕАЛНОСТ

Апстракт: Во овој труд се прави обид да се покаже варијабилноста на тројната просторна ориентација во виртуелната реалност (VR) во зависност од комуникативните и деиктичките параметри. Истражувањето е спроведено врз материјал, којшто е добиен преку експеримент во VR, и е условено со потребата за добивање на лингвистички податоци за когнитивните процеси на говорителот во VR, вклучувајќи ја и варијабилноста на тројната просторна ориентација.

Клучни зборови: просторна ориентација, виртуелна реалност, деиксис, комуникација, когнитивни процеси.

Вовед

Основна задача на овој труд е да се претстави варијабилноста на тројната просторна ориентација на говорителот во виртуелната реалност (во натамошниот текст VR).

Со оглед на тоа дека постојат различни перцепции за концептот на VR, важно е да се појасни дека во овој труд VR се дефинира како виртуелен тродимензионален свет, којшто со помош на информациски технологии и инструменти му овозможува на корисникот комплексно вникнување во таа средина. Корисникот во VR реално ги перципира информациите, чувствува и дејствува на ист начин како и во реалноста преку некои од компонентите на сетилниот систем, како што се перцепцијата и преносот на визуелни, аудитивни, тактилни информации, но и ориентацијата во просторот (Heim 1991).

VR се карактеризира со одредени својства како што се автономија, креативност, интерактивност, флексибилност итн. (Mütterlein 2018; Ryan 2015). Денес, овие својства овозможуваат VR да се смета за експериментална средина и метод на истражување.

Имено, материјалот за овој труд е добиен со помош на експеримент, спроведен во VR-средина.

Основна задача на овој труд е да се прикаже променливоста на користењето на тројната просторна ориентација на говорникот во VR-средината во зависност од комуникативните параметри.

Објект на истражување во овој труд е тројната просторна ориентација во VR, која се смета за една од главните когнитивни функции. Таа е изградена врз основа на когнитивните процеси на перцепција и меморија. Просторната ориентација како објективна карактеристика на сознанието наоѓа бројни отсликувања во јазикот, изразени преку деиктики и јазични ориентири. Начинот на тројната просторна ориентација на говорителот во VR-средината се одредува со анализирање на просторните и личните деиктики (заменки, прилози, именки), коишто се добиени преку експеримент во VR – VR-стенд .

Методологија на истражувањето

VR-стендот како нова технологија се користи за проучување на когнитивните процеси. Овие когнитивни процеси првенствено вклучуваат прашања за деиктичкиот и комуникативниот начин на однесување на говорителот. VR-стендот вклучува различни VR платформи (генерирани реалности), кои се збир на типични сцени во кои испитаниците извршуваат одредени задачи.

За нашиот експеримент се користат пет сцени – C1-C5 (три лично ориентиран, двепросторно ориентиран). Секоја сцена претставува уникатна комбинација на три главни комуникативни параметри: заемната положба на говорителот (S) и соговорникот (A) во комуникативната ситуација, локацијата на објектот во внатрешниот или надворешниот простор на комуникација, местоположбата на објектот од аспект на видното поле на учесниците во комуникацијата (во или надвор од него) и нивните варијанти (види Табела 1).

Сцени	Параметри								Видови на деиктичка ориентација во сцените	
	Взаемна положба на учесниците во комуникацијата			Локација на објектот		Местоположба на објектот од аспект на видното поле на учесниците во комуникацијата				
	Лице влище	Положба на S зад грб на A	Положба на S до A	Внатрешен простор	Надворешен простор	Во видното поле		Надвор од видното поле		
						S	A	S		A
C1	+	-	-	+	-	+	+	-	-	Лично ориентиран
C2	+	-	-	-	+	-	+	+/-	-	
C3	+	-	-	-	+	+	-	-	+	
C4	-	+	+	-	+	+	+	-	-	Просторно ориентиран
C5	-	+	-	-	+	+	-	-	+	

Табела 1

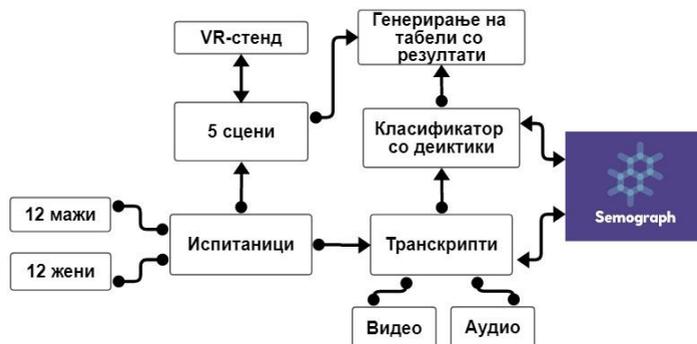
Во експериментот се симулира ситуација на посочување на предметот со менување на местоположбата на сите учесници во комуникацијата: говорителот, соговорникот и објектот.

Во експериментот учествуваат 24 испитаници – родени говорители на рускиот јазик. Главната задача на говорителот е да го пронајде објектот, којшто се наоѓа на една од масите во виртуелната просторија, и да побара од соговорникот да го земе секогаш кога ќе се промени местоположбата на учесниците во комуникацијата.

Комуникацијата се регистрира со помош на методот на аудиовизуелно снимање. Снимањата се вршат со две камери. Снимките од двете камери се синхронизираат и се обединуваат. Вкупното времетраење на видеоснимките е 2 часа 35 минути. Материјал за ова истражување претставуваат транскриптите од видеоснимките од комуникацијата. Транскриптите се претставени во вид на реплики: *В дальнейшем конце комнаты перед вами на столе стоит бутылка, передайте, пожалуйста, ее мне.* Вкупно се анализирани 720 реплики.

Во следната фаза од експериментот, материјалот се обработува во информатичкиот систем „Семограф“ (<https://semograph.org>), од каде што добиваме квантитативни податоци за фреквенцијата на

јазичните единици, коишто се предмет на истражувањето. ИС „Семограф“, овозможува класифицирање на содржина по која било основа, автоматски го пресметува обемот на добиените резултати, како и повторливоста при употребата на јазичните категории во конкретни синтагми. Методологијата на експериментот за овој труд е претставена на Шема 1. Целосната методологија на експериментот детално е изложена во трудовите (Талески 2020; 2021).

Шема 1.

Анализа на материјалот и добиените резултати

Во овој труд се разгледуваат три вида просторна ориентација - егоцентрична (ЕГО), алоцентрична (АЛ) и геоцентрична, која е поделена на „топос“ (ГЕО(T)) и „граница“ (ГЕО(Г)). Егоцентричната ориентација претставува деиктички систем, каде што примарните форми се однесуваат на говорителот. Во алоцентричната ориентација, локализацијата на предметите се врши од аспект на положбата на VR-соговорникот. Геоцентричната ориентација е изградена врз основа на апстрактна шема поврзана со некои предметни ориентири во просторот (Berthele 2006; Bryant 1992; Levinson 2003).

Тројната просторна ориентација, којашто е предмет на истражувањето, претставува комбинација од гореспомнатите типови ориентации. Варијабилноста на тројната просторна ориентација на говорникот се проучува од гледна точка на опозицијата на комуникативните и деиктичките параметри (види

Табела 1), коишто се имплементирани во експерименталните VR-сцени.

Од репликите на испитаниците се добиени 24 комбинации на тројни просторни ориентации. Во Табелата 2 се прикажани сите комбинации на тројните просторни ориентации и нивниот количествен однос (n_i) на варирање во зависност од комуникативните параметри.

Комбинации на тројната просторна ориентација	Ситуации				
	C1	C2	C3	C4	C5
ГЕО (Т)+ ГЕО (Т)+ АЛ	0,021	0,014	0,014	0,007	0,007
ГЕО (Т)+ ГЕО (Г)+ АЛ	0	0	0,021	0,007	0,014
АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Г)	0,007	0	0,021	0,007	0,014
АЛ + ГЕО (Г) + ГЕО (Т)	0	0	0,007	0,014	0,028
АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Т)	0	0,014	0,028	0	0,007
ГЕО (Г)+ ЕГО + ГЕО (Т)	0	0,007	0	0	0
АЛ + АЛ + ГЕО (Т)	0	0	0,007	0,007	0,014
ГЕО (Т)+ ГЕО (Г)+ ГЕО (Г)	0	0,014	0	0,007	0,007
ЕГО + АЛ + АЛ	0,007	0	0	0	0
ГЕО (Т)+ ГЕО (Г)+ ЕГО	0	0	0	0,007	0,007
ГЕО (Т)+ АЛ + АЛ	0,014	0	0,014	0	0,014
ГЕО (Т)+ АЛ + ГЕО (Г)	0	0,007	0,007	0,014	0,007
ГЕО (Г)+ АЛ + ГЕО (Т)	0	0,007	0	0	0
ГЕО (Т)+ ГЕО (Т)+ ГЕО (Г)	0	0,007	0	0	0,014
ГЕО (Т)+ АЛ + ГЕО (Т)	0,007	0	0,021	0	0
ГЕО (Т)+ ЕГО + ЕГО	0	0,021	0	0	0
ГЕО (Т)+ ЕГО + АЛ	0	0	0	0	0,007
ГЕО (Т)+ ГЕО (Т)+ ЕГО	0	0,007	0	0	0
ЕГО + ГЕО (Т)+ ГЕО (Т)	0,007	0,007	0	0	0
АЛ + ГЕО (Т)+ АЛ	0	0	0,007	0	0,007
ГЕО (Г)+ ГЕО (Т)+ ЕГО	0,007	0	0	0	0
АЛ + ГЕО (Т)+ ЕГО	0,007	0	0	0	0
ЕГО + АЛ + ГЕО (Т)	0	0	0	0,007	0
ЕГО + ГЕО (Т)+ ЕГО	0	0,007	0	0	0
ВКУПНО	0,076	0,111	0,146	0,076	0,146

Табела 2

Количествениот однос (n_i) на варирање се пресметува како однос на апсолутната фреквенција (f_i) со бројот на реплики приконкретни комуникативни или деиктички параметри (N). Формулите за пресметување на количествениот однос на варирање (n_i) на тројна просторна ориентација во зависност од типовите на ситуации и деиктичкиот систем се претставени во продолжение:

$$n_i = \frac{\text{Абсолютная частота } f_i}{N 144} \quad n_i = \frac{\text{Абсолютная частота } f_i}{N 288 \setminus N 432}$$

Од Табелата 2 произлегува дека комбинацијата ГЕО (Т) + ГЕО (Т) + АЛ: *...на соседнем столе от стола, который позади вас...*, а потоа следуваат комбинациите: АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Г), *Сзади вас на дальнем столе у стены...*; АЛ + ГЕО (Г) + ГЕО (Т), *Позади вас немного левее у барной стойки стоит стол...*; и АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Т), *...напротив вас на дальнем круглом столе ближе чем был прямоугольный стол...* Овие комбинации идентично се среќаваат кај испитаниците.

Во помал број се среќаваат комбинациите: ГЕО (Т) + ГЕО (Г) + АЛ, *...вон с того стола у стены позади вас...*; ГЕО (Т) + АЛ + АЛ, *На втором круглом столе сзади вас справа от вас...*; ГЕО (Т) + АЛ + ГЕО (Г), *...на столе прямо от вас возле стены...*; АЛ + АЛ + ГЕО (Т), *...позади вас на ближайшем от вас столе...*; ГЕО (Т) + АЛ + ГЕО (Т), *...на столе сзади вас на один стол...*; ГЕО (Т) + ГЕО (Г) + ГЕО (Г), *...которая стоит на светлом квадратном столике, которая стоит около барной стойки на том конце зала...*; ГЕО (Т) + ЕГО + ЕГО, *...с круглого стола, который стоит рядом со мной слева от меня...*; ГЕО (Т) + ГЕО (Г) + ЕГО, *...на квадратном столе у стены передо мной...*; ЕГО + ГЕО (Т) + ГЕО (Т), *...позади меня в одном столе на расстоянии одного стола...*; АЛ + ГЕО (Т) + АЛ, *...позади вас на столе, который позади вас.*

Исто така, во репликите на испитаниците се среќаваат и следниве изолирани случаи на тројнапросторна ориентација: ГЕО (Г) + ЕГО + ГЕО (Т), *В середине комнаты второй от меня стол...*; ГЕО (Г) + АЛ + ГЕО (Т), *На дальней стене от вас на втором столе слева на краю...*; ГЕО (Т) + ЕГО + АЛ, *...на круглом столе слева от меня за вашей спиной...*; ГЕО (Т) + ГЕО (Т) + ЕГО, *...на столе через один от меня...*; ГЕО (Г) + ГЕО (Т) + ЕГО, *Посередине...ааа, посередине бара следующий стол после моего местоположения...*; АЛ + ГЕО (Т) + ЕГО, *Прямо перед вами на столе прямо передо мной...*; ЕГО + АЛ + ГЕО (Т), *...рядом с нами на столе...*; ЕГО + ГЕО (Т) + ЕГО, *...слева от меня на столе слева от меня.*

Вреди да се напомене дека едновремената ориентација на двајцата учесници во комуникацијата (говорителот и соговорникот)

со употребата на личната замена за второ лице множинамы се дефинира како ЕГО + АЛ.

Ако се погледне структурата на тријадата, може да се забележи дека испитаниците ја започнуваат тројната просторна ориентација во однос на себе (ЕГО) само во четири, а завршуваат во шест комбинации. ЕГО делува како средна компонента на тријадата само во три комбинации.

Во однос на ориентацијата кон соговорникот, треба да се нагласи дека во шест комбинации АЛ е првата и последната компонента на тријадата. Алоцентричната ориентација како средна компонента е забележана во седум комбинации.

Кога станува збор за геоцентричната ориентација кон топосот, може да се забележи дека таа е определена како прва компонента на тријадата во единаесет, како втора во десет и како трета во осум комбинации. Тројната ориентација најретко започнува со геоцентричната ориентација кон границата – три комбинации. Како средна и последна компонента, ГЕО (Г) се појавува идентично.

Од Табелата 2 може да се види нехомогеност при користење на тројните ориентации во зависност од ситуацијата. Во С1, количествениот однос на тројната ориентација кај субјектите е 0,076 во осум различни комбинации. Најчесто тие се водени од комбинација ГЕО (Т) + ГЕО (Т) + АЛ, а потоа следи комбинацијата ГЕО (Т) + АЛ + АЛ. Се среќаваат и изолирани случаи на употреба на комбинациите: АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Г), ГЕО (Т) + АЛ + ГЕО (Т), ЕГО + ГЕО (Т) + ГЕО (Т), ГЕО (Г) + ГЕО (Т) + ЕГО, АЛ + ГЕО (Т) + ЕГО, ЕГО + АЛ + АЛ. Некои од овие комбинации на тројната просторна ориентација се забележуваат само во С1.

Во С2 количествениот однос на комбинациите со тројна ориентација е 0,111. Вкупно има единаесет такви комбинации. Најчесто испитаниците во оваа сцена ја користеле комбинацијата ГЕО (Т) + ЕГО + ЕГО (0,021), којашто во другите сцени потполно отсуствува. Во врска со тоа, оваа сцена може да се класифицира како егоцентрична. Понатаму следат комбинациите ГЕО (Т) + ГЕО (Т) + АЛ, АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Т), ГЕО (Т) + ГЕО (Г) + ГЕО (Г). Постојат комбинации на тројната просторна ориентација, коишто се забележуваат само еднаш, а дури четири од нив – ЕГО + ГЕО (Т) + ЕГО, ГЕО (Т) + ГЕО (Т) +

ЕГО, ГЕО (Г) + ЕГО + ГЕО (Т) и ГЕО (Д) + АЛ + ГЕО (Т) – се среќаваат само во оваа сцена.

Во врска со сцената С3, може да се забележи декаколичествениот однос на комбинациите со тројна ориентација е 0,146 во десет различни комбинации. Овде најчесто се забележуваат комбинациите АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Т), а потоа следат комбинациите ГЕО (Т) + ГЕО (Г) + АЛ, АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Г) и ГЕО (Т) + АЛ + ГЕО (Т) - 0,021. Понатаму се среќаваат ГЕО (Т) + ГЕО (Т) + СИТЕ и ГЕО (Т) + СИТЕ + СИТЕ, коишто се комбинации на само алоцентрична и геоцентрична ориентација на топосот. За разлика од С1 и С2, во С3 не се среќаваат комбинации, коишто се типични само за оваа сцена.

Слично на сцената С1, количествениот однос на тројната просторна ориентација во С4 е 0,076. Укажувањето во оваа ситуација се врши преку девет различни тројни комбинации на ориентација. Најчестите комбинации во оваа сцена се АЛ + ГЕО (Г) + ГЕО (Т) и ГЕО (Т) + АЛ + ГЕО (Г). Останатите комбинации се среќаваат изолирано. Од нив треба да се спомене комбинацијата ЕГО + АЛ + ГЕО (Т), којашто се забележува само во С4.

Во С5, идентично како и кај сцената С3, количествениот однос на тројната ориентација е 0,146. Во оваа сцена се среќаваат тринаесет комбинации на тројна просторна ориентација. Пред сè, испитаниците користат АЛ + ГЕО (Г) + ГЕО (Т) - 0,028. 0,014 се среќава кај комбинации ГЕО (Т) + ГЕО (Г) + АЛ, АЛ + ГЕО (Т) + ГЕО (Г), АЛ + АЛ + ГЕО (Т), ГЕО (Т) + АЛ + АЛ и ГЕО (Т) + ГЕО (Т) + ГЕО (Г). Седум комбинации се користат изолирано. Комбинацијата ГЕО (Т) + ЕГО + АЛ се забележува само во оваа ситуација.

Во однос на типовите на деиктичкиот систем (лично ориентиран и просторно ориентиран), од Табела 2 произлегува дека нивниот вкупен количествен однос е целосно идентичен – 0,111.

Заклучок

На почетокот треба да се нагласи успешноста на VR-стендот при репродуктивноста на експериментот, стандардизацијата и варијабилноста на независните променливи (типови на сцена, објекти, почетна насока на погледот итн.), што го карактеризира истиот како ефективна алатка за проучување на когнитивните и

комуникативните процеси и механизми на јазична трансформација во една нова средина на функционирање на човекот како што е VR.

Како што покажаа резултатите од анализата на материјалот, постојат одредени разлики при користењето на тројната просторна ориентација во VR-средината во однос на комуникативните параметри, коишто се вградени во самите сцени. Во сите сцени, количествениот однос на една или друга комбинација на тројната просторна ориентација варира, и на тој начин се потврдува нашата хипотеза за постоењето на тенденции за тоа дека когнитивните процеси на просторна ориентација можат да бидат предизвикани од комуникативните параметри.

Утврдено е дека најчесто говорителот се ориентира со помош на комбинации во однос на ориентириТЕ ГЕО (Т) + АЛ. Комбинациите, коишто ги содржат овие ориентири може да се определат како јадро на тројната просторна ориентација. Тоа значи дека говорителот не се ориентира, поаѓајќи од самиот себе како референтна точка, а најчесто референтната точка во ориентацијата е виртуелниот соговорник и виртуелните објекти.

Сепак, овој синтетизиран резултат има одредени ограничувања. Прво, бројот на комбинации на тројната просторна ориентација може да се должи на отсуството на екстремитетите на испитаниците (раце, нозе и тело) во VR-средината. Со оглед на тоа што говорителот во VR-средината не го гледа своето тело и екстремитетите, а со цел да изврши успешен комуникациски чин, тој има потреба да користи многу различни ориентири. Второ, когнитивните процеси на просторна ориентација се објаснуваат на тој начин што говорителот користи комуникациски стратегии, коишто се предизвикани од потребите на ситуацијата и самата задача. На тој начин говорителот верува дека ориентацијата во однос на виртуелниот соговорник е поефикасна за успешен комуникативен чин и успешно завршување на задачата. Затоа самата задача „побарајте од соговорникот“ навестува алоцентрична ориентација. Од друга страна, употребата на геоцентричните ориентири на топос се должи на појавувањето на објектот на масите во VR-средината.

Со цел надминување на ограничувањата во овој експеримент, коишто би можеле да влијаат на резултатите се препорачува да се

спроведе сличен експеримент, каде што испитаниците при вникнување во експерименталната VR-средина ќе користат неоптички систем за регистрација на движење (Perception Neuron 32), со чија помош ќе можат да ги гледаат своите екстремитети (раце, нозе и тело). Покрај тоа, треба да се смени и самата задачата на експериментот.

Користена литература

- Талески, А. 2020. „Поведение говорјаче во виртуалној реалности (методика експеримента и описание предварителних резултатов)“, *Вестник Пермскогo университета. Росийскај и зарубежна филологија*. Т. 12, вып. 4, 54–67.
- Талески, А. 2021. „Емоционално поведение на рускојазичниот говорител во виртуелната реалност (со посебен осврт на етикецијата)“, *Руски јазик литература и култура: минато, сегашност, иднина 3*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 81-89.
- Berthele, R. 2006. *Ort und Weg*. Berlin: W. de Gruyter.
- Bryant, D. J. 1992. „A spatial representation system in humans“, *Psychology* 3(16), 1.
- Heim, M. 1991. *The Metaphysics of virtual reality*. New York: Oxford University Press.
- Levinson, S.C. 2003. *Space in language and cognition*. Cambridge University Press.
- Mütterlein, J. 2018. „The three pillars of virtual reality? Investigating the roles of immersion, presence, and interactivity“, *Proceedings of the 51st Hawaii international conference on system sciences*, 1407–1415.
- Ryan, M.-L. 2015. *Narrative as virtual reality 2: Revisiting immersion and interactivity in literature and electronic media (Vol. 2)*. JHU Press.

ВЛИЯНИЕ КОМУНИКАТИВНЫХ ФАКТОРОВ НА ТРОЙНУЮ ПРОСТРАНСТВЕННУЮ ОРИЕНТАЦИЮ РУССКОЯЗЫЧНОГО ГОВОРЯЩЕГО В ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Резюме

Статья посвящена вариативности использования тройной пространственной ориентации в виртуальной реальности (VR) в зависимости от коммуникативных и дейктических параметров. Исследование выполнено на материале эксперимента в VR и оно связано с необходимостью получения лингвистических данных о когнитивных процессах говорящего в VR, включая вариативность екшнной пространственной ориентации.

Емилија ЦРВЕНКОВСКА

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирили и Методиј“
Скопје, Македонија

ВЛОГОТ НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЛАВИСТИЧКИ КОМИТЕТ ВО РАЗВОЈОТ НА СЛАВИСТИКАТА

Апстракт: Славистичките конгреси, Меѓународниот славистички комитет и комисиите во рамки на овој комитет се формирани поради потребата за потесно меѓународно поврзување на славистите. Комитетот се грижи резултатите од компаративните славистички истражувања реализирани во славистичките институции на словенските и несловенските земји да бидат претставени на што пошироко меѓународно рамниште за на тој начин да влијаат на програмската и содржинската структура на меѓународната славистичка научна политика. Како резултат на некои заеднички зацртани насоки во славистиката иницирани се неколку суштински проекти што се работат врз основа на заеднички утврдена методологија. Македонските слависти даваат свој придонес во работата врз зацртаните заеднички проекти, како и во работата на комисиите.

Клучни зборови: Меѓународен славистички комитет; комисии на Меѓународниот славистички комитет; меѓународни проекти; македонски придонес

По Првата светска војна доаѓа до засилен развој на славистиката низ Европа, а особено во новосоздадените словенски држави. Заедно со тоа расте и потребата за потесно меѓународно поврзување на славистите. Како повод за обединување е земена стогодишината од раѓањето на родоначалникот на славистичката наука Јозеф Добровски (1753-1829), па во негова чест во Прага во октомври 1929 е одржан Првиот меѓународен конгрес на славистите. Во организацијата на конгресите учествува МСК (Меѓународниот славистички комитет) оформенешто подоцна, а по предлог на комитетот се формирани и комисии по оделни подрачја. Токму затоа во насловот го ставив комитетот како тело што ги обединува одржувањата на конгресите и работата на комисиите, за што ќе стане збор понатаму.

Во програмскиот реферат на Молдован, изложен на Меѓународниот славистички конгрес во Охрид 2008 година, се истакнува важноста на словенскиот елемент во европскиот живот, според податокот дека 290 милиони говорители се словенскоговорни,

тие се на прво место во Европа. Проучувањето на различни аспекти на славистиката е фундаментална задача во областа на запознавањето на суштествен дел од светската историја. Славистиката е наука со комплексен карактер кој проучува различни области, почнувајќи од етногенезата на Словените, словенската писменост и култура, народната култура и сл.

Координаторот на комисиите при МСК, Жењух (Žejuch 2017: 18), нагласува дека Комитетот се грижи резултатите од компаративните славистички истражувања реализирани во славистичките институции на словенските и несловенските земји да бидат претставени на што пошироко меѓународно рамниште за на тој начин да влијаат на програмската и содржинската структура на меѓународната славистичка научна политика. Запознавање на односите меѓу словенските јазици и култури, словенско-несловенските врски во значителна мерка придонесуваат во запознавањето на европската култура.

Да се осврнеме, патем, на историјата на славистичките конгреси (повеќе за ова в. Станковиќ 2008). Првите три конгреси се одржани пред основањето на МСК: првиот во 1929 год. во Прага; вториот во 1934 год. во Варшава и во Краков; третиот, Белградски конгрес, е откажан во предвечерјето на Втората светска војна во 1939 год. Но, во подготовките за третиот конгрес, А. Белиќ, претедателот на Српската кралска академија, со претставниците на славистика од (други центри) Загреб, Љубљана, Виена, Прага и Краков, донесле заклучок карактерот на овој конгрес на слависти да биде во извесен правец поинаков од претходните. Решено е да се оформат три секции: за лингвистика, за историја на книжевноста и за настава на славистиката, додека подоцна, по желба на учесниците на Конгресот, во специјални секции се издвоени уште и секции за балканолошки и фонолошки прашања.

Донесена е и резолуција на Извршниот одбор за некои „технички прашања“, што понатаму ќе зацрта одделни особено важни теми за истражување: 1. Издавање на целосен старословенски речник, 2. Предлог за организирање на словенска филолошка и лингвистичка библиографија, 3. Организирање на лингвистички атлас на словенските јазици, 4. Начин на издавање на старите јазични споменици, 5. Издавање на етимолошки речник на словенските

јазици; 6. Организирање на општ преглед на народната поезија; 7. Прашање за наставата на народниот јазик и книжевност во средните школи.

Дадени се и насоки за проучувањата во рамки на историјата на книжевноста: 1. Организација на општ преглед на словенската народна поезија/ со донесување на Резолуција/, 2. Издавање на монументални зборници на народни песни на сите словенски народи, 3. Издавање на постари книжевни споменици според потребите и барањата на книжевната историја. Во дискусиите е покрената е и одделна тема за латиничната транскрипција на кирилските имиња во библиографските каталози.

Белградскиот конгрес бил конципиран со цел да се делува на идниот развој на славистичката наука и мисла во меѓународни размери, а пред сè на нивно поврзување во словенски рамки. Потребно било научниците колку-толку да ја воедначат својата работа во најразлични правци и да се уверат дека треба да се следи што работат другите.

Соработката на славистите од целиот свет е обновена на Меѓународниот славистички состанок одржан во Белград 1955 год. Тогаш е избран Меѓународен комитет на слависти (МКС) со што дефинитивно е конституирана меѓународна организација со цел да се возобноват и да се продолжат меѓународните врски во областа на славистиката. На состанокот во Белград следното претседателствување му е предадено на В. В. Виноградов, за Четвртиот конгрес да се одржи 1958 год. во Москва.

Московскиот конгрес претставува пресвртница во развојот на славистиката. На него учествувале над 2000 души, меѓу кои класиците на славистиката како Фасмер, Кипарски, Мазон, Вајан, Белиќ, Хавранек, Јакобсон, Виноградов и др. Таму се поднесени низа организациско-научни иницијативи. Битно е дека овие конгреси се обединувачки фактор за словенскиот свет, како и за славистите од несловенските земји.

Од сегашен аспект, по речиси еден век од обединувањето на славистите во заедничко здружение, може да се сумира што е реализирано од зацртаните насоки.

По однос на првата точка: издавање целосен старословенски речник остварена е замислата и издаден *Прашкиот речник* (SJS), како и *Старословенскиот речник* (CC). Во Македонија се работи *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* (РЦЈМР) по меѓународно усогласена методологија од комисијата за речници на црковнословенскиот јазик. Веќе е издаден еден том, а вториот е до буквата Д.

Втората точка за словенска библиографија исто така успешно заживеа, и македонски тим е вклучен во неа (<http://bmi.manu.edu.mk/>) за што поопширно излагање има колешката Миркуловска.

Успешно реализирање на зацртаните задачи се остварува на проектот „Лингвистички атлас на словенските јазици“ каде што е организирана колективна работа. Аванесов на московскиот конгрес укажува на неопходноста да се создаде ОЛА, што било осознаено уште на првиот Меѓународен конгрес на славистите на кој за тоа зборувале А. Меје и Л. Теније. Според Молдован (2008: 5) ова е монументален труд на меѓународен тим на научници едно од најважните заеднички достигнуања во славистиката. Издадени се повеќе томови. Македонија издаде еден том од овој атлас што го разгледува развојот на еровите во словенскиот јазичен ареал (Тополињска, Петровиќ 2003). Освен овој проект, од областа на дијалектологијата се работат и: „Општокарпатски дијалектен атлас“, „Мал дијалектен атлас на балканските јазици“ и др.

По четвртата точка издавање на стари јазични споменици во светот е доста постигнато, од изданието на Клоцовиот зборник којшто беше прв отпечатен старословенски ракописподготвено од Копитар 1936 год., до изданието на Димитриевиот псалтир што неодамна излезе во Виена (Miklas, MacRobert, Sobolev 2021). Македонија може да се пофали со богата продукција на ова поле. Постојат две едicii на стари текстови, едното на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, другото на Институтот за истражување на старословенската култура во Прилеп, потоа изданија на стари ракописи во МАНУ, како и низа одделни изданија на стари текстови.

Преку лексиката лингвистиката го отвора патот кон културата, нејзината историја и реконструкцијата на таа историја. Во однос на етимолошките речници неопходно е да се спомене

Прасловенскиот етимолошки речник (SP 1974-2001) под редакција на Славски со што Словените први во индоевропеистиката добија дело со прајазична лексикографија. Од особена важност е *Етимолошкиот речник на словенските јазици* (ЭССЯ 1974 →), под редакција на Трубачов. Во меѓувреме сите словенски јазици добија етимолошки речници, освен македонскиот.

Постојаните промени во словенските јазици се следат и преку некои заеднички проекти. За современата состојба на словенските јазици важна е едицијата *Современи промени во словенските јазици* под редакција на Станислав Гајда со одделни монографии, во кои е вклучен и македонскиот јазик (Minova-Gurkova 1998).

Во поново време воопшто се проширија сферите на интерес на лингвистичките истражувања што се одрази и во славистиката. Во центар на внимание на споредбената лингвистика не е само зборот, но и текстот, било да станува збор за стар текст или за реконструиран. Текстот и лингвистиката на текст, стилистиката и текстологијата се во фокусот на славистичките истражувања во последните десетлетија. Лингвистичките сознанија се сопоставуваат и со податоци од други дисциплини: антропологија, археологија, етнологија и сл. Во лингвистичките истражувања сè повеќе се применува и интердисциплинарен пристап.

Комисии на МСК

Комисиите што работат во рамките на Меѓународниот комитет на славистите исто така играат важна улога, тие ги здружуваат славистите од различни земји на светот што се занимаваат со исти тематски области на славистиката, за да можат на тој начин подобро да соработуваат. Во почетокот постоеле само неколку комисии, а подоцна се зголемува нивниот број.

На средба во Белград 1955 год. било донесено решение при МСК да се формираат комисии за: општословенски лингвистички атлас; старословенски речник; историја на славистиката; ономастика; поетика и стилистика; терминологија; за библиографија и други. Подоцна биле создадени уште и комисии за: фонетика и фонологија, словенско зборообразување, лексикологија и лексикографија, средновековни словенски култури, балто-словенски односи на

фолклорот, лингвистичка и литературна текстологија, социолингвистика, фразеологија, стилистика, медиалингвистика.

Во време на Охридскиот конгрес, во 2008 год. постоеле 29 комисији, а веќе во 2016 год. бројот се зголемува на 39 комисији, за во денешно време нивниот број да изнесува 41. Во поново време веќе се следат тековите на современата филологија, па така се оформени, на пр.: комисија за корпусна лингвистика, за компјутерска обработка на словенските ракописи и стари печатени изданија, како и за некои пошироки допирни подрачја со славистиката: за етнолингвистика, археолошка комисија, па и за словенските јазици во поширок јазичен контакт како: комисија за истражување на словенските јазични контакти, за словенско емигрантолошко истражување, за ибериско-словенско компаративно истражување и сл.

Претставници од Македонија се застапени во дваесетина комисији. Да не забораваме, Македонија има дадено придонес во организирањето на конгресите, па така, од одржаните досега 16, еден беше во организација на Македонскиот славистички комитет, оној што се одржа во Охрид 2008 год. За влогот на македонските претставници на меѓународните славистички конгресипреглед дава Пандев (2012).

Перспективи

Во денешно време се наметнуваат некои глобални проблеми што ја засегаат и славистиката. Особено треба да се истакне прашањето за наставата по словенски јазици и литератури на славистичките катедри во словенскиот и несловенскиот свет. Свесни сме дека чисто јазични и книжевни теми не секогаш ги задоволуваат потребите на оваа настава. Се бараат нови содржини зашто мотивите за изучување словенски јазици се менуваат, не се веќе само научни интереси во прашање, или ако се работи за научни тие некогаш излегуваат од рамките на филологијата и опфаќаат повеќе антрополошки, културолошки, социолошки и слични прашања. Денес, од разни мотиви, словенски јазици учат и економисти, политиколози, бизнисмени и др.

Од важност за славистиката е и следењето на новите технологии. Корпусна лингвистика, овозможува да се следи развитокот на јазикот и да се извлекуваат статистички податоци. Во

тој поглед најголем е Националниот корпус на рускиот јазик (<http://ruscorpora.ru>). Од голема помош за истражувачите е создавање на Интернет систем од електронски ресурси, како и електронски библиотеки на стари словенски ракописи.

Обединувањето на славистите доведе до нивно подобро запознавање, сосредоточување на заеднички проблеми, поблиски контакти и можности за размена на мислења на конгресите, како и на комисиите за специфични подрачја. Овие контакти овозможува и иницирање на заеднички билатерални и мултилатерални проекти.

Следниот конгрес на славистите, којшто требаше да се одржи во 2023 год., поради новонастанатата ситуација со војната во Украина се одложи и се планира да се одржи 2025 год. во Париз, за прв пат во несловенска земја. Во плановите на Комитетот е зацртано и 100-годишнината од одржувањето на славистичките конгреси да се заокружи со враќање во Прага во 2029 год., а јубилејот ќе се совпадне со 200 -годишнината од раѓањето на таткото на славистиката Јозеф Добровски.

Користена литература

Молдован, А. М. 2008. *Пути славистики в современном мире*. Москва: Российская академия наук, Национальный комитет славистов Российской Федерации.

Тополинска, З., Петровиќ, Д. ред. 2003. *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Выпуск 46. Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные*. Скопје 2003: Международный комитет славистов. Комиссия Общеславянского лингвистического атласа. Македонская академия наук и искусств. Центар ареалнолингвистических исследований. Сербска академия наук и искусств. Межакадемически комитет по диалектологическим атласам.

Пандев, Д. 2012. „Претставувањето на македонистиката на меѓународните славистички конгреси“, Реферати на македонските слависти за XV-от меѓународен славистички конгрес во Минск, Белорусија, август, 2013 година. *Контекст X*. Скопје, 9-27.

Станковиќ, Б. 2008. *III Меѓународни конгрес слависта*, ред. Богољуб Станковиќ, Београд: Славистичко друштво Србије.

Трубачев, О. Н. 1998. „Славјанска филологија и сравнителност. От сјезда к сјезду. К XII Меѓународному сјезду славистов“. *Вопросы языкознания*, N° 3, 3-25.

Miklas, H., MacRobert, C. M., Sobolev, A. N. 2021. *PsalteriumDemetriiSinaitici et Folia medicinalia (Monasterii s. Catharinae codex slavicus NF3)*. Editiocritica. Wien: Holzhausen.

Minova-Ćurkova, L. red. 1998. *Македонски јазик*. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Red. Stanisław Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski-Institut Filologii Polskiej.

Žeňuch, P. 2017. „Комисије при Меѓународном комитету слависта – положај и активности актуелно стање и перспективе“. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1. Београд, 17-30.

Речници

ЭССЯ 1974 → *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Red. О. Н. Трубачев, А. Ф. Журавлев. Москва: Наука.

СС 1994. *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*. Red. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова. Москва: Русский язык.

РЦЈМР 2006 → *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. Red. З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, Л. Макаријоска. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

SJS 1958-1997. *Slovník jazyka staroslověnského*. Red. J. Kurz. Praha: ČSAV

SP1974-2001. *Słownik prasłowiański*. Red. Sławski, F. Wrocław: Instytut Słowianoznawstwa, Instytut Sławistyki PAN.

ВКЛАД МЕЖДУНАРОДНОГО КОМИТЕТА СЛАВИСТОВ В РАЗВИТИЕ СЛАВИСТИКИ

Резюме

Международный комитет славистов играет конструктивную роль в развитии славистики, старается организовать международные славистические конгрессы и проекты. Между съездами действуют международные комиссии по различным направлениям славистики. МКС определяет приоритетные задачи славистики.

В докладе речь идёт и о роли македонских славистов в совместных славистических проектах, инициированных МКС.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.16(062)

821.16(062)

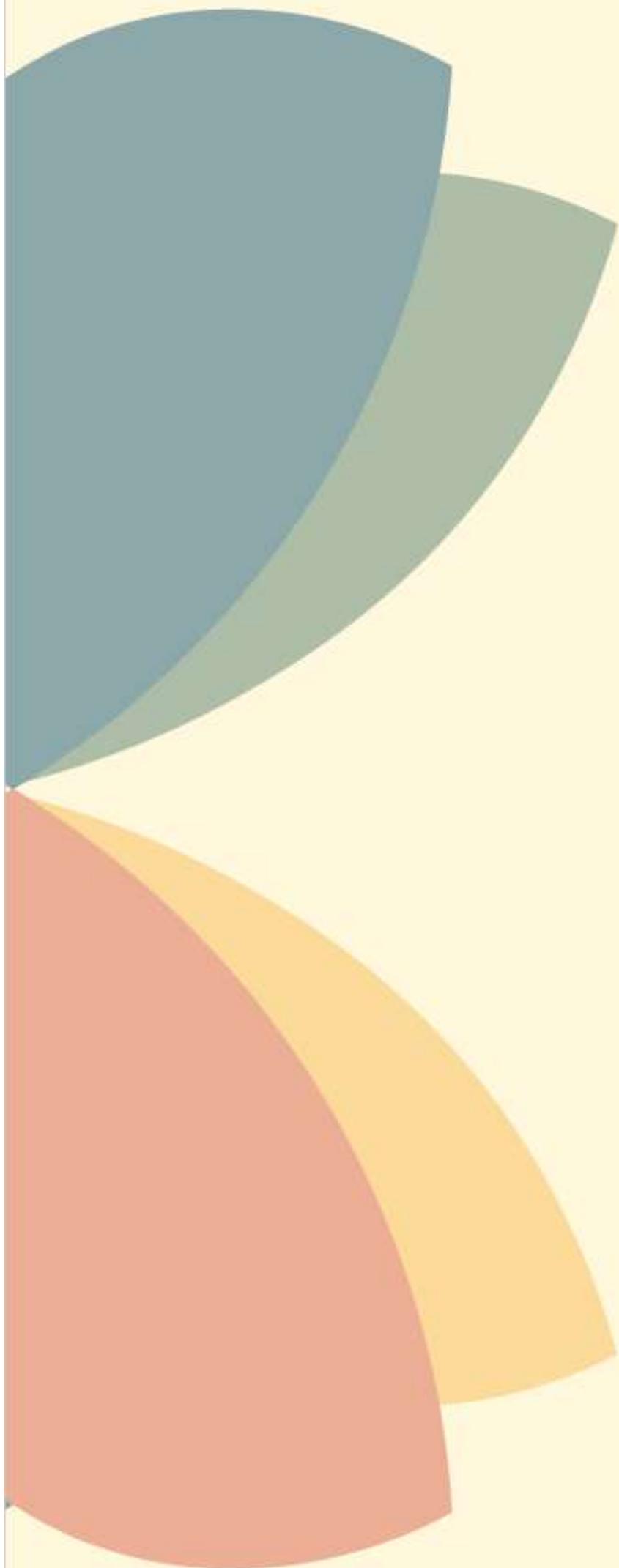
СЛАВИСТИКАТА во синхронија и дијахронија / [уредник Јасминка
Делова-Силјанова]. - Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во
Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2024. - 410 стр. : илустр. ; 25 см
Фусноти кон текстовите. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-234-113-2

а) Славистика -- Зборници

COBISS.MK-ID 64417029

ISBN: 978-608-234-113-2